

การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

นายชัยศ อิ่มสุวรรณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2543

ISBN 974-13-1203-2

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**THE DEVELOPMENT OF COMMUNITY EDUCATION
MODELS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

Mr.Chaiyosh Imsuwan

**A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Development Education**

Department of Foundations of Education

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2000

ISBN 974-13-1203-2

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
โดย นายชัยยศ อิ่มสุวรรณ
สาขาวิชา พัฒนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รักษ์พลเมือง
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม รองศาสตราจารย์ สุริชัย หวันแก้ว

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับเป็น ส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษุณบัณฑิต

.....คณบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริย์ สิ้นลรัตน์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รักษ์พลเมือง)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ สุริชัย หวันแก้ว)

.....กรรมการ
(ศาสตราจารย์ อุ่นตา นพคุณ)

.....กรรมการ
(ดร. ทองอยู่ แก้วไทรชะ)

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์ : การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (THE DEVELOPMENT OF COMMUNITY EDUCATION MODELS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT) อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รัศมีพลเมือง อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม รองศาสตราจารย์ สุริชัย หวันแก้ว, 266 หน้า. ISBN 974-13-1203-2.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้วิจัยประยุกต์แนวคิดในเชิงโครงสร้างหน้าที่นิยม วิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชน ซึ่งได้จากการรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร โครงการการศึกษาชุมชน 6 โครงการ และการวิจัยภาคสนาม ในชุมชน 2 แห่ง ข้อมูลการวิจัยภาคสนามรวบรวมโดยการใช้นิเทศการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โครงการการศึกษาชุมชนที่วิเคราะห์ได้รับการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพัฒนาเป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน เป็นปัญหาที่เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนในฐานะระบบสังคมเสียคุณภาพ โครงการการศึกษาชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นวิถีทางในการแก้ปัญหา โครงการดังกล่าวเสริมสร้างบูรณาการในชุมชน โดยการให้มีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและจัดการ เป้าหมายของโครงการคือการแก้ปัญหาชุมชน และมุ่งหมายให้สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับประโยชน์จากโครงการ

2. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำแนกออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบอิงชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและรูปแบบอิงสถาบันซึ่งหน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม

รูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชน ที่มีผู้นำที่เข้มแข็งและมีศักยภาพพื้นฐาน รูปแบบนี้เน้นแนวคิดการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมและการใช้ทรัพยากร ตลอดจนภูมิปัญญาภายในชุมชน โครงการดังกล่าวเกิดขึ้นโดยชุมชนเอง และมีเป้าหมายในการพัฒนาความสามารถของสมาชิกเพื่อแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน

รูปแบบที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่ประสบปัญหาเกินขอบเขตความสามารถของชุมชน การแก้ปัญหาจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้นว่า องค์กรระหว่างประเทศ หน่วยงานรัฐ หรือ โครงการในพระราชดำริ อย่างไรก็ตามการจัดกิจกรรมการศึกษาในโครงการดังกล่าว มีเป้าหมายที่จะสร้างการมีส่วนร่วม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และศักยภาพของสมาชิกเพื่อให้แก้ปัญหาของชุมชนได้เองเช่นกัน

ภาควิชา สारตดศึกษา

สาขาวิชา พัฒนศึกษา

ปีการศึกษา 2543

ลายมือชื่อนิติศ.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

3970418927 : MAJOR DEVELOPMENT EDUCATION

KEY WORD: COMMUNITY EDUCATION / SUSTAINABLE DEVELOPMENT

CHAIYOSH IMSUWAN : THE DEVELOPMENT OF COMMUNITY EDUCATION MODELS FOR
SUSTAINABLE DEVELOPMENT. THESIS ADVISOR : ASSOC.PROF.CHANITA

RUKSPOLLMUANG,

Ph.D. THESIS CO – ADVISOR : ASSOC. PROF.SURICHAJ WANKAEW, 266 pp.

ISBN 974-13-1203-2

The objectives of this study were to analyze and develop community education models for sustainable development. Structural-Functionalism concepts were applied as guidelines for analyzing the collected data obtained from document study of selected 6 community education programs and field research in 2 communities. Focus-group discussion, in-depth interview and non-participatory observation were employed. Using expert judgement, the community education models for sustainable development were examined and proposed.

Research findings were as follows

1. Unsustainable development in the communities was the result of environmental problems affected by economic and social development. The communities, as a social system, lost equilibrium and adapted themselves by prioritizing community education programs as means to solve the problems. The programs enhanced social integration through community participation in planning and management. Solving the environmental problems and benefits of the community-at-large were set as goals of the education programs.

2. The community education programs for sustainable development might be developed in 2 models; namely, the community-based model and the institution-based model.

The community-based model was utilized in the community which had strong leadership and some degree of potentialities. This model emphasized self-reliance method with the use of community participation, local resources and wisdom. Community-initiated education programs aimed at developing community members' learning skills and abilities in solving unsustainable development problems.

The institution-based model was employed in the community where the scope of existing problems were far beyond the abilities of its members. In order to solve the problems, the community needed assistance from outside. Recognized authorities such as international organizations, government agencies and the Office of the Royal Development Projects initiated community programs in which education activities also encouraged learning process, abilities, and participation of the local members with the hope that they would have sufficient potentials for solving community problems.

Department of Foundations of Education

Field of study Development Education

Academic year 2000

Student's signature

Advisor's signature

Co-advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ เพราะการให้คำปรึกษาแนะนำอย่างดียิ่ง จากอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง 2 ท่าน คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รัชทรัพย์เมือง และรองศาสตราจารย์ สุริชัย หวันแก้ว ซึ่งได้กรุณาสอนและให้คำชี้แนะที่มีคุณค่า ในช่วงหนึ่งของชีวิต ที่ได้เรียนรู้ในสิ่งที่กลายมาเป็น ความรู้ ความคิด และสัจธรรม ของผู้วิจัย ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณและประกาศเกียรติคุณ ในคุณูปการของอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง 2 ท่าน ในโอกาสนี้

การวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากผู้มีพระคุณหลายท่านโดยเฉพาะในกรมการศึกษานอกโรงเรียน ที่มี ดร.ทองอยู่ แก้วไทรสะ เป็นอาทิ และเพื่อนพี่น้องน้องพี่ ซึ่งไม่อาจกล่าวถึงได้ทั้งหมด แต่ก็ได้หล่อหลอมให้ความคิดให้โอกาสแก่ผู้วิจัยในการพัฒนาความรู้ทางด้านการศึกษานอกโรงเรียนมาจนปัจจุบัน ขอขอบพระคุณเป็นพิเศษ สำหรับ ศาสตราจารย์ ชุมนตา นพคุณ ผู้ซึ่งเป็นต้นธารแห่งความรู้ ความคิดและอุดมคติทางการศึกษานอกโรงเรียนของผู้วิจัย และยังจะต้องขอบคุณชาวบ้านที่ผู้วิจัยได้ไปพบปะพูดคุย คลุกคลี ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์สำหรับการวิจัยครั้งนี้ เช่นเดียวกับผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่กรุณาชี้แนะให้งานวิจัยนี้สำเร็จลงได้ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ คณะครุศาสตร์ และบัณฑิตวิทยาลัย ทุกท่าน ที่สนับสนุนช่วยเหลือ ในการศึกษา มาตั้งแต่ปริญญาตรี โท และเอก ด้วยความอบอุ่นและเต็มใจ

ที่สุดนี้ ขอขอบคุณ คุณศิริภาณี อิ่มสุวรรณ ที่คอยให้กำลังใจและเอาใจใส่สนับสนุนการทำงานครั้งนี้ อย่างดีที่สุด และขอขอบคุณ ผู้ร่วมงานทุกคนที่เอาใจช่วยและอำนวยความสะดวก ทุกครั้งที่ร้องขอจนงานวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	
1	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	11
กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	11
ขอบเขตของการวิจัย	22
ข้อตกลงเบื้องต้น	24
ข้อจำกัดของการวิจัย	27
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	27
วิธีดำเนินการวิจัยโดยย่อ	28
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	28
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	29
ตอนที่ 1 การพัฒนาที่ยั่งยืน	29
ความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	30
สาระสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน	34
หลักการพื้นฐานของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	38
การปรับเงื่อนไขเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	41
สังคมใหม่ของการพัฒนาที่ยั่งยืน	42
คนที่พัฒนาตามแนวการพัฒนาที่ยั่งยืน	46
สรุป	46
ตอนที่ 2 การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	51
การศึกษาเพื่อการพัฒนา	51
การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	58
การศึกษาชุมชน	61

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	79
ตอนที่ 3 แนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม.....	83
สาระสำคัญของแนวคิด.....	84
การวิเคราะห์ระบบสังคมตามแนวทางของ Talcott Parsons	85
บทที่ 3 วิธีดำเนินวิจัย	90
ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	90
1. การศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
จากเอกสาร	90
1.1 การคัดเลือกกรณีศึกษาสำหรับการศึกษาเอกสาร.....	91
1.2 การศึกษาเอกสาร	93
1.3 วิธีวิเคราะห์เอกสาร	96
1.4 การตรวจสอบผลการวิเคราะห์เอกสาร	97
2. การศึกษารูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
จากการวิจัยภาคสนาม	97
2.1 พื้นที่ที่จะศึกษา	98
2.2 วิธีการวิจัย	99
2.3 การวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน...	105
ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	105
1. การยกร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ...	106
2. การตรวจสอบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา	
ที่ยั่งยืน โดยผู้ทรงคุณวุฒิ	107
3. การนำเสนอรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อพัฒนา	
ที่ยั่งยืน	108

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 4	ผลการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	109
	ตอนที่ 1 ผลการศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
	จากเอกสาร	109
	โครงการที่ 1 โครงการประชาคมตำบล	110
	โครงการที่ 2 โครงการ โรงเรียนชุมชนอีสาน	119
	โครงการที่ 3 โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านนาหว้า	125
	โครงการที่ 4 โครงการพัฒนาระบบการสอดแทรกการศึกษา	
	แบบผสมผสานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของ	
	ชาวชนบทยากจน โดยการพึ่งตนเอง	132
	โครงการที่ 5 โครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ	139
	โครงการที่ 6 โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน	146
	สรุปผลการวิเคราะห์เอกสารรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา	
	ที่ยั่งยืน	154
	ตอนที่ 2 ผลการศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
	จากการวิจัยภาคสนาม	162
	โครงการประชาคมตำบล ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม	
	จังหวัดเพชรบุรี	163
	โครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริบ้านหลั่น	
	ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท	179
	ตอนที่ 3 ผลการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	199
บทที่ 5	การพัฒนาแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	210
	ตอนที่ 1 การยกย่องรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	210
	1. รูปแบบที่ 1 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
	ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม	211
	2. รูปแบบที่ 2 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
	ที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่ม	217
	การวิเคราะห์เปรียบเทียบ	237

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ตอนที่ 2 การตรวจสอบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	229
ตอนที่ 3 การนำเสนอรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	231
รูปแบบที่ 1 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชน เป็นผู้ริเริ่ม	231
รูปแบบที่ 2 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่ม.....	233
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	237
สรุปผลการวิจัย	237
อภิปรายผลการวิจัย	252
ข้อเสนอแนะ	257
รายการอ้างอิง	259
ประวัติผู้เขียน	266

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	สรุปผลการวิเคราะห์เอกสารรูปแบบการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	154
2	สรุปเปรียบเทียบลักษณะ โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา ที่ยั่งยืนจากการวิจัยภาคสนาม	195
3	วิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ..	223

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระบวนการพัฒนาประเทศในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงจุดเน้นจากการพัฒนา ที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยความได้เปรียบทางทรัพยากรธรรมชาติ แรงงานราคาถูก และเงินทุนเป็นฐานในการพัฒนา มุ่งไปสู่แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับความสมดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ โดยยึดแนวทางให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาดังกล่าวนั้น เป็นไปตามสถานการณ์และบริบทของสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ ดังที่ประเทศไทยรับแนวทางการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย มาใช้เป็นแนวทางการพัฒนาประเทศตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ซึ่งมีความสอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์ของประเทศในยุคสมัยนั้น เช่นเดียวกับที่มีการปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งมีเหตุปัจจัยหลายประการที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง กระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะแนวคิดการพัฒนาที่ผ่านทางองค์กรระหว่างประเทศ และการประชุมนานาชาติ รวมทั้งการประจักษ์ต่อผลของการพัฒนาที่ผ่านมา ดังที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ระบุไว้ว่า “เศรษฐกิจไทยขยายตัวในระดับสูงตลอดมาอย่างต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาในลักษณะดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะปัญหาการกระจายรายได้ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ฯลฯ ซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทยและการพัฒนาประเทศในระยะยาว” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ; 2540 : 1) และในขณะเดียวกันก็เป็นผลอันสืบเนื่องมาจากความพยายามของชุมชนแต่ละชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเอง โดยการตระหนักถึงสภาวะที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ และอาศัยความรู้ ประสบการณ์อันเป็นภูมิปัญญาของชุมชน แสวงหาทางออกจากภาวะคุกคามที่เป็นผลมาจากแนวทางการพัฒนาที่นำโดยรัฐ รวมทั้งค่านิยมความทันสมัยที่ครอบงำความคิดเรื่องการพัฒนาอยู่

การสัมมนาเรื่อง แนวคิด ทิศทาง และแผนพัฒนาของประชาชนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544) ซึ่งจัดโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ระดมความคิดเห็นของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในระดับภูมิภาค 9 ครั้ง และได้สรุปผลการสัมมนาว่า การพัฒนาที่ผ่านมามีก่อให้เกิดปัญหาหลายประการและนำไปสู่การพัฒนาที่ไม่สมดุลและไม่ยั่งยืน โดยชี้ให้เห็นว่า นอกเหนือจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแล้ว ยังมีสภาพความเป็นจริงอีกด้านหนึ่งของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในทางเศรษฐกิจ กำลังประสบปัญหาความไม่สมดุลของการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม การส่งออก และการท่องเที่ยว แต่ไม่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ประเพณีอันดีงาม ฯลฯ นอกจากนี้ภาคเกษตรกรรมยังถูกทอดทิ้ง ไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโดยรวม และไม่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐที่เหมาะสมและทันการ เพราะเป็นการสั่งการจากส่วนกลาง โดยไม่ให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการวางแผน ติดตาม ประเมินผล จึงทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท เกษตรกับอุตสาหกรรม และการกระจายรายได้ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในทางสังคม สถาบันครอบครัวและชุมชนอ่อนแอลงโดยลำดับ อันเนื่องมาจากการอพยพแรงงาน จากชนบทสู่เมือง ในชนบทจึงเหลือเด็ก คนเจ็บป่วยและคนชรา ในเมืองเต็มไปด้วยอบายมุข สถานเริงรมย์ ฯลฯ นอกจากนี้วัฒนธรรมที่ดั่งามของชุมชน/ท้องถิ่นเสื่อมลง คนขาดความเอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีแนวโน้มของการใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาแทนการใช้สันติวิธี มีกลุ่มคนด้อยโอกาส และประสบความยากลำบากเพิ่มมากขึ้น ในด้านการศึกษา ทั่วประเทศยังประสบปัญหาการกระจายโอกาสและบริการทางการศึกษาไม่ทั่วถึงทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ อีกทั้งระบบและหลักสูตรการศึกษาส่วนใหญ่ กำหนดจากส่วนกลางที่มุ่งพัฒนาคนเพื่อเมืองและธุรกิจอุตสาหกรรมมากกว่าเพื่อสังคมชนบทและภาคเกษตรกรรม และไม่สอดคล้องกับศักยภาพโอกาส สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทุกภูมิภาคยังอยู่ในสถานะถูกทำลายทั้งป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ทะเล อันเนื่องมาจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกเชิงเศรษฐกิจ การปลูกป่าเชิงพาณิชย์ การทำอุตสาหกรรมโมหิน การตั้งโรงงาน อุตสาหกรรมชายฝั่งทะเล เป็นผลให้เกิดความแห้งแล้ง ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง อากาศเป็นพิษ แม่น้ำลำคลองเน่าเสีย การขยายตัวของเมืองอย่างไร้ทิศทาง และการควบคุมทำให้เกิดปัญหาด้านสาธารณสุข ปัญหาสังคมอื่น ๆ ติดตามมา ในด้านการบริหารจัดการและการเมืองยังเผชิญปัญหาการรวมศูนย์อำนาจจากส่วนกลาง ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นไม่มีส่วนในการกำหนดทิศทางและแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้รับการยอมรับและส่งเสริม อีกทั้งการส่งเสริมการพัฒนาของภาครัฐยังมีลักษณะแยกส่วน ขาดการประสานงานที่ีระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างร้ายแรงต่อกระบวนการพัฒนาโดยรวม เพราะชุมชนขาดกลไกและกระบวนการที่มีประสิทธิภาพที่จะควบคุมดูแลปัญหาของตนเองได้ ยิ่งกว่านั้น ยังมีแนวโน้มของปัญหาความ

ขัดแย้งระหว่างประชาชนกับอำนาจรัฐ อันจะก่อให้เกิดความรุนแรงในสังคมต่อไปมากยิ่งขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ; 2539 : 5-6) ปรัชญาการณที่ เกิดขึ้นนี้ เป็นสภาพที่ส่งสมประเด็นปัญหาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งนักทฤษฎีการพัฒนาที่มุ่งสู่ความ ทันสมัย (Modernization) เห็นว่าเป็นภาวะวิกฤตการณ์ ซึ่งเป็นธรรมชาติของการพัฒนาที่ต้องมีทั้งได้ และเสีย แต่กระนั้นก็ตามความเป็นปัญหาดังกล่าวปะทุรุนแรงขึ้นเมื่อภูมิภาคเอเชียประสบภาวะ วิกฤตทางเศรษฐกิจ ในช่วงปี พ.ศ. 2540 ซึ่งรวมทั้งประเทศไทยด้วย เป็นภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่าง รวดเร็ว รุนแรง และแพร่ระบาดอย่างไม่อาจคาดการณ์ได้มาก่อน ซึ่งหากจะพิจารณาในเชิงวิพากษ์ แล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าสาเหตุส่วนหนึ่งเป็นความล้มเหลวของการพัฒนา ดังที่ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ ได้เสนอไว้ กล่าวคือ “ 1) ความล้มเหลวในเรื่องการกระจายรายได้และทรัพยากร รวมทั้งการ กระจายอำนาจที่มีลักษณะเหลื่อมล้ำยุทธศาสตร์ที่ดำรงอยู่ในการกระจายรายได้และทรัพยากร ไม่ สนับสนุนในเรื่องความเสมอภาค 2) ความล้มเหลวในยุทธศาสตร์ของการพัฒนาที่ไม่ส่งเสริมการมี งานทำอย่างกว้างขวาง มีแต่การเน้นเรื่องการผลิตของมวลชน เพื่อมวลชน แต่ไม่ได้ผลิตโดยมวลชน โครงการพัฒนาอาจมีประสิทธิภาพให้ผลผลิตดี แต่จ้างงานไม่มาก ทำให้เกิดการว่างงาน และสะสม ขึ้นทุกปี 3) ยุทธศาสตร์ การพัฒนาล้มเหลวในเรื่องการพึ่งตนเองแทนที่การพัฒนาจะทำให้เป็น อิสระมากขึ้น แต่ปรากฏว่ายิ่งพัฒนายิ่งต้องพึ่งภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะพึ่งเทคโนโลยีต่างชาติ การลงทุนจากต่างชาติ ปัจจัยการผลิตจาก ต่างชาติมากขึ้น 4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ผ่านมา ล้มเหลว เพราะไม่มีการคำนึงถึงการสูญเสียของชีวิตจิตใจของมนุษย์ ปัญหาสังคมมีมากขึ้น การ พัฒนาเป็นวัตถุมากขึ้น แต่ความเป็นมนุษย์สูญหายไป” (ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ ; 2539 : 9) เช่นเดียวกับที่ เสน่ห์ จามริก (2541 : 6-14) เห็นว่าเป็นมิจลาคติในกระแสการพัฒนา โดยชี้ให้เห็น ว่าวิกฤตเศรษฐกิจที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่นี้ เป็นเพราะกระแสความคิดการพัฒนาที่ ชักจูงให้ ประเทศชาติต้องเอาแต่พึ่งพาภายนอก เพียงเพื่อขอให้สร้างควมร่ำรวยมั่งคั่ง โดยให้คุณค่า ความสำคัญของ ความจำริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งขึ้นอยู่กับภาคอุตสาหกรรม การให้ ความสำคัญกับภาครัฐกิจเอกชนในฐานะเป็นกุญแจสำคัญของความจำริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และ การยึดถือเอาเงินตราเป็นเครื่องชี้วัดความจำริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การให้คุณค่ากับความจำริญ เติบโตทางเศรษฐกิจดังกล่าวจึงทำให้กระบวนการพัฒนา ถูกกำหนดให้เป็นไปในลักษณะแยกส่วน แบ่งภาคกันชัดเจนระหว่างภาค อุตสาหกรรมกับภาคเกษตรกรรม เมืองกับชนบท แต่อย่างไรก็ดี ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – 2544) ก็ได้ปรับเปลี่ยน จุดมุ่งหมายในการพัฒนาใหม่ โดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางหรือเป็นจุดหมายหลักของการพัฒนา ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่วิสัยทัศน์ “ครอบครัวยุคใหม่ ชุมชนเข้มแข็ง สังคมมีสมรรถภาพ เสรีภาพ ความยุติธรรม และมีการพัฒนาที่สมดุลบนพื้นฐานของความเป็นไทย ซึ่งจะเป็นการพัฒนาในลักษณะต่อเนื่องและ ยั่งยืน” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ; 2540 : 1) การปรับเปลี่ยน

จุดเน้นการพัฒนาดังกล่าว มีความหมายไปถึง การปรับเปลี่ยนแนวคิด วิธีการ และ กระบวนการวางแผน จากการพัฒนาแบบแยกส่วนมาเป็น การพัฒนาแบบองค์รวม หรือเป็นการ พัฒนาที่บูรณาการความสัมพันธ์ของระบบต่าง ๆ ในสังคม ให้เอื้อต่อการพัฒนา โดยมุ่งหมายให้ เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

ยุทธศาสตร์ในการพัฒนา ดังที่เสนอในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – 2544) ได้เสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาไว้ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาคคน โดย

1.1 มุ่งพัฒนาคคนตั้งแต่ปฏิสนธิไปจนตลอดชีวิตให้เป็นไปตามศักยภาพอย่าง เต็มที่ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา เพื่อให้เป็นคนดี มีคุณธรรม มีสุขภาพดี มีความรู้ ความสามารถในการประกอบอาชีพและสามารถปรับตัวให้ดำรงชีวิตในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง อย่างรวดเร็วได้อย่างมีประสิทธิภาพบนพื้นฐานของความเป็นไทย

1.2 สร้างโอกาสให้คนมีส่วนร่วมคิด ร่วมสร้างและมีส่วนช่วยชี้นำกระแสการ พัฒนาคคนคู่ไปกับการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนา

1.3 พัฒนาคคนให้มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีส่วนร่วมทางการเมืองยิ่งขึ้น

2. ยุทธศาสตร์เกี่ยวกับการพัฒนาสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการพัฒนาคคน

ได้แก่

2.1 การ พัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจ

2.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาคคน สังคม ครอบครัวและชุมชน

2.3 ยุทธศาสตร์การพัฒนาคคน บท ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ยุทธศาสตร์การพัฒนาคคนทั้ง 2 ส่วน ดังกล่าว แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 –2544) ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาที่บูรณาการการพัฒนาคคนและ สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไปพร้อมกัน

แต่อย่างไรก็ดียุทธศาสตร์ดังกล่าว ก็ต้องมีการปรับแนวทางอีกเมื่อประเทศไทยเข้าสู่ภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ความรุนแรงของภาวะวิกฤตดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทุกหน่วยของสังคม ดังปรากฏให้เห็นว่ามีจำนวนผู้ถูกให้ออกจากงานมากขึ้น เงินทุนไหลออกนอกประเทศ ธุรกิจต่าง ๆ ค่อย ๆ ปิดตัวลง อันเนื่องจากการขาดสภาพคล่องทางการเงิน ฯลฯ ใน ขณะเดียวกัน ปัญหาสังคมก็เกิดมากขึ้น คณะทำงานด้านสังคมของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เสนอว่า “การแก้ไขปัญหาวิกฤต โดยวิธีการเดิม ๆ ที่ผ่านมามองไม่สัมฤทธิ์ผล เพราะภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรของรัฐบริบูรณ์กว่านี้ ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมก็ยังเป็นปัญหาใหญ่ การแก้ปัญหาสังคมเศรษฐกิจของประชาชนครั้งนี้ จำเป็นต้องหาทางออกใหม่ วิธีการใหม่ ๆ เพื่อให้สังคมไทย ยืนหยัดต่อสู้ปัญหาเศรษฐกิจสังคมอันใหญ่หลวงนี้ ได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต และมีการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ; 2541 : 1) ข้อเสนอดังกล่าวนี้ เท่ากับเป็นการเสนอให้ทบวงกระทรวงมหาดไทยที่สนับสนุนการพัฒนาใหม่ โดยเสนอให้ปรับทิศทางการพัฒนา ที่มุ่งไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น เป็นแนวความคิดการพัฒนาที่เกิดขึ้นประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นแนวความคิดที่ “ประนีประนอมระหว่างกลุ่มที่นิยมการพัฒนากับกลุ่มที่นิยมสิ่งแวดล้อม ทั้งโลกที่ร่ำรวยและโลกที่ยากจน ต่างก็มีความพึงพอใจในแนวคิดนี้ ดูเหมือนว่า การพัฒนาและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ไปด้วยกันได้ อุดมการณ์นี้ย้ำว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสิ่ง ที่พึงปรารถนา และสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมีการทำลายสิ่งแวดล้อม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์ สานต์ ; 2541 : 221) และได้มีความพยายามที่จะให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดย คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาว่าเป็น “การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการในปัจจุบัน โดยมิได้ลดสมรรถนะของอนุชนรุ่นหลังในการตอบสนองความต้องการของตนเอง” (UNDP ; 1994 : 43) แต่กระนั้นก็ตามคำนิยามดังกล่าวก็ยังไม่มีความชัดเจน และได้มีความพยายามที่จะนิยามความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

โดยในขั้นต้นพอจะสรุปได้ว่า แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นยุทธศาสตร์ของการพัฒนาที่ต้องการการจัดการทรัพยากรทั้งธรรมชาติและมนุษย์ รวมทั้งทรัพยากรการเงินและวัสดุ ทั้งปวงให้เป็นไปในทิศทางที่ก่อให้เกิดความมั่งคั่งและอยู่ดีกินดี โดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อส่งวนไว้สำหรับคนรุ่นหลัง ซึ่งคณะกรรมการโลกว่าด้วยวัฒนธรรมและการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ได้จัดทำรายงานเรื่องวัฒนธรรมอันหลากหลายของมนุษยชาติได้สร้างความคิด รวบยอดของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ 8 ประเด็น คือ

1. ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ได้หยุดอยู่เพียงการรักษาระดับทุนทางกายภาพ ที่ก่อให้เกิดกระแสรายได้ หรือเพิ่มทุน นั้นให้สอดคล้องกับการขยายตัวของประชากร การพัฒนาเทคโนโลยีและความปรารถนาตามกระแสของผู้คนทั่วโลกเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึง การบำรุงรักษาการหามาทดแทน และการทำให้ทรัพย์สินในการลงทุนงอกเงยขึ้นมาด้วยทั้งด้านกายภาพ และทรัพยากรมนุษย์

2. การศึกษาจะต้องช่วยให้มนุษย์มีความรู้ทางด้านเทคนิคการจัดการ การบริหารและการเผยแพร่จนสามารถหามาทดแทนหรือเสริมทุน ทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมได้สำเร็จ

3. เป้าหมายของการพัฒนาจะต้องเน้นไปที่ผลมากกว่าวิธีการ โดยมีความหมาย 2 นัย คือ การหลีกเลี่ยงการสร้างมลพิษแก่ น้ำ อากาศและดิน ซึ่งเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตของมนุษย์ และหลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรที่นำกลับมาใช้ใหม่ไม่ได้ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการผลิตในลักษณะใช้จนหมดสิ้น ควรลงทุนหาสิ่งอื่นมาทดแทน

4. การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีระบบที่มีความหลากหลาย และยืดหยุ่นพอที่จะปรับตัวให้สามารถรองรับวิกฤตต่าง ๆ อันเนื่องมาจากความไม่แน่นอนของอนาคตได้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร

5. การพัฒนาที่ยั่งยืน ควรหลีกเลี่ยงการสร้างภาระหนี้สิน ทั้งภายในและภายนอก ให้แก่อนุชนรุ่นหลัง

6. นโยบายทางการคลัง การบริหาร และการเมืองจะต้องมีความมั่นคง น่าเชื่อถือได้รับการยอมรับจากประชาชน

7. การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องเสริมพลังให้แก่มวลชน ให้สามารถจัดการโครงการพัฒนาได้ด้วยตนเองซึ่งหมายถึงการพัฒนาคนในประเทศให้มีความสามารถทางเทคโนโลยี การบริหารและการจัดการ

8. การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของวัฒนธรรม เพราะเป็นเป้าหมายของการพัฒนาด้วยเช่นกัน (คณะกรรมการโลกว่าด้วยวัฒนธรรมและการพัฒนา ; 2541 : 270 - 272)

ความคิดรวบยอดของการพัฒนาที่ยั่งยืนดังกล่าวแสดงให้เห็นทั้งเป้าหมาย (Ends) และวิธีการ (Means) ในการดำเนินการซึ่งเป็นการให้คุณค่าใหม่กับแนวทางการพัฒนา

สำหรับประเทศไทย แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่เพียงปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และเอกสารเชิงนโยบายเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติจะพบได้ว่าชุมชนต่าง ๆ ที่ตระหนักถึงผลกระทบอันเกิดจากทิศทางการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย ซึ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักนั้น ได้ก่อให้เกิดความยากลำบากในการดำรงชีวิตและมีสภาพชุมชนที่อ่อนแอ สูญเสียทรัพยากรพื้นฐาน รวมทั้งกำลังคนและต้องพึ่งพิงองค์กรภายนอกในการจัดการปัญหาในชุมชนของตน หลายชุมชนได้แสวงหาและเรียนรู้การแก้ปัญหาด้วยวิธีการของตนเอง ดังกรณีชุมชนบ้านสาคลี อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ชุมชนบ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนคลองเป็ยะ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา และที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง ที่พยายามสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนของตนพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เพื่อจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาความยากจน ปัญหาสังคม ฯลฯ เพื่อให้ชุมชนของตนดำรงอยู่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นนัยของการพัฒนาที่สอดคล้องกับแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และไม่เพียงความพยายามของชาวบ้านธรรมดาเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงงานด้านการพัฒนาโดยตลอด และได้พระราชทาน แนวพระราชดำริเรื่องทฤษฎีใหม่ เพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของประชาชนให้เห็นมาในความสัมพันธ์กับความเป็นอยู่แบบพหิมิติกัน โดยเฉพาะการพัฒนาศักยภาพและคุณภาพของคนและชุมชนให้เข้มแข็งและสร้างโอกาสให้คนและชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาระดับต่าง ๆ และสามารถพึ่งตนเองได้ (สุรเกียรติ์ เสถียรไทย ปาฐกถาในการสัมมนาโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดินเรื่องปรัชญาการพัฒนา : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ, 2542) และชัยอนันต์ สมุทวณิช (2542) ได้วิเคราะห์แนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ และแสดงให้เห็นประเด็นสำคัญของทฤษฎีคือ การยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกันของสิ่งที่แตกต่างกัน เป็นทฤษฎีที่มีหลายมิติแบบองค์รวม (Holistic Theory) เช่นเดียวกับที่สุมน อมรวิวัฒน์ (2542) ได้วิเคราะห์ทฤษฎีใหม่ในมิติด้านการศึกษาและชี้ให้เห็นว่าทฤษฎีใหม่เป็นหลักการพัฒนาชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงและเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนา

แนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ดังกล่าวนับได้ว่า เป็นภูมิปัญญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพัฒนาขึ้นจากการปฏิบัติจริง เป็นทางออกของสังคมไทยในภาวะวิกฤต เช่นปัจจุบัน และเป็นแนวพระราชดำริ ที่เสนอแนวทางการพัฒนาในทิศทางเดียวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นเป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับสถานการณ์ของประเทศในปัจจุบันเป็นแนวการพัฒนาที่เป็นที่ยอมรับในสังคมไทย เพราะสอดคล้องกับความคิดและประสบการณ์ของคนในชุมชนจำนวนมากซึ่งจะเกิดพลังในการพัฒนา กล่าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืนให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุลกันของสังคม (Social) เศรษฐกิจ

(Economic) และสิ่งแวดล้อม (Environment) เพื่อมุ่งหมายให้เกิดความมั่นคงในการดำรงอยู่ของมนุษยชาติ (Human Security) (UNESCO , 1997 : 13)

ประเด็นต่าง ๆ ที่การพัฒนาที่ยั่งยืนในความสัมพันธ์นั้นไม่เพียงแต่เป็นผลของการพัฒนาที่ไม่สมดุลกันที่ผ่านมาเท่านั้น ยังเป็นปัญหาที่มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน ซึ่งไม่อาจแยกปัญหาโดยปัญหาหนึ่งแก้ไขได้แต่จะต้องพิจารณาปัญหาในภาพรวม ในการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องพิจารณาแนวคิดหลัก 6 ประการ คือ

1. ต้องช่วยกลุ่มคนที่ยากจนที่สุด เพราะพวกเขาจะไม่มีทางออกอื่นใดหลงเหลืออยู่นอกจากทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 2. เป็นการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเองภายใต้ความจำกัดทางสภาพธรรมชาติ
 3. การพัฒนาจะต้องไม่ก่อให้เกิดความเสียหายรุนแรงทางด้านสิ่งแวดล้อม
 4. วางอยู่บนหลักการว่าด้วยการมีสุขภาพอนามัยที่ดี การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม
- การมีอาหารเพียงพอแก่การบริโภค
5. วางอยู่บนหลักการที่ว่าด้วยการส่งเสริมการริเริ่มจากประชาชน
 6. มนุษยชาติ คือ ศูนย์กลางและหัวใจของการพัฒนา (ยุค ศรีอารยะ นามแฝง , 2541 : 263)

การที่จะบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะเกิดการสมดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม ได้นั้น จะต้องพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถ มีศักยภาพในการจัดการการพัฒนาขึ้นมาใหม่

ในการประชุมระดับนานาชาติ เรื่อง Environment and Society : Education and Public Awareness for Sustainability ที่เมือง Thessaloniki ประเทศกรีซ เมื่อ 8 – 12 ธันวาคม 2540 ได้มีการเสนอประเด็นการศึกษาเพื่อความยั่งยืนของอนาคต โดยเสนอว่า “เป้าหมายของ การศึกษา คือ การทำให้ประชาชนเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ มีความรู้มากมีข้อมูลข่าวสารที่ดี มีจริยธรรม มีความรับผิดชอบ สามารถคิดวิเคราะห์และสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง” (UNESCO, 1997 : 16) ทั้งนี้ เพราะตระหนักดีว่าปัญหาของโลกไม่อาจจะแก้ไขได้โดยอัตโนมัติการศึกษาจะต้องตอบสนองต่อสังคมโดยสะท้อนให้เห็นอย่างลึกซึ้ง (Critical reflection) ในเรื่องความล้มเหลวและความไม่ยุติธรรม และสร้างเสริมจิตสำนึกและความตระหนัก แสดงถึงวิสัยทัศน์และแนวคิด (concept) ใหม่รวมทั้งการสร้างสรรคเทคนิควิธีและเครื่องมือตลอดจนการเผยแพร่ความรู้และพัฒนาทักษะเพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ค่านิยม และแบบการใช้ชีวิต (lifestyles) ประเด็นเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญที่ควรจะทำให้ความสนใจว่าจะมีวิธีการจัดการศึกษาอย่างไรที่จะนำไปสู่การพัฒนา ที่

ยั่งยืน แม้ว่าการศึกษาจะไม่ใช่ว่าคำตอบทั้งหมดของการพัฒนาที่ตามมาแต่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะมีบทบาทที่จะส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะการสร้างระบบความสัมพันธ์ใหม่ให้กับคนในสังคมและการอบรมสั่งสอนให้ตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังได้เสนอว่า การศึกษาที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นไม่เพียงแต่การศึกษาในโรงเรียนเท่านั้นยังรวมถึง การศึกษานอกโรงเรียน การศึกษาตามอัธยาศัย และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในครอบครัวและชุมชนด้วย (UNESCO, 1997 : 15)

ในการพิจารณาว่า ทำอย่างไรการศึกษาจึงจะมีบทบาทต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น เสน่ห์ จามริก (2541 : 26) เสนอให้ตั้งเกณฑ์คุณค่าในสังคมใหม่ โดยการศึกษาจะต้อง “อำนวยความสะดวกเสริมให้ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชนท้องถิ่น ได้เป็นไปโดยอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ทั้งนี้เพื่อฟื้นฟู และปกป้องรักษาทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น และในอันที่จะเรียนรู้และคัดสรรวิทยาการที่เหมาะสมจากโลกภายนอก” ที่สนะดังกล่าวพยายามชี้ให้เห็นถึงบทบาทของการศึกษาในฐานะที่เป็นวิธีการ (Means) ที่จะบรรลุถึงเป้าหมายของการพัฒนา สิ่งที่ควรให้ความสนใจก็คือการศึกษาในรูปแบบใดจึงจะนำไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาได้

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของการศึกษาที่มีต่อการพัฒนานั้นจะเห็นได้ว่า ตัวการศึกษานั้นเป็นทั้งเป้าหมายและกระบวนการของการพัฒนา ในฐานะที่เป็นกระบวนการนั้นการศึกษามีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลง ความรู้ ทักษะ ความเข้าใจ ทักษะคติ ตลอดจนระบบความเชื่อต่างๆ ของบุคคล รวมไปถึงพฤติกรรม ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องจนตลอดชีวิตของบุคคล แต่อย่างไรก็ดี การศึกษาเองก็ยังมีรูปแบบที่แตกต่างออกไป การวิเคราะห์ของ Alan Roger (1994, 25 - 26) ได้แสดงให้เห็นความแตกต่างของการศึกษาในระบบ (Formal Education) และการศึกษานอกระบบ (Non – formal Education) โดยชี้ให้เห็นว่า การศึกษาในระบบมักจะจัดในสถานที่เฉพาะ และแยกออกจากชุมชน ในขณะที่การศึกษานอกระบบจะจัดขึ้นในที่ต่าง ๆ ของ ชุมชน เช่นเดียวกับ อุนดา นพคุณ (2533, 27) ที่เห็นว่าการพัฒนาชุมชนและการศึกษานอกระบบมีความสัมพันธ์กัน คือ ต่างก็ต้องการให้ประชาชนได้มีโอกาสเตรียมตัว หรือเรียนรู้วิธีที่จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว มีทักษะและความเข้าใจในการดำเนินชีวิตในครอบครัวและในการประกอบอาชีพ

Phillip H. Coombs (2535 : 40-45) ผู้ซึ่งได้เขียนหนังสือชื่อ *The World Crisis in Education : The View from the Eighties* ได้แสดงให้เห็นยุทธศาสตร์การใช้การศึกษาและการฝึกฝนอบรมเป็นเครื่องมือของการพัฒนา แต่อย่างไรก็ดีก็ได้ชี้ให้เห็นว่า ความพยายามที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชนบท ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จจนถึงทศวรรษที่ 1970 ที่เริ่มมีการคิดทบทวนความคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบท โดยมองปัจจัย ที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ของสังคม และในขณะเดียวกันก็เริ่มแนวคิดการศึกษาคือกระบวนการตลอดชีวิต ซึ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาอื่น ๆ ที่มากกว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน และอาจถือได้ว่า การศึกษานอกโรงเรียนนั้น เป็นผลต่อเนื่องของยุทธศาสตร์การพัฒนา ที่ยึดชุมชนเป็นฐานการพัฒนา เพื่อสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนผู้ยากจน นอกจากนี้ เขายังย้ำว่า การศึกษานอกโรงเรียนบางกิจกรรมอาจเป็นส่วนหนึ่งของระบบการพัฒนา อีกด้วย ซึ่งเป็นการย้ำถึงบทบาทของการศึกษาต่อการพัฒนา

การนำการศึกษามาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนานั้น เพราะเหตุว่า การพัฒนาเกี่ยวข้องกับคนซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงคนย่อมส่งผลต่อการพัฒนา ดังนั้น การศึกษาจึงมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ การสร้างทัศนคติ ค่านิยม ระบบคุณค่า การพัฒนาทักษะต่าง ๆ ดังนั้น เมื่อการพัฒนาดำเนินการในระดับชุมชนซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาจึงต้องใช้การศึกษาชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชน ซึ่งอุนดา นพคุณ (2533 ; 27) ได้ให้ข้อสรุปไว้ว่าเป็นบริการทางการศึกษาประเภทที่จะพัฒนาชุมชน เช่นเดียวกับ Mark K. Smith (1994 ; 20 - 21) ที่บอกว่า เป็นกระบวนการที่ออกแบบมาเพื่อที่จะทำให้ชีวิตของบุคคลและกลุ่มดีขึ้น โดยรวบรวมพลังของคนในพื้นที่เดียวกัน หรือในขอบเขตของความสนใจ ร่วมกัน ให้เข้าไปสู่การพัฒนา ด้วยความเต็มใจที่จะเรียนรู้ปฏิบัติ และมีโอกาสในการคิดอย่างดีด้วย ในการตัดสินใจของบุคคล สังคม รวมถึงความต้องการทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ซึ่ง Alan Rogers (1994 ; 67) สรุปว่าการศึกษาชุมชนเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชน

ในการนำแนวความคิดเรื่อง การศึกษาชุมชน มาเป็นกลไกที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ในการประชุม เรื่อง *Environment and Society : Education and Public Awareness for Sustainability* ที่ประเทศกรีซ เมื่อเดือนธันวาคม 2540 นั้น นอกจากจะชี้ให้เห็นว่าการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน รวมทั้งการเรียนรู้ในครอบครัวและชุมชน จะต้องมามีบทบาทต่อการพัฒนาคนให้มีความรู้ความเข้าใจ และมีบทบาทต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้ว ที่ประชุมดังกล่าว ได้เน้นย้ำถึงการจัดการที่ต้องมุ่งการจัดการในระดับชุมชนมากกว่าระดับโลก โดยเฉพาะการศึกษาชุมชนที่เป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน (Non - formal Community Education)

ในประเทศไทย ก็ได้มีความพยายามที่จะใช้การศึกษามาเป็นเครื่องมือของการพัฒนา ในหลายรูปแบบ โดยเฉพาะการนำแนวความคิดการศึกษาชุมชนเข้ามาใช้ในกระบวนการพัฒนา ทั้ง ที่เป็นการศึกษาชุมชนที่เน้นการศึกษาในระบบ ดังกรณี โรงเรียนชุมชน และวิทยาลัยชุมชน และ การศึกษาชุมชนที่เน้นการศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ เช่น โครงการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบ การศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบทแบบพึ่งพาตนเอง หรือโครงการเดลซีไลฟ์ (DELSILIFE – Project for Development of Coordinated Education Intervention for Improving the Quality of Life of the Rural Poor through Self - reliance) , โครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ , โครงการ โรงเรียนชุมชนอีสาน ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการศึกษาชุมชนที่เป็นการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) ที่ชุมชนจัดระบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ดังที่ชุมชนต่าง ๆ เช่น ชุมชน มารวิชัย ชุมชนคลองเป็ยชะ ชุมชนศิริวงศ์ ชุมชนบางจะเกร็ง ฯลฯ ดำเนินการอยู่

จากการประมวลความคิดต่าง ๆ ข้างต้น ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า ควรจะมีการวิเคราะห์ วิจัยรูปแบบการศึกษาชุมชนที่หมายถึงโครงการทางการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมจัดกระบวนการ เรียนรู้และขั้นตอนในการแก้ปัญหาหรือการสร้างศักยภาพของคนในชุมชนเพื่อบรรลุถึงการพัฒนา ที่ยั่งยืนสำหรับประเทศไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ใช้กรอบแนวคิดที่ เกี่ยวข้องกับแนวความคิดหลัก 4 แนวคิด คือ

1. แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. แนวคิดเรื่องการศึกษาชุมชน
3. แนวคิดเรื่องรูปแบบการศึกษาชุมชน
4. แนวคิดเรื่องทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม

1. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.1 ความหมาย ใช้แนวคิดขององค์การศึกษาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) (1997:13) ที่ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยเจาะจงไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาสังคม โอกาสทางเศรษฐกิจ และความต้องการด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนทั้งมวล และเป็นการพัฒนาที่มีความสมดุลระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่มีความสัมพันธ์กันระหว่าง สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งพิจารณาในมิติของปัจจุบันและอนาคต โดยเป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบัน โดยที่คนในรุ่นอนาคตก็สามารถได้รับการตอบสนองความต้องการได้เช่นเดียวกัน เป็นการพัฒนาที่สมดุลกันระหว่างปัจจุบันกับอนาคต เท่าเทียมกันในระหว่างประเทศ ภูมิภาค เผ่าพันธุ์ ลำดับชั้น เพศ และวัย เป็นการพัฒนาที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาสังคมและโอกาสทางเศรษฐกิจ และความจำเป็นทางด้านสิ่งแวดล้อม กล่าวโดยสรุปก็คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่มีความสมดุลในระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งสังคม เศรษฐกิจ รวมทั้งสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวมกันเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์

1.2 ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาที่ยั่งยืนตระหนักถึงปัญหาที่เป็นผลกระทบจากการพัฒนาที่ผ่านมาจึงให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาลึก 3 ด้าน คือ

1.) สิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาด้านมลภาวะของอากาศ ดิน น้ำ เสี่ยงระบบนิเวศ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ

2.) สังคม ได้แก่ ปัญหาการใช้ความรุนแรง/การอพยพย้ายถิ่น ปัญหาประชากร ความตึงเครียดในสังคม การพึ่งพาอาศัยผู้อื่น ความปลอดภัยในชีวิต สุขภาพอนามัยความเชื่อค่านิยมแบบแผนการดำรงชีวิต ยาเสพติด ฯลฯ

3.) เศรษฐกิจ ได้แก่ ปัญหาความยากจน การจ้างงาน แบบแผน การผลิต แบบแผนการบริโภค ฯลฯ

การแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน จะมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาคนให้สามารถแก้ปัญหาและจัดการสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในทุก ๆ ด้านให้เกิดความสมดุล โดยเน้นกลุ่มคนที่ยากจนที่สุด เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ไม่ก่อให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม และเป็น การพัฒนาที่ส่งเสริมการริเริ่มจากประชาชน

1.3 เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.3.1 การพัฒนาศักยภาพคน ใช้แนวคิดเรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนาคคน ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ดังนี้

1) มุ่งพัฒนาคคนตั้งแต่ปฏิสนธิไปจนตลอดชีวิตให้เป็นไปตามศักยภาพอย่างเต็มที่ ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา เพื่อให้เป็นคนดี มีคุณธรรม มีสุขภาพดี มีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพและสามารถปรับตัวให้ดำรงชีวิตในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้อย่างมีประสิทธิภาพบนพื้นฐานของความเป็นไทย

2) สร้างโอกาสให้คนมีส่วนร่วมคิด ร่วมสร้างและมีส่วนช่วยชี้นำกระแสการพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนา

3) พัฒนาคคนให้มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ UNESCO ที่เน้นว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องช่วยให้ประชาชนเข้าใจและปรับให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่ละขั้นตอน

1.3.2 การพัฒนาสภาพแวดล้อม ใช้แนวคิดในแผนปฏิบัติการที่ 21 (Micheal Keating : 2537 : 25) ที่เสนอกลยุทธ์การพัฒนาที่ยั่งยืนว่า จะต้องมุ่งไปยังการพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสังคม และให้ความคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป โดยเปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

การบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังกล่าวแผนปฏิบัติการที่ 21 ได้เสนอว่า รัฐบาลต้องเริ่มต้นการพิจารณาอย่างเป็นระบบ ถึงผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลมาจากนโยบายเศรษฐกิจ สังคม การคลัง การเกษตรกรรม การขนส่ง การค้า และอื่น ๆ กลุ่มต่าง ๆ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้นในกระบวนการตัดสินใจเพื่อการพัฒนา โดยผ่านการอภิปรายหารือกันระหว่างรัฐบาลกลางกับท้องถิ่น ภาคอุตสาหกรรม กลุ่มนักวิทยาศาสตร์ กลุ่มสิ่งแวดล้อม และสาธารณะชนทั่วไป ในขณะที่เดียวกัน UNESCO ได้เสนอบทบาทของการศึกษาในฐานะที่เป็น วิธีการ (means) ของกระบวนการทางสังคม ในการเผชิญกับการท้าทายในอนาคต เป้าหมายของการศึกษาคือ การทำให้คนฉลาดขึ้น มีความรู้มากขึ้น มีข้อมูลที่ดี มีจริยธรรม มีความรับผิดชอบ มีความคิดวิเคราะห์ และมีความสามารถที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง

2. แนวคิดเรื่องการศึกษาชุมชน

2.1 ความหมายและองค์ประกอบ ใช้กรอบแนวคิดของกรมการศึกษานอกโรงเรียน โดยหมายถึง การศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วม ในการวางแผนและจัดการ เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนและมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับบริการ องค์ประกอบของการจัดการศึกษาชุมชนตามแนวคิดดังกล่าวประกอบด้วยประเด็นสำคัญ 3 ประการ คือ

- 1) ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ
- 2) สิ่งที่เรียนรู้ที่นั้น ตอบสนองต่อปัญหาโดยส่วนรวมของชุมชน
- 3) บริการการศึกษานั้นเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนในวงกว้างและเน้นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในชุมชนนั้น (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2534 : 44)

บทบาทของการศึกษาชุมชนต่อชุมชนนั้น ใช้กรอบแนวคิดของ Mark K. Smit ที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาชุมชนกับชุมชนว่า ไม่ได้เป็นเรื่องของความรู้และการพัฒนาทักษะโดยทั่ว ๆ ไป แต่เกี่ยวข้องกับกรณีพันธสัญญาและการมีจิตสำนึกชุมชน ซึ่งจะต้องเป็นการเตรียมคนให้รู้สึกรับผิดชอบเป็นเจ้าของชุมชน เป็นการสร้างความเป็นตัวตนที่แท้จริงของบุคคล รวมทั้งเป็นพันธะผูกพันต่อเพื่อนมนุษย์คนอื่น ๆ ซึ่งทำให้คนทุกคนเท่าเทียมกัน

ลักษณะเฉพาะของการศึกษาชุมชน คือความเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจของชุมชนต่อกิจกรรมทางการศึกษาที่ตรงกับความต้องการของชุมชน ซึ่งความเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นพันธกิจร่วมกัน เป็นการประสานสัมพันธ์และการรวบรวมทรัพยากรในชุมชนเข้ามาร่วมกันในการจัดการศึกษา (Tupeni L.Baba, 1994 : 10 - 11) เมื่อพิจารณาในมิติของกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาในชุมชน จะมีกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่ และมีความจำเป็นต้องได้รับการศึกษารวมอยู่ด้วย องค์การ UNESCO (1979 : 79) ได้ให้นิยามการศึกษาผู้ใหญ่ว่า เป็นกระบวนการจัดบริการการศึกษาทุกรูปแบบที่นอกเหนือไปจากการเรียนตามหลักสูตรปกติในโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนในเนื้อหาใด ระดับใด หรือใช้วิธีใดก็ตาม อาจจัดเป็นรูปชั้นเรียนก็ได้ มีตั้งแต่การศึกษาขั้นพื้นฐานไปถึงการศึกษาวิชาชีพขั้นสูงในระดับอุดมศึกษา อาจจัดเรียนนอกเวลา จัดในรูปการศึกษาระบบเปิดหรือการศึกษาทางไกล เพื่อช่วยให้ผู้ใหญ่ได้เพิ่มพูนความรู้ พัฒนาความสามารถเป็นอาชีพ ปลูกฝังหรือเปลี่ยนแปลงทัศนคติ รวมทั้งเพื่อให้มีความสมบูรณ์ในชีวิต ในด้านเนื้อหาของการศึกษาผู้ใหญ่ Jorge Osorio V. (1996 : 47) เห็นว่าการศึกษาผู้ใหญ่มีความหลากหลาย และมีพลวัตอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีการปรับกิจกรรมและการมีส่วนร่วมของผู้เรียน ให้มีผลต่อการพัฒนาทักษะการศึกษา สังคม และการเมือง ในช่วงทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา การศึกษาผู้ใหญ่ให้การสนใจอยู่ที่การศึกษาเพื่อสิทธิมนุษยชนและกระบวนการประชาธิปไตย ตลอดจนการปฏิรูปสังคม

ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าลักษณะเด่นของการศึกษาผู้ใหญ่เน้นที่กลุ่มเป้าหมายและบทบาทที่สะท้อนความคิดทางการเมืองค่อนข้างสูง

การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นการศึกษาอีกประเภทหนึ่งที่มีความคาบเกี่ยวกับการศึกษาชุมชนและการศึกษาผู้ใหญ่ แต่ได้เน้นความสำคัญที่กระบวนการจัดการศึกษา เป็นการศึกษาที่มุ่งส่งเสริมให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนในระบบโรงเรียน ได้มีโอกาสรับการศึกษาและฝึกอบรม

ความแตกต่างระหว่างการศึกษาชุมชน การศึกษาผู้ใหญ่ และการศึกษานอกระบบโรงเรียนดังกล่าวนี้ ขึ้นอยู่กับมิติของการจัดการศึกษา โดยการศึกษาชุมชนเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนต่อการจัดการศึกษา ในขณะที่การศึกษาผู้ใหญ่เน้นการศึกษาของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่ และการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้ความสำคัญกับวิธีจัดการศึกษาที่มีความยืดหยุ่น สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของผู้เรียน และโดยภาพรวมของการพัฒนาโครงการพัฒนาต่างๆ ได้ใช้การศึกษาเป็นวิธีการในการจัดการพัฒนา จึงได้เลือกการศึกษาในลักษณะต่างๆ ไปใช้ในโครงการพัฒนา ซึ่งอาจเป็นการศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผสมผสานกัน เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ (adult education) การศึกษาผู้ใหญ่สำหรับชุมชน (adult community education) การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาชุมชน (adult and community education) การศึกษาชุมชนนอกระบบโรงเรียน (non - formal community education) เป็นต้น

2.2 ความหมายของชุมชน ใช้ความหมายของชุมชนตามแนวความคิดของกรมการศึกษานอกโรงเรียน คือกลุ่มบุคคลที่มีผลประโยชน์และกิจกรรมร่วมกัน และบุคคลในกลุ่มนั้นได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2534 : 45) ซึ่งมีองค์ประกอบได้แก่

- 1) เป็นกลุ่มบุคคล
- 2) กลุ่มบุคคลนั้นมีผลประโยชน์และกิจกรรมร่วมกัน
- 3) อยู่ในพื้นที่ที่มีขอบเขตแน่นอน
- 4) บุคคลเหล่านั้นได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ไม่เพียงแต่เป็นครั้งคราว

แต่ต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

ในทางปฏิบัติได้ถือเอาตำบลและหมู่บ้านเป็นชุมชน เพราะเป็นหน่วยการปกครองที่มีขอบเขตแน่นอน และสามารถเข้าไปปฏิบัติงานกับตัวแทนของชุมชนที่มีองค์คณะแน่นอนแล้วได้

3. แนวคิดเรื่องรูปแบบการศึกษาชุมชน

3.1 ความหมายและองค์ประกอบของรูปแบบการศึกษาชุมชน

รูปแบบการศึกษาที่ใช้ในการวิจัยนี้หมายถึงลักษณะของการจัดองค์ประกอบของการศึกษา ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยป้อน กระบวนการ และผลผลิต ตามแนวการวิเคราะห์เชิงระบบ (system analysis) โดยมีองค์ประกอบได้แก่

3.1.1 สภาพแวดล้อม

3.1.2 ปัจจัยป้อนได้แก่

- (1) โครงการศึกษา
- (2) ผู้เรียน กลุ่มเป้าหมาย
- (3) ผู้จัดการศึกษา

3.1.3 กระบวนการ

- (1) วิธีการศึกษา
- (2) กระบวนการจัดการศึกษา

3.1.4 ผลผลิต

- (1) การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม
- (2) ผู้ได้รับการศึกษา

3.2 การจำแนกรูปแบบการศึกษา กระทำได้หลายลักษณะตามหลักการของ การจำแนก ได้แก่

3.2.1 จำแนกตามประเภทการศึกษา ได้แก่ รูปแบบการศึกษาในระบบ รูปแบบการศึกษานอกระบบ รูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542 : 9)

3.2.2 จำแนกตามลักษณะการนำเสนอโครงการ (Programme approach) ได้แก่ รูปแบบที่เริ่มต้นจากชุมชน (Community – based model) รูปแบบที่เริ่มต้นจากสถาบัน (Institution – based model) (Tupeni L Baba , 1994 :16 – 17)

3.2.3 จำแนกตามจุดมุ่งหมาย ได้แก่ รูปแบบการศึกษาเพื่อสร้างปัญญาชน (Elite-oriented education) รูปแบบการศึกษาเพื่อสร้างผลผลิต (Product-oriented education) รูปแบบการศึกษาแบบสากล (Universal - access education) การศึกษาแนวราบ (Horizontal education) รูปแบบการศึกษาแบบอนุ (Atomistic education) (Clark Kerr อ้างถึงใน ชนิตา รักษ์ พลเมือง, 2534 : 296 - 297)

3.2.4 จำแนกตามวิธีการจัดการศึกษา ได้แก่ รูปแบบที่จัดเป็นรายคน (Person - centered model) รูปแบบที่จัดเป็นกลุ่ม-ชั้นเรียน (Group - centered model) รูปแบบชุมชน (Community - centered model) (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2534 : 42 - 43)

3.2.5 จำแนกตามการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ได้แก่ รูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาตนเอง รูปแบบการศึกษาแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541 : 37 - 51)

4. แนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม ใช้แนวคิดของ Talcott Parsons นักสังคมวิทยาในสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม เป็นแนวคิดหลักในการวิเคราะห์ โดยมีสาระสำคัญ ได้แก่

4.1 หลักการสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยมมองสังคมว่าเป็น ระบบกระทำการ (System of action) ระบบหนึ่ง ที่มีการกระทำ ซึ่งหมายถึงการมีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ของผู้กระทำ สถานการณ์ เป้าหมาย วิธีทาง และแนวการอบรมของผู้กระทำ การที่มนุษย์เข้าไปอยู่ในสังคม และสังคมมีการจัดระเบียบขึ้นนั้น เนื่องจากสมาชิกในสังคมเข้าไปทำกิจกรรมต่างๆ ในสังคมนั้นโดยสมัครใจ ซึ่งเป็นที่มาของทฤษฎีการกระทำโดยความสมัครใจ ในการพิจารณารูปแบบของการกระทำจากวิธีทางไปสู่จุดหมาย (means-end scheme) มีสิ่งที่จะต้องพิจารณาคือ

4.1.1 ผู้กระทำ (Actor) หมายถึงบุคคลผู้มีประสบการณ์ จำแนกสถานการณ์และควบคุมสถานการณ์

4.1.2 สถานการณ์ หมายถึง เหตุการณ์ที่มีความหมายในสายตาของผู้กระทำ ซึ่งอาจไม่ใช่ข้อเท็จจริงทั้งหมดของสถานการณ์ในสายตาของผู้อื่น อาจเป็นเรื่องที่เป็นเหตุเป็นผลกัน หรือไร้เหตุผลก็ได้

4.1.3 แนวการอบรมของผู้กระทำ (Actor's orientation) หรือการแสดงออกของผู้กระทำในสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งแบ่งออกเป็น แนวการอบรมทางความรู้สึกในสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งแบ่งออกเป็น แนวการอบรมทางความรู้สึกหรือแรงจูงใจ เช่นความเชื่อ อารมณ์ ศีลธรรม และแนวการอบรมทางค่านิยม ซึ่งได้รับจากขนบจารีตในสังคม แต่การแสดงออกต่อข้อเท็จจริง ระดับความพอใจ มาตรฐานพฤติกรรมในสังคม

4.1.4 ตัวแปรกระสวน (pattern variables) เป็นแนวความคิดที่ใช้วิเคราะห์ระบบ โดยมองตัวแปรที่เป็นแนวโน้ม ของการอบรมตามคุณค่าทางสังคม ซึ่งผู้กระทำได้เลือกตัดสินใจก่อนแสดงออกต่อสถานการณ์ที่ตนประสบ ได้แก่

- 1) ตัวแปรด้านความรู้สึก ซึ่งแบ่งออกเป็นความสัมพันธ์ด้วยความรู้สึกผูกพันทางอารมณ์ และปลอดจากความรู้สึกผูกพันทางอารมณ์
- 2) ตัวแปรด้านขอบข่ายของความสัมพันธ์ ซึ่งแบ่งเป็นขอบเขตชัดเจน และขอบเขตกระจาย
- 3) ตัวแปรด้านการจำแนกหน่วยสังคม โดยพิจารณาในแง่หน่วยสากล และหน่วยเฉพาะตน
- 4) ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ที่เป็นคุณลักษณะ (quality) และคุณภาพของการปฏิบัติ (performance)
- 5) ตัวแปรเกี่ยวกับหน่วยที่ยึด ได้แก่การยึดตนเองเป็นสำคัญ (self orientation) หรือยึดกลุ่มที่ตนเป็นสมาชิก (collectivity orientation)

4.1.5 กระบวนการสร้างสถาบันทางสังคม (social institutionalization) หมายถึงการที่บุคคลมีบทบาทต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากบรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นว่า บทบาทนั้นเป็นค่านิยม และความเชื่อทางวัฒนธรรม ซึ่งแทรกซึมอยู่ในระบบบุคลิกภาพของบุคคล เกิดขึ้นสม่ำเสมอเป็นระยะเวลานาน มีบทลงโทษและการให้รางวัล ซึ่งช่วยสนับสนุนสภาวะของการเปลี่ยนแปลงเป็นสถาบัน การเปลี่ยนแปลงนี้จะช่วยให้สังคมเป็นปึกแผ่น

4.1.6 ดุลยภาพ (Equilibrium) สังคมจะดำรงอยู่ได้เพราะสามารถรักษา ดุลยภาพของสังคมไว้ได้ กล่าวคือระบบต่างๆ ในสังคมสามารถทำหน้าที่ที่เกื้อหนุนสอดคล้องและประสานสัมพันธ์กัน สภาวะสมดุลที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่สภาวะสมดุลที่คงที่ตายตัว แต่เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นในลักษณะของการเคลื่อนไหว (moving equilibrium) ซึ่งสามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงได้ว่าเป็นลักษณะของความเคลื่อนไหวไปหาสมดุลใหม่เสมอ

4.1.7 การหน้าที่ (Function) หมายถึงบรรดาผลต่อเนื่องที่สามารถสังเกตเห็น ได้จากการที่ระบบได้มีการกระทำเกิดขึ้น หน้าที่ของระบบที่สำคัญแบ่งออกเป็น

- 1) หน้าที่ที่มุ่งประสงค์ (manifest function) หมายถึงบรรดาผลต่อเนื่องที่เกิดขึ้นเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของโครงสร้าง

2) หน้าที่ที่ซ่อนแต่เป็นผลสืบเนื่อง (latent function) หมายถึงผลที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากที่เป้าหมายกำหนด

3) หน้าที่ที่ไม่ส่งเสริมบูรณาภาพ (dysfunction) หมายถึง ผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้น โดยระบบไม่สามารถประสานกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4) หน้าที่ทดแทน (alternative function) หมายถึง ผลต่อเนื่องที่อาจนำมาทดแทนหน้าที่ที่มุ่งประสงค์ ซึ่งไม่สามารถทำหน้าที่ได้

4.2 แนวคิดที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

4.2.1 โครงสร้างสังคมของ Parsons เห็นว่า สังคมเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างระบบย่อยต่าง ๆ จึงก่อให้เกิดโครงสร้างที่มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ระบบย่อยในสังคมประกอบด้วย

- 1) ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ด้านครอบครัว
- 2) ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ด้านการศึกษาอบรม
- 3) ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ด้านการป้องกันรักษา ทำนุ บำรุง

สุขภาพของสมาชิกในสังคม

- 4) ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ทางด้านเศรษฐกิจ
- 5) ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ด้านการเมือง การปกครอง
- 6) ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ด้านความเชื่อ และศาสนา
- 7) ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ด้านการสื่อสาร

ระบบสังคมจำเป็นต้องรักษาระบบดุลยภาพโดยกำหนดกลไกที่ทำหน้าที่บูรณาการระบบย่อยต่าง ๆ เข้าด้วยกัน 2 ประการ คือ การขัดเกลาทางสังคม และการควบคุมทางสังคม ซึ่ง Parsons ได้กำหนดสถาบันหลักของความสัมพันธ์ 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 สถาบันครอบครัว กำหนดบุคลิกภาพของบุคคล และอบรมสั่งสอน บทบาท และเป็นพื้นฐานจุดเริ่มต้นทางสังคม

กลุ่มที่ 2 สถาบันเศรษฐกิจ การเมือง กำหนดสาระความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กำหนดเป้าหมาย และวิธีเฉพาะอย่าง

กลุ่มที่ 3 สถาบันทางวัฒนธรรม ที่เกี่ยวกับความเชื่อ สัญญลักษณ์ต่าง ๆ หรือจริยธรรม รวมทั้งสถาบันความคิด ปรัชญา วิทยาศาสตร์ ศิลปะและศาสนา

4.2.2 ข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ (Functional Imperatives)

ระบบกระทำกรใด ๆ จะดำรงอยู่ได้ หรือสามารถรักษา
 คุลยภาพไว้ได้จะต้องทำหน้าที่แก้ปัญหาสำคัญที่จำเป็นต่อเนื่องกัน 4 ประการ คือ

- 1) การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment : G)
- 2) การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation : A)
- 3) การประสานกลมกลืน หรือการบูรณาการ (Integration : I)
- 4) การขัดเกลาและการควบคุมสังคม (Latancy : L)

การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ เป็นการดำเนินงานให้
 ระบบย่อยต่าง ๆ ในสังคมสามารถทำหน้าที่ให้บรรลุวัตถุประสงค์ เช่นมีการจัดลำดับความสำคัญ
 การจัดหาทรัพยากร ฯลฯ รวมทั้งการบริการจัดการ

การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ เป็นกระบวนการจัดสรรทรัพยากร
 จัดการปรับเปลี่ยนระบบให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม เพื่อช่วยให้ระบบสามารถทำงานให้
 บรรลุวัตถุประสงค์

การประสานกลมกลืนหรือบูรณาการ เป็นการแสวงหาวิถีทาง
 ในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในระบบ ทำให้สมาชิกในระบบอยู่ร่วมกันได้ โดยไม่
 แยกแยก เพื่อร่วมกันทำหน้าที่ให้ระบบบรรลุวัตถุประสงค์

การขัดเกลาและควบคุมสังคม เป็นการรักษาแบบแผนหรือขัด
 เกลาให้สมาชิกในสังคมดำรงคุณลักษณะที่เหมาะสมและมีทักษะจำเป็นสำหรับการทำตามบทบาท
 ที่กำหนดในค่านิยมร่วมของสังคม และเป็นการขจัดความตึงเครียดหรือความขัดแย้งของสมาชิกใน
 ระบบ

ระบบสังคมตามแนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม

A	G	G	G
L	I		
L	I		
L		I	

ระบบสังคมเป็นระบบกระทำการที่แสดงถึงกระบวนการของการหน้าที 4 กระบวนการ คือ

ระบบย่อย I ซึ่งเป็นกระบวนการของการบูรณาการ ที่มีการประสานงาน การรวมกลุ่ม ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เป็นแกนหลักของระบบสังคม ในการสร้างความ เป็น ชุมชนให้เกิดขึ้นในท่ามกลางมวลสมาชิกของสังคม โครงสร้างที่ได้บรรลุถึงการหน้าที ด้านการบูรณาการนั้น Parsons เรียกว่า เป็น “societal community“ ซึ่งเป็นแบบแผนบรรทัดฐานของชีวิตของคนในสังคมที่อยู่รวมกันเป็นองค์กรทางสังคม เป็นสิ่งที่แสดงความเป็น สมาชิกของคนในสังคม ลักษณะดังกล่าวมีความสลับซับซ้อนเป็นเครือข่ายที่โยงใยความสัมพันธ์ของคนในสังคม เป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนฐานของครอบครัว หรือชุมชน

ระบบย่อย A หมายถึงกระบวนการของการปรับตัว ที่เรียกร้องให้มีการระดมทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของระบบสังคมให้เข้ามาสู่กระบวนการของการผลิตและแบ่งสรร กระบวนการนี้มีนัยสำคัญทางเศรษฐกิจ บทบาทที่เป็นรูปธรรมและสถาบันต่างๆจะถูกนำเข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการปรับตัว ซึ่งจะต้องมุ่งไปสู่การทำหน้าที่ของระบบ ในทุกสังคมจะไม่มีโครงสร้างที่แตกต่างกันในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะคงเป็นระบบใหญ่ของสังคม

ระบบย่อย G เป็นกระบวนการที่จะบรรลุเป้าหมาย ซึ่งคนในสังคมจะถูกจูงใจหรือ ระดมมาเพื่อให้มุ่งไปสู่จุดมุ่งหมายของการรวมตัวกัน กระบวนการนี้มีนัยสำคัญทางการเมือง ซึ่งเป็นระบบใหญ่ของสังคมเช่นเดียวกับ กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ

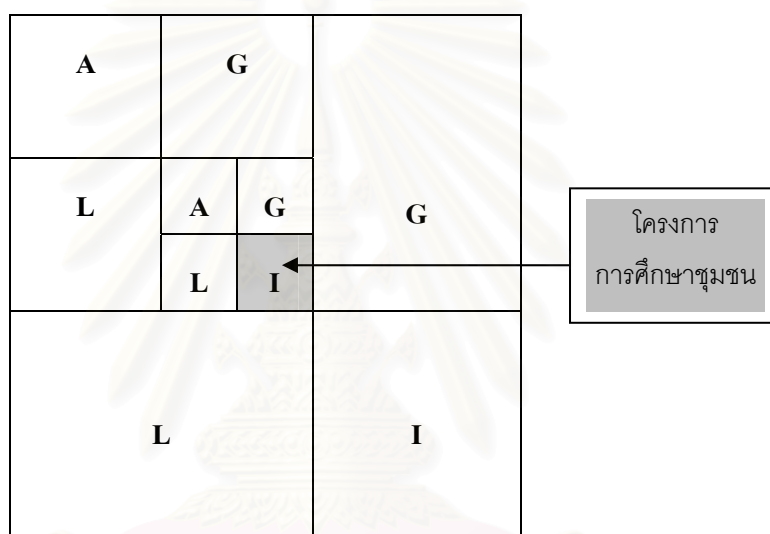
ระบบย่อย L เป็นกระบวนการของการควบคุมทางสังคม เพื่อที่จะประกันการดำรงรักษา แบบแผน ค่านิยมพื้นฐานของสังคม เอาไว้ กระบวนการนี้มีความสำคัญในการรักษากฎเกณฑ์ทางสังคม ซึ่งโดยทั่วไปมักจะถูกเข้าใจว่าเป็นการควบคุมเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งสถาบันครอบครัว และสถาบันการศึกษาเป็นโครงสร้างหลักของสังคมด้วยเช่นกัน (John Scott , 1995 : 58 - 59)

สรุปกรอบแนวคิดของการวิจัย

การวิจัยนี้มองสังคมในระดับชุมชนโดยภาพรวม ว่าประสบปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน กล่าวคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบใดระบบหนึ่งของสังคม โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อสภาพสิ่งแวดล้อม เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติ และส่งผลกระทบต่อความไม่มั่นคงในชีวิต มีการอพยพย้ายถิ่น สุขภาพอนามัยเสื่อมโทรม เกิดความขัดแย้งในชุมชน ซึ่งแสดงถึงการเสียดุลยภาพ

ของสังคม ระบบย่อยต่างๆในสังคมต้องทำหน้าที่เพื่อให้บรรลุถึงคุณภาพใหม่ ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ในบรรดาวิธีการปรับตัวของสังคมนั้น โครงการการศึกษาชุมชนได้ถูกจัดลำดับความสำคัญขึ้นมาเป็นวิธีการหนึ่งในการแก้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ไม่สมดุลกันระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ในการพิจารณาโครงการการศึกษาชุมชนนั้น จะพิจารณาการทำหน้าที่ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ที่ส่งผลต่อระบบอื่นๆในสังคม โดยศึกษาลักษณะของโครงการในเชิงการวิเคราะห์ระบบ ได้แก่ ปัจจัยป้อน กระบวนการ และผลผลิต

การทำหน้าที่ของโครงการการศึกษาชุมชนได้ส่งผลถึงการแก้ปัญหาความไม่สมดุลของสังคม เพื่อให้สังคมเคลื่อนตัวไปสู่ความสมดุลใหม่ โดยแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านศักยภาพของชนในชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมของสังคมได้ด้วย

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตการวิจัย คือ

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา งานวิจัยนี้ศึกษาประเด็นหลัก 4 ประเด็น คือ

1.1 การพัฒนาที่ยั่งยืน ในความหมายที่ว่าเป็นการพัฒนาที่มีความสมดุลระหว่างการพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพคนและ การแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมที่เกิดปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.2 การศึกษาชุมชน เป็นการศึกษาคู่มือการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนและมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับบริการ

1.3 รูปแบบการศึกษาชุมชนเป็นการนำเสนอรูปแบบการศึกษาชุมชน ตามแนวการวิเคราะห์ระบบ ประกอบด้วย ปัจจัยป้อน กระบวนการ และ ผลผลิต

1.4 สำนักแนวคิดโครงสร้างหน้าที่นิยม ใช้แนวการวิเคราะห์ ระบบสังคมและรูปแบบการศึกษาชุมชน ตามแนวคิดเรื่องข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ โดยพิจารณาในประเด็น 1) การปรับตัว ให้เข้ากับสถานการณ์ 2) การแสวงหาวิธีการบรรลุเป้าหมาย 3) การประสานกลมกลืนหรือบูรณาการ 4) การควบคุมทางสังคม โดยวิเคราะห์สภาพของชุมชนว่ามีปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างไร ชุมชนปรับตัวโดยการปรับระบบต่างๆ ในชุมชนอย่างไร การมีโครงการการศึกษาชุมชนเป็นวิธีการในการแสวงหาวิธีการบรรลุเป้าหมายอย่างไร มีรูปแบบของการศึกษาชุมชนอย่างไร

2. การเลือกกรณีศึกษาในงานวิจัยนี้ เป็นการเลือกกรณีศึกษาโครงการการศึกษาชุมชนที่ประสบความสำเร็จ (Success Case) ในการแก้ปัญหาคู่มือการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยเฉพาะ การแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจและสังคม ในการพิจารณากรณีศึกษาใช้วิธีการให้ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้พิจารณา (expert judgment)

ส่วนการวิเคราะห์รูปแบบโครงการการศึกษาชุมชนจากกรณีศึกษาที่ผู้เชี่ยวชาญเสนอ ใช้วิธีการศึกษาเอกสาร และการวิจัยภาคสนาม

3. การศึกษาเอกสาร ศึกษาจากเอกสารโครงการและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับโครงการ ได้แก่

3.1 โครงการพัฒนาระบบการสอดแทรกการศึกษา แบบผสมผสานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทยากจน โดยการพึ่งตนเอง (โครงการเคลซี่ไลฟ์)

3.2 โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ

3.3 โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน

3.4 โครงการประชาคมตำบล ตำบลบางขุนไทร

3.5 โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน

3.6 โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านนาหว้า

4. พื้นที่ที่จะศึกษาและโครงการการศึกษาชุมชนที่จะวิจัยภาคสนามได้แก่

4.1 โครงการประชามตำบล ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

4.2 โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริบ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ข้อมูลปฐมภูมิที่ได้จากการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์ ถือเป็นตัวแทนความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ที่ใช้เป็นกรณีศึกษา

2. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ เป็นการพัฒนาขึ้นจากการศึกษา กรณีศึกษาจากเอกสารและการศึกษาภาคสนามเฉพาะพื้นที่ ซึ่งหากจะนำไปใช้ในพื้นที่อื่นอาจต้องประยุกต์ใช้ตามความเหมาะสม

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่มีความสมดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม (UNESCO, 1997 : 13) เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสังคมและให้ความคุ้มครองต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป โดยเปิดโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา (แผนปฏิบัติการที่ 21, 2537 : 25)

ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง ปัญหาที่เป็นผลกระทบต่อการพัฒนา โดยให้ความสำคัญต่อปัญหาหลัก 3 ด้าน คือ

1) ปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาด้านมลภาวะของอากาศ ดิน น้ำ เสียง ระบบนิเวศ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ความแห้งแล้ง

2) ปัญหาสังคม ได้แก่ ปัญหาผลกระทบจากการใช้ความรุนแรง การอพยพย้ายถิ่น ปัญหาด้านประชากร ความตึงเครียดในสังคม การพึ่งพิง ยาเสพติด ความปลอดภัยในชีวิต สุขภาพอนามัย เสรีภาพ

3) ปัญหาเศรษฐกิจ ได้แก่ ปัญหาความยากจน การจ้างงาน แบบแผนการผลิตแบบแผนการบริโภค (UNESCO, 1997 : 7)

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง เป้าหมายของการพัฒนา 2 ส่วนคือ

1. การพัฒนาศักยภาพของคน ซึ่งการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องช่วยให้ประชาชนเข้าใจ และปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลง (UNESCO,1997:13) โดยมีมุ่งพัฒนาคน ตามแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) คือ

1.1) มุ่งพัฒนาคนตั้งแต่ปฐมวัย ไปจนตลอดชีวิต ให้เป็นไปตามศักยภาพ เต็มที่ ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา เพื่อให้เป็นคนดี มีคุณธรรม มีสุขภาพดี มีความรู้ ความสามารถในการประกอบอาชีพ และสามารถปรับตัวให้ดำรงชีวิตในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง อย่างรวดเร็วได้อย่างมีประสิทธิภาพ บนพื้นฐานของความเป็นไทย

1.2) สร้างโอกาสให้คนมีส่วนร่วมคิด ร่วมสร้าง และมีส่วนร่วมช่วยชี้นำกระแส การพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อเป็นรากฐานของการ พัฒนา

1.3) พัฒนาคนให้มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม ตลอดจนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีส่วนร่วมทางการเมืองยิ่งขึ้น

2. การพัฒนาสภาพแวดล้อม หมายถึง การพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อ สังคม และให้ความคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป โดยเปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา(แผนปฏิบัติการที่ 21, 2537 : 25)

การศึกษาชุมชน หมายถึง การศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ เพื่อ ประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชน และมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับบริการ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน , 2534 : 44)

ชุมชน หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีผลประโยชน์และกิจกรรมร่วมกัน อยู่ในพื้นที่ที่มี ขอบเขตแน่นอนร่วมกัน และบุคคลในกลุ่มนั้นได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ และ ต่อเนื่อง (กรมการศึกษานอกโรงเรียน , 2534 : 45)

แนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม หมายถึง แนวคิดทางสังคมวิทยาที่มีทัศนะ ว่า สังคมเป็นระบบกระทำการระบบหนึ่งที่ประกอบด้วย ผู้กระทำ สถานการณ์ และแนวการอบรม การ กระทำใดๆ ของสมาชิกในสังคมเป็นไปโดยความสมัครใจ การกระทำดังกล่าวเป็นการมีปฏิสัมพันธ์ ตามตัวแปรกระสวน ด้านความรู้สึกรู้ด้าน ขอบข่ายของความสัมพันธ์ และด้านหน่วยที่ยึด สังคม ประกอบด้วยระบบย่อยต่างๆ ที่มีการหน้าที่ที่จะต้องกระทำตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ เพื่อมุ่งที่ จะรักษาคุณภาพของระบบสังคมไว้ คุณภาพดังกล่าวมีความเป็นพลวัต ปรับเปลี่ยนไปตามความ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในระบบใดระบบหนึ่งของสังคม

การวิเคราะห์สังคมตามแนวคิดโครงสร้างหน้าที่นิยม เป็นการวิเคราะห์ธรรมชาติของระบบการกระทำต่าง ๆ โดยเห็นว่าระบบมีข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ คือการสร้างบูรณาการระหว่างระบบ บุคลิกภาพ วัฒนธรรมและสังคม ระบบการกระทำจะดำรงอยู่ได้ โดยสามารถรักษา คุณลักษณะ และบรรลุถึงข้อจำเป็นเชิงหน้าที่ได้แล้ว จะต้องแก้ปัญหาสำคัญอันจำเป็นต่อเนื่องกัน 4 ประการ คือ

1) การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) คือการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง โดยวิธีการจัดลำดับความสำคัญของจุดประสงค์ ต่าง ๆ ของระบบ รวมทั้งการสรรหาทรัพยากรให้ระบบ เพื่อทำการให้บรรลุวงจรหรือเป้าหมายนั้น การบรรลุวัตถุประสงค์ของการเป็นระบบ จะต้องไม่ขัดกับมูลเหตุจูงใจ ความประสงค์ และความสามารถของสมาชิกอย่างรุนแรง โดยที่ระบบย่อยจะต้องทำหน้าที่ของตนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อรักษาระบบใหญ่ เป้าหมายของระบบใหญ่จะถูกถ่ายทอดและควบคุมให้สมาชิกยอมรับ และปฏิบัติตาม โดยปกติสถาบันที่ช่วยทำหน้าที่นี้ได้แก่ สถาบันการเมือง

2) การปรับให้เข้ากับสถานะการณ์ (Adaptation) ระบบใหญ่และระบบย่อยในสังคมต้องปรับตัวให้เข้ากัน ขณะเดียวกันระบบกระทำนั้นยังต้องปรับตนให้สอดคล้องกับสภาวะแวดล้อมอีกด้วย การปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อม แล้วแจกแจงสิ่งที่จำเป็นเหล่านี้เข้าระบบ เพื่อช่วยให้การดำเนินงานต่าง ๆ บรรลุเป้าหมาย สถาบันทางสังคมที่ช่วยทำหน้าที่ ได้แก่ สถาบันเศรษฐกิจ

3) บูรณาการหรือการประสานกลมกลืน (Integration) หมายถึงความสามารถของระบบในการแสวงหาวิถีทางสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในระบบ สามารถประสานระบบย่อยที่แตกต่างกันให้อยู่ภายในระบบใหญ่ รวมทั้งการทำให้สมาชิกแต่ละคนกลมกลืนเข้ากัน ในระบบอย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นความพยายามที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมายเต็มที่ สถาบันที่ช่วยทำหน้าที่นี้ได้แก่ สถาบันการศึกษา ครอบครัวหรือการเมือง

4) การขัดเกลาและการควบคุมทางสังคม (Latency) คือการดำรงรักษาแบบแผน และการจัดการความตึงเครียด การรักษาแบบแผนหมายถึง การขัดเกลาให้สมาชิกในสังคมมีคุณลักษณะที่เหมาะสม และมีทักษะจำเป็นสำหรับการทำตามบทบาทที่กำหนดตามค่านิยมร่วมในสังคม ขณะเดียวระบบจำเป็นต้องแก้ไขความตึงเครียด และความขัดแย้งระหว่างสมาชิกในระบบ และระหว่างระบบย่อยทุกระบบ อันอาจเป็นเหตุลุลกลามไปจนกระทั่งสังคมใหญ่ไม่อาจอยู่ได้ สถาบันที่ช่วยทำหน้าที่นี้ได้แก่ สถาบันศาสนา สถาบันทางกฎหมาย (Talcott Parsons อ้างถึงใน ชนิดา รัศมีพลเมือง, 2534 : 53 - 54)

รูปแบบการศึกษา หมายถึง ลักษณะของการจัดองค์ประกอบทางการศึกษา ซึ่งประกอบด้วยสภาพแวดล้อม ปัจจัยป้อน ได้แก่ โครงการการศึกษา ผู้เรียนหรือ กลุ่มเป้าหมาย ผู้จัดการศึกษา, กระบวนการ ได้แก่ วิธีการจัดการศึกษา กระบวนการจัดการศึกษา, ผลผลิต ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม และผู้ที่ได้รับการศึกษา

ข้อจำกัดของการวิจัย

1. การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เลือกกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จ (success case) โดยอาศัยความเห็นพ้องของผู้ทรงคุณวุฒิ จึงไม่อาจเป็นตัวแทนของชุมชนที่จัดโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ทั้งหมด ผลการวิจัยจึงมีความเจาะจง ไม่สามารถใช้ได้ทั่วไป

2. การศึกษาเอกสารโครงการศึกษาชุมชน เป็นการศึกษาเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ ซึ่งอาจไม่ครอบคลุม และอาจมีข้อมูลเปลี่ยนแปลงภายหลังจากที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ในช่วงเวลาการศึกษา

3. การวิเคราะห์รูปแบบโครงการการศึกษาชุมชน เน้นการวิเคราะห์การดำเนินงานของโครงการที่ศึกษา ไม่ได้ศึกษาความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับโครงการอื่น จึงไม่ควรสรุปว่าโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเพียง 1 โครงการ จะแก้ปัญหาของชุมชนได้ทันที

วิธีดำเนินการวิจัยโดยย่อ

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเอกสาร และการวิจัยภาคสนาม เพื่อตอบปัญหาและวัตถุประสงค์การวิจัย โดยการรวบรวมข้อมูล แบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ

1. การวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนมีวิธีดำเนินการวิจัย คือ

1.1 การศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยการวิจัย

เอกสาร : ศึกษาเอกสารโครงการศึกษาชุมชน 6 โครงการ

1.2 การศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการวิจัย

ภาคสนาม : ศึกษาชุมชนที่มีโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 2 ชุมชน

1.3 การวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จากผลการวิจัยเอกสาร และการวิจัยภาคสนาม เพื่อยกร่างเค้าโครงการรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

2. การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดย

2.1 การตรวจสอบเค้าโครงร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

2.2 การนำเสนอรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลของการวิจัยจะทำให้ได้รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่แสดงถึงการพัฒนาศักยภาพของคนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือของการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและการพัฒนา

2. ผลการวิจัยจะนำไปสู่การเสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นำไปกำหนดเป็นนโยบายหรือวิธีการดำเนินงาน จัดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย

ตอนที่ 1 การพัฒนาที่ยั่งยืน

1. ความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. สาระสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน
3. หลักการพื้นฐานของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
4. การปรับเปลี่ยนไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
5. สังคมใหม่ของการพัฒนาที่ยั่งยืน
6. คนที่พัฒนาตามแนวการพัฒนาที่ยั่งยืน

ตอนที่ 2 การศึกษาชุมชนเพื่อพัฒนาที่ยั่งยืน

1. การศึกษาเพื่อการพัฒนา
2. การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
3. การศึกษาชุมชน
4. รูปแบบการศึกษาชุมชน
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ตอนที่ 3 แนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม

1. สาระสำคัญของแนวคิด
2. การวิเคราะห์ระบบสังคมตามแนวทางของ Talcott Parsons

ตอนที่ 1 การพัฒนาที่ยั่งยืน

ในระยะเวลาที่ผ่านมามีการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับความผิดพลาดในการพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาที่เน้นแนวทางการสะสมทุนและการใช้อุตสาหกรรมตลอดจนการค้า การส่งออกระหว่างประเทศ เป็นกลไกของการพัฒนาภายใต้แนวความคิดการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย (modernization) ที่ใช้เศรษฐกิจเป็นตัวนำการพัฒนา ซึ่งได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาลก่อให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม และส่งผลไปถึงการทำลาย

วัฒนธรรมของชุมชนรวมทั้งคุณภาพชีวิตของประชาชนที่เสื่อมโทรมลง ข้อเรียกร้องให้มีการ ทบทวนแนวทางการพัฒนาและแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาใหม่ ในลักษณะที่มีความปลอดภัย ต่อสิ่งแวดล้อม และสอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติ โดยเสนอให้มีการพิจารณาประเด็นการ พัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน (Sustainable Development) ขึ้นในวงการพัฒนาของโลก

1. ความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

นับตั้งแต่ประเทศต่าง ๆ ในโลกที่สามได้รับแนวทางการพัฒนาที่มุ่งความทันสมัย รัฐบาลของแต่ละประเทศได้รับเอาแนวความคิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นเป้าหมายการ พัฒนาเพื่อมุ่งไปสู่ความทันสมัย จนแทบจะเรียกได้ว่ากลายเป็นอุดมการณ์ของการพัฒนาประเทศ ไปแล้วแต่อย่างไรก็ดี การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวก็ยังมีจุดอ่อนหลายประการ โดยเฉพาะความ เหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ ระบบชนชั้น ความยากจน ปัญหาล้างสิ่งแวดล้อม และ มลภาวะความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และความเสียหายของระบบนิเวศ ปრაกฏการณ์เหล่านี้นำมาสู่ข้อสงสัยเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาที่เป็นอยู่ ซึ่งนำมาสู่การทบทวน และเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเรื่องการพัฒนาเสียใหม่

การประชุมที่กรุงสตอกโฮล์ม ขององค์การสหประชาชาติ เมื่อปี ค.ศ.1972 ซึ่งรู้จักกัน ในนาม Stockholm Conference on the Human Environment นับเป็นจุดเริ่มต้นที่กระตุ้นให้ ทัว โลกเริ่มหันมาสนใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างความเจริญทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2539 : 119) การประชุมดังกล่าวมีข้อสรุปที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. ความเจริญทางเศรษฐกิจ ไม่อาจจะดำรงอยู่อย่างยั่งยืนยาวนานได้เลย ถ้าเรา ไม่ คำนึงถึงเงื่อนไขทางนิเวศและปัญหาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งถูกระทบกระเทือนจากความเจริญ ทางเศรษฐกิจ

2. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายในระยะยาวได้ถ้า เราไม่ให้ความสนใจในเรื่องความต้องการของมนุษย์

การประชุมที่กรุงสตอกโฮล์มดังกล่าว นับเป็นการปลุกกระแสความสนใจต่อปัญหา สิ่งแวดล้อมในวงการการเมืองระดับโลก ประเทศที่พัฒนาแล้วหรือประเทศกลุ่มอุตสาหกรรม โดยเฉพาะทางซีกโลกตะวันตกได้มีการหยิบยกประเด็นการพัฒนาอุตสาหกรรม และการพัฒนา เมือง มาพิจารณากันว่าได้นำความเจริญมาสู่โลกตะวันตกมากมาย แต่ในขณะที่เดียวกันก็ก่อให้เกิด ความสูญเสียที่คาดไม่ถึงหลายประการ เช่น อากาศเสียเป็นพิษ น้ำเสีย การเสื่อมโทรมของที่ดิน ป่า เขา ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชนเมือง จากการศึกษาของ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2539) ได้เสนอว่า ผลจากการประชุมที่สตอกโฮล์ม ได้มีการพัฒนาแนวความคิด

ในเรื่องการพัฒนาแนวใหม่ โดย Maurice F. Strong อดีตผู้อำนวยการโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP) ได้เสนอแบบจำลองการพัฒนาใหม่ เรียกว่า Eco-Development ซึ่งเป็นแนวทางที่ผสมผสานแนวความคิดระหว่างนิเวศวิทยา กับเศรษฐศาสตร์เข้าด้วยกัน โดยมีปรัชญาว่า “ทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่าไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่าไม้ น้ำ พืชพรรณ และชีวิตสัตว์ ควรจะต้องถูกนำไปใช้ในกระบวนการพัฒนาอย่างมีเหตุผลการใช้ทรัพยากรนี้จะต้องอยู่บนพื้นฐานของแรงงานและความสามารถของคนท้องถิ่นเอง โดยให้มีการสอดคล้องกับค่านิยมและวัฒนธรรมพื้นบ้าน รวมทั้งจะต้องให้ผลประโยชน์สูงสุดแก่ผู้คนส่วนใหญ่ของสังคม ข้อสำคัญที่สุดจะต้องไม่มีการทำลายล้างฐานทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นเงื่อนไขสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน และประการสุดท้ายการพัฒนาแนวนี้จะรวมไปถึงการนำเอาเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ในกระบวนการผลิต พร้อมกับการพัฒนาความรู้ความสามารถทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของตนเอง โดยยึดหลักการว่าเทคโนโลยีมีไว้เพื่อรับใช้วิถีแห่งการพัฒนามากกว่าที่จะมีไว้เพื่อกำหนดรูปแบบการพัฒนา”

ในการสัมมนาระดับชาติ เรื่อง รูปแบบการใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและยุทธศาสตร์การพัฒนา ซึ่งจัดโดย UNEP และ UNCTAD ในปี 1974 นับเป็นเหตุการณ์สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนา นั่นคือ ข้อสรุปของการประชุมที่รู้จักกันในชื่อว่า Cocoyoc declaration ระบุว่า การพัฒนาที่ผ่านมานั้นล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง นอกจากไม่สามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ได้แล้ว อีกด้านหนึ่งก็ได้นำให้เกิดวิกฤตการณ์ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และ การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งก่อให้เกิดปัญหาที่โลกกำลังเผชิญหน้าอยู่ คือ ความไม่เสมอภาคในรูปแบบต่าง ๆ สาระสำคัญของ Cocoyoc declaration มีหลักการสำคัญ ๆ คือ

- 1) วัตถุประสงค์ของการพัฒนาจะต้องได้รับการทบทวนใหม่หมด เป้าหมายที่สำคัญที่สุด ไม่ใช่เป็นการพัฒนาวัตถุ หากแต่เป็นการพัฒนามนุษย์ ซึ่งหมายถึงการสร้างควมสมบูรณ์ให้แก่ประชาชนผู้ยากไร้อย่างทั่วถึง โดยที่จะต้องมีการสนองความต้องการพื้นฐาน แนวคิดนี้ปฏิเสธแบบจำลองที่บอกว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจมาก่อน การกระจายผลประโยชน์เอาไว้ทีหลัง
- 2) การพัฒนาไม่ได้มุ่งไปทางการสนองความต้องการทางด้านวัตถุเพียงด้านเดียว การพัฒนาจะต้องรวมไว้ซึ่งเสรีภาพและสิทธิขั้นพื้นฐานอย่างรอบด้านด้วย เช่น สิทธิที่จะมีส่วนร่วม สิทธิที่จะกำหนดชะตากรรมของตนเอง สิทธิที่จะมีความมั่นคงในชีวิตและการทำงาน สิทธิที่จะมีชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ฯลฯ เราอาจจะกล่าวได้ว่าการพัฒนาต้องนำไปสู่การลดความแปลกแยก (Alienation) ที่ฝัง

3) แนวทางการพัฒนาและโครงการพัฒนาต่าง ๆ จะต้องได้รับการออกแบบและการจัดการไปในทิศทางที่ให้ผลประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในเวลาเดียวกัน

4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาจะต้องยกระดับการพึ่งตนเอง ซึ่งไม่ได้หมายถึง การปิดประเทศ แต่หมายถึงการพึ่งพาทรัพยากรของตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรมนุษย์ ธรรมชาติ หรือเทคโนโลยีก็ตาม การพึ่งตนเอง คือ การมีอิสรภาพในการกำหนดการตัดสินใจ และวิถีทางการพัฒนาด้วยตนเอง นอกจากนี้ยังครอบคลุมไปถึงการพัฒนาเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น ภูมิคุ้มกัน และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมอีกด้วย (ปรัชญาเปี่ยมพงศ์สานต์, 2539 : 123 - 124)

ในช่วงเวลาของทศวรรษ 1980 ที่กระแสดำเนินคิดในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนกำลังก่อรูปขึ้นนั้น ได้มีความพยายามของนักวิชาการหลายท่านที่ให้คำนิยามของคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่ง Richard B. Norgard (1994 : 17 - 20) ได้รวบรวมไว้ ดังนี้

คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (1980) ให้นิยามว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการในปัจจุบัน โดยปราศจากการประนีประนอม ในความสามารถของชนรุ่นต่อไปที่จะบรรลุถึงความต้องการของพวกเขา”

Goodland และ Ledec (1987) กล่าวว่าไว้ว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ แบบแผนของการเปลี่ยนแปลงสังคม และโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ซึ่งเล็งประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีอยู่ในปัจจุบัน โดยไม่เป็นการเสี่ยงอันตรายต่อผลประโยชน์ที่มีลักษณะคล้ายกันเช่นนี้ในอนาคต”

Conway และ Barbier (1988) กล่าวว่า “การใช้คำว่า ยั่งยืน โดยทั่วไป หมายถึง ความสามารถที่จะคงไว้ซึ่งกิจกรรมบางอย่างในภาวะที่เผชิญการกดดัน ดังนั้น เราจึงนิยามการพัฒนาเกษตรกรรมแบบยั่งยืนว่าเป็นความสามารถที่จะคงไว้ ซึ่งการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตจากไร่นาหรือในฟาร์ม ในยามที่มีภาวะกดดัน”

แต่อย่างไรก็ดี ความเคลื่อนไหวในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น เมื่อมีการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED) ที่กรุง ริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ในปี 1992 การประชุมดังกล่าว ได้มีการลงนามและรับรองเอกสารสำคัญ 5 ฉบับ คือ

1. ปฏิญญา ริโอ ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The Rio Declaration on Environment and Development) ประกอบด้วยหลักการ 27 ประการ เกี่ยวกับสิทธิและความรับผิดชอบของสหประชาชาติ ในการดำเนินงานพัฒนาเพื่อปรับปรุงความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น

2. แผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) เป็นแผนแม่บทของโลกสำหรับการดำเนินงานที่จะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

3. คำแถลงเกี่ยวกับหลักการในเรื่องป่าไม้ (Statement of Principle on Forests) เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการ การอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืนสำหรับป่าไม้ทุกประเภท อันเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจและการรักษาไว้ซึ่งสิ่งที่มีชีวิตในทุกรูปแบบ

4. อนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (UN Framework Convention on climate Change) มีวัตถุประสงค์ที่จะรักษาระดับเรือนกระจก (Greenhouse gases) ในบรรยากาศที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสภาวะอากาศทั่วโลก โดยลดปริมาณการปล่อยก๊าซบางชนิดขึ้นสู่อากาศ เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเกิดจากการเผาไหม้ เชื้อเพลิงเพื่อใช้เป็น พลังงาน

5. อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on biological Diversity) เพื่อให้ประเทศต่าง ๆ ยอมรับเอาวิธีการที่จะอนุรักษ์ความหลากหลาย ชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต (Living species) และเพื่อให้เกิดการแบ่งปันผลตอบแทนอย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมกันจากการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ (กระทรวงการต่างประเทศ . 2537 : 9-10)

สาระสำคัญของแผนปฏิบัติการที่ 21 ประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 มิติทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ กล่าวคือ ความร่วมมือระหว่างประเทศ การต่อสู้กับความยากจน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการบริโภค ประชากรและความยั่งยืน การคุ้มครองและส่งเสริมสุขภาพมนุษย์ การตัดสินใจเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ส่วนที่ 2 การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากร กล่าวคือ การคุ้มครองบรรยากาศของโลก การจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน การแก้ไขปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า การแก้ไขปัญหาการแปรสภาพเป็นทะเลทรายและความแห้งแล้ง การพัฒนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ภูเขา การเกษตรยั่งยืนและการพัฒนาชนบท การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การจัดการเทคโนโลยีชีวภาพ การคุ้มครองและการจัดการมหาสมุทร การคุ้มครองและการจัดการแหล่งน้ำจืด การใช้สารเคมีเป็นพิษ

อย่างปลอดภัยมากขึ้น การจัดการของเสียที่เป็นอันตรายการจัดการของเสียที่เป็นของแข็งและน้ำโสโครก การจัดการกากกัมมันตรังสี

ส่วนที่ 3 การส่งเสริมบทบาทของกลุ่มที่สำคัญ ๆ กล่าวถึงบทบาทของสตรี เด็ก และเยาวชน คนพื้นเมือง ความร่วมมือระหว่างองค์กรเอกชน รัฐบาลท้องถิ่นคนงานและสหภาพแรงงานภาคธุรกิจและอุตสาหกรรม นักวิทยาศาสตร์และนักเทคโนโลยีและบทบาทของเกษตรกร

ส่วนที่ 4 วิธีการในการดำเนินงาน กล่าวคือ การเงินที่สนับสนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืน การถ่ายทอดเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน การศึกษาอบรมและการตระหนักของสาธารณชน การสร้างสมรรถนะการพัฒนาอย่างยั่งยืน การจัดองค์กรเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน กฎหมายระหว่างประเทศ และข้อมูลข่าวสารเพื่อการตัดสินใจ

ในปี 1994 UNDP ได้ให้ความสนใจต่อแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ในรายงานเรื่อง Human Development 1994 การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ถูกหยิบยกมาเป็นเป้าหมายของการพัฒนามนุษย์ โดยเห็นว่าการพัฒนามนุษย์และความยั่งยืนเป็นจริยธรรมของ Universalism of life claims (UNDP . 1994 : 13)

2. สาระสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน

การให้คำนิยามของแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นเป็นเรื่องที่ค่อนข้างสำคัญในประการแรก เพราะเป็นแนวความคิดที่เพิ่งได้รับความสนใจมากขึ้นในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา และดูเหมือนว่าจะยังไม่มีข้อยุติที่ชัดเจนในเรื่องความหมายนัก และในทัศนะของนักทฤษฎีการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดแบบปฏิฐานนิยมแล้ว การให้ความหมายที่คลุมเครือของการพัฒนาที่ยั่งยืนแทบจะไม่มี ความหมายเลย แต่อย่างไรก็ดีก็มีผู้ให้คำนิยามของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้มากมาย

แต่ความหมายที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางเป็นคำนิยามที่ได้จากรายงานเรื่อง Our Common Future ของคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแห่งองค์การสหประชาชาติ ที่ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในยุคปัจจุบัน โดยปราศจากการประนีประนอมในความสามารถของคนรุ่นต่อไปในการบรรลุถึงความต้องการของพวกเขาเช่นกัน (Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generation to meet their own needs) (SD.Gateway : <http://sdgateway.net>) รายงานฉบับดังกล่าวเรียกร้องให้ ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตที่ฟุ่มเฟือย และเปลี่ยนวิถีทางการพัฒนาใหม่ให้ปลอดภัยต่อ สิ่งแวดล้อม และ

ให้สอดคล้องกับข้อจำกัดทางธรรมชาติมากยิ่งขึ้น (ไมเคิล คีตติง, มานพ เมฆประยูรทอง. ผู้แปล, 2537 : 4) นอกจากนี้รายงานฉบับดังกล่าวแล้วก็ได้มีความพยายามที่จะให้คำนิยามต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกหลายครั้ง ดังเช่น

เกือ วงศ์บุญสิน (2538 : 193-194) อ้างถึง UNFPA หรือ United Nation Found for Population Activities ซึ่งได้รวบรวมคำอธิบายการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตรงกับความต้องการตามความจำเป็นในปัจจุบัน โดยสามารถรองรับความต้องการ และ/หรือความจำเป็นที่จะเกิดขึ้นแก่ชนรุ่นหลัง ๆ ด้วย ทั้งนี้มาตรฐานการครองชีพที่เฉลี่ยคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐานต่ำสุด จะยั่งยืนต่อเมื่อมาตรฐานการบริโภคในทุกหนทุกแห่งคำนึงถึงความยั่งยืนในระยะยาว (Longterm Sustainability)

2. การพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมมาตรการการรักษามรดกทางทรัพยากรที่ตกกับชนรุ่นหลัง โดยอย่างน้อยให้ได้มากพอ ๆ กับที่ชนรุ่นปัจจุบันได้รับ

3. การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่กระจายประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับโลกโดยรวม เพื่อชนรุ่นหลัง และเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง

4. การพัฒนาที่ยั่งยืนหมายถึง การทำให้คุณภาพของชีวิตมนุษย์ดีขึ้นภายในระบบนิเวศที่สามารถรองรับการดำเนินชีวิตได้ต่อไป ในลักษณะดังกล่าวเศรษฐกิจแบบยั่งยืน (Sustainable economy) คงต้องเป็นเศรษฐกิจที่ธำรงรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของตนไว้ได้ โดยเศรษฐกิจแบบนี้จะยังคงพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาแหล่งทรัพยากรได้ต่อไปด้วยการปรับตัว และโดยอาศัยการยกระดับความรู้ ปรับปรุงองค์กร ตลอดจนปรับปรุงประสิทธิภาพทางเทคนิคและเซาว์ปัญญา

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538 : 147) เห็นด้วยกับการให้ความหมายของ UN/WCED โดยให้นิยามการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า “คือการพัฒนาที่สนองความต้องการและความ ใฝ่ฝันของผู้คนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายโอกาส ความสามารถและอนาคตของชนรุ่นหลัง

Richard B. Norgaard (1994 : 19-20) ได้เรียกร้องให้มีการนิยามเชิงปฏิบัติการของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเสนอให้พิจารณาการวิเคราะห์ 7 ระดับ คือ

ระดับที่หนึ่ง ระดับท้องถิ่นและคำถามง่าย ๆ ว่า การดำเนินการด้านเกษตรกรรมอุตสาหกรรมในภูมิภาคนี้ดำเนินไปอย่างไรบ้าง ไม่มีข้อจำกัด ไม่ว่าจะเป็นการทำลายทรัพยากรในท้องถิ่นหรือระบบสิ่งแวดล้อมใช่หรือไม่

ระดับที่สองในระดับของระบบสิ่งแวดล้อม ระดับภาคก็จำเป็นต้องถกเถียงว่าการจัดการสาธารณะบางอย่างของสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการลงทุนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม เครื่องมือและสิ่งอำนวยความสะดวกได้อย่างไร วิธีการลงทุนทำให้เกิดความสมดุลอย่างผิด ๆ ใช่หรือไม่

ระดับที่สาม ภูมิภาคนั้น ๆ ต้องพึ่งพาพลังงาน หรือวัตถุดิบที่อื่นหรือไม่หากต้องพึ่งพาทรัพยากรเหล่านั้น อาจหมดสิ้นลงเมื่อไร และหากต้องใช้แหล่งทรัพยากรในท้องถิ่นหรือแหล่งทรัพยากรใหม่ ทรัพยากรเหล่านั้นจะถูกใช้ภายในโครงสร้างของเศรษฐกิจระดับท้องถิ่นหรือไม่ และจะต้องจัดการอย่างเหมาะสมได้อย่างไร

ระดับที่สี่ ภูมิภาคของเรารู้สึกถึงความยั่งยืนทางวัฒนธรรมบ้างหรือไม่ มันจะช่วยให้มากไหมกับความรู้พื้นฐานขององค์กรและเทคโนโลยีในภูมิภาคอื่น ๆ คงต้องมีการถกเถียงถึงข้อจำกัดของความเจริญ เทคโนโลยีใหม่ ๆ และประชาชนที่มีการศึกษาดี มีเข้ามาแทนที่ทรัพยากรที่ใช้หมดไปและการทำให้สิ่งแวดล้อมเลวลง

ระดับที่ห้า ภูมิภาคอาจจะต้องการรู้ว่ามีความเสี่ยงด้านเทคโนโลยีและองค์กรอื่นหรือไม่ที่จะปรับให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของบรรยากาศ และสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัวที่ภูมิภาคอื่น ๆ หยิบยื่นให้

ระดับที่หก เราอาจขยายข้อสงสัยของเราไปไกลกว่าความสนใจในภูมิภาค โดยอาจตั้งคำถามในเรื่องการเปลี่ยนแปลงบรรยากาศของโลกหรือบังคับให้ภูมิภาคอื่น ๆ เปลี่ยนพฤติกรรมของเขาด้วย

ระดับที่เจ็ด ประการสุดท้าย ในระดับชาติและนานาชาติ นักวางแผนอาจจะต้องการแสวงหาความมั่นคงทางด้านวัฒนธรรมและทุกภูมิภาคโดยการสร้างความกลมกลืนทุก ภูมิภาคไปด้วยอย่างสอดคล้อง และด้วยความไว้วางใจกัน หรือต่างก็มุ่งทำลายซึ่งกันและกัน โดยการสงคราม

Michel Redcriff (1992 : 20 - 21) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นความชอบธรรม ซึ่งเป็นค่านิยมสากลในการจัดการกับสิ่งแวดล้อมอย่างมีเป้าหมาย ในบริบทของการพัฒนาในขณะที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2540 : 7) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การที่เขาตั้งการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมา ก็เพราะว่าโลกประสบปัญหาการพัฒนาที่เรียกว่า ไม่ยั่งยืน ประเด็นที่พระธรรมปิฎกค้นคว้าก็คือ อะไรที่เห็นว่าไม่ยั่งยืน ซึ่งได้ข้อสรุปว่า การพัฒนาที่ผ่านมานั้นเน้นไปที่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยมีอุตสาหกรรมเป็นปัจจัยที่จะทำให้เศรษฐกิจเจริญและใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งก็เกิดทั้งผลดีและผลเสีย แต่ผู้ถูกระทบที่ส่งผลกระทบรุนแรง คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้มนุษย์อาศัยอยู่

ในโลกไม่ได้อีกต่อไป ฉะนั้นความไม่ยั่งยืน ก็คือ การที่มนุษย์จะมีชีวิตต่อไปไม่ได้ เพราะ ของดีที่มีอยู่ในโลก คือ ทรัพยากรธรรมชาติหมดไป ของเสีย คือ สิ่งที่เหลือจากกระบวนการผลิตและบริโภค ถูกปล่อยทิ้งในโลกมากขึ้น และการมีประชากรในโลกมากขึ้นซึ่งช่วยเร่งในการผลาญของดี และทิ้งของเสียในโลกให้รุนแรงมากขึ้น พระธรรมปิฎกได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหานี้ได้กลายมาเป็นปัญหาของโลกที่ทุกฝ่ายจะต้องให้ความสำคัญ ต่อการพัฒนาที่จะทำให้โลกนี้ยั่งยืนต่อไป

โดยในขั้นต้นพอจะสรุปได้ว่า แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นยุทธศาสตร์ของการพัฒนาที่ต้องการการจัดการทรัพยากรทั้งธรรมชาติและมนุษย์ รวมทั้งทรัพยากรการเงิน และวัสดุทั้งปวงให้เป็นไปในทิศทางที่ก่อให้เกิดความมั่งคั่ง และอยู่ดีกินดี โดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสงวนไว้สำหรับคนรุ่นหลัง ซึ่งคณะกรรมการโลกว่าด้วยวัฒนธรรมและการพัฒนาได้จัดทำรายงานเรื่องวัฒนธรรมอันหลากหลายของมนุษยชาติได้สร้างความคิด รวบรวมยอด ของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ 8 ประเด็น คือ

1. ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ได้หยุดอยู่แค่การรักษาระดับทุนทางกายภาพที่ก่อให้เกิดกระแสรายได้ หรือเพิ่มทุน นั้นให้สอดคล้องกับการขยายตัวของประชากรการพัฒนาเทคโนโลยีและความปรารถนาตามกระแสของผู้คนทั่วโลกเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงการบำรุงรักษา การหามาทดแทนและการทำให้ทรัพยากรในการลงทุนงอกเงยขึ้นมาด้วยทั้งด้านกายภาพและทรัพยากรมนุษย์
2. การศึกษาจะต้องช่วยให้มนุษย์มีความรู้ทางด้านเทคนิคการจัดการ การบริหารและการเผยแพร่จนสามารถหามาทดแทนหรือเสริมทุน ทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมได้สำเร็จ
3. เป้าหมายของการพัฒนาจะต้องเน้นไปที่ผลมากกว่าวิธีการ โดยมีความหมาย 2 นัย คือ การหลีกเลี่ยงการสร้างมลพิษแก่ น้ำ อากาศและดิน ซึ่งเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตของมนุษย์และหลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรที่นำกลับมาใช้ใหม่ไม่ได้ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการผลิตในลักษณะใช้จนหมดสิ้นควรลงทุนหาสิ่งอื่นมาทดแทน
4. การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีระบบที่มีความหลากหลาย และยืดหยุ่นพอที่จะปรับตัวให้สามารถรองรับวิกฤตต่าง ๆ อันเนื่องมาจากความไม่แน่นอนของอนาคตได้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร
5. การพัฒนาที่ยั่งยืนควรหลีกเลี่ยงการสร้างภาระหนี้สิน ทั้งภายในและภายนอกให้แก่คนรุ่นหลัง
6. นโยบายทางการคลัง การบริหาร และการเมืองจะต้องมีความมั่นคง น่าเชื่อถือได้รับการยอมรับจากประชาชน

7. การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องเสริมพลังให้แก่มวลชน ให้สามารถจัดการโครงการพัฒนาได้ด้วยตนเอง ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคนในประเทศให้มีความสามารถทางเทคโนโลยี การบริหารและการจัดการ

8. การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของวัฒนธรรม เพราะเป็นเป้าหมายของการพัฒนาด้วยเช่นกัน (สรุปความจากคณะกรรมการโลกว่าด้วยวัฒนธรรมและการพัฒนา. 2541 : 270 - 272)

การให้คำนิยามดังที่รวบรวมมานั้นมีข้อสังเกตที่เห็นได้ชัด คือ การเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์การพัฒนา จากการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัยไปสู่ อีกทัศนะหนึ่งของการพัฒนาที่เป็น การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบัน แต่การเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์นี้ย่อมส่งผลต่อความคิดความเชื่อ ที่อยู่ในระดับวาทกรรมของการพัฒนาที่ครอบงำความคิดการพัฒนาแต่เดิม

อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนมุ่งให้ความสำคัญกับการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนทั้งโลก โดยไม่เพิ่มการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้มากไปกว่าความสามารถของสิ่งแวดล้อมที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษยชาติ ซึ่งต้องการความเข้าใจที่ถูกต้องในการปฏิบัติและการแสวงหานวัตกรรม เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง และมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคล เป็นการเปลี่ยนแปลงแนวการพัฒนาตั้งแต่ระดับนโยบาย ถึงระดับปฏิบัติ และจากปัจเจกบุคคลถึงสถาบันในสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ใช่แต่เพียงความคิดเท่านั้น แต่มนุษย์จะต้องตระหนักถึงความสมดุลระหว่าง สิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ (SD Gateway : <http://sdgateway.net>)

3. หลักการพื้นฐานของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในปัจจุบัน เป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาในทุกระดับเป็นแนวคิดที่เรียกร้องให้ปรับเปลี่ยนแนวการพัฒนาให้สมดุลกันระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม Euston, Stanley R. และ William E. Gibson (IISDnet ; 1995) ซึ่งได้เขียนบทความเรื่อง Ethic of Sustainability ได้เสนอว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยตัวของมันนั้นเป็นเรื่องของจิตสำนึก ที่จะทำในระบบธรรมชาติและระบบสังคมอยู่รอดร่วมกัน ดังนั้น เมื่อก้าวถึงหลักการพื้นฐานแล้ว จึงควรพิจารณาในประเด็นต่อไปนี้คือ

1. ความเกี่ยวข้องกับความเป็นไปในอนาคต ไม่เพียงเฉพาะมนุษย์เท่านั้น แต่ต้องรวมถึงสิ่งต่าง ๆ ในโลกทั้งหมดด้วย

2. ความเคารพต่อความสมบูรณ์ทางระบบนิเวศ เป็นการเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งมีวิวัฒนาการมายาวนาน ได้เกื้อหนุนต่อการมีชีวิตของทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งมีความสมบูรณ์ มีความหลากหลายและสวยงามต้องตระหนักว่ามนุษย์ต้องพึ่งพาธรรมชาติ ซึ่งมีคุณค่าสำหรับชีวิตทุกชีวิต

3. การตอบสนองต่อการดูแลรักษาโลกมนุษย์โดยมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมให้เหมาะสมสอดคล้องกับความสมดุลทางธรรมชาติ

4. การสร้างความเป็นธรรมในสังคม มุ่งสร้างเสริมให้เกิดความเท่าเทียมกันลดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน โดยเฉพาะการจัดความยากจน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญของการพัฒนา รวมทั้งส่งเสริมให้มีการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของทุกคนในชุมชน และสังคม ต่อการตัดสินใจต่าง ๆ โดยเฉพาะการจัดการทางเศรษฐกิจ การใช้แรงงานและเทคโนโลยีต่อธรรมชาติ ตลอดจนการสร้างมาตรฐานการดำรงชีวิตใหม่ ให้มีความพอเพียงสำหรับดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน

5. การเคารพต่อชุมชน โดยส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน สร้างความสมดุลระหว่างการมีสิทธิ ริเริ่มในการกระทำของบุคคล กับการจรรงักคิดต่อกลุ่มใหญ่ของตนและขยายต่อไปถึงโลกทั้งโลก ชุมชนที่มีความสมดุลนั้น ทุกคนแต่ละคนและทั้งชุมชน จะให้คุณค่ากับความยั่งยืนเป็นเรื่องสำคัญ

6. การส่งเสริมให้เกิดสังคมประชาธิปไตยและเวทีประชาคม ซึ่งต้องการให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน มีส่วนร่วมในการคิดตัดสินใจ ซึ่งจะต้องมีการชี้แนะให้เกิดการกระทำเพื่อให้สนใจต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและคนในอนาคต

หลักการดังกล่าวเป็นแนวทางที่การพัฒนาที่ยั่งยืนให้ความสำคัญ โดยจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนและทิศทางการพัฒนา นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอีกหลายท่านที่ได้ให้ความสนใจในประเด็นเรื่องหลักการพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน กล่าวคือ

สถาบันวิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ยุค ศรีอารยะ (นามแฝง) (2541 : 263) ได้สรุปแนวคิดสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน 6 ประการคือ

1. ต้องช่วยกลุ่มคนที่ยากจนที่สุด เพราะพวกเขาจะไม่มีทางออกอื่นใดหลงเหลืออยู่ นอกจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
2. เน้นพัฒนาแบบพึ่งพาตัวเอง ภายใต้ความจำกัดทางสภาพธรรมชาติ
3. พัฒนาการจะต้องไม่ก่อให้เกิดความเสียหายรุนแรงด้านสิ่งแวดล้อม
4. วางอยู่บนหลักการว่าด้วยการมีสุขภาพอนามัยที่ดี การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การมีอาหารที่เพียงพอแก่การบริโภค
5. วางอยู่บนหลักที่ว่าด้วยการส่งเสริมการริเริ่มของประชาชน
6. มนุษยชาติ คือ ศูนย์กลางและหัวใจของพัฒนาการ

นอกจากนี้ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538 : 148 - 149) ได้เสนอหลักการพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ 7 ได้แก่

1. ต้องถือว่าการสร้างวัตถุเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งในการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของมวลชนผู้ยากไร้/ความยากจนที่ดำรงชีวิตอยู่มีส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างไม่ถูกต้อง
2. การสนองความต้องการพื้นฐานของมวลชนเป็นภารกิจสำคัญ และสามารถทำได้โดยไม่ต้องมีการทำลายล้างทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
3. ต้องมีการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งหมายความว่า จะต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการบริโภค เพื่อลดแรงกดดันที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติ
4. วิถีทางพัฒนาแบบใหม่จะต้องใช้พลังงานแบบน้อยลงและอย่างประหยัดในขณะเดียวกันเทคโนโลยีที่เหมาะสมจะเป็นปัจจัยสำคัญในการสนองความต้องการของประชาชนได้มากขึ้น โดยใช้พลังงานในขอบเขตจำกัด
5. จะต้องรักษาความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การขยายตัวประชากร และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง

พระธรรมปิฎก ได้เสนอหลักในการพิจารณาหลักการพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า ควรพิจารณา คำ 2 คำ คือ Development กับ Environment หมายความว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนก็ยังคงเป็เป้าหมายที่ความเจริญทางเศรษฐกิจ แต่ตั้งเงื่อนไขให้อา่ความคิดในเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมเข้ามาควบคุมความเจริญทางเศรษฐกิจอีกทีหนึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นเรื่องง่ายในการวางแผนการพัฒนาใด ๆ แต่อย่างไรก็ดีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดและการปฏิบัติที่ผ่าน ๆ มาไปสู่

แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นมีเงื่อนไขในการดำเนินงานอีกหลายประเด็น ที่ควรจะทำให้
 ความสำคัญ

4. การปรับเงื่อนไขเพื่อไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนนับว่าเป็นแนวทางใหม่ของการพัฒนาที่เป็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ
 ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติใหม่ ลบล้างวิธีการผลิตและการบริโภคแบบที่เคยทำกันมา โดยมี
 ประเด็นสำคัญที่ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538) ชี้ให้เห็นว่าจะต้องมีการปรับเงื่อนไข การพัฒนา
 โดย

1. ระบบการเมืองจะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า ECO - POLITICS หลักการเมืองแนวนี้ซึ่ง
 เป็นกระบวนการเคลื่อนไหวสังคม เพื่อเร่งเร้าให้ประชาชนหลายวงการเข้ามาร่วมแก้ปัญหา
 วิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยา
2. ระบบสังคมจะต้องมีวิธีการแก้ไขความขัดแย้ง อันเกิดจากปัญหาเศรษฐกิจสังคม
 และความขัดแย้งทางนิเวศ อันเกิดจากการแข่งขันทรัพยากรธรรมชาติหรือมลภาวะ

นอกจากนี้ ยังจะต้องให้ความสำคัญแก่สิ่งต่อไปนี้ คือ

1. ต้องมีการประเมินผลทางสิ่งแวดล้อมก่อนที่จะมีการดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ
 และในโครงการพัฒนาตามพื้นที่ต่าง ๆ จะต้องมีจัดการทางสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพด้วย
2. หลักการประเมินผลทางนิเวศต้องนำมาใช้ในการวางนโยบายและแผนงานหลักด้วย
3. การพัฒนาเทคโนโลยีต้องมีลักษณะเหมาะสมสอดคล้องกับท้องถิ่น และประหยัด
 พลังงาน
4. ระบบการอนุรักษ์พลังงานและการนำกลับมาใช้ใหม่ (Recycling) ควรได้รับการ
 สนับสนุนอย่างเต็มที่
5. จะต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสมบัติส่วนรวมอย่างจริงจัง เช่น
 ป่าไม้ ท้องทะเล แม่น้ำ

สุริชัย หวันแก้ว (2540) ได้เสนอว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นเป็นเรื่องของการ
 เปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์การพัฒนาแบบเดิม อุปสรรคสำคัญของการเปลี่ยนแปลง คือ การติดอยู่
 กับความเคยชินแบบเดิม ได้แก่ อุปสรรคเชิงวิถีคิด และอุปสรรคเชิงองค์กร ที่ชนชั้นนำมักจะเป็น
 ผู้กำหนดทิศทางการพัฒนาและมักไม่ชอบให้มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์และองค์กรการ
 ทำงานแบบเดิมอุปสรรคอีกประการหนึ่งตามความเห็นของ สุริชัย หวันแก้ว คือการติดอยู่ในกรอบ
 วิถีคิดแบบเศรษฐศาสตร์ที่มองมนุษย์เป็นเพียงปัจจัยป้อนของกระบวนการผลิตยึดเอาการเติบโต

และการพัฒนาในเชิงวัตถุเป็นหลัก ดังนั้นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน จึงอยู่ที่ความสามารถในการมองในเชิงระบบที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันหมดซึ่งเป็นการเปลี่ยนวิธีการพิจารณาปัญหา หรือสภาพแวดล้อมการพัฒนาอีกแนวทางหนึ่ง

5. สังคมใหม่ของการพัฒนาที่ยั่งยืน

นักคิดในกลุ่มสังคมแนวนิเวศได้เสนอแบบจำลองของสังคม โดยเปรียบเทียบกับสังคมอุตสาหกรรมนิยม ซึ่งเป็นแบบจำลองของสังคมทันสมัยไว้ ดังนี้

สังคมอุตสาหกรรมนิยม	สังคมแนวนิเวศ
- ปัจเจกชนนิยม	- จิตใจแบบรวมหมู่
- การแสวงหาไขว่คว้าทางวัตถุ	- ความสุขทางจิตใจ
- ปรัชญาเพื่อความต้องการของมนุษย์	- ปรัชญาเพื่อชีวิตและธรรมชาติ
- ความรุนแรงทางโครงสร้างความเหลื่อมล้ำ	- อหิงสกรรม
- ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ	- ความยั่งยืนยาวนานของธรรมชาติ
- มุ่งรายได้ประชาชาติ	- มุ่ง-คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม
- การผลิตเพื่อกำไร	- การผลิตเพื่อความต้องการพื้นฐาน
- เศรษฐกิจเสรี	- เศรษฐกิจท้องถิ่น
- ระบบการค้าและการพึ่งพา	- การพึ่งตนเอง
- การผลิตที่ใช้ทุนมาก	- การผลิตที่ใช้แรงงานมาก
- พลังงานนิวเคลียร์	- พลังงานแสงอาทิตย์
- การใช้พลังงานจำนวนมาก	- การอนุรักษ์พลังงาน
- เทคโนโลยีสร้างมลภาวะสูง	- เทคโนโลยีสะอาด
- เกษตรกรรมครบวงจรแผนใหม่	- เกษตรธรรมชาติ
- เทคโนโลยีสมัยใหม่	- เทคโนโลยีทางสายกลาง
- สงครามและการครอบงำ	- สันติภาพและเสรีภาพ

กล่าวโดยสรุปจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบดังกล่าว สังคมตามแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นภาพของสังคมที่

1. มีการกระจายอำนาจ
2. มีชุมชนพึ่งพาตนเองขนาดเล็กเป็นสถาบันหลัก

3. มีระบบเทคโนโลยีที่เรียบง่ายและถูกควบคุมโดยชุมชนสังคม
4. การผลิตและการบริการมีไว้เพื่อสนองความต้องการที่แท้จริงของมวลชน
5. โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม จะมีความสัมพันธ์สอดคล้องใกล้ชิดกับธรรมชาติ
6. การทำลายล้างระบบนิเวศเกิดขึ้นในขอบเขตที่น้อยที่สุด
7. เปิดโอกาสให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกชน สามารถทำงานและอยู่ร่วมกัน โดยปราศจากสภาพของความแปลกแยก

David Pearce และคณะ (1990 : 2) ได้เสนอคุณสมบัติของสังคมตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ว่าประกอบด้วย

1. มีการเพิ่มขึ้นของรายได้ที่แท้จริงต่อรายหัวของประชากร
2. มีการปรับปรุงคุณภาพของสุขภาพและโภชนาการ
3. มีสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา
4. มีความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร
5. มีการเพิ่มขึ้นของอิสรภาพพื้นฐานของประชาชน

Chiras , Danaiel D. (อ้างถึงในพระธรรมปิฎก , 2540 : 66-67) ได้กล่าวถึงสังคมที่ยั่งยืนคือสังคมที่สนองความต้องการของคนได้โดยไม่ทำให้สัตว์จำพวกอื่นและประชาชนรุ่นต่อ ๆ ไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของเขาลง และได้ให้อีกความหมายว่า ได้แก่ สังคมที่กิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ เกิดขึ้นและดำเนินสืบทอดไปได้ภายในขีดจำกัดที่สภาพแวดล้อมกำหนดให้

จากการวิจัยของ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดย วิจิต นันทสุวรรณ และจ่านง แรกพินิจ ซึ่งได้ศึกษาบทบาทของ ชุมชนต่อการศึกษได้เสนอผลการวิจัยในประเด็นชุมชนยั่งยืนว่า องค์กรชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้มีบทบาทสำคัญในสังคมไทย โดยการสร้างระบบการพึ่งตนเองและระบบการพึ่งพาอาศัยกันและกันตามกระบวนการทางภูมิปัญญาในสังคมชุมชน ซึ่งได้สร้างระบบที่เกี่ยวข้องกัน 10 ระบบ ที่เรียกว่า แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน หรือชุมชนยั่งยืน (Sustainable Community) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ระบบคุณค่า เป็นนามธรรมที่คอยกำกับกิจกรรมหรือการดำเนินกิจกรรมของระบบอื่น ๆ โดยมีคนและการอยู่ร่วมกับชุมชนเป็นเป้าหมายสำคัญ ระบบคุณค่า จะเน้นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน (สังคมหรือชุมชน) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (การผลิต การจัดการทรัพยากร และการเลือกใช้เทคโนโลยี) และคนกับคุณธรรม (กายและจิต) ระบบ

คุณค่าจึงปรากฏอยู่ในกฎระเบียบต่าง ๆ ของสังคมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และกระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้ของชุมชน

2. ระบบการเรียนรู้ เป็นแกนกลางของกิจกรรมทุกระบบเป็นการเรียนรู้ที่ต่อเชื่อมความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนเข้ากับความรู้ทางสากล พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องและรับใช้ชีวิตและชุมชนในปัจจุบัน กิจกรรมหรือระบบอื่น ๆ จึงต้องมีการเรียนรู้เฉพาะระบบหรือเฉพาะด้าน โดยมีภูมิปัญญาเป็นแกนกลาง เชื่อมร้อยความรู้ทุกส่วนเข้าด้วยกันเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชนไทย

3. ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน คือการเกษตรที่คำนึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์โดยธรรมชาติหลีกเลี่ยงเทคนิค หรือวิธีการทางการเกษตร ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีธรรมชาติ เกษตรกรรมยั่งยืนในทางรูปธรรม จึงหมายถึงรวมเกษตรผสมผสาน วนเกษตร สวนสมรม ไร่นา สวนผสม เกษตรธรรมชาติ พุทธเกษตรกรรม ฯลฯ ที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคและมีส่วนเกินเพื่อการแบ่งปัน และแลกเปลี่ยนทั้งผ่านระบบการแลกเปลี่ยนแบบวัฒนธรรมชุมชนและแบบใหม่

4. ระบบทุนชุมชน ความคิดนี้ก่อตัวขึ้นจากปัญหาหนี้สิน และการพึ่งพาสถาบันทุนของระบบใหญ่ คือการพึ่งตนเองด้านทุน หรือนัยหนึ่งคือ ระบบการสะสมทุนของชุมชนที่มีรูปแบบและวิธีการทางวัฒนธรรมเข้ามามีบทบาท ทั้งในด้านการระดม การบริหารจัดการ หลักเกณฑ์และกฎระเบียบต่างๆ รากฐานความคิดจึงแตกต่างจากการสะสมทุนของระบบทุนนิยม และมีเป้าหมายเพื่อตอบสนองปัจจัยพื้นฐานของสมาชิกในชุมชน

5. ระบบธุรกิจชุมชน หรือการตลาดที่ชุมชนต้องการ ซึ่งประกอบด้วย การจัดการด้านการตลาดเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตของตนเอง การจัดการด้านการตลาดเพื่อลดต้นทุนสินค้าอุปโภค บริโภค ที่ชุมชนผลิตเองไม่ได้ต้องนำเข้าจากภายนอกชุมชน และสุดท้ายคือการจัดการด้านระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนต่อชุมชน และระหว่างผู้ผลิตระหว่างชุมชนต่อชุมชนและระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค

6. ระบบอุตสาหกรรมชุมชน เป็นระบบคู่กับระบบธุรกิจชุมชน แต่มีพัฒนาการต่อเนื่องจากกระบวนการพึ่งตนเองเต็มที่ครอบครัวเป็นผู้แปรรูปเพื่อเก็บถนอมผลผลิตของตนเองไว้บริโภคในระยะยาว โดยมีเทคนิควิทยาการแปรรูปต่าง ๆ เช่น เครื่องสีมือ การผลิตเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านต่าง ๆ เป็นต้น ศักยภาพพื้นฐานเดิมนี้ไม่ได้รับโอกาสในการพัฒนาโดยชุมชนและเป็นของชุมชนเอง ในปัจจุบันอุตสาหกรรมชุมชนในความหมายนี้จึงมี 3 แบบ คือ อุตสาหกรรมชุมชนแปรรูปผลผลิตของตนเอง อุตสาหกรรมชุมชนผลิต ผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรในท้องถิ่น และอุตสาหกรรมชุมชนที่นำวัตถุดิบจากภายนอกมาผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคและใช้สอยในชุมชน

7. ระบบสิ่งแวดล้อม นอกเหนือจากการเกษตรและอุตสาหกรรมที่ค้ำึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ระบบสิ่งแวดล้อมของชุมชนยังครอบคลุมถึงดิน น้ำ ป่า อากาศ การจัดการทางกายภาพของชุมชน เช่น ถนนหนทาง แหล่งน้ำศูนย์กลางชุมชน และสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เอื้อต่อการเจริญของชีวิตด้วย

8. ระบบสวัสดิการชุมชน ความคิดแรกเริ่มของชุมชนคือ ชาวบ้านต้องมีสวัสดิการเหมือนข้าราชการ เมื่อรัฐให้ไม่ได้ชุมชนต้องดำเนินการเอง จึงเกิดกองทุนสวัสดิการชุมชนที่นำผลกำไรของกองทุนชุมชนต่าง ๆ มาจัดระบบเป็นค่าพยาบาล ค่าทำศพ บำนาญ ทุนการศึกษา ฯลฯ เมื่อสำเร็จแล้วพบว่า เป้าหมายสำคัญของระบบสวัสดิการชุมชน คือการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน หลักประกันที่ว่านี้ อาจหมายรวมถึง การแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เช่น การช่วยเหลือให้ผู้ไม่มีที่ดินทำกินมีที่ดินทำกินของตนเองได้ด้วย

9. ระบบการรักษาสุขภาพของชุมชน ตั้งอยู่บนฐานของความรู้ด้านการแพทย์ที่เรียกรวม ๆ ว่า แพทย์แผนไทย ซึ่งไม่ได้เน้นที่การรักษา แต่เน้นการดูแลสุขภาพที่เชื่อมโยงตั้งแต่ภาวะร่างกายของคน (ธาตุ) ฤดูกาล อาหาร และยาสมุนไพร เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน และระบบการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

10. ระบบการจัดการของชุมชน นอกเหนือจากการที่ทุกระบบมีการจัดการของตนเองแล้ว ทั้งชุมชนจะต้องมีการจัดการร่วมเพื่อให้อยู่ในทิศทางเดียวกัน ระบบการจัดการชุมชนนี้อาจหมายถึง ระบบแม่ของทั้ง 9 ระบบที่ทำให้องค์กรชุมชน (ใหม่) ที่เกิดขึ้นพัฒนาภาวะความเป็นสถาบันทางสังคมให้สมาชิกในชุมชนพึ่งพาได้ทดแทนบทบาทของสถาบันหมู่บ้าน (เดิม) ที่อ่อนตัวลง

ชุมชนหนึ่ง ๆ อาจจะไม่สามารถพัฒนาระบบทั้ง 10 ระบบขึ้นภายในชุมชนครบ แต่ชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนเพื่อเสริมความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกันขึ้นมาทดแทนได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ; 2541 : 13 -17)

กล่าวโดยสรุปแล้ว สังคมที่ยั่งยืนก็ยังคงเป็นสังคมที่ไม่แตกต่างไปจากสังคมที่มนุษย์คุ้นเคย ในการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย แต่สิ่งที่สังคมที่ยั่งยืนเน้นย้ำและแสดงจุดยืนก็คือเรื่องของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนและสิ่งแวดล้อม โดยที่คนในรุ่นอนาคตก็ยังสามารถที่จะใช้ชีวิตได้เช่นเดียวกับคนรุ่นปัจจุบันโดยต้องลดทอนความต้องการลง ชื่อน่าสังเกตก็คือ แนวความคิดแบบบริโภคนิยมก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการพัฒนา นั่นคือยังทำหน้าที่ในสังคมมนุษย์ได้ต่อไป

แม้ว่าจะถูกตั้งข้อสงสัยว่าเป็นเหตุให้มนุษย์ต้องแก่งแย่งแข่งขันและทำลายวัฒนธรรมที่ดั่งงามในสังคมก็ตาม

6. คนที่พัฒนาตามแนวการพัฒนาที่ยั่งยืน

แผนปฏิบัติการที่ 21 (Agenda 21) เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้เสนอแนวทางสำคัญประการหนึ่ง คือ การมอบความรับผิดชอบการพัฒนาและทรัพยากรให้กลุ่มชนในท้องถิ่น ซึ่งก็หมายความว่าประชาชนในท้องถิ่นจำเป็นต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการคุ้มครองและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่ยั่งยืน นอกจากนี้ ยังจะต้องเปลี่ยนวิถีการบริโภค โดยประชาชนจะต้องได้รับการสร้างจิตสำนึก และความตื่นตัวต่อการบริโภคที่ลดการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องกับความสามารถรองรับ (Carrying capacity) ของธรรมชาติ เพื่อให้ธรรมชาติสามารถดำรงอยู่ได้ในระยะเวลาที่สมควร ในขณะที่เดียวกันสุขภาพของมนุษย์จะต้องได้รับการ คุ้มครองดูแลและป้องกันรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ อย่างทั่วถึง ประชาชนจะได้รับสิทธิเท่าเทียมกันในการพัฒนาโดยไม่มี การเลือกปฏิบัติ และได้รับการคุ้มครองตามสิทธิมนุษยชน

ในการประชุมโลกว่าด้วยการพัฒนาสังคม (World Summit on Social Development) ซึ่งจัดขึ้นเมื่อเดือนมีนาคม 1995 ที่กรุงโคเปนเฮเกน ได้มีข้อเรียกร้องที่แสดง จุดเน้นการพัฒนา คือการให้ความสำคัญกับคนและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของ UNDP ในการเสนอให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ซึ่งนำมาสู่ทัศนะในเรื่อง การพัฒนาคนที่ยั่งยืน (Sustainable Human Development) “เป็นการให้ความสำคัญกับมนุษย์งาน และ ธรรมชาติ โดยให้ความสำคัญเป็นอันสูงในการจัดความยากจน การจ้างงาน (Productive employment) การบูรณาการทางสังคม และการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะนำมวลมนุษย์ไปสู่ความสมดุลของสังคมและธรรมชาติ เป็นการเร่งความเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชีวิตมนุษย์โดยปราศจากการทำลายทุนทางธรรมชาติ ที่ต้องการจะปกป้องไว้สำหรับโอกาสของคนรุ่นใหม่ (UNDP , 1994 : 4)

สรุป

การพัฒนาที่มุ่งความทันสมัย ได้พัฒนาตัวเองผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งความสำเร็จ โดยเฉพาะทางเศรษฐกิจ และความล้มเหลว ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่โดยทั่วไป โดยเฉพาะ การถูกตั้งข้อสงสัย เกี่ยวกับความยั่งยืนของโลก เพราะแม้จะมีประเทศที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาอยู่บ้างก็ตาม แต่ในที่สุดก็กลับปรากฏวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ที่ไม่เติบโตอย่างแท้จริง ดังที่เรียกกันว่าเศรษฐกิจฟองสบู่ ซึ่งแม้แต่ญี่ปุ่นซึ่งไม่เพียงแต่ลอกแบบการพัฒนาโดยมีอเมริกาเป็นแม่แบบที่เด่นชัด ยังมีรากฐานทางวัฒนธรรมทั้งขงจื้อและชินโต ที่ช่วยให้อุดมคติการพัฒนาที่มุ่งความ

ทันสมัยประสบความสำเร็จ ก็ยังประสบวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้ยังไม่ต้องกล่าวถึงประเทศกลุ่มสี่เสือเอเชีย อันได้แก่ เกาหลีใต้ ไต้หวัน ฮองกง สิงคโปร์ รวมทั้งประเทศไทยที่กำลังประสบวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ที่จะเห็นได้ว่า เกิดภาวะเศรษฐกิจถดถอยอย่างรุนแรงจำนวนคนว่างงานมีแนวโน้มสูงขึ้นช่องว่างของการกระจายรายได้ระหว่างคนจนกับคนรวยห่างกันทุกที ความเหลื่อมล้ำค่าสูงทางสังคม การละเมิดสิทธิเสรีภาพและสิทธิมนุษยชน รวมไปถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศที่ถูกการพัฒนาอุตสาหกรรมใช้ไปอย่างไม่บันยะบันยัง

ข้อสงสัยต่อแนวทางการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย ทำให้มีการวิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์แนวทางการพัฒนาดังกล่าวและพยายามหาทางออกที่เป็นทางเลือกใหม่ ของการพัฒนาโดยตลอด จากความล้มเหลวของการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน มุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านวัตถุ ก็หันไปให้ความสนใจกับค่านิยมทางสังคมและความรู้สึกนึกคิดของประชาชนมากขึ้น แม้จะไม่ประสบความสำเร็จนัก ก็เกิดกระแสที่จะทบทวนความหมายของการพัฒนาขึ้นมาใหม่ เปิดโอกาสให้ประชาชนเป็นผู้กระทำการพัฒนามากขึ้น รวมทั้งสนใจการพัฒนาที่ให้ความสนใจกับองค์รวม (Holistic) มากขึ้น การพัฒนาที่ยั่งยืนก็เป็นทางเลือกใหม่ของการพัฒนาที่แยกตัวออกมาจากแนวทางการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย และในขณะเดียวกันก็อาจเรียกได้ว่าเป็นความพยายามที่จะแก้ไขจุดอ่อนของการพัฒนาตามแนวทางเดิม แต่การแก้ไขดังกล่าวนั้นเป็นการแก้ไขที่ถึงขั้นเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์การพัฒนาใหม่ให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาที่สมดุลกันระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

หากจะพิจารณาความแตกต่างของการพัฒนาที่มุ่งความทันสมัยที่เป็นกระแสหลักของการพัฒนา กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งในมุมมองของนิเวศวิทยาแนวคิดซึ่งเป็นแก่นสารสำคัญของความสนใจด้วยสิ่งแวดล้อมประการหนึ่งแล้ว ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538 : 142) ได้เปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาทั้ง 2 แนวทางไว้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การพัฒนากระแสหลัก	นิเวศวิทยาแนวเล็ก
<ul style="list-style-type: none"> - การครอบครองธรรมชาติ - สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ คือ ทรัพยากร - เป้าหมายทางวัตถุและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ - ทรัพยากรธรรมชาติมีเหลือเฟือและสามารถทดแทนกันได้ไม่สิ้นสุด - เทคโนโลยีสมัยใหม่ - บริโภคนิยม - องค์กรขนาดใหญ่และร่วมศูนย์ - โครงสร้างแบบอำนาจนิยมและเผด็จการ 	<ul style="list-style-type: none"> - ความสอดคล้องกับธรรมชาติ - ธรรมชาติมีค่าในตัวเอง - เป้าหมายที่ไม่ใช่วัตถุและมุ่งความยั่งยืนยาวนานทางนิเวศ - ทรัพยากรมีขีดจำกัด - เทคโนโลยีที่เหมาะสม - ความต้องการพื้นฐานของมวลชน - องค์กรขนาดเล็กกระจายอำนาจ - โครงสร้างแบบการมีส่วนร่วมและหลักการประชาธิปไตย

แต่อย่างไรก็ดี ความแตกต่างของการพัฒนาทั้งสองแนวความคิดการพัฒนา ดังกล่าวนี้นี้ สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความแตกต่างของระบบคิด (Paradigm) มากกว่าการปฏิบัติที่ต่างกัน เพราะความเชื่อที่แตกต่างกัน ซึ่ง Richard B. Norgaard (1994) เสนอแนวคิดไว้ใน Development Betrayed ว่า ปรัชญาการพัฒนาของเรามีระบบคิดที่มีเนื้อหาหลักอยู่ 5 ประการ คือ

1. สรรพสิ่งทั้งหลายในระบบดำรงอยู่อย่างแยกส่วน โดดเดี่ยวไม่เกี่ยวกันเราสามารถแก้ไขปัญหาแบบแยกส่วนกันเป็นเรื่อง ๆ ได้
2. ระบบ คือ กลไก ทำงานแบบกลไก และอยู่ในลักษณะของดุลยภาพตลอดเวลา ระบบเศรษฐกิจก็มีลักษณะเช่นนี้ เคลื่อนจากดุลยภาพหนึ่งไปสู่อีกดุลยภาพหนึ่งแบบราบรื่น ไม่มี ความยุ่งเหยิง ไม่มีการผันแปรรุนแรง
3. ปรัชญาการณ้ทั้งหลายเป็นผลผลิตของกฎสากล ซึ่งใช้ได้ทุกหนทุกแห่งและตลอดเวลา วิธีการพัฒนาเป็นวิถีทางเดียวกันหมด เช่น ต้องใช้ยุทธศาสตร์ที่เป็นการปรับเปลี่ยนไปสู่อุตสาหกรรมนิยม โดยต้องเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นหลักสำคัญที่สุด

4. ในการเข้าใจระบบและปรากฏการณ์ ในโลกนี้เรามีวิถีคิดวิถีเดียวเท่านั้นที่ถูกต้องและดีที่สุด เรื่องของการพัฒนากลายเป็นเรื่องของการผูกขาดโดยเศรษฐศาสตร์และความคิดแบบอุตสาหกรรมนิยม ซึ่งให้ความสำคัญทางเศรษฐกิจมากกว่าสิ่งแวดล้อม

5. เราสามารถเข้าใจระบบได้ด้วยการใช้เหตุผล โดยไม่ต้องใช้ความรู้สึกส่วนตัวและค่านิยมทางวัฒนธรรมเข้ามาร่วมกับเศรษฐศาสตร์เป็นทฤษฎีที่ไม่ต้องการรู้ว่าประชาชนคิดอะไร ใฝ่ฝันถึงอะไร มีความชอบอะไร มีความเจ็บปวดแค่ไหนท่ามกลางความหายนะของการพัฒนา

โดยวิถีคิดแบบนี้ทำให้มองกระบวนการพัฒนาเป็นกระบวนการเส้นตรง ถ้ามีความรู้ มีทฤษฎี ก็จะสามารถจัดการให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ ได้ Lyotard (1984) เรียกภาวะความทันสมัย (Modernity) ว่าเป็นอภินิหาพรรณา (The grand narrative) แห่งยุคสมัยปัจจุบัน คือเป็นคติความเชื่อที่ว่ามนุษย์เรานั้นดีขึ้นไปเรื่อย ๆ และสังคมมนุษย์ก็ก้าวหน้ามากขึ้นเรื่อย ๆ โดยอาศัยการประยุกต์ใช้หลักเหตุผลและความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งอาจจะถูกต้องในระดับหนึ่งที่ยังไม่เกิดวิกฤตการณ์ใด ๆ ที่กระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ดังนั้นการพัฒนาระแสหลักดังกล่าวจึงยังไม่ถูกแสดงข้อกังขาหรือถูกตั้งคำถาม

ความกังขาคือแนวคิดการพัฒนาที่มุ่งความทันสมัยนั้น สุริชัย หวันแก้ว (2540) เห็นว่าไม่ได้ผุดขึ้นมาโดยไม่มีต้นสายปลายเหตุ แต่มีที่มาอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. ความตื่นรู้กว้างขวางขึ้น ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ทั่วโลกสามารถรับรู้ข่าวสารข้อมูลได้อย่างกว้างขวาง อันเป็นผลมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ การได้รับข้อมูลข่าวสารถึงเรื่องราวที่แตกต่างกัน ทำให้การรับรู้กว้างขวางขึ้น

2. ผลลัพธ์จากการพัฒนา แทนที่จะทำให้ประชาชนหลุดพ้นจากความทุกข์ยากกลับพาไปสู่พันธนาการอย่างใหม่ซึ่งก็ไม่ทำให้ชีวิตดีขึ้น

3. การตื่นตัวครั้งใหม่ต่อศาสนาและลัทธิความเชื่อ ซึ่งเป็นการแสวงหาความหมายของจิตวิญญาณ โดยการกลับไปสู่ความเชื่อดั้งเดิม

4. อารมณ์ของถ้อยคำภาษา วาทกรรม และบริบทของความรู้ ซึ่งมีอารมณ์ทั้งสร้างสรรค์ และทำลาย โดยเฉพาะความคิดแบบแยกขั้ว ที่สร้างคู่ขัดแย้งที่เป็นปฏิปักษ์ (Binary opposition) ซึ่งอยู่เบื้องหลัง ภาษา วาทกรรม และความรู้ที่ใช้กันอยู่ในสังคม ที่มักแบ่งเป็นฝ่ายถูกฝ่ายผิด ซึ่งเป็นการปิดกั้นพลังสร้างสรรค์ของคนในสังคม

การที่จะเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาที่มุ่งความทันสมัยไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น จะต้องมี การเปลี่ยนแปลงในหลายประการ ซึ่ง ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เสนอไว้ ดังนี้

1. เปลี่ยนจากโลกทัศน์แบบอุตสาหกรรมนิยมมาเป็นโลกทัศน์แบบนิเวศ
2. เปลี่ยนจุดเน้นการพัฒนาเชิงปริมาณเป็นการพัฒนาเชิงคุณภาพ
3. เปลี่ยนความคิดที่จะควบคุมธรรมชาติ เป็นการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ
4. เปลี่ยนทัศนะที่ว่า สิ่งแวดล้อมธรรมชาติคือทรัพยากรเพื่อเศรษฐกิจเป็นทัศนะที่ว่า ธรรมชาติมีค่าสำหรับเคารพและห่วงใย
5. เปลี่ยนเป้าหมายของการพัฒนาจากความเจริญทางวัตถุ เป็นความสุขสมบูรณ์ของ สังคม และความยั่งยืนของระบบนิเวศ
6. เปลี่ยนการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างมีขีดจำกัด
7. เปลี่ยนการใช้วิชาการสมัยใหม่ และไฮเทคเทคโนโลยีเป็นการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน และเทคโนโลยีขนาดกลาง
8. เปลี่ยนค่านิยมจากลัทธิบริโภคนิยม เป็นการสนองความต้องการพื้นฐานของ มวลชนผู้ยากไร้
9. เปลี่ยนกระบวนการผลิตและการจัดการแบบรวมศูนย์ เป็นการจัดองค์กรขนาด เล็กและกระจายกิจกรรม
10. เปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองจากอำนาจนิยมไปสู่โครงสร้างประชาธิปไตยแบบ มีส่วนร่วม
11. เปลี่ยนการจัดการทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ เป็นการปรับ โครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองแนวนิเวศผสมผสานกับจริยธรรมทาง สิ่งแวดล้อม

ข้อเรียกร้องของ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ดังกล่าวมีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ การ เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับ กระบวนทัศน์ ความคิดค่านิยมของการพัฒนาและ ท้ายที่สุด ของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ของการพัฒนา

ในการประชุมระดับนานาชาติ เรื่อง Environment and Society : Education and Public Awareness for Sustainability ที่เมือง Thessaloniki ประเทศกรีซเมื่อ 8 - 12 ธันวาคม 2540 ได้มีการ เสนอประเด็นการศึกษาเพื่อความยั่งยืนของอนาคต โดยเสนอว่า “เป้าหมายของการศึกษาคือ การทำ ให้ประชาชนเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ มีความรู้มากมีข้อมูลข่าวสารที่ดี มีจริยธรรม มีความรับผิดชอบ สามารถคิดวิเคราะห์และสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง” (UNESCO.1997: 16) ทั้งนี้เพราะ ตระหนักดีว่าปัญหาของโลกไม่อาจจะแก้ไขได้โดยอัตโนมัติ การศึกษาจะต้องตอบสนองต่อสังคม โดยสะท้อนให้เห็นอย่างลุ่มลึกและจริงจัง (Critical reflection) ในเรื่องความ ล้มเหลวและความ

ไม่ยุติธรรม และสร้างเสริมจิตสำนึกและความตระหนัก แสดงถึงวิสัยทัศน์และแนวคิด (Concept) ใหม่รวมทั้งการสร้างสรรค์เทคนิควิธีและเครื่องมือตลอดจนการเผยแพร่ความรู้และพัฒนาทักษะ เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ค่านิยม และแบบการใช้ชีวิต (Lifestyles) ซึ่งประเด็นเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญที่ควรจะทำให้ความสนใจว่าจะมีวิธีการจัดการศึกษาอย่างไรในการพัฒนาให้สามารถสร้างความยั่งยืนของชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่อุดมการณ์ของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาประเทศ

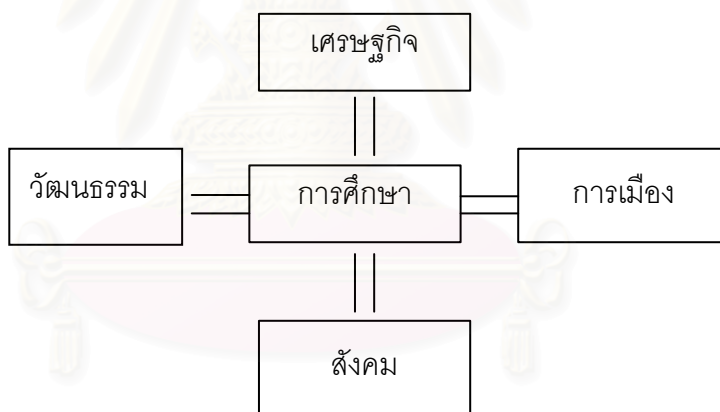
ตอนที่ 2 การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การประชุมระดับนานาชาติ เมื่อเดือนธันวาคม 2540 ที่ประเทศกรีซ เรื่อง Education for a Sustainable Future : A Transdisciplinary Vision for Concerted Action ซึ่งจัดโดยองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้กล่าวถึงบทบาทอันสำคัญยิ่งของการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย รวมทั้งการเรียนรู้ ทั้งในบ้านและในชุมชน ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องในแวดวงการศึกษาทั้งหมดให้ร่วมกันให้การศึกษแก่คนในสังคมเพื่อความยั่งยืนของอนาคต ชื่อเรียกเรื่องดังกล่าวได้รับการตอบสนองจากบรรดาประเทศสมาชิกทั้งหมด แนวความคิดดังกล่าวควรที่จะได้ทำความเข้าใจเป็นลำดับไป

1. การศึกษาเพื่อการพัฒนา

การศึกษานับว่ามีบทบาทที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาโดยเฉพาะบทบาทในการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และเจตคติของบุคคล เพื่อให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ในสังคม ที่มีลักษณะตามเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่ง ชนิดา รัถย์พลเมือง (2535 : 101) ได้ยืนยันว่า “การศึกษาสามารถก่อความสำเร็จตามเป้าหมายของการพัฒนาได้” หลังจากที่ได้ศึกษาบทบาทของการศึกษาต่อการพัฒนา ตั้งแต่ทศวรรษ 1950 เป็นต้นมา โดยแสดงให้เห็นว่าในระยะแรก ๆ ของการพัฒนา ที่รูปจำลองของการพัฒนาได้นำการพัฒนาเข้าเทียบกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่การศึกษามีฐานะในการสร้างทุนมนุษย์ ซึ่งทำให้มีการขยายการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาอย่างเป็นทางการ ออกไปอย่างกว้างขวางและเมื่อรูปแบบการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป ก็มีการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายของการศึกษาด้วย “หน้าที่ของการศึกษาจึงได้แก่ การค้นคว้าว่า อะไรเหมาะสมกับสังคม หรือชุมชนของตน ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยี การจัดการหรือรูปแบบของการศึกษา (ชนิดา รัถย์พลเมือง. 2535 : 103) และวิจิตร ศรีสะอ้าน (2534 : 58) ก็ได้กล่าวไว้ว่า “การศึกษาเป็นกิจกรรมและเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก จนถึงมีคำกล่าวว่า กระบวนการพัฒนาเป็นกระบวนการศึกษาชนิดหนึ่ง (The development process is and educational process) นักวิชาการจึงได้มีการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ

และสังคมของประเทศ เช่นเดียวกับสาขาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา” แต่ประเด็นที่ควรให้ความสนใจเป็นพิเศษ ก็คือสถานะของการศึกษาที่มีต่อการพัฒนา กล่าวคือ แม้ว่านักวิชาการในศาสตร์สาขาต่าง ๆ ก็มองการศึกษาที่มีที่แตกต่างกันออกไปเช่น นักวิชาการทางมานุษยวิทยา มองการศึกษาว่าเป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม นักสังคมวิทยา มองว่าเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม นักเศรษฐศาสตร์มองการศึกษาว่าเป็นกระบวนการพัฒนาสังคมเป็นการสร้างทุนมนุษย์นักรัฐศาสตร์ มองการศึกษาว่าเป็นกระบวนการทางการเมือง เป็นต้น ซึ่งเป็นการมองอย่างเป็นกลาง ๆ แต่อย่างไรก็ตามได้มีบทบาทในการชี้นำบทบาทของศาสตร์สาขาต่าง ๆ โดยใช้เป็นเครื่องมือเพื่อนำไปสู่การพัฒนานั้น ๆ ดังเช่น การพัฒนาประเทศไทยในยุคต้น ๆ ที่มีการใช้เศรษฐกิจเป็นตัวนำการพัฒนาการศึกษาเองก็ตกเป็นเครื่องมือของการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังมักจะมองว่าการศึกษาเป็นการลงทุน ในทุนมนุษย์อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการมองการศึกษาในฐานะที่มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการพัฒนาและเชื่อมโยงกับระบบอื่น ๆ ในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ในประเด็นนี้ ชนิดา รัชกุลเมือง (2534 : 31) ได้เสนอการวิเคราะห์เชิงมหภาค (Macro analysis) ที่นำมิติต่าง ๆ ทางสังคมของการศึกษามาสัมพันธ์กัน ดังแผนภาพดังนี้

จากแผนภาพดังกล่าวจะเห็นว่าการศึกษามีปฏิสัมพันธ์ และต้องพึ่งพาอาศัยกันกับระบบต่าง ๆ ในสังคม เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายของการพัฒนา โดยต่างก็มีบทบาทในฐานะที่เป็นวิถีทาง (Means) ของการพัฒนา

ในปัจจุบัน เป็นยุคที่แนวคิดการพัฒนาได้มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ อาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคพัฒนาใหม่ (Redevelopment) ที่มีการทบทวนแนวคิด และวิธีการพัฒนาในทศวรรษที่ผ่านมาเสียใหม่ เนื่องจากแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาทั้งใน โลกเสรีและโลกสังคมนิยมตลอดจนในกลุ่มประเทศโลกที่สาม ผลของการพัฒนาได้ก่อให้เกิดผลต่าง มากมายทั้งที่เป็นผลดีต่อเศรษฐกิจสังคม แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ส่งผลกระทบต่อสังคม ตลอดจนสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติไม่

น้อยประสบการณ์ของการพัฒนาได้ทำให้นักวิชาการ และประชาชนในที่ต่าง ๆ ล้วนตั้งคำถามถึง การพัฒนาในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งผลักดันให้เกิดแนวคิดและข้อเสนอทางเลือกการพัฒนาขึ้นมาใหม่อีก หลายประเด็น ซึ่งกระแสความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Delelopment) ได้รับความยอมรับ ว่าเป็นแนวทางใหม่ของการพัฒนาในยุคปัจจุบัน ประเด็นก็คือ ทำอย่างไรการศึกษาจึงจะมีบทบาท ต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่ง เสน่ห์ จามริก (2541 : 26) เสนอให้ตั้งเกณฑ์คุณค่าในสังคมใหม่ โดย การศึกษาจะต้อง “อำนวยความสะดวกให้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชนท้องถิ่น ได้เป็นไปได้โดย อิสระ เป็นตัวของตัวเอง ทั้งนี้เพื่อฟื้นฟูและปกป้องรักษาทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น และในอัน ที่จะเรียนรู้และคัดสรรวิทยาการที่เหมาะสมจากโลกภายนอก”

ในทางสังคมวิทยาการศึกษานับว่า การศึกษานั้นเป็นกระบวนการทางสังคมซึ่งทำ หน้าที่ในฐานะระบบหนึ่งในโครงสร้างสังคมทั้งหมด โดยได้รับการยอมรับว่าเป็น วิธีทาง (Means) อันมีประสิทธิภาพอันหนึ่งที่จะทำให้บรรลุจุดมุ่งหมาย (Ends) แห่งการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ของประเทศ (ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2532 : 40) โดยเฉพาะการตอบสนองความต้องการของสังคม ซึ่ง กำหนดจากแนวคิดและทิศทางการพัฒนาของแต่ละประเทศ ในระยะที่ผ่านมาที่การพัฒนากระแส หลักเน้นการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัยโดยมีการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นฐาน ความ ต้องการทางสังคมก็ตั้งอยู่บนความต้องการในการพัฒนาอุตสาหกรรม การปลูกฝังค่านิยม การ พัฒนาทักษะตลอดจนร่างกาย ล้วนแต่มุ่งตอบสนองความต้องการของสังคมในแนวทางนั้น ๆ การศึกษาจึงอยู่ในฐานะเป็นอุปทานทางสังคม คือ ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางสังคม โดยนัยนี้ จะเห็นความสัมพันธ์ของการศึกษากับความต้องการของสังคมที่เกี่ยวข้องกันตลอดเวลา และย่อมแสดงให้เห็นว่าการศึกษาไม่อาจทำหน้าที่ได้โดยลำพังตนเอง

ในการพิจารณาบทบาทหน้าที่ของการศึกษาที่มีต่อการพัฒนานั้นควรพิจารณาประเด็น ต่อไปนี้

1. เป้าหมายการพัฒนาของประเทศ ซึ่งการศึกษาจะต้องประสานเชื่อมโยงกับระบบ อื่น ๆ ในสังคมเพื่อที่จะนำไปสู่การพัฒนา
2. ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการศึกษาและความต้องการของสังคม
3. ความสำคัญของการศึกษาในกระบวนการพัฒนาประเทศ
4. ประโยชน์ของการศึกษาต่อคนส่วนใหญ่ของประเทศ
5. ช่องว่างระหว่างนโยบายกับการปฏิบัติทางการศึกษา

ซึ่งการพิจารณาในประเด็นเหล่านี้จะทำให้ทราบถึงสถานะของการศึกษาที่มีผลต่อการพัฒนา สิ่งสำคัญที่จะทำให้การศึกษามีบทบาทต่อการพัฒนามากที่สุด นั้นอยู่ที่การวางแผนการศึกษาเพื่อการพัฒนา ซึ่งเป็นการวางแผนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคม ชนิตา รัศมีพลเมือง (2532 : 136) ได้เสนอวิธีการเชิงระบบ เช่นเดียวกับ Philip H. Coombs ในการวิเคราะห์ระบบการศึกษาที่จะก่อให้เกิดการพัฒนา โดยพิจารณา ทรัพยากรป้อนระบบ (Input) ได้แก่ ความรู้ ค่านิยม เป้าหมายของการศึกษาและสังคม ประชากรและกำลังคน เศรษฐกิจ เป็นต้น โครงสร้าง กระบวนการ (Process) ได้แก่ การกำหนดเป้าหมายและลำดับความสำคัญ เนื้อหาการเรียนการสอน การบริหารการจัดการ ผลผลิต (Output) ได้แก่ ลักษณะของผู้ที่ได้รับการศึกษาตามที่กำหนด ผลการพัฒนาความรู้ ทักษะ ความสามารถ จิตใจ สติปัญญา และการสร้างความรู้ใหม่แต่อย่างไรก็ดี ในการวางแผนการศึกษาเพื่อพัฒนานั้น ควรที่จะต้องพิจารณาแบบจำลอง (Model) ของการศึกษาและเลือกแบบจำลองให้เหมาะสม เช่น รูปแบบที่ตอบสนองความต้องการของสังคม (Social demand approach) รูปแบบอัตรา ผลตอบแทน (Rate of return approach) และรูปแบบ Linear programming model (ชนิตา รัศมีพลเมือง, 2532 : 139 - 142) แต่อย่างไรก็ดี รูปแบบการจัดการศึกษาต่างที่เสนอนั้น ต่างก็มีข้อเด่นและข้อด้อยในตัวเองและในทางปฏิบัติก็ไม่อาจจะแยกแยะรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งมาจัดการศึกษาได้โดยตรง และควรที่จะเลือกเอาประเด็นที่ดีของแต่ละรูปแบบมาใช้ในการวางแผนการศึกษาด้วย Udai Pareek (อ้างถึงในชนิตา รัศมีพลเมือง, 2532 : 145 - 146) ได้เสนอเกณฑ์สำหรับเป็นแนวทางในการวางแผน 10 ประการ คือ

1. การเสริมสร้างสำนักทางสังคม
2. การสร้างความตระหนักและความภูมิใจ
3. การสร้างความรู้สึกร่วมและทักษะ
4. การริเริ่มศูนย์รวม
5. การแสวงหาทรัพยากร
6. การเชื่อมโยงงานผลิต
7. การสร้างปทัสถาน การลงโทษและกลไกการลงโทษ
8. การสร้างทักษะในการจัดการ
9. การสร้างระบบการจัดการ
10. การสร้างสถาบัน

จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายของการวางแผนการศึกษาล้วนแต่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวคนเป็นสำคัญ แต่ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นเรื่องของโครงสร้าง รูปแบบ ของการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ เสมือนเป็นที่เข้าใจและยอมรับอุดมการณ์บางอย่างที่อยู่ภายในความคิด ความเชื่อ ค่านิยมของการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา ซึ่งมีนัยที่สื่อแสดงถึงอิทธิพลทางความคิด การพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย อันเป็นกระแสหลักของการพัฒนา

ความล้มเหลวของการพัฒนาที่ผ่านมาได้แสดงให้เห็นว่า การจัดการศึกษาที่มุ่งหมาย ให้การศึกษาเป็น เครื่องมือของการพัฒนานั้น ไม่ได้บรรลุเป้าหมายประสงค์ของการพัฒนาคนให้ เข้าถึงความสมบูรณ์พร้อมได้จริง แท้จริงอาจไม่ใช่ความล้มเหลวของการศึกษา แต่ทว่า “เมื่อใดที่ การศึกษาต้องวิ่งตามหลังการเปลี่ยนแปลงและวิ่งไม่ทันอยู่เสมอ ก็ย่อมหมายถึงการที่มนุษย์และ สังคมยังต้องเผชิญกับอันตรายในการที่จะต้องอยู่กับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เราไม่ต้องการ พร้อม ทั้งหมายถึงการที่จะต้องคอยตามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากผลของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่พึงประสงค์ อย่างไม่สิ้นสุด” (ประสาน มาลากุล ณ อยุธยา. 2527 : 4) ข้อสังเกตนี้ได้สะท้อนให้เห็น แนวความคิดอีกแนวทางหนึ่งที่ชี้ให้เห็นบทบาทที่ควรเป็นของการศึกษา ที่ไม่ใช่เป็นเครื่องมือของ ระบบใดระบบหนึ่งในสังคม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าการศึกษาจะไม่สัมพันธ์กับระบบใด ๆ เลย ดังนั้นหากจะพิจารณาว่า การศึกษาจะทำหน้าที่ใดในการพัฒนานั้น คงจะต้องพิจารณานั้นลงไป ที่ตัวคน นั่นคือการเปลี่ยนแปลง สิ่งที่ประชาชนรู้ (changes in what people know) สิ่งที่ประชาชน สามารถทำได้ (changes in what people think and feel) และสิ่งที่ประชาชนทำอยู่ (changes in what people actually do) (ชนิตา รัชกุลพลเมือง. 2532 : 150) นั่นคือการเปลี่ยนแปลงประชาชนอย่างรอบ ด้าน ตั้งแต่ความรู้ ทักษะ เจตคติและวิถีชีวิต

ในมิติทางประวัติศาสตร์ของการศึกษาไทยจะเห็นได้ว่า ในอดีตที่ผ่านมา ระบบ การศึกษาของไทยเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของสังคม จากการศึกษาที่เป็นกิจกรรมหนึ่งของ ศาสนาและวัฒนธรรมที่มีการอบรมสั่งสอนในวัด ตลอดจนเล่าเรียนตามบ้านผู้มีวิชาความรู้ หรือใน วัง ได้พัฒนาการมาสู่การศึกษาที่รัฐมีบทบาทในการจัดการ อันเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครอง แผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งส่งผลให้ประเทศไทยก้าวเข้าสู่การเป็น ราชอาณาจักร (nation State) ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งในการสร้างความเป็นปึกแผ่นของประเทศชาติจาก การศึกษาของ วิจิต นันทสุวรรณ และจางง์ แรกพิณิจ (2541 : 25 - 30) เห็นว่าการจัดการศึกษา ของรัฐที่ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วส่งผลในสถานภาพของชุมชนในการจัดการศึกษาที่มีมาแต่ เดิมได้ค่อย ๆ เปลี่ยนไปจนในที่สุดได้เข้าครอบงำหรือผูกขาดการจัดการศึกษาไว้เพียงฝ่ายเดียวแต่ อย่างไรก็ตามก็มีการให้การศึกษาแก่บุตรหลานตามแนวประเพณีนิยมที่เป็นวิถีชีวิต ซึ่งเป็นอำนาจเชิง สังคมวัฒนธรรมที่ไม่อาจได้มาหรือยกเลิกได้โดยกฎหมาย ก็ยังคงมีอยู่ และไม่เคยพบว่ามิถุนายน

ทางการศึกษานับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบันห้ามหรือยกเลิกการจัดการศึกษาโดยชุมชน แต่จุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลในชุมชนสูญเสียสถานภาพการจัดการศึกษาน่าจะอยู่ที่การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งทำให้รัฐมีบทบาทในการควบคุมการจัดการศึกษาของรัฐและเป็นกระแสหลักมาจนปัจจุบัน และการที่รัฐเข้าไปผูกขาดการศึกษาและมุ่งจัดการศึกษาของรัฐและเป็นกระแสหลักมาจนปัจจุบัน และการที่รัฐเข้าไปผูกขาดการศึกษาและมุ่งจัดการเรียนการสอนเพื่อตอบสนองความต้องการของตน คือการผลิตกำลังคนที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านป้อนเข้าสู่ภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน ทำให้ความหลากหลายและความเป็นองค์รวมของความรู้ลดบทบาทและความสำคัญลง และกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความต้องการของชุมชน แต่ในระยะแรก ๆ ไม่ค่อยมีการกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ก็เพราะ ชุมชนสมัยก่อนอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ คนไม่เดือดร้อนเรื่องทำมาหากินปัญหาการศึกษาจึงถูกหยิบยกขึ้นมาจนกระทั่งเมื่อ 20-30 ปีมานี้ ประเทศไทยได้ติดต่อกับและเข้าสู่การแข่งขันกับสังคมโลกมากขึ้น ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงไปมาก คนในชนบทเริ่มประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่เกี่ยวพันกันจนไม่อาจแก้ไขได้ ทำให้ผู้คนในสังคมเริ่มตระหนักและมีความเห็นร่วมกันว่า ปัญหาทั้งหมดที่เกิดขึ้นล้วนเป็นผลมาจากการจัดการศึกษาที่ผิดพลาด

แต่อย่างไรก็ดี การศึกษาของ วิจิต นันทสุวรรณ และจ่านงค์ แรกพิณิจ ช้างต้นนับว่ามีประเด็นให้คิดต่อได้ในเชิงบทบาทของชุมชนต่อการศึกษา แต่หากจะพิจารณาในมุมกว้างออกไปจะเห็นได้ว่า การที่รัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาในสังคมมากขึ้นนั้นเป็นไปโดยเจตนาที่ดีต่อการพัฒนา และไม่เพียงเฉพาะการศึกษาในระบบโรงเรียนเท่านั้น หากยังรวมไปถึงการศึกษาของผู้ที่อยู่นอกโรงเรียนอีกด้วยจากการศึกษาของกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2533) เรื่อง วิวัฒนาการการศึกษาผู้ใหญ่ และการศึกษานอกโรงเรียน พ.ศ.2482 – 2533 นอกจากจะแสดงให้เห็นความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาการไม่รู้หนังสือของผู้ใหญ่แล้วจะพบได้ว่าในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่กระแสการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย (modernization) ได้แพร่ขยายเข้ามาในประเทศไทยแล้วนั้น รัฐได้พยายามจัดการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ 5 ประการ คือ

1. ส่งเสริมการรู้หนังสือ
2. ส่งเสริมอาชีพของประชาชนให้ดียิ่งขึ้น
3. ส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย
4. ส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น
5. ส่งเสริมการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

วัตถุประสงค์ของการศึกษาผู้ใหญ่ดังกล่าวได้พัฒนาสู่แนวทางการดำเนินงานเรื่อง“มูล
 ฐานการศึกษา” (Fundamental Education) คือ การศึกษาที่ให้แก่ผู้ใหญ่และเด็กที่พ้นจากเข้า โรงเรียน
 แล้วให้รู้เรื่องทั่ว ๆ ไป เพื่อให้เข้าใจสิ่งแวดล้อม รู้จักพิจารณาปัญหา รู้จักนำทรัพยากรในท้องถิ่นมา
 ใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อความเจริญในด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนนั้น ยิ่งขึ้น วิธีการ
 ปฏิบัติงานให้มูลฐานการศึกษา (Fundamental Education) ไม่แตกต่างกับวิธีการพัฒนาชุมชน กล่าวคือ
 ต้องไปอยู่กับชาวบ้านศึกษาความต้องการของชาวบ้าน ช่วยเหลือชาวบ้านร่วมมือกัน แก้ปัญหา
 เป็นการเตรียมประชาชนเพื่อการพัฒนาชุมชน และมูลฐานศึกษามีความใกล้เคียงกันมากในทาง
 ประวัติศาสตร์หน่วยงานที่จัดมูลฐานศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2497 จนถึง พ.ศ. 2502 คือ ศูนย์กลางอบรม
 การศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี กระทรวงศึกษาธิการ ได้ฝึกอบรมบุคลากรที่เป็นจุดกำเนิด
 หน่วยงาน 2 หน่วยงาน คือ กรมพัฒนาชุมชน และกรมการศึกษานอกโรงเรียน (กรมการศึกษานอก
 โรงเรียน. 2538 : 88) ส่วนในทางวิชาการ อุ่นตา นพคุณ (2533 : 34-35) ได้แสดงให้เห็นว่าการ
 พัฒนาชุมชนและการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีความสัมพันธ์กันคือ ต่างต้องการให้ประชาชน
 ได้มีโอกาสเตรียมตัว หรือเรียนรู้วิธีที่จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่าง
 รวดเร็ว มีทักษะ และความเข้าใจในการดำเนินชีวิตในครอบครัว และในการประกอบอาชีพใน
 ขณะเดียวกัน อุ่นตา นพคุณ ก็ยังได้ให้ความเห็นว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นคำที่กว้าง
 มาก และมีศัพท์ทางการศึกษาหลายคำที่จัดอยู่ในกลุ่มของการศึกษานอกระบบโรงเรียน เช่น
 การศึกษา (Further Education) การศึกษาต่อเนื่อง (Continuing Education) มูลฐานศึกษา
 (Fundamental Education) การศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education) และการศึกษา ชุมชน (Community
 Education) ในระยะเวลาที่การศึกษานอกโรงเรียนพัฒนาความคิดและ การปฏิบัติทางด้าน
 การศึกษาชุมชนก็มีแนวความคิดเรื่องโรงเรียนชุมชน ซึ่งเป็นการศึกษาใน รูปแบบการศึกษาใน
 ระบบ เกิดขึ้นในประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะการทดลองจัดตั้งโรงเรียนชุมชนในโรงเรียน
 ประถมศึกษา และโรงเรียนประชาบาล จนถึงประมาณ พ.ศ. 2515 เริ่มมีการจัดการศึกษาในรูปแบบ
 วิทยาลัยชุมชน และยังพัฒนาความคิดอย่างต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่าบทบาทของการศึกษาที่มีต่อการพัฒนานั้นมีพัฒนาการทาง
 ความคิดมาเป็นลำดับ และสังคมใช้การศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ให้มีผลต่อการพัฒนา ทั้งการศึกษาที่
 เป็นกระแสหลัก เช่น การศึกษาในระบบ (Formal Education) ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาคนใน
 ระดับมหภาค และการศึกษานอกระบบ (Non - formal Education) ที่มุ่งเจาะลึกไปสู่ การพัฒนา
 ในระดับชุมชนหรือระดับจุลภาค นอกจากนี้ในปัจจุบันสังคมกำลังให้ความสำคัญต่อการศึกษาดำ
 อธิบาย (Informal Education) ซึ่งเป็นการศึกษาที่มีความหลากหลายและมี ผลต่อการเรียนรู้ใน

วิถีชีวิตของประชาชน ซึ่งนำไปสู่การฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและการพัฒนาชุมชนต่าง ๆ โดยเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเองด้วย

2. การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การศึกษาได้รับการยอมรับว่าเป็นวิธีการที่จะส่งผลสำเร็จต่อกระบวนการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงในอนาคต สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้ว การศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ โรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน การศึกษาตามอัธยาศัย ตลอดจนการเรียนรู้ต่าง ๆ ในวิถีชีวิตทั้งในบ้านและในชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในเอกสารเรื่อง Educating for a Sustainable Future : A Transdisciplinary Vision for Concerted Action ของการประชุมระดับนานาชาติ เรื่อง Environment And Society : Education and Public Awareness for Sustainability ในปี 2540 ได้เรียกร้องให้ครูผู้สอน นักพัฒนาหลักสูตร ผู้บริหารการศึกษา ผู้สนับสนุน ผู้ประกอบการ นักวางแผนด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม นักการศึกษาทั้งองค์กรรัฐและเอกชน นักการศึกษาชุมชน ผู้นำเยาวชน สมาคมผู้ประกอบการ สื่อมวลชน รวมทั้งผู้เรียน ฯลฯ ให้เข้ามามีส่วนร่วมและถือเป็นหน้าที่ที่จะให้การศึกษาตลอดจนข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนทั้งมวลให้มีความรู้ ความเข้าใจและยอมรับนับถือในเรื่องความยั่งยืนของโลกในอนาคต เพื่อที่จะผลักดันให้ความคิด เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้าไปในทุกชุมชน และทุกสถาบันในท้องถิ่นทั่วทั้งโลก ดังนั้น เป้าหมายของการศึกษาจึงเป็นการทำให้ประชาชนมีสติปัญญา มีความรู้ มีข้อมูลข่าวสารที่ดี มีจิตสำนึกทางจริยธรรม รู้จักคิดวิเคราะห์ ตลอดจนสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการเสริมสร้างความรู้ พัฒนาทักษะ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ค่านิยม รูปแบบการดำรงชีวิต ตลอดจนส่งเสริมการสนับสนุนมีส่วนร่วมเพื่อการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ฯลฯ เพื่อให้มนุษยชาติบรรลุถึงความสำเร็จของการพัฒนาที่ยั่งยืน (UNESCO ; 1997 : 16)

ก่อนหน้านี้ได้มีการประชุม “The National Forum on Partnership Supporting Education about Environment ของ The National Science and Technology Council ร่วมกับ US Department of Education ในสหรัฐอเมริกา ได้มีการทำข้อตกลงเพื่อจะสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน ในปี ค.ศ. 1994 และต่อมาได้ทำเป็นรายงานเสนอต่อประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา เรื่อง การศึกษาเพื่อความยั่งยืน (Education for Sustainability : An Agenda for Action) ในปี ค.ศ. 1996 โดยชี้ให้เห็นถึงความรับผิดชอบของการศึกษาต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการศึกษาจะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เกิดความรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่จำเป็นต่อการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องใช้องค์ความรู้ต่าง ๆ เข้ามาเป็นองค์ประกอบ ทั้งการศึกษาผู้ใหญ่ การฝึกอบรมในระหว่างการทำงาน โครงการการศึกษาทั้งในระบบ และนอกระบบ

รวมทั้งสื่อต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้เข้าถึงบุคคลแต่ละคนให้มากที่สุด เอกสารดังกล่าวได้ให้นิยามการศึกษาเพื่อความยั่งยืนไว้ว่า “เป็นการบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่นำไปสู่การเป็นพลเมืองที่ได้รับข้อมูลและมีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการ มีทักษะการแก้ปัญหาอย่างสร้างระบบ มีความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และสังคม มีพันธกิจที่จะเข้ามามีส่วนร่วม รับผิดชอบทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและการให้ความร่วมมือในการกระทำต่าง ๆ ที่จะทำให้มั่นใจ ได้ว่าจะมีสิ่งแวดล้อมที่ดี มีเศรษฐกิจที่มั่นคงในอนาคต (PCSD , [http : // www.info.usaid.gov.environment/strategy.htm;](http://www.info.usaid.gov.environment/strategy.htm;))

การศึกษาเพื่อความยั่งยืน : วาระแห่งการปฏิบัติ ซึ่งเป็นเอกสารรายงานต่อประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา เมื่อปี ค.ศ.1996 มีสาระสำคัญ 6 ประการ คือ

1. การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) โดยการจัดการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการเรียนรู้เกี่ยวกับความยั่งยืนตลอดช่วงชีวิตมนุษย์ การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นสะพานเชื่อมโยงการศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบเข้าด้วยกัน รูปแบบของการศึกษาทั้ง 2 ระบบ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. การมีลักษณะที่เป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary approach) การศึกษาเพื่อความยั่งยืน มีความเชื่อมโยงกับประเด็นเนื้อหาต่าง ๆ ที่ข้ามศาสตร์แต่ละแขนงจึงต้องจัดการให้ผสมผสานความหลากหลายเหล่านั้น

3. การคิดอย่างเป็นระบบ (System thinking) เป็นการให้โอกาสในการพัฒนาและฝึกปฏิบัติที่มีระบบการคิดที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ

4. การเป็นภาคี (Partnership) ซึ่งหมายถึง การร่วมงานกันระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชน ซึ่งจะเป็นกุญแจไขไปสู่ความก้าวหน้าของการศึกษาเพื่อความยั่งยืน

5. การมีทัศนะในเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Multiculture perspectives) การบรรลุถึงความยั่งยืนนั้นขึ้นอยู่กับความเข้าใจในเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรม และความหลากหลายในวิธีการแก้ปัญหา

6. การสร้างเสริมพลัง (Empowerment) เป็นการสร้างเสริมให้บุคคลมีความสามารถในการจัดการให้เกิดความยั่งยืนขึ้น

ในเอกสาร Agenda 21 (กระทรวงการต่างประเทศ, 2537 : 73) ซึ่งเป็นแผนแม่บทของการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวทางของหลายประเทศในโลกในการปฏิบัติสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ได้เสนอแนวทางในการปรับปรุงการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กล่าวคือ

- 1) ให้ประชาชนทุกวัยได้รับความรู้และมีการศึกษาในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา
- 2) นำเอาแนวความคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา รวมทั้งเรื่องประชากร รวมไว้ในโครงการทางการศึกษาทุกระดับ โดยมีการวิเคราะห์ถึงสาเหตุในประเด็นปัญหาที่สำคัญ ๆ และควรเน้นเป็นพิเศษที่จะให้ความรู้ในเรื่องดังกล่าวแก่ผู้มีอำนาจตัดสินใจ
- 3) ให้เด็กนักเรียนศึกษาในเรื่องสภาวะแวดล้อมของท้องถิ่นและภูมิภาค รวมทั้งในเรื่องการมีน้ำดื่มและอาหารที่ปลอดภัย การสุขาภิบาลและผลกระทบทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมจากการใช้ทรัพยากร

นอกจากนี้เอกสารดังกล่าวยังเสนอให้แต่ละประเทศดำเนินการเพื่อการปรับเปลี่ยนไปสู่สังคมที่ยั่งยืน โดย

1. จัดตั้งแผนงานฝึกอบรมสำหรับผู้จบการศึกษาจากโรงเรียนและมหาวิทยาลัย เพื่อช่วยให้สามารถประกอบอาชีพได้อย่างยั่งยืน
2. สนับสนุนภาคีต่าง ๆ ในสังคม รวมทั้งอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัย รัฐบาล NGO, และองค์กรต่าง ๆ ของชุมชนในการให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม
3. ให้เจ้าหน้าที่เทคนิคทางด้านสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการคัดเลือกและศึกษาอบรมในระดับท้องถิ่นทำหน้าที่ให้บริการตามความต้องการของชุมชนนั้น ๆ เริ่มตั้งแต่การให้ความคุ้มครองสิ่งแวดล้อมในเบื้องต้น
4. ส่งเสริมให้สาธารณชนมีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางในเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยผ่านสื่อมวลชน สื่อการแสดงผลและบันเทิง รวมทั้งสื่อโฆษณาต่าง ๆ
5. นำเอาประสบการณ์และความเข้าใจของคนพื้นเมืองในเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืน ไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาและฝึกอบรม

กล่าวโดยสรุป การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการสะท้อนให้เห็นช่องเรียกร้องและข้อเสนอต่อการปรับท่าทีของการศึกษาต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเห็นว่า การศึกษาเป็นวิธีการสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ โดยเฉพาะมุ่งไปที่บทบาทของการพัฒนาคนในชุมชนให้มีความรู้ ความเข้าใจ มีทักษะ เจตคติ ตลอดจนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เหมาะสม หรือนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน การปรับบทบาทของการศึกษาเพื่อที่จะมุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น จะต้องปรับให้

การศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต สามารถเชื่อมโยงกับส่วนอื่น ๆ ในสังคมได้ทั้งระบบ การคิด ความรู้ และวิธีปฏิบัติ เป็นการมีส่วนร่วมของทุก ๆ ฝ่าย และเน้นไปที่ชุมชนเป็นเป้าหมายหลัก

3. การศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชน เป็นการนำเอาระบบการศึกษาเข้ามาสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชน โดยมุ่งหรือให้การศึกษาที่มีบทบาทต่อการพัฒนาเพราะเหตุว่าเป็นเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนนั้น เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนในชุมชน ซึ่งจะมีส่วนในการวางแผน การตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติเพื่อ การกระทำที่ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน Alan Rogers (1994 : 66) กล่าวว่าไว้ว่า การศึกษาชุมชนนั้น ครอบคลุมทั้งการศึกษาที่จัดในโรงเรียน และการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งจัดนอกระบบ โรงเรียนด้วย ซึ่งเขาเห็นว่าเป้าหมายของการศึกษาชุมชนก็คือ การพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็น แนวความคิดในเรื่องสังคมมากกว่าเป็นแนวคิดทางการศึกษาเท่านั้น และเห็นว่าการศึกษาชุมชนนั้น เป็น เครื่องมือประเภทหนึ่งสำหรับการพัฒนาชุมชน

เมื่อก้าวถึงความหมายของการศึกษาชุมชนนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางการศึกษาที่ออกแบบมาเพื่อทำให้คุณภาพชีวิตของบุคคลและกลุ่มในชุมชนดีขึ้น โดยการรวบรวมพลังของคนในท้องถิ่นเดียวกัน หรือมีความสนใจร่วมกัน ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยความ เต็มใจที่จะเรียนรู้ ปฏิบัติ คิดวิเคราะห์อย่างมีด้วย และตัดสินใจเพื่อตอบสนองความต้องการของ บุคคล สังคมตลอดจนการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม (Mark K.Smit : 1994 ; 20-21) เช่นเดียวกับ Alan Roger (1994 : 68) ที่เห็นว่าการศึกษาชุมชนเป็นความพยายามที่จะใช้การศึกษา เพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้คนในท้องถิ่น ได้แสดงบทบาทที่ถูกต้องในสังคม กรรมการศึกษานอก โรงเรียน (2534 : 44) ได้ให้ความหมายของการศึกษาชุมชนไว้ว่าเป็นการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วม ในการวางแผนและจัดการ เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชน และมีสมาชิกของชุมชน ทั้งหมด หรือส่วนใหญ่ได้รับบริการ

Tupeni L. Baba (1994:10-11) ได้ให้นิยามการศึกษาชุมชนว่า หมายถึงการจัดการ กิจกรรมการศึกษาโดยชุมชนหรือโดยความร่วมมือภายในชุมชนเพื่อที่จะบรรลุถึงการตอบสนอง ความต้องการทางการศึกษาและการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรและบทบาทของสถาบันต่างๆ ในชุมชน ในการจัดการศึกษา องค์ประกอบสำคัญของการศึกษาชุมชน คือ ความสัมพันธ์ของชุมชนกับ การตัดสินใจในกิจกรรมทางการศึกษาที่ตรงกับความต้องการ มีความเกี่ยวข้องกับพันธสัญญา การ ประสานงานและความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โครงการการศึกษาชุมชนที่ดีจะช่วยสร้าง ความรู้สึกที่ดีต่อการพึ่งตนเองและการเสริมสร้างพลังของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ละเป็นโครงการ

การศึกษาที่มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ต้องเป็นการศึกษาที่สร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน

ในการจัดการศึกษาชุมชนนั้น มีความเชื่อพื้นฐานบางประการที่เป็นกรอบความคิดสำหรับการจัดการศึกษาชุมชน กล่าวคือ

1. ชุมชนดำรงอยู่ได้และพัฒนาจนถึงปัจจุบันนี้อาศัยการพึ่งพาตนเองเห็นหลักใหญ่หน่วยงานภายนอกพึ่งจะมีขึ้นไม่นานมานี้ และพยายามเปลี่ยนแปลงหลักการพึ่งพาตนเองของชุมชนไป เป็นการพึ่งพาตัวแทนของหน่วยราชการ ซึ่งได้สร้างความอ่อนแอให้กับชุมชนมากยิ่งขึ้น

2. ชุมชนมีภูมิปัญญาที่สะสมมาจากอดีตอันยาวนาน ซึ่งได้มีการถ่ายทอดแก่สมาชิกในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนสืบต่อแบบแผนการดำรงชีวิตในการแก้ปัญหาของชุมชนมาได้โดยตลอด ระยะเวลาที่ผ่านมา เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามาแทนภูมิปัญญาชาวบ้าน ขณะเดียวกันได้สร้างปัญหาความไม่สมดุลให้แก่ระบบนิเวศน์และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว และเป็นไปในลักษณะขัดแย้ง จนเป็นปัญหาต่อการปรับตัวของชุมชน

3. การจัดการศึกษา ไม่ควรเป็นภาระของหน่วยราชการฝ่ายเดียว ชุมชนควรได้รับโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการ เพื่อเป็นการประกันว่าสิ่งที่เรียนรู้นั้นเกิดประโยชน์ อันแท้จริงแก่ประชาชน เกิดการผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีสมัยใหม่กับภูมิปัญญาชาวบ้าน และไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ และวิถีชีวิตของประชาชนจนเกินกว่าจะรับได้

4. การถ่ายทอดความรู้ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และระหว่างชุมชนกับชุมชน เป็นกระบวนการที่มีมาแต่อดีต และยังคงมีอยู่ ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านได้แพร่หลายไปในสังคมตัวแทนของหน่วยราชการ ควรมีหน้าที่กระตุ้นให้มีการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาที่มีอยู่โดยปกตินี้ให้แพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยพยายามจัดระบบที่เรียกว่า “เครือข่ายของการเรียนรู้” ให้มีการถ่ายทอดในระหว่างชาวบ้านเองแทนที่จะมุ่งสอนเสียเองเป็นสำคัญ

5. ความมุ่งหวังระยะยาวของการศึกษาชุมชน คือ การสร้างความสามารถที่จะเรียนรู้ด้วยตนเองให้แก่สมาชิกในชุมชน โดยให้การศึกษาที่จะช่วยให้สมาชิกในชุมชนรู้จักการระบุปัญหาหรือสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ รู้จัดการแสวงหาแหล่งวิทยาการที่จะใช้ศึกษาหาความรู้ ทั้งที่มีอยู่ในหมู่ประชาชนด้วยกันเอง และบุคคลภายนอกทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งในที่สุดแล้ว ชุมชนนั้นจะเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ และเกิดกระบวนการศึกษาตลอดชีวิต โดยวิธีการพึ่งพาตนเอง

เพราะตัวแทนของหน่วยราชการนั้น คงจะไม่สามารถจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนที่มีอยู่หลาย ล้านคนให้ทั่วถึงได้ นอกจากจะใช้วิธีประสานงานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มประชาชน ขึ้นเอง (กรมการศึกษานอกโรงเรียน : 2534 ; 46 - 47)

ในการนำแนวคิดการศึกษาชุมชนมาสู่การปฏิบัตินั้น ได้มีการปรับรูปแบบของการศึกษาที่มีอยู่ในสังคมให้สอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาชุมชน Alan Rogers (1994 ; 67) มองว่าการศึกษาชุมชนนั้นครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ และการศึกษานอกระบบ ซึ่งในขณะเดียวกับ Mark K. Smit (1994 ; 78 - 80) เห็นว่า ยังครอบคลุมไปถึงการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) ด้วย และยังเห็นว่านักการศึกษาจะต้องผสมผสานรูปแบบการศึกษา ต่าง ๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของชุมชนด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า หากจะจำแนก รูปแบบการศึกษาชุมชนตามประเภทการศึกษาแล้ว การศึกษาชุมชน มีรูปแบบการศึกษา 3 ประเภท คือ

1. การศึกษาชุมชนแบบการศึกษาในระบบ
2. การศึกษาชุมชนแบบการศึกษานอกระบบ
3. การศึกษาชุมชนแบบการศึกษาตามอัธยาศัย

แต่อย่างไรก็ดี ก็อาจจำแนกรูปแบบการศึกษาชุมชนได้ อีกหลายวิธี ซึ่งนักการศึกษา อาจออกแบบการศึกษาชุมชน โดยจัดรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็น เอกเทศ หรือผสมผสานรูปแบบต่าง ๆ เข้าด้วยกันก็ได้ เช่น การจำแนกตามลักษณะของการเสนอโครงการ ได้แก่

1. รูปแบบที่ริเริ่มโดยชุมชน (community – based model)
2. รูปแบบที่ริเริ่มโดยสถาบัน (Institution – based model)

ลักษณะของการจัดการศึกษาในชุมชนนั้น Jane Vella (1996 : 81 - 95) ได้กล่าวในบทความเรื่อง Community Education for Development ซึ่งเป็นการได้ข้อสรุปจากการทำงาน การศึกษาชุมชนในประเทศแถบแอฟริกาตะวันออก เกี่ยวกับลักษณะของการศึกษาชุมชนว่าประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วม (Participation) ของผู้เรียนในการตัดสินใจในสิ่งที่ตนต้องการเรียน
2. การโต้ตอบ (Dialogue) ระหว่างผู้เรียนกับครู หรือระหว่างผู้เรียนด้วยกัน
3. การทำงานเป็นกลุ่มเล็ก (Small group work)
4. ความเกี่ยวข้องทั้งทางกายภาพและทางสิ่งที่มองเห็น (Visual Support and Psychomotor Involvement)
5. ความสามารถในการตรวจสอบของผู้เรียนว่าเขาสามารถเรียนรู้ได้

(Accountability “How do they know they know”)

6. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation Evaluation)
7. ความเคารพซึ่งกันและกันระหว่างผู้เรียนและครู (Respect for Learner and Teacher)
8. การสื่อสารแนวนอน (Horizontal Communication) แบบผู้ใหญ่มากับผู้ใหญ่ ไม่ใช่แบบพ่อแม่กับเด็ก
9. ผู้เรียนทำในสิ่งที่เขาได้เรียน

ลักษณะของการศึกษาชุมชนดังกล่าวเป็นข้อสรุปที่ได้จากการลงไปปฏิบัติในพื้นที่ แม้กระนั้นก็ตามสิ่งที่ Jane Vella ค้นพบนั้น อาจนับได้ว่าเป็นมวลความรู้หนึ่ง ซึ่งมีบริบทแตกต่างจากประเทศไทย และในกรณีนี้ก็เช่นกัน หากจะได้มีการสำรวจตรวจสอบรูปแบบการจัดการศึกษาชุมชนในบริบทของประเทศไทย ก็นับเป็นสิ่งที่น่าสนใจ หากจะพิจารณาถึงเป้าหมายของการจัดการศึกษาชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นนั้น อาจพิจารณาได้จากรายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ เรื่องบทบาทของชุมชนกับการศึกษา (2540 : 14 - 17) ที่ได้เสนอระบบและกระบวนการของแนวทางของชุมชนยั่งยืน ซึ่งประกอบไปด้วยระบบย่อย 10 ระบบคือ

1. ระบบคุณค่า ซึ่งเน้นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับคุณธรรม
2. ระบบการเรียนรู้ ซึ่งเป็นแกนกลางของกิจกรรมทุกระบบ เป็นการเรียนรู้เพื่อต่อเชื่อมความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชนเข้ากับความรู้สากล พัฒนาองค์ความรู้ใหม่
3. ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งมีเป้าหมายที่จะคำนึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ มีเป้าหมายเพื่อการบริโภค มีส่วนเกินเพื่อการแบ่งปันและแลกเปลี่ยน
4. ระบบทุนชุมชน ที่มีรูปแบบและวิธีการทางวัฒนธรรมเข้ามาในการระดมทุน การบริหารจัดการ เพื่อตอบสนองปัจจัยพื้นฐานของสมาชิกในชุมชน
5. ระบบธุรกิจชุมชน ซึ่งเป็นการจัดการด้านการตลาดเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตรวมทั้งระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน และระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค
6. ระบบอุตสาหกรรมชุมชน ที่เน้นไปที่การแปรรูปผลผลิต การใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อการผลิตและการนำเข้าวัตถุดิบจากภายนอก เข้ามาผลิตเพื่อการบริโภคและใช้สอยในชุมชน
7. ระบบสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การจัดสภาพสิ่งแวดล้อม การจัดการทางกายภาพ เพื่อให้สิ่งแวดล้อมเอื้อต่อการดำรงชีวิต
8. ระบบสวัสดิการชุมชนเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน

9. ระบบการรักษาสุขภาพของชุมชน ที่เน้นการดูแลสุขภาพที่สอดคล้องกับระบบเกษตร และระบบสิ่งแวดล้อม ไม่เน้นที่การรักษา

10. ระบบการจัดการของชุมชน เป็นการสร้างภาวะความเป็นสถาบันทางสังคมให้ สมาชิกในชุมชนพึ่งพาได้

แต่อย่างไรก็ดี ชุมชนหนึ่ง ๆ อาจจะไม่สามารถพัฒนาระบบทั้ง 10 ได้ครบ แต่ชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกันขึ้นมาทดแทนได้ หากพิจารณาในเชิงพัฒนาการของแนวความคิดแล้วจะเห็นได้ว่าแนวความคิดนี้ได้พัฒนาขึ้นมาจากการศึกษา ของคณะกรรมการเกษตรและสหกรณ์ วุฒิสภา เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2538 สำหรับแนวความคิดการศึกษาชุมชนนั้นอาจสรุปได้ว่า เป็นการแสวงหาวิธีการต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น โดยปกติมักเกิดจากการดำเนินกิจกรรมเฉพาะบางประการ อาทิ กิจกรรมการกำหนดปัญหาอย่างมีส่วนร่วม และการกำหนดกรอบแนวทางแก้ไขปัญหาสาธารณะ กิจกรรมเพื่อค้นหาแนวทาง การทำงาน ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ (เดวิท แมทิวส์. 2540 : 14)

การจัดการศึกษาในชุมชนดังกล่าว โดยทั่วไปจะมีกระบวนการหลัก ๆ ได้แก่

1. การรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน
2. การตระหนักถึงความเป็นปัญหา (Awareness-raising)
3. การศึกษาและการฝึกอบรม (Education & Training) เพื่อสร้างความรู้ ทักษะ

และเจตคติ

4. การตัดสินใจเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Decision Making)
5. การปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (Action) ไปสู่สถานะใหม่ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน (New experience) (Alan Rogers 1992 : 119)

4. รูปแบบการศึกษาชุมชน

4.1 ความหมายของรูปแบบ

แนวความคิดที่ว่าด้วยรูปแบบนั้น Kathleen Wilson และ George E.B. Morren (1990 : 78 - 84) ได้อธิบายว่า เราอาจแบ่งรูปแบบได้ 2 ประเภทคือ

1. รูปแบบทางกายภาพ (Physical Model) ซึ่งเป็นรูปแบบที่พยายามสร้างขึ้นให้เหมือนกับของจริง โดยการลดขนาดจากของจริงลงมา หรือขยายให้ใหญ่ขึ้น ในสัดส่วนที่ถูกต้อง

เพื่อให้เห็นภาพของจริงที่ชัดเจน สามารถทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยอาจสร้างขึ้นเป็นแบบจำลอง หรือปัจจุบันสามารถใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สร้างแบบจำลองขึ้นได้เช่นกัน

2. รูปแบบสัญลักษณ์ (Symbolic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้สัญลักษณ์แทนความคิดหรือจินตนาการ โดยสร้างขึ้นเพื่ออธิบายถึงองค์ประกอบของความคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่งว่าแต่ละองค์ประกอบนั้นทำหน้าที่อย่างไร (function) และสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นอย่างไร มากกว่าการแสดงให้เห็นว่าความคิดนั้น ๆ มีลักษณะอย่างไร โดยทั่วไปจะแสดงสัญลักษณ์แทนระบบคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่อย่างไรก็ดีลักษณะของรูปแบบทั้งสองประเภทดังกล่าว มีลักษณะทั้งที่อยู่กับที่และเคลื่อนไหวได้ เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นเรียงตามลำดับหรือไม่เรียงตามลำดับก็ได้ เป็นรูปแบบที่ถาวรหรือชั่วคราวก็ได้

ในการอธิบายเกี่ยวกับรูปแบบการศึกษาจะเห็นได้ว่า การศึกษาเป็นระบบการคิดระบบหนึ่งซึ่งอธิบายได้ด้วยรูปแบบสัญลักษณ์เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้นก็ได้ แต่ก็มิใช่มีน้อยที่อธิบายเรื่องรูปแบบด้วยการอธิบายเป็นถ้อยคำในเชิงพรรณนาให้เกิดความเข้าใจ

4.2 รูปแบบการศึกษา

การศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาที่จัดขึ้นในสังคมของ Clark Kerr (อ้างถึงใน ษนิดา รัชทรัพย์เมือง, 2534: 296 – 297) ได้แสดงให้เห็นรูปแบบการศึกษาที่แบ่งได้ 5 รูปแบบ คือ

แบบที่ 1 การศึกษาเพื่อสร้างปัญญาชน (Eliet - oriented education) การศึกษาในแบบนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อรักษาความเป็นผู้นำของกลุ่ม จึงมีจำนวนคนที่ได้เข้ารับการศึกษาน้อย ผู้นำในที่นี้อาจเป็นชนชั้นนำโดยกำเนิด หรือชนชั้นนำโดยความสามารถหรือเป็นการจัดการศึกษาสำหรับผู้นำทั้ง 2 แบบ หลักสูตรการศึกษามักเป็นแบบประเพณีนิยม ทุกคนได้เรียนหลักสูตรคนเดียวกันโดยวิธีสอนเหมือนกัน ภายใต้กฎเกณฑ์ทางการศึกษาแบบเดียวกัน

แบบที่ 2 การศึกษาเพื่อสร้างผลผลิต (Production oriented education) การศึกษาแบบนี้มีวัตถุประสงค์ในการฝึกฝนและเตรียมกำลังคนเข้าสู่อาชีพต่างๆ เพื่อช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและพัฒนาทักษะของกำลังคน การศึกษาในแบบนี้เหมาะกับชนชั้นแรงงาน ซึ่งต้องออกไปทำหน้าที่ผู้ผลิตหลักสูตรที่เรียนจึงไม่ใช่แบบประเพณีนิยมแต่จัดหลักสูตรให้สนองความจำเป็นทางอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม เช่น การศึกษาในประเทศทุนนิยมหรือสังคมนิยม

แบบที่ 3 การศึกษาแบบสากล (Universal-oriented education) การศึกษาแบบนี้จัดให้แก่สมาชิกสังคมทุกคน ให้ทุกคนมีโอกาสเข้ารับการศึกษากฎหมายหลักสูตรจึงมีความหลากหลาย

และมีรายวิชาทั้งวิชาการและวิชาชีพ วัตถุประสงค์หลักของการศึกษาแบบนี้คือการสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน มาตรฐานทางวิชาการจึงค่อนข้างต่ำ

แบบที่ 4 การศึกษาแบบแนวนอน (Horizontal education) ลักษณะการศึกษาจะเป็น “ชุมชนแห่งความรู้” จึงไม่มีผู้เชี่ยวชาญระดับสูงและสมาชิกชุมชนจะหมุนเวียนกันทำงานตามความเหมาะสม การหน้าที่ของการศึกษาแบบนี้คือการสร้างความสำนึกร่วมในส่วนรวม

แบบที่ 5 การศึกษาแบบอนุ (Atomistic education) การศึกษาแบบนี้เทียบได้กับการศึกษาแบบไม่เป็นทางการหรือการศึกษาตามข้อเสนอของกลุ่ม deschoolers ซึ่งมีจุดสนใจจะให้การศึกษาแก่บุคคลโดยให้เขาเรียนรู้จากการทำกิจกรรมต่างๆ โดยไม่ติดที่ “รูปแบบทางการ” ของโรงเรียน เช่นการบังคับเข้าเรียน การให้ใบรับรอง โดยมากจะเน้นการฝึกอาชีพและการศึกษาตามกลุ่มสนใจ (ชนิตา รัศมีพลเมือง; 2534:296-297)

ในปัจจุบันประเทศไทยประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งสาระสำคัญของ

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ได้จัดรูปแบบการศึกษาของประเทศไทยไว้ 3 รูปแบบคือ

1. การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

2. การศึกษานอกระบบเป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

3. การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียน ได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ; 2542 : 9)

จากรูปแบบการศึกษาที่กล่าวไว้ในกฎหมายดังกล่าว โดยเฉพาะการศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบ ได้แสดงให้เห็นองค์ประกอบสำคัญของรูปแบบการศึกษากล่าวคือ

1. จุดมุ่งหมายของการศึกษา
2. วิธีการจัดการศึกษา
3. หลักสูตร/เนื้อหา
4. ระยะเวลาของการศึกษา
5. การวัดและประเมินผล

ซึ่งองค์ประกอบของรูปแบบดังกล่าวมีความสัมพันธ์กัน โดยการศึกษาในระบบแตกต่างจากการศึกษานอกระบบ ตรงที่การศึกษานอกระบบมีรูปแบบที่แน่นอนชัดเจน ในขณะที่การศึกษานอกระบบมีความยืดหยุ่นในการจัดการศึกษาที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม ในขณะที่การศึกษาตามอัธยาศัยไม่มีองค์ประกอบดังกล่าวชัดเจน

4.3 การศึกษาในระบบกับการศึกษาชุมชน

การศึกษาในระบบอาจเรียกได้ว่าเป็นกระแสหลักของระบบการศึกษาในปัจจุบัน จากรายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทยใน ศตวรรษที่ 21 ของสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ (2544 : 26) ได้อธิบายความหมายของการศึกษาในระบบว่า หมายถึงการศึกษาที่จัดขึ้นโดยมีโครงสร้าง กฎ ระเบียบต่าง ๆ ค่อนข้างตายตัว เช่น ในเรื่องของการแบ่งระดับชั้นการเรียนการสอน อายุของผู้เรียน การกำหนดหลักสูตร การกำหนดเวลาเรียน ซึ่งส่วนโดยถูกต้องเรียนเต็มเวลาการกำหนดคุณสมบัติของผู้สอน การกำหนดกิจกรรมการเรียน การสอนของแต่ละระดับชั้น การมีเกณฑ์แน่นอนตายตัวในการวัดและประเมินผล การใช้เวลาเรียนยาวนานเพื่อมุ่งเตรียมเยาวชนหรือผู้เรียนในทุกท้องถิ่น เรียนเนื้อหาเดียวกัน การศึกษาในระบบโรงเรียนจะจัดให้แก่บุคคลในช่วงอายุที่กำหนดเท่านั้น การเรียนจะต้องเรียนต่อเนื่องจนจบหลักสูตร การเรียนการสอนเกิดขึ้นในสถานที่หรือสถาบันที่จัดขึ้นโดยเฉพาะได้แก่ โรงเรียน วิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัย

การศึกษาในระบบมีความสัมพันธ์กับการศึกษาชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับแนวคิดและเหตุผลของรัฐซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษาหลักในสังคม “ในช่วงที่ประเทศกำลังเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับมาตรฐานการครองชีพของคนทั้งมวล การศึกษาได้ถูกให้ความสำคัญในฐานะเครื่องมือที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายดังกล่าว สถานศึกษาจึงมีบทบาทนำในการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาร่วมกับโรงเรียน นับตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติร่วมประเมินผลและร่วมรับประโยชน์ จากกระบวนการที่รัฐได้ปรับปรุงและพัฒนาการจัดการและสถานศึกษาให้เชื่อก่อนแนวคิดนี้ เช่นการจัดตั้งโรงเรียนชุมชน โครงการมัธยมศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบท (ม.พ.ช.) และโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท (กศ.พช.) เป็นต้น (วิชิต นันทสุวรรณ, จำนง แรกพิณี ; 2541 : 46)

จุดยืนของการศึกษาในระบบต่อการศึกษารวมชนอย่างเห็นได้ชัด คือ การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จากรายงานเรื่องการศึกษาในวิถีชีวิตของชุมชน : รูปแบบและการปฏิบัติ ในโครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชนในการจัดการศึกษา (2539) ได้แสดงให้เห็นบทบาทของชุมชนในการมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษา 2 บทบาทสำคัญ คือ

1. บทบาทผู้สอน ผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ โดยชุมชนเข้าไปมีบทบาททางผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ตลอดจน วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ คุณค่า ค่านิยมของชุมชน จากชุมชนไปสู่นักเรียน ซึ่งผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม เหล่านี้ จะได้รับการแต่งตั้งเป็นครู ชาวบ้าน วิทยากรภายนอก ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะมีบทบาทในการสอนตามรูปแบบในระบบ โรงเรียน

นอกจากนี้ระบบโรงเรียนยังได้นำความรู้ในท้องถิ่น มาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้เนื้อหาของหลักสูตรสอดคล้องกับสภาพชุมชนอีกด้วย

2. บทบาทในการบริหารจัดการในโรงเรียนส่วนใหญ่ปรากฏในรูปแบบคณะกรรมการโรงเรียนซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารแบบหนึ่ง โดยอาศัยระเบียบ คำสั่ง ของทางราชการ ทำให้คนในชุมชนได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากโรงเรียน นอกจากนั้นคนในชุมชนยังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นคณะกรรมการหรือคณะทำงานต่างๆ ในการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียน

รูปแบบการศึกษาในระบบที่จัดการศึกษารวมชนอาจแบ่งได้ 3 ลักษณะ ซึ่ง อุ่นตา นพคุณ (2523 ; 174 - 202) เสนอไว้ ได้แก่

1. โรงเรียนชุมชน โดยโรงเรียนมีหน้าที่พัฒนาชุมชนทั้งนักเรียน เด็กและเยาวชนที่อยู่นอกโรงเรียน ตลอดจนผู้ใหญ่โดยมีบทบาทสำคัญ คือ ให้การศึกษาแก่คนทั้งชุมชน และแสวงหา พัฒนาและใช้ทรัพยากรภายในชุมชน เพื่อการบริการทางการศึกษา โรงเรียนชุมชนแบ่งเป็น 4 ประเภท คือ

1) หลักสูตรชุมชนเป็นศูนย์กลาง (The Community - Centered Curriculum) ให้ความสำคัญแก่ชุมชนว่าเป็นบ่อเกิดทางการศึกษาที่สำคัญ ทรัพยากรต่างๆ ในชุมชนมีส่วนสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน

2) หลักสูตรอาชีพเป็นศูนย์กลาง (The Vocational - Centered Curriculum) ใช้ชุมชนเป็นแหล่งทางการศึกษาให้ความรู้และประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ หน่วยงานหรือสถานประกอบการในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลักสูตรด้านอาชีพในโรงเรียน

3) หลักสูตรศูนย์ปฏิบัติการของชุมชน (The Community - Centered Function) โรงเรียนจะเป็นศูนย์กลางการรับใช้และให้บริการแก่ชุมชน ตัวอาคาร สถานที่อุปกรณ์ และวัสดุของโรงเรียน มีหน้าที่โดยตรงที่จะตอบสนองและบริการชุมชน

4) หลักสูตรให้บริการแก่ชุมชน (The Community Service Programmed) เป็นโรงเรียนที่กำหนดหลักสูตรเน้นในเรื่องการให้บริการแก่ชุมชนและพัฒนาชุมชน โดยจะจัดทำโครงการพัฒนาที่ชุมชนและโรงเรียนร่วมมือกันวิเคราะห์และวางแผน หลักสูตรจะเน้นการแก้ปัญหาภายในชุมชน

2. วิทยาลัยชุมชน เป็นการศึกษาชุมชนที่มุ่งเปิดโอกาสให้คนทุกคนได้ศึกษาตามความต้องการ มีหลักสูตรกว้างขวางครอบคลุมและตอบสนองความต้องการของชุมชน ลักษณะของกิจกรรมการศึกษาได้แก่

- 1) การศึกษาด้านอาชีพ
- 2) การศึกษาทั่วไป
- 3) การศึกษาเพื่อต่อในระดับสูง
- 4) การศึกษาผู้ใหญ่
- 5) การศึกษาซ่อมเสริม
- 6) การแนะแนว

ภารกิจของวิทยาลัยชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ภารกิจหลักคือ

1) ภารกิจด้านการสอน โดยจัดเป็นหลักสูตรระยะสั้นในระดับอุดมศึกษา เรียนในระยะเวลาไม่เกิน 2 ปี มี 2 ลักษณะ คือ

1.1 หลักสูตรศิลปศาสตร์ เรียนจบ 2 ปีแล้วโอนไปเรียนต่อในมหาวิทยาลัย

1.2 หลักสูตรวิชาชีพ เป็นหลักสูตรจบในตัว เรียนจบแล้วออกไปทำงานในท้องถิ่นได้

2) ภารกิจด้านบริการวิชาการ จัดการบริการในรูปแบบการศึกษาผู้ใหญ่ การศึกษาต่อเนื่อง หรือการศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นการอบรมหรือจัดกิจกรรมระยะ

ต้นเพื่อเสริมความรู้และทักษะ อาจมีประกาศนียบัตรหรือไม่ก็ได้ นอกจากนี้ยังมีบริการในฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน ให้บริการประชาชนในรูปของห้องสมุดประชาชน สนามกีฬา ฯลฯ

2. การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นบทบาทด้านการบริการชุมชนของสถาบันอุดมศึกษามักจัดในรูปแบบต่างๆ ได้แก่

- 1) การฝึกอบรม
- 2) การสัมมนาทางวิชาการ
- 3) การให้บริการทางวิชาการตามที่ได้รับคำร้องขอ
- 4) การให้บริการทางวิชาการผ่านทางสื่อสารมวลชน

กล่าวโดยสรุป รูปแบบการศึกษาในระบบมีส่วนสัมพันธ์กับการศึกษาชุมชนที่สำคัญคือการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา 2 ลักษณะ คือ บทบาทของผู้สอนหรือถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ และบทบาทของการบริหารจัดการในรูปของคณะกรรมการของโรงเรียน รูปแบบการศึกษาชุมชนในการศึกษาในระบบนั้นขึ้นอยู่กับแนวคิดและเหตุผลของรัฐในการให้ชุมชนเข้าไปมีบทบาทในโรงเรียนอย่างไร ในขณะเดียวกันก็ยังมีรูปแบบการศึกษาในระบบที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนและให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา คือ วิทยาลัยชุมชน ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาชุมชน

4.4 การศึกษานอกระบบกับการศึกษาชุมชน

การนิยามความหมายของการศึกษานอกระบบตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 มีความแตกต่างจากความหมายของการศึกษานอกระบบในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2535 โดยหมายถึง “เป็นการศึกษาที่มุ่งส่งเสริมให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสได้เข้าเรียนในระบบโรงเรียนได้มีโอกาสรับการศึกษาและฝึกอบรม ให้แก่ผู้สนใจ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ; 2541 : 7) จากนิยามดังกล่าว ทำให้เห็นว่าขอบเขตของงานการศึกษานอกระบบได้เน้นมิติของกลุ่มเป้าหมายที่อยู่นอกระบบโรงเรียนปกติด้วย จากการศึกษาเปรียบเทียบการศึกษานอกระบบของประเทศกำลังพัฒนาและประเทศที่พัฒนาแล้วของเพ็ญศรี ทวีสุวรรณ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช; 2532 : 316 - 319) ได้แบ่งรูปแบบของการศึกษานอกระบบออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ

1. รูปแบบการศึกษานอกระบบในประเทศกำลังพัฒนา ได้แก่
 - 1.1 โครงการรณรงค์เพื่อการเรียนรู้หนังสือ
 - 1.2 โครงการฝึกทักษะอาชีพ
 - 1.3 โครงการการศึกษาผู้ใหญ่ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา

1.4 โครงการการศึกษาต่อเนื่องในระดับอุดมศึกษา

1.5 โครงการพัฒนาชนบทโดยใช้การศึกษานอกระบบเป็นพื้นฐานการ

พัฒนา

2. รูปแบบการศึกษานอกระบบในประเทศพัฒนาได้แก่

2.1 โครงการการศึกษาเพื่อช่อมเสริมสำหรับผู้ใหญ่และบุคคลทั่วไปที่ยังไม่

จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

2.2 โครงการการศึกษาสายอาชีพและการฝึกอบรมอาชีพ

2.3 โครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองและสังคม (เน้นการศึกษาต่อเนื่อง

ในระดับอุดมศึกษา)

2.4 โครงการการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความสมบูรณ์แห่งตน

จากรูปแบบดังกล่าวเริ่มที่จะทำให้มองเห็นได้ว่า การศึกษานอกระบบมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของฟิลิปส์ เอช กูมส์ และมันซูร์ อาห์เมต (อ้างถึงในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช; 2532 : 676 - 677) ซึ่งทั้งสองได้แบ่งรูปแบบการศึกษานอกระบบออกเป็น 4 รูปแบบคือ

1. การศึกษาพื้นฐาน (General or Basic Education)
2. การศึกษาเพื่อปรับปรุงชีวิตครอบครัว (Family improvement Education)
3. การศึกษาเพื่อปรับปรุงชุมชน (Community improvement Education)
4. การศึกษาอาชีพ ((Occupational Education)

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2543 : 42 - 43) ได้แบ่งรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนในมิติของการจัดการศึกษาออกเป็น 3 รูปแบบ กล่าวคือ

1. รูปแบบที่จัดเป็นรายคน (Person - Centered model) เป็นรูปแบบของการจัดการศึกษาที่เป็นเฉพาะแต่ละบุคคล มุ่งอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนแต่ละคน และใช้ผู้เรียนแต่ละคนเป็นศูนย์กลางในการจัดการ มีหลักสูตร วิธีการสอนที่เปิดกว้างตามความต้องการของ แต่ละบุคคลตัวอย่างของการจัดการศึกษาในรูปแบบนี้ได้แก่ การเรียนด้วยตนเอง การเรียนทางไกล หรือจากวิทยุโทรทัศน์ การศึกษาเอกสารจากแหล่งความรู้ การทัศนศึกษา เป็นต้น

2. รูปแบบที่จัดเป็นกลุ่ม-ชั้นเรียน (Group - Centered model) โดยมีบุคคลหลาย ๆ คนเป็นกลุ่มเป้าหมายในการให้ความรู้อย่างเสมอภาค มีการกำหนดหลักสูตร เวลา ที่

แน่นอน ได้รับใบสำคัญทางการศึกษา (รับรองวุฒิ/ประกาศนียบัตร) เช่น การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ การศึกษาสายสามัญ วิชาชีพระยะสั้น เป็นต้น

3. รูปแบบชุมชน (Community - Centered model) ชุมชน - หมู่บ้าน เป็นแกนนำในการจัดการหลักสูตร จัดขึ้นตามความต้องการของชุมชน และยึดหยุ่นตามความต้องการของชุมชนแต่ละแห่ง เป็นการสนับสนุนให้เกิดความสามัคคีในกลุ่ม และร่วมมือกันทำกิจกรรมวิธีการสอน เนื้อหาที่มีความสำคัญในการทำงานร่วมกัน การประสานงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน ตัวอย่างของการจัดในรูปแบบนี้ก็คือ ศูนย์การศึกษาชุมชนเขตภูเขา (ศศช.) โครงการพัฒนารูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งพาตนเอง (กศ.พต.) โครงการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบผสมผสานระหว่างการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และหน่วยงานอื่นในภาครัฐ เป็นต้น

รูปแบบของการศึกษานอกระบบดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่ใช้การศึกษานอกระบบเป็นวิธีการสำคัญของการพัฒนาชุมชน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่มีความเหมาะสมเพราะ โดยหลักการสามารถปรับรูปแบบให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละคน และของชุมชนได้

จากการแบ่งรูปแบบของการศึกษานอกโรงเรียนดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการศึกษานอกโรงเรียนมีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน ในฐานะที่การศึกษาชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษานอกโรงเรียน เช่นเดียวกัน การเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาในระบบ โดยมีการศึกษานอกระบบ ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิด 3 ประการคือ 1) การเรียนรู้โดยมุ่งให้บุคคลเกิดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาไปในทิศทางที่พึงประสงค์ 2) การพัฒนาโดยมุ่งให้เกิดการพัฒนาชุมชนและสังคมโดยรวม การเรียนรู้จึงควบคู่ไปกับการพัฒนาและ 3) การวิจัย โดยมุ่งให้ผู้เรียนรู้จักคิดค้นหาวิธีการใหม่ๆ เพื่อให้การเรียนรู้และพัฒนาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ; 2532 : 303) จึงแสดงถึงแนวความคิดพื้นฐานของการศึกษานอกระบบที่สัมพันธ์กับการศึกษาชุมชน

4.5 การศึกษาตามอัธยาศัยกับการศึกษาชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544 : 27) ได้กล่าวถึงการศึกษาตามอัธยาศัยว่าเป็นรูปแบบการศึกษาหนึ่ง ที่บุคคลได้รับความรู้ประสบการณ์ได้เสริมสร้างเจตคติ ก่านิยม และทักษะต่าง ๆ จากครอบครัว สังคม สิ่งแวดล้อม และจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน การได้รับความรู้อาจได้จากการพูดคุย สนทนา การสังเกต การเข้าร่วมในกิจกรรม การประกอบอาชีพการงาน โดยที่กิจกรรมเหล่านั้นอาจไม่ได้เกิดขึ้นหรือมีการจัดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อื่น แต่กลับทำให้บุคคลได้รับความรู้โดยบังเอิญหรือไม่

ตั้งใจ เช่นเดียวกันที่กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2544) ได้ให้ข้อสรุปว่าเป็นการศึกษาที่มีรูปแบบที่หลากหลายและในบางประเทศได้แก่ สกอตแลนด์ ถือว่าการศึกษตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาชุมชน (<http://www.infed.org>) เพราะเห็นว่าเป็นงานที่ส่งเสริมการมีพันธกิจร่วมกันของคนใน ชุมชน กิจกรรมที่ทำ ได้แก่ การสนทนา การแสดงความคิดเห็นและประสบการณ์ การมีส่วนร่วมในการกำหนดทางเลือกของชุมชน

นอกจากนี้กิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชนที่ชุมชนได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้น โดยอาศัยองค์ประกอบ 3 อย่าง อันได้แก่ คน ความรู้และทรัพยากร เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศ วัย เป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ; 2541 : 37) ก็นับว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษตามอัธยาศัยที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการเรียนรู้

4.6 รูปแบบการศึกษาชุมชน

โดยทั่วไปแล้วการศึกษาชุมชน เป็นการศึกษที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการเพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนและมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับบริการจากการศึกษานั้น ซึ่งหากพิจารณาในภาพกว้างก็จะเห็นได้ว่า รูปแบบการศึกษาชุมชนจะครอบคลุมรูปแบบการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษตามอัธยาศัย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541 : 37 - 51) ได้ศึกษาบทบาทของ ชุมชนกับการศึกษาและได้เสนอรูปแบบของการศึกษาในชุมชนไว้ 2 รูปแบบ คือ

1. รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองเป็นการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นจากศักยภาพของชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เต็มศักยภาพอันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและลดข้อจำกัดภายในชุมชน การศึกษาที่ชุมชนจัดขึ้นนี้ มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของสมาชิก หรือคนที่อยู่ในบริบททางวัฒนธรรมในสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียนในที่ที่มีความรู้ การเรียนรู้จึงไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศ และวัย และเป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัย

กระบวนการเรียนรู้ของรูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง ประกอบด้วย

- 1) การวิเคราะห์ - สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน ซึ่งอาจกระทำอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก

2) การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิต ทางออกนี้อาจได้มาหลายวิธี เช่น การไปมาหาสู่กัน การประชุม - สัมมนา การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อประเทศต่าง ๆ เป็นต้น

3) การสร้างกิจกรรมเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาและแก้ปัญหาที่กำลังประสบอยู่ ซึ่งอาจเรียกว่า กิจกรรมเรียนรู้

4) การประเมินกิจกรรม และนำผลที่ได้เข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ - สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน

การศึกษาชุมชนในรูปแบบนี้ มีองค์กรในการจัดการศึกษา คือ องค์กรชุมชน และเครือข่าย

2. รูปแบบการจัดการศึกษาแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการจัดการศึกษาที่ได้รับการแนะนำจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะภาครัฐที่เห็นว่าการศึกษเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจและการยกระดับมาตรฐานการครองชีพ จึงมีการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

กระบวนการจัดการศึกษาดังกล่าว เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภายนอกกับชุมชน โดยมีลำดับขั้นตอนคือ

- 1) การร่วมคิด ซึ่งเทียบได้กับการคิดวิเคราะห์ วินิจฉัยปัญหาของชุมชน
- 2) การร่วมวางแผน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ทางเลือกและเสนอทางออกของปัญหา
- 3) การร่วมปฏิบัติ เป็นการมีส่วนร่วมที่ครอบคลุมตั้งแต่การเรียนรู้ ตลอดจนการนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติ
- 4) การร่วมประเมินผล เป็นการร่วมติดตามประเมินผลการปฏิบัติตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้
- 5) การร่วมรับประโยชน์ เป็นการได้รับผลตอบแทนจากการทำงานร่วมกัน เช่น คนในชุมชน ได้แก้ปัญหาของตน หน่วยงานภายนอกได้รับความสำเร็จจากการนำเสนอโครงการพัฒนา

อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาในรูปแบบที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาด้วยนี้ ภายได้โครงสร้างการทำงานที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้นำเสนอโครงการชุมชนไม่อาจกำหนดและควบคุมการดำเนินงานได้มากนัก

รูปแบบการศึกษาชุมชนทั้ง 2 รูปแบบดังกล่าว สอดคล้องกับรูปแบบของการพัฒนา โดยใช้กระบวนการทางการศึกษาสำหรับสอนผู้ใหญ่ในการพัฒนาสังคมของ Alan Rogers (1994 : 157) กล่าวคือ

1. รูปแบบนำเข้า (Input Model) ซึ่งมีทัศนคติต่อชุมชนและกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

- 1.1 ชุมชนมีความขาดแคลน และต้องการความช่วยเหลือ
- 1.2 ชุมชนไม่พอใจเหยียดหยามในสิ่งที่พวกเขาทำอยู่
- 1.3 ประชาชนเป็นผู้ถูกระทำ
- 1.4 ผู้นำการพัฒนาเป็นผู้ทำและสนับสนุนการพัฒนาชุมชน
- 1.5 กระบวนการพัฒนาเป็นการนำเข้าความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ
- 1.6 ผลของการพัฒนาก็ยังทำให้คนในชุมชนต้องคอยฟังฟังตลอดเวลา

2. รูปแบบการกระทำด้วยตนเอง (Self - action model) มีทัศนคติต่อชุมชนและกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

- 2.1 เห็นว่าชุมชนอุดมไปด้วยทรัพยากร
- 2.2 ให้คุณค่ากับสิ่งที่คนในชุมชนทำโดยเฉพาะภูมิปัญญาของชุมชน
- 2.3 คนในชุมชนเป็นผู้กระทำ
- 2.4 ผู้นำการพัฒนาเป็นเพียงผู้กระตุ้นส่งเสริมให้คำแนะนำ และอำนวยความสะดวก

ความสะดวก

2.5 กระบวนการพัฒนาเป็นการช่วยเหลือตนเองของชุมชน ทั้งการกระทำ การเรียนรู้และการตัดสินใจ

- 2.6 ผลของการพัฒนาคือการมีอิสรภาพ

รูปแบบการพัฒนาดังกล่าวที่ Alan Rogers เสนอนั้น ได้อธิบายถึงขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยเสนอขั้นตอนหลัก 5 ขั้นตอน กล่าวคือ

1. ขั้นตอนของการรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน เป็นระยะแรกเริ่มที่จะต้องทำความเข้าใจชุมชนอย่างแท้จริง โดยการสำรวจสภาพความเป็นจริงของกลุ่มเป้าหมาย สภาพทั่วไปของชุมชน นักพัฒนาจะต้องเข้าใจว่าการพัฒนาจะมีความแตกต่างกัน เพราะประสบการณ์ที่ผ่านมาของแต่ละชุมชนแตกต่างกัน ต้องเข้าใจว่าทุนหรือทรัพยากรของแต่ละชุมชนมีแตกต่างกัน และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนาจะให้เกิดในอนาคต ในขณะเดียวกันประชาชนเป็นชุมชนก็มีความหวังจำนวนมากหลายเรื่องที่แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม การสำรวจเพื่อทำ

ความเข้าใจสภาพชุมชนต้องการการมีส่วนร่วมของชุมชนไม่ใช่บทบาทของหน่วยงานพัฒนาเพียงหน่วยเดียว

2. ขั้นตอนของการสร้างความตระหนัก เป็นขั้นตอนที่ช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมตระหนักถึงปัญหาของชุมชน และจะช่วยให้เกิดการพัฒนาการรับรู้ของคนในชุมชนต่อสิ่งที่ปรากฏอยู่ในชุมชน รวมทั้งเป็นการสร้างบทบาทการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองในชุมชน กระบวนการในการสร้างความตระหนักนั้นไม่เพียงแต่นักพัฒนาจะบรรยายให้ผู้ที่มีส่วนร่วมในโครงการการพัฒนาเข้าใจแล้ว ยังต้องแสดงในเน้นปัญหาของชุมชนในรูปแบบต่างๆ เพื่อกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายตื่นขึ้นและรับรู้ต่อปัญหา ซึ่งไม่เป็นเพียงการให้ข้อมูลต่อสาธารณชนเท่านั้นยังจะต้องเจาะลึกลงไปถึงขั้นการพบปะพูดคุยกันในกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน แต่นักพัฒนาจะต้องระมัดระวังในขั้นตอนนี้ด้วย เพราะคนในชุมชนบางครั้งก็ตื่นตัวต่อปัญหาของเขาอยู่แล้ว และไม่ได้ตื่นตัวตามที่นักพัฒนาชี้แนะเท่านั้นแต่เขาได้เห็นปัญหาอยู่ตลอดเวลาและรู้ว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเขาอยู่แล้ว

3. ขั้นตอนของการให้การศึกษาอบรม เป็นขั้นตอนของคนให้ความรู้ใหม่ สร้างทักษะใหม่สำหรับคนในชุมชนจะนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนของเขา เป็นการศึกษาอบรมที่ครอบคลุมไปตั้งแต่การส่งเสริมการรู้หนังสือ การคิดเลข ไปจนถึงการเรียนรู้เทคนิควิธีการใหม่ๆ ครอบคลุมถึงการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเป้าหมายให้มีเครื่องมือสำหรับการเรียนรู้ ซึ่งอาจจัดในรูปแบบของโปรแกรมต่าง ๆ ที่กลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มจะได้เรียนรู้ สิ่งที่สำคัญที่สุดของขั้นตอนนี้คือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย

4. ขั้นตอนของการตัดสินใจ เป็นขั้นตอนที่ผู้ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมีบทบาทในการตัดสินใจต่อกระบวนการพัฒนา ซึ่งคนในชุมชนจะมีบทบาทในการควบคุมการเปลี่ยนแปลง โดยจะมีส่วนในการเลือกวิธีการต่างๆ ในการแก้ปัญหาและกลายมาเป็นพันธมิตรร่วมกันของคนในชุมชน การตัดสินใจดังกล่าวสัมพันธ์กับความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาอบรม

5. ขั้นตอนของการกระทำ เป็นผลของการเรียนรู้จากขั้นตอนการศึกษาอบรมที่กลุ่มเป้าหมายนำไปสู่การปฏิบัติ การกระทำในขั้นตอนนี้เป็นทั้ง เป้าหมายของการพัฒนา และเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ โดยตั้งของกิจกรรมเองที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายการพัฒนา

ลักษณะของการดำเนินงานตามขั้นตอนของการพัฒนาดังกล่าว มีวิธีการดำเนินงาน 3 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 การดำเนินงานแบบราชการ (The bureaucratic route) ซึ่งจะข้ามขั้นตอนของการสร้างความตระหนักและขั้นการให้การศึกษาอบรม โดยมุ่งไปสู่การแก้ปัญหาโดยตรง

ลักษณะที่ 2 การดำเนินงานแบบนักวิชาการ (The technocratic route) ซึ่งมักข้ามขั้นตอนของการสร้างความตระหนักอบรมไปสู่การให้การศึกษาอบรมและมุ่งไปสู่การกระทำ

ลักษณะที่ 3 การดำเนินการแบบมุ่งการกระทำ (The direct action route) ซึ่งมักข้ามขั้นตอนการให้การศึกษาอบรมไปสู่การกระทำ

Tupeni L. Baba นักการศึกษาของมหาวิทยาลัย South Pacific ซึ่งสนใจงานด้านการศึกษาและการพัฒนาในระดับนานาชาติ ได้วิเคราะห์การศึกษาชุมชนและได้ให้ข้อสรุปว่าการศึกษาชุมชน อาจแบ่งได้ 3 แนวทางคือ

1. แบ่งตามประเภทของความรู้และทักษะในการพัฒนา
2. แบ่งตามลักษณะของพื้นฐานหรือความสัมพันธ์ของการเรียนรู้
3. แบ่งตามลักษณะของการนำเสนอโครงการ

การแบ่งตามประเภทของความรู้และทักษะในการพัฒนาเน้นหนักไปที่ การพัฒนาทักษะหรือเจตคติทางสังคม การแบ่งตามลักษณะพื้นฐานหรือความสัมพันธ์ของการเรียนรู้ จะเน้นที่ความตระหนักและความรู้ส่วนการแบ่งตามลักษณะของการนำเสนอโครงการจะขึ้นอยู่กับเป้าหมายของโครงการ บางโครงการเน้นการพัฒนาคน บางโครงการเน้นการเปลี่ยนแปลงสังคม ในขณะที่บางโครงการเน้นความรู้

Tupeni ได้แบ่งรูปแบบของการศึกษาชุมชนออกเป็น 2 รูปแบบ โดยใช้หลักการนำเสนอโครงการการศึกษาชุมชนคือ (Tupeni L. Baba, 1994 : 16 - 17)

1. รูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลัก (Institution based) เป็นรูปแบบที่ได้รับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น ด้านการเกษตรกร สาธารณสุข การศึกษา การพัฒนาชนบท เป็นต้น หน่วยงานของรัฐมักจะตัดสินใจเกี่ยวกับวิธีการพัฒนาตามแผนที่กำหนด เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนาในแต่ละด้านก็จะค้นหากลุ่มเป้าหมายในขอบเขตภารกิจของตนในการดำเนินงานโครงการเหล่านี้จะได้รับการสนับสนุน โดยเฉพาะด้านงบประมาณจากหน่วยงานรัฐหรือความช่วยเหลือจากองค์การภายนอก

2. รูปแบบที่ยึดชุมชนเป็นหลัก (Community based) เป็นรูปแบบที่สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นที่มาของการจัดตั้งโครงการการศึกษาชุมชน และมักเป็นโครงการเล็กๆ ที่ลงทุนสูงเมื่อเทียบกับรูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลักและมีการจัดการที่ยากกว่ารูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลักเช่นกัน โดยเฉพาะการสร้างความตระหนักของคนในชุมชน ให้รับรู้ถึงสถานการณ์ของตนเอง

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า การศึกษาชุมชนมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับวิธีการหรือหลักการในการแบ่งรูปแบบของการศึกษาชุมชนแต่ละประเภท โดยมีวิธีการจำแนกรูปแบบการศึกษาชุมชน ได้แก่

1. จำแนกตามประเภทการศึกษา ได้แก่ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย
2. จำแนกตามการนำเสนอโครงการ ได้แก่ รูปแบบที่ริเริ่มโดยชุมชน รูปแบบที่ริเริ่มโดยสถาบัน
3. จำแนกตามวิธีการจัดการศึกษา ได้แก่ การจัดเป็นรายคน การจัดเป็นกลุ่มหรือ ชั้นเรียน การจัดโดยชุมชน

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

สุทธิธิ์ ชูชาติ (2537) ได้ศึกษาเรื่อง “การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย” ได้ศึกษาการใช้ภูมิปัญญาของชาวกะเหรี่ยงชาวลัวะ และชาวไทยในเขตภูเขา ในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำพูน น่าน ลำปาง และแม่ฮ่องสอน พบว่าชาวบ้านใช้ระบบการผลิตและการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาป่าไม้ โดยยึดหลักการอนุรักษ์ การเคารพนับถือ ความกลัว และการสำนึกบุญคุณ ซึ่งเริ่มเสื่อมไปเมื่อมีการพัฒนาปัจจัยพื้นฐานการผลิตแบบผลิตเพื่อขาย ชาวบ้านใช้วิธีการถ่ายทอดความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาป่า โดยวรรณกรรมมุขปาฐะ ความเชื่อ และพิธีกรรม รวมทั้งการสร้างกฎกติกาเพื่อการรักษาป่า

สุริยน จันทนนคร (2537) ได้ศึกษาบทบาทของบวร (บ้าน วัด และโรงเรียน) ในการพัฒนาชุมชน โดยศึกษากรณีศึกษาบ้านโหรา อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยศึกษาบทบาทของสถาบันครอบครัวและเครือญาติ (บ้าน) สถาบันศาสนา (วัด) และสถาบันการศึกษา (โรงเรียน) ในชุมชน ต่อการพัฒนาทางการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม ผลการศึกษาดังกล่าวพบว่า สถาบันครอบครัวและเครือญาติมีบทบาทในการพัฒนาทั้งด้านการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม ในขณะที่สถาบันศาสนาและความเชื่อมีบทบาทน้อย และสถาบันการศึกษา มีบทบาท

น้อยมาก และพบว่าสถาบันครอบครัวและเครือญาติมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชนในทุก ๆ ด้านมากที่สุด

อนันต์ ลิขิตประเสริฐ (2537) ได้ทำโครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อการศึกษาของปวงชน : กรณีศึกษาบ้านสระคูม ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมุ่งศึกษาสภาพเงื่อนไขของการเรียนรู้ รูปแบบของการเรียนรู้ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การจัดองค์กรเครือข่ายและการเชื่อมโยงการเรียนรู้ ระหว่างชุมชนนั้นกับชุมชนอื่น ผลการวิจัยพบว่า หน่วยงานที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของชุมชนมากที่สุด คือ องค์กรพัฒนาเอกชน รองลงมาคือ ผู้นำชุมชนและองค์กรรัฐบาล ระบบการเรียนรู้ของชุมชนที่พัฒนาขึ้น เริ่มจากการจัดเวทีสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำ และระหว่างผู้นำกับสมาชิก เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เช่น ฝนแล้ง ขาดแคลนข้าว จากนั้นจึงเสริมสร้างแนวคิดและจิตสำนึกในการพึ่งพาตนเองแก่สมาชิกโดยการจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน รวมทั้งการไปเยี่ยมเยือนชุมชนเครือข่าย ซึ่งชาวบ้านเลือกวิธีการเกษตรผสมผสานในการแก้ปัญหา จากนั้นจึงเสริมความรู้ที่จำเป็นสำหรับการทำเกษตรผสมผสาน และเชื่อมโยงประสบการณ์ไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ และในที่สุดชุมชนได้พัฒนาระบบต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง ได้แก่ ระบบธุรกิจ ชุมชน ระบบสวัสดิการชุมชน ระบบคุณภาพชุมชน ระบบกองทุนชุมชน การวิจัยและพัฒนา ดังกล่าวส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นภายในชุมชน

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538) ได้วิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท โดยใช้กรอบทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่และทฤษฎีระบบ มาเป็นกรอบการวิเคราะห์ และใช้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ (Function Matrix) มาอธิบายตัวแบบการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยให้คำอธิบายความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ว่า องค์กรประกอบในรูปแบบแต่ละตัวต่างก็มีความสำคัญและปฏิบัติหน้าที่ของตน แต่ขณะเดียวกัน ผลของการปฏิบัติหน้าที่นั้น บางส่วนก็มีผลต่อองค์กรประกอบอื่นในตัวแบบด้วย ในทำนองเดียวกัน องค์กรประกอบอื่นที่ปฏิบัติหน้าที่ก็จะมีผลสัมพันธ์องค์กรประกอบเริ่มต้นด้วยเช่นกัน

จิราวดี อ่อนวงศ์ (2539) ได้ศึกษาวิเคราะห์สิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยใช้กรณีศึกษา เกาะพีพี จังหวัดกระบี่ จากการศึกษาพบว่า การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชุมชนมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทั้งทางบวกและทางลบ และพบว่า การพัฒนาในพื้นที่ส่วนใหญ่ไม่มีการวางแผนทำให้เกิดปัญหาตามมา โดยเฉพาะปัญหาสภาพแวดล้อม และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ

จารีรัตน์ ปรกแก้ว และคณะ (2539) ได้ศึกษาเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : เรียนรู้จากภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นบุรีรัมย์ พบว่าผู้นำชุมชน 3 คน ได้แก่ ครูบาผาย สร้อยสระกลาง ครูบาคำเคื่อง ภาษี และครูบา สุทธินันท์ ปรัชญาพฤทธิ ได้พยายามค้นหาวิธีการแก้ปัญหาคือหาความทุกข์ยากของตนเอง โดยแต่ละคนมีวิธีการเรียนรู้ในทำนองเดียวกัน คือ สังเกต ตั้งข้อสงสัย ตั้งสมมุติฐาน วิเคราะห์หาสาเหตุทดลอง วิเคราะห์ ประมวลผลสรุป นำผลที่ได้มา ปรับใช้และขยายผลต่อเนื่อง พัฒนาความคิดต่อเนื่อง และได้ถ่ายทอดออกไปยังคนอื่น ๆ ในชุมชน และเมื่อได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกทำให้รวมตัวกันตั้งโรงเรียนชุมชนอีสานขึ้นเพื่อ เป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนความรู้ และถ่ายทอดประสบการณ์ให้กับเครือข่าย และยังจัดทำโครงการ ต่าง ๆ ขึ้นหลายโครงการ เพื่อมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยเน้นให้สมาชิกรู้จักคิด วิเคราะห์ มีวิธีการเรียนรู้ และปรับเปลี่ยนพฤติกรรม มุ่งการพึ่งพาตนเอง

มณีรัตน์ มิตรปราสาท (2539) ได้ศึกษาเรื่องการก่อตัวขององค์กรประชาชนและการ เสริมสร้างพลังให้กับประชาชน โดยศึกษากรณี หมู่บ้านประมงพื้นบ้าน ในอำเภอเสิงสาง จังหวัดศรีสะเกษ โดยมุ่งศึกษากระบวนการจรรโลงประชาธิปไตยในระดับรากหญ้าของสังคมไทย พบว่า การก่อ ตัวขององค์กรประชาชนจะเกิดขึ้นได้ เมื่อสมาชิกในชุมชนรู้สึกหรือตระหนักถึงการดำรงอยู่ของ ปัญหาในชุมชน และมีความต้องการแสวงหาแนวทางแก้ไขโดยกระบวนการประชาธิปไตย การ เกิดองค์กรประชาชนที่ดีที่สุดจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อ ผู้นำและกลุ่มแกนนำในชุมชน มีศักยภาพในการ เข้าถึงปัญหา และสามารถวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาตลอดจนหาวิธีการแก้ไขปัญหา ได้อย่าง เหมาะสม โดยมีปัจจัยภายนอกเกื้อหนุน ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน นโยบายของรัฐ การ ปฏิบัติงานของหน่วยงานของรัฐที่สอดคล้องกับการแก้ปัญหาและสื่อมวลชน ซึ่งจะเสริมให้ องค์กร ประชาชนมีอำนาจต่อรองกับกลุ่มนายทุน หรือผู้ที่จะมาใช้ประโยชน์เหนือทรัพยากรท้องถิ่น

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ได้ศึกษาเรื่องรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการ เรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า องค์ประกอบหลักของเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ศักยภาพขึ้นอยู่กับผู้นำที่สามารถเชื่อมโยงความรู้เก่าและใหม่ เกี่ยวกับป่า ในการรวมพลังคนในชุมชน ให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้ กระบวนการเรียนรู้ใน เครือข่าย มีการนำความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ของท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างความตระหนัก ต่อปัญหา และการถ่ายทอดความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สมาชิกเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้เวที แลกเปลี่ยน เรียนรู้ และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบทางการ เพื่อถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่ ในการแก้ปัญหาของชุมชน ปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับความ ศรัทธา และมีความมุ่งมั่นในการเผชิญปัญหาของชุมชน การสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน การประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมี

ปฏิสัมพันธ์ และพบว่าเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จ พัฒนาจากเครือข่ายระดับคน – คน ไปสู่ คน – กลุ่ม และ กลุ่ม – กลุ่ม

วรรณิ ไทยานันท์ (2541) ได้ศึกษาเรื่อง “การนำเสนอนโยบายการจัดการศึกษา ขั้นพื้นฐานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสังคมในเขตชนบทยากจน ผลการวิจัยได้ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมในเขตชนบทยากจนที่พัฒนาขึ้นจากความต้องการของประชาชน 6 ตัวชี้วัด คือ ด้านเศรษฐกิจ อนามัยและสาธารณสุข ความมั่นคงและสิทธิ การศึกษาความรู้ข้อมูลข่าวสาร วัฒนธรรม จิตใจ และโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ได้พบว่า ความต้องการทางการศึกษา แบ่งเป็น ความต้องการด้านพุทธิพิสัย ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับกิจกรรมชุมชน ระบบ สหกรณ์ ยาเสพติด อาชีพ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น การรู้จักคิดวิเคราะห์หาวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน ทางด้านจิตพิสัย ได้แก่ การมีคุณธรรม จริยธรรม เน้นความซื่อสัตย์ ประหยัด เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความรับผิดชอบ ต่อครอบครัวและสังคม ไม่หมกมุ่นอบายมุข ซาบซึ้งวิถีชีวิตแบบไทย การพัฒนาอาชีพในท้องถิ่น และการค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ยังได้เสนอให้มีศูนย์ข้อมูลหมู่บ้านในสถานศึกษาของชุมชน ให้มีการปลูกฝังค่านิยมความเป็นไทย ให้มีการปฏิรูปหลักสูตรการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น

วิศนิ ศิลตระกูล (2541) ได้ทำการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษานอกโรงเรียน เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคมตามแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในเขตอุตสาหกรรม ผลการวิจัย สรุปได้ว่า เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมตามแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน สร้างขึ้นจากกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดปัญหาและความต้องการ และแนวทางแก้ไข โดยสร้างเครื่องชี้วัด 8 ด้าน ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม อาชีพและเศรษฐกิจ สุขภาพอนามัยและสาธารณสุข ข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ การศึกษานอกโรงเรียน วัฒนธรรม และจิตใจ ประชาสังคม ความมั่นคงของชีวิต สิทธิเสรีภาพและครอบครัว การวิจัยได้เสนอรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีหลักการสำคัญคือ เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มีการคิดอย่างเป็นระบบ เป็นลักษณะประชาสังคม มีการ บูรณาการเนื้อหาในลักษณะสหวิทยาการ ในการจัดการศึกษาเป็นลำดับขั้นตอน คือ ให้ผู้เรียนกำหนด วิสัยทัศน์ของการเปลี่ยนแปลง ประเมินสถานการณ์ปัจจุบัน จัดลำดับสิ่งที่ต้องการ ดำเนินการสำรวจและเลือกยุทธวิธีและสอดคล้องการดำเนินการ วางแผนเตรียมการดำเนินการเพื่อการเปลี่ยนแปลง ประเมินผลที่เกิดขึ้นตามตัวชี้วัด และทบทวนเป้าหมายและยุทธวิธี ดำเนินการ นอกจากนั้นยังได้เสนอการจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนโรงงาน สำหรับกลุ่มเป้าหมายคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของเจ้าของโรงงานและคนงานในการกำหนดความรู้ และทักษะที่สอดคล้องกับความต้องการของโรงงานและสถานประกอบการ

โดยสรุปแล้วจะเห็นได้ว่า งานวิจัยที่ศึกษามานี้ได้แสดงให้เห็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่ บทบาทขององค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ตั้งแต่สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา และบทบาทของผู้นำชุมชน ต่อการพัฒนาชุมชน ประเด็นในเรื่องเนื้อหาและวิธีการในการถ่ายทอดความรู้ ทั้งโดยระบบ/รูปแบบการศึกษา และระบบภายในชุมชน เช่น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการ โดยเฉพาะการวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชน ประเด็นการสร้างกลไกและปัจจัยที่ก่อให้เกิดกระบวนการในการแก้ปัญหาของชุมชน ข้อเสนอเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาทั้งโดยทั่วไป และการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้ง งานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ แลทฤษฎีระบบ ในการวิเคราะห์ชุมชน งานวิจัยเหล่านี้จะเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาแนวคิดสำหรับการพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

ตอนที่ 3 แนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม

แนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม เป็นแนวคิดหลักทางสังคมวิทยา หนึ่งในซึ่งมีทัศนะสำคัญว่า “สังคมเป็นเสมือนหนึ่งสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง สิ่งมีชีวิตนี้มีส่วนประกอบหลายอย่างแต่ละอย่างมีหน้าที่เฉพาะจะต้องปฏิบัติเพื่อการคงอยู่ของส่วนรวม คือ ตัวสิ่งมีชีวิตนั้น สังคมมนุษย์ก็เป็นอย่างนั้น ทุกส่วนของสังคมจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติ (สัจญา สัจญาวิวัฒน์ ; 2538 : 162 - 163) ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่มุ่งอธิบายความสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเข้าเป็นสังคม ที่เรียกกันว่า เป็นโครงสร้างสังคม (Structure of Society) และส่วนประกอบของโครงสร้างที่เป็นระบบย่อยเหล่านี้มีหน้าที่ (Function) ที่ต้องทำงานสอดคล้องกันอย่างเป็นระบบ เพื่อการดำรงอยู่ของสังคม

แนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม เกิดขึ้นโดยการพัฒนาแนวความคิด เรื่อง รูปแบบอินทรีย์ (Organic Model) และแนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ (functional) ที่เสนอโดย Bronislaw Malinowski และแนวคิดของ A.R. Redcliffe Brown เรื่อง โครงสร้าง ซึ่งได้มีการพัฒนาแนวความคิดนี้ในกลุ่มนักสังคมวิทยาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1940 เป็นต้นมา และอาจนับได้ว่า Talcott Parsons เป็นนักสังคมวิทยาที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาแนวความคิดของแนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยมนี้ไม่น้อย นอกจากนั้นยังมีนักสังคมวิทยาชั้นนำอื่น ๆ ได้พัฒนาทฤษฎีนี้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะได้ ให้ความสำคัญกับเรื่อง การหน้าที่ (function) ซึ่งได้พยายามให้ความหมายที่เห็นพ้องต้องกัน ว่าเป็นการรวบรวมและเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ของสังคมเข้าด้วยกัน ซึ่งได้ทำให้ความเข้าใจเรื่อง ระบบ (System) มีความชัดเจนยิ่งขึ้น ในช่วงทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา ทฤษฎีระบบได้พัฒนามากขึ้น โดยนักสังคมวิทยาในกลุ่มทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ซึ่งเป็นแนวความคิดที่มาจากแนวคิดหลักทางด้านโครงสร้างหน้าที่และ พัฒนาเป็นแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า “Neo-functionalism” (John Scott, 1995 : 138 - 139) แต่อย่างไรก็ดีบทบาทของแนวคิดสำนักโครงสร้าง

หน้าที่นิยามต่อการวิเคราะห์ระบบสังคมนั้น มีส่วนช่วยทำให้เข้าใจระบบสังคมที่มีความสัมพันธ์กันยิ่งขึ้น

1. สาระสำคัญของแนวคิด

นักทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม มองสังคมในเชิงสถิตย์ (Social Statics) เพื่อที่จะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเป็นโครงสร้างสังคมได้ และเพื่อจะได้ศึกษาว่าส่วนประกอบต่าง ๆ ของสังคมนั้นทำหน้าที่อย่างไรเพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้

สำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม ถือว่าสังคมเป็นระบบกระทำการชนิดหนึ่ง ตั้งอยู่บนหลักการสำคัญ คือ

1. สัมพันธภาพระหว่างส่วนต่าง ๆ ซึ่งประกอบกันเข้ามาเป็นระบบแต่ละระบบจะต้องมีลักษณะถ่วงดุลประมาณอย่างน้อยต้องสามารถทำให้ระบบนั้น ๆ ทำหน้าที่ของตนได้อย่างปกติอย่างน้อยต้องสามารถทำให้ระบบนั้น ๆ ทำหน้าที่ของตนได้อย่างปกติ
2. ระบบแต่ละระบบมีความโน้มเอียงที่จะป้องกันตนเองจากการแทรกแซง หรือทำลายจากระบบอื่น (boundary maintenance)
3. ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงบางประการเกิดขึ้นภายในส่วนต่าง ๆ ของระบบ การเปลี่ยนแปลงนั้นก็ย่อมจะเป็นไปเพื่อความอยู่รอด หรือเพื่อการทำหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้นเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมมากขึ้นกว่าเดิม
4. ตามปกติแล้วระบบแต่ละระบบจะกระทำการรักษาคุณภาพในการปฏิบัติงานของส่วนต่าง ๆ ในบางครั้งถือว่าเป็นเหตุผิดปกติอาจอยู่ในภาวะปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่หรืออาจถูกแทรกแซงจากระบบอื่น
5. ระบบที่ไม่สามารถรักษาคุณภาพไว้ได้ ในที่สุดจะสลายตัวกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอื่น หรือเปลี่ยนสภาพเป็นระบบแบบใหม่ก็ได้ (ชนิตา รัชย์พลเมือง ; 2531 : 59)

การกระทำทางสังคมเป็นการกระทำที่มีความสัมพันธ์กันของระบบย่อยต่าง ๆ ในสังคมระหว่างสมาชิกในสังคมกับระบบในสังคม และระหว่างสมาชิกกับสมาชิกด้วยกันในสังคมความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นการทำหน้าที่ทางสังคม ซึ่งหมายถึง

1. การอำนวยความสะดวกให้แก่ กลุ่มวัฒนธรรม หรือสังคมจากส่วนใดส่วนหนึ่ง
2. ส่วนที่เป็นประโยชน์ซึ่งกลุ่มทำให้กับสมาชิก เช่น ครอบครัวให้การก่อยู่รอด หรือกลุ่มใหญ่ช่วยเหลือกลุ่มเล็กอยู่รอด

3. การเน้นถึงการรวมเอาส่วนต่าง ๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับส่วนทั้งหมด หรือหมายถึงการพึ่งพาอาศัยระหว่างส่วนต่าง ๆ (ชนิตา รักษ์พลเมือง ; 2531 : 58)

2. การวิเคราะห์ระบบสังคมตามแนวทางของ Talcott Parsons

Talcott Parsons เป็นนักสังคมวิทยาในกลุ่มสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาแนวความคิดต่าง ๆ ในกลุ่มทฤษฎีนี้เขาได้ให้ความสนใจกับระบบสังคมเป็นพิเศษ และได้วิเคราะห์ระบบกระทำต่าง ๆ ในสังคมว่าแต่ละระบบมีข้อจำเป็นเชิงหน้าที่ (The Functional Imperatives) ซึ่งเป็นการบูรณาการ ระบบบุคลิกภาพ ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมการกระทำ และ สร้างพฤติกรรมของบุคคล ระบบสังคม ซึ่งทำหน้าที่จัดระบบความสัมพันธ์ของบุคคล และ ระบบวัฒนธรรม ซึ่งการบูรณาการดังกล่าวเป็นไปเพื่อรักษาคุณภาพให้สังคมดำรงอยู่ได้ การกระทำดังกล่าว สังคมจะต้องแก้ปัญหาสำคัญอันจำเป็นต่อการรักษาคุณภาพ 4 ประการ กล่าวคือ

1. การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment : G)
2. การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation : A)
3. การประสานกลมกลืนหรือบูรณาการ (Integration : I)
4. การขัดเกลาและควบคุมทางสังคม (Latency : L) ซึ่ง ชนิตา รักษ์พลเมือง

(2534 : 53 - 55) ได้สรุปสาระของข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ไว้ว่า

การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) วัตถุประสงค์ของระบบอาจเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ภายนอก หรือเป็นวัตถุประสงค์ภายในที่มุ่งให้ระบบย่อยคงอยู่ และทำหน้าที่ตามกำหนด การบรรลุวัตถุประสงค์ คือ การดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง โดยวิธีการจัดลำดับความสำคัญ (priority) ของจุดประสงค์ต่าง ๆ ของระบบ รวมทั้งการสรรหาทรัพยากรให้ระบบเพื่อทำการให้บรรลุจงประสงค์ท้ายหรือเป้าหมายนั้น การบรรลุวัตถุประสงค์ของการเป็นระบบที่จะต้องไม่ขัดกับมูลเหตุจูงใจ ความประสงค์และความสามารถของสมาชิกอย่างรุนแรง โดยที่ระบบย่อยจะต้องทำหน้าที่ของตนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อรักษาระบบใหญ่ เป้าหมายของระบบใหญ่นั้นจะถูกถ่ายทอดและควบคุมให้สมาชิกยอมรับ และปฏิบัติตาม โดยปกติสถาบันสังคมที่ช่วยทำหน้าที่นี้ได้แก่ สถาบันการเมือง

การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) ระบบใหญ่และระบบย่อยในสังคมต้องปรับตัวให้เข้ากัน ขณะเดียวกันระบบกระทำนี้ยังต้องปรับตนให้สอดคล้องกับสภาวะแวดล้อมด้วย การปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมจึงเป็นกระบวนการรวบรวมสรรหาวิธีและสิ่งจำเป็นต่าง ๆ จากสภาพแวดล้อมแล้วแจกแจงสิ่งจำเป็นเหล่านี้ให้เข้ากับระบบ เพื่อช่วยให้การดำเนินการต่าง ๆ

บรรลุจุดมุ่งหมาย เช่น การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ การใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล สถาบันสังคมที่ช่วยทำหน้าที่นี้ ได้แก่ สถาบันเศรษฐกิจ

การบูรณาการหรือประสานกลมกลืนกัน (Integration) หมายถึงความสามารถของระบบในการแสวงหาวิธีทางสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในระบบ สามารถประสานระบบย่อย ๆ ที่แตกต่างกันให้อยู่ภายในระบบใหญ่ รวมทั้งทำให้สมาชิกแต่ละคนกลมกลืนเข้ากันอย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นความพยายามที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมายเต็มที่ สถาบันที่ช่วยทำหน้าที่นี้ ได้แก่ สถาบันการศึกษา ครอบครัว หรือ การเมือง

การขัดเกลาหรือควบคุมทางสังคม (Latency) คือ การดำรงรักษาแบบแผน ภายใต้อันเกี่ยวกับค่านิยมร่วมของสังคม มีประเด็นที่เกี่ยวข้อง 2 ประเด็น คือ การรักษาแบบแผน (pattern maintenance) และการจัดการความตึงเครียด (Tension management) การรักษาแบบแผน หมายถึงการขัดเกลาให้สมาชิกในสังคมมีคุณลักษณะที่เหมาะสม มีทักษะจำเป็นสำหรับการทำตามบทบาทที่กำหนดตามค่านิยมร่วมในสังคม ขณะเดียวกันระบบจำเป็นต้องแก้ไขความตึงเครียด และการขัดแย้งระหว่างสมาชิกในระบบ และระหว่างระบบย่อยอันจะเป็นเหตุลุกลามไปจนกระทั่งสังคมใหญ่ไม่อาจอยู่ได้ สถาบันที่ทำหน้าที่นี้ ได้แก่ สถาบันศาสนา สถาบันทางกฎหมาย

แนวคิดของสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม มองระบบสังคมว่าต้องทำหน้าที่ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ดังนี้

	Instrumental (mean)		Consummatory (ends)	
External	A	G		
	L	I	G	G
	L		I	
Internal	L		I	

ข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่นี้ ไม่เฉพาะแต่ระบบใหญ่เท่านั้น แต่ระบบย่อยแต่ละระบบก็มีหน้าที่ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ด้วยเช่นกัน และข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ดังกล่าวไม่อาจแยกออกจากกัน แต่มีความสัมพันธ์กัน ระบบใหญ่และระบบย่อยอาจแลกเปลี่ยนข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ระหว่างกันได้ เพื่อรักษาคุณภาพแห่งสังคมไว้ การทำหน้าที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับรูปแบบ ของการกระทำทางสังคม เพราะการกระทำทางสังคมเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมที่ได้รับ การกำหนดจากบรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่ง Parsons (อ้างถึงใน ชนิตา รัชภัพลเมือง, 2534: 55) เปรียบเทียบการกระทำหรือผู้กระทำกับส่วนการปรับตัว (A) เนื่องจากเป็นผู้เผชิญกับสภาพการ ส่วนบุคคลภาพ เทียบได้กับ G เนื่องจากเห็นว่าผู้ที่กระทำจะแสดงออกอย่างไร เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจ และการแสวงหาเป้าหมาย ระบบสังคมเทียบได้กับ I ด้วย เห็นว่าเกี่ยวข้องกับการบูรณาการ สถานภาพ และบรรทัดฐานต่างๆ สำหรับระบบวัฒนธรรมเทียบได้กับ L ซึ่งเป็นการขัดเกลา เพราะเป็นที่รวมของสัญลักษณ์ต่างๆ ที่มีความหมายเมื่อมีการกระทำระหว่างกัน

John Scott (1995 : 60-61) ได้ให้คำอธิบายถึงข้อจำเป็นเชิงหน้าที่ของ Parsons โดยพิจารณาการกระทำเชิงหน้าที่ 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่เป็นการกระทำในเชิงที่เป็นสิ่งเชื่อมโยง (Instrumental action) เป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับสถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันทางการเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่ใช้ด้านการปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) และการแสวงหาวิถีทางที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) สิ่ง que แสดงออกในเรื่องนี้ คือ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เงินทุน ตลอดจนอำนาจที่จะทำการ

2. กลุ่มที่เป็นการกระทำที่แสดงออกทางความรู้สึก (Expressive action) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการหน้าที่ทางด้านการบูรณาการ(Integration) และการควบคุมทางสังคม (Latency) ซึ่งเป็นพื้นฐานทางสังคมของชุมชน (Societal Community) สิ่ง que แสดงออกในเรื่องนี้ คือ ความรู้สึก รับผิดชอบ เกียรติยศชื่อเสียง รางวัล รวมทั้งเป็นเรื่องของการแบ่งช่วงชั้นทางสังคม นอกจากนี้ John Scott ยังได้เปรียบเทียบข้อจำเป็นเชิงหน้าที่ของระบบสังคมให้ชัดเจนโดยเปรียบเทียบ ตัวคนจะเห็นได้ว่า

1) การปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) เทียบได้กับ พฤติกรรมของบุคคล (Behavioral Organism)

2) การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) เทียบได้กับ บุคลิก ทำทางของบุคคล (Personality)

3) การบูรณาการหรือการประสานกลมกลืน (Integration) เทียบได้กับระบบสังคม ของบุคคล (Social System)

4) การขัดเกลาและควบคุมทางสังคม (Latency) เทียบได้กับ ระบบวัฒนธรรม (Culture System) ของบุคคลนั้น ๆ

แบบในการวิเคราะห์ดังกล่าว สามารถใช้วิเคราะห์ได้ตั้งแต่ระบบสังคมขนาดใหญ่ จนถึงระบบย่อยในสังคม เพราะในแต่ละระบบย่อยก็มีการหน้าที่ที่จะต้องทำอย่างน้อย 4 ประการ เช่นกัน

โดยสรุปแล้ว การนำแนววิเคราะห์ระบบสังคมของ Talcott Parsons ในเรื่อง ข้อ จำเป็นเชิงหน้าที่มาใช้ในการวิเคราะห์ระบบการศึกษาชุมชนนั้น สามารถพิจารณา การศึกษา ชุมชนในฐานะที่เป็นระบบย่อยของสังคม ซึ่งมีหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม แต่เมื่อพิจารณาลง ไป ก็จะพบว่าในการทำหน้าที่ดังกล่าว มีระดับของการพิจารณาอย่างน้อย 2 ระดับ คือ ในระดับ สังคมของชุมชน การศึกษาชุมชนเป็นระบบย่อยระบบหนึ่งที่ทำหน้าที่เพื่อให้ชุมชนแก้ปัญหาของ ชุมชนได้ โดยจะต้องมีความสัมพันธ์กับระบบการเมืองการปกครองของชุมชน ระบบการจัดการ ทางทรัพยากรหรือเศรษฐกิจ ระบบการควบคุม ระบบวัฒนธรรม ระบบศาสนา และใน ขณะเดียวกัน การศึกษาชุมชนก็มีหน้าที่ที่จะต้องแสวงหาทางที่จะบรรลุเป้าหมายของการพัฒนา ต้องหาวิธีการปรับตัว การสร้างความบูรณาการภายในระบบและรวมไปถึงการควบคุมขัดเกลาทาง สังคมในระบบของการศึกษาชุมชนด้วย

แนวคิดในเรื่องโครงสร้างหน้าที่ของ Talcott Parsons แม้จะมีความสำคัญและมี บทบาทนำในสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยมก็ตาม แต่ก็มีข้อโต้แย้งวิพากษ์วิจารณ์หลายประการ อาทิ เช่น

1. ความยากลำบากในการทำความเข้าใจงานของ Parsons ทั้งในแง่ภาษา และ เป้าหมาย เพราะ Parsons ต้องการสร้างทฤษฎีที่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ของสังคมใน ทุก ระดับ นอกจากนั้นยังถือว่า ข้อมูลบางชนิดไม่อาจทดสอบได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ระดับ ประสบการณ์ (empirical study) (จิตยา สุวรรณะชญม.ป.ป.:73)

2. ข้อสันนิษฐานเรื่องฉันทามติของค่านิยม (Value consensus) ในสังคมอาจไม่มี คุณค่าหรือค่านิยมที่ร่วมกันได้ แต่ค่านิยมเรื่องเสรีภาพของบุคคล ย่อมต่างจากค่านิยมของบุคคลที่ เน้นความรับผิดชอบต่อสังคม (ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2534 : 57)

3. คำถามที่ถูกเสนอขึ้นก็คือ การชี้ว่าอย่างไรจึงเรียกว่าการหน้าที่ และอย่างไรที่ไม่ใช่ ถ้าไม่มีวิธีการในการค้นหาการหน้าที่ จากสิ่งที่ไม่ใช่การหน้าที่ ความคิดเรื่องนี้จะกลายเป็นวิธีชักจูงโดยขาดพลังในการอธิบายกิจกรรมต่างๆ ที่แสดงถึงความเป็นการหน้าที่

การวิเคราะห์ด้านการหน้าที่ ไม่เน้นการวิเคราะห์เรื่องความขัดแย้ง และไม่ได้พิจารณาประเด็นความขัดแย้งซึ่งเกิดขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของสังคม อีกทั้งยังไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ (dramatic) แต่จะค่อนข้างยอมรับการเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ (<http://uregina.ca/~gingrich/n2f99.htm>)

4. แนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม ไม่ได้ได้รับการยอมรับในช่วงศตวรรษ 1960 เนื่องจากไม่สามารถอธิบายลักษณะบางอย่างของสังคมอเมริกันได้ เช่นความยากจน การเปลี่ยนแปลงในสังคม ความแตกร้างและการมีอิทธิพลของการเมืองและการเศรษฐกิจ ในความมั่งคั่งของอเมริกา

ปัจจุบันกลุ่มสตรีนิยม (feminist) กำลังโจมตีทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมในเรื่องความเป็นธรรมที่เท่าเทียมกับบุรุษ ซึ่งมักปฏิเสธความสามารถของสตรี (<http://uregina.ca/~gingrich/n2f99.htm>)

5. Parsons ใช้เวลาส่วนใหญ่กับความคิดเรื่องระบบเศรษฐกิจและระบบการเมือง โดยเห็นว่าเป็นระบบที่มีพลังในการขับเคลื่อนระบบสังคม ซึ่งในระยะหลัง ๆ ของความคิดนี้ ไม่ได้อยู่ที่ทั้ง 4 ประการ (John Scott, 1995:62)

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้วิจัยได้ประยุกต์วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพและแนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม มาเพื่อที่จะใช้อธิบายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม ด้านการศึกษาชุมชน ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยใช้วิธีการวิเคราะห์รูปแบบใช้วิธีการศึกษาเอกสาร และการวิจัยภาคสนาม จากนั้นจึงนำมาพัฒนา รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังมีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวิจัยในขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการศึกษาโครงการการศึกษาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบ พัฒนาการ วิธีการของการศึกษาชุมชน และเพื่อที่จะนำผลการศึกษาวิจัยในขั้นตอนนี้ไปร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้ คือ

1. การศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากเอกสาร
2. การศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการวิจัย

ภาคสนาม

3. การวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและการวิจัยภาคสนาม

รายละเอียดของการดำเนินการวิจัยในแต่ละวิธีและขั้นตอน มีดังนี้

1. การศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากเอกสาร มีจุดมุ่งหมายที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับ รูปแบบ พัฒนาการ วิธีการของการศึกษาชุมชน ด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1.1 การเลือกกรณีศึกษาสำหรับการศึกษาเอกสาร

1.1.1 การคัดเลือกกรณีศึกษา

ผู้วิจัยกำหนดกรอบในการคัดเลือกโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

- 1) เป็นโครงการที่ใช้การศึกษาเป็นวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน
- 2) เป็นโครงการการศึกษาที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการเพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนและมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์
- 3) เป็นโครงการการศึกษาชุมชนที่มุ่งแก้ปัญหาในชุมชน ด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหาเกี่ยวกับมลภาวะของอากาศ ดิน น้ำ ระบบนิเวศ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ด้านเศรษฐกิจ เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาเกี่ยวกับแบบแผนการผลิต และด้านสังคม ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับ สุขภาพอนามัย ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความขัดแย้ง การอพยพย้ายถิ่น คุณภาพการดำรงชีวิต
- 4) เป็นโครงการที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาของชุมชน (Success Case)

1.1.2 การคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อทำหน้าที่เลือกโครงการศึกษาชุมชนเพื่อใช้เป็นกรณีศึกษา

ผู้วิจัยคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิแบบเจาะจงโดยกำหนดเกณฑ์การคัดเลือก คือ

- 1) เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ตรงในการทำงานด้านการศึกษาชุมชนในพื้นที่ หรือในหน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน หรือเป็นผู้ที่รับผิดชอบงานหรือโครงการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน
- 2) เป็นผู้ที่มีบทบาทนำในการนำเสนอแนวคิด นโยบาย แผนงาน โครงการเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน การศึกษาเพื่อการพัฒนา การพัฒนาที่ยั่งยืน
- 3) เป็นผู้ที่มีผลงานหรือบทบาททางวิชาการเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน การศึกษาเพื่อการพัฒนา การพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น มีหนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ ผลการวิจัย ตลอดจนเป็นวิทยากร หรือเข้าร่วมประชุมสัมมนาในเรื่องที่เกี่ยวข้อง

จากเกณฑ์ดังกล่าวผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ 4 ท่าน คือ

- 1) นายเรวัฒน์ สุธรรม
 - รองอธิบดีกรมการศึกษานอกโรงเรียน
 - ผู้รับผิดชอบโครงการและมีส่วนริเริ่มโครงการศูนย์การศึกษาชุมชน

สำหรับชาวไทยภูเขา (ศษช.)

- 2) นายปรเมศวร์ สุขมาก
 - คณะกรรมการโครงการเคลซีไลท์ระยะที่ 3
 - ผู้เชี่ยวชาญเรื่องการจัดการศึกษาในชุมชน
- 3) ดร.วิศนี ศิลตระกูล
 - นักวิจัยและผู้รับผิดชอบโครงการเคลซีไลท์ ระยะที่ 1 - 3
 - ผู้เชี่ยวชาญเรื่องการศึกษาชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้
- 4) นายพิสิษฐ์ นาครำไพ
 - ศึกษาพิเศษ 8 สำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ
 - เลขานุการคณะทำงานโครงการพัฒนาการเรียนรู้อื่นในชุมชนของ

กระทรวงศึกษาธิการ

1.1.3 การคัดเลือกกรณีศึกษา

ผู้ทรงคุณวุฒิเสนอชื่อโครงการการศึกษาชุมชน ตามเกณฑ์การคัดเลือก เอกสารโครงการ ในช่วงเดือน กุมภาพันธ์ 2542 โดยเสนอชื่ออย่างน้อยท่านละ 2 โครงการ ผู้วิจัย กำหนดเกณฑ์ในการรับข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิในการเลือกโครงการ เพื่อเป็นกรณีศึกษาโดยเป็นโครงการที่มีความเห็นตรงกันอย่างน้อย 3 ใน 4 ท่าน ผลการคัดเลือก ได้โครงการการศึกษาชุมชน จำนวน 6 โครงการ คือ

- 1) โครงการประชาคมตำบล กรณีตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี
- 2) โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
- 3) โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน กรณีบ้านนาหว้า ตำบลนาหว้า อำเภอนะ จังหวัดสงขลา
- 4) โครงการพัฒนาระบบสอดแทรกการศึกษาแบบผสมผสานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทยากจนโดยการพึ่งตนเอง (เคลซีไลท์) จังหวัดนครราชสีมา
- 5) โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ บ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

6) โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน อำเภอขุนันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ

1.2 การศึกษาเอกสาร

1.2.1 เอกสารที่ศึกษา

เอกสารที่ใช้ในการศึกษา ในแต่ละโครงการ ได้แก่

- 1) เอกสารตัวโครงการ
- 2) รายงานผลการดำเนินงานโครงการ
- 3) แผนพัฒนาตำบล
- 4) ข้อมูลของชุมชน เช่น กชช.2ค จปฐ. และข้อมูลสถิติทั่วไป
- 5) รายงานการวิจัย
- 6) คู่มือปฏิบัติงาน
- 7) บทความที่เกี่ยวข้องกับโครงการ
- 8) เอกสารประชาสัมพันธ์

ในแต่ละโครงการมีเอกสารที่ใช้ในการศึกษาดังนี้

โครงการที่ 1 โครงการประชาคมตำบล ตำบลบางขุนไทร

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาเอกสาร ได้แก่

- 1) ข้อมูลตำบลบางขุนไทรจัดทำโดยองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี พ.ศ. 2543
- 2) บันทึกการประชุมกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ปี พ.ศ. 2542-2543
- 3) รายงานผลการศึกษาประชาคมตำบล ภาคกลาง กรณีตำบลบางขุนไทร ของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ปี พ.ศ. 2543
- 4) คำสั่งอำเภอบ้านแหลมที่ 85/2536 เรื่องแต่งตั้งผู้ช่วยเหลือคณะทำงาน เฉพาะกิจ
- 5) รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อความเป็นประชาคมของตำบล บางขุนไทร โดยมูลนิธิสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ร่วมกับ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง ปี พ.ศ. 2543
- 6) เอกสารเรื่องการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน โดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง ปี พ.ศ. 2543

7) คู่มือการอบรมการวางแผนแบบมีส่วนร่วมด้วยเทคนิค Meta plan โดยศูนย์
การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง ปี พ.ศ. 2542

โครงการที่ 2 โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาเอกสาร ได้แก่

- 1) เอกสารประกอบการอบรมโครงการโรงเรียนชุมชนอีสานรุ่นที่ 3 “เรื่อง
บทสรุป การเรียนรู้ในการฝึกอบรม สมาชิกโรงเรียนชุมชนอีสาน รุ่นที่ 2 ระหว่างวันที่ 29 มีนาคม –
3 เมษายน 2539 โดยสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์
- 2) เอกสารประกอบการสัมมนาผู้บริหารการศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
เฉียงเหนือ 26 - 28 กันยายน 2539 โดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
อุบลราชธานี
- 3) รายงานสภาครูบา โดยสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ เมื่อ 11-13 กันยายน 2540
- 4) ประวัติ ผลงาน บทบาท หน้าที่ของครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ โดย
สถาบัน ภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ 2541
- 5) เอกสารเสนอแนวคิดโครงการเรียนรู้งานเสริมสร้างสิ่งแวดล้อมเพื่อนำทาง
สร้างเสริมชีวิต โดยสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ 2540

โครงการที่ 3 โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาเอกสาร ได้แก่

- 1) แผนพัฒนาตำบลนาหว้า อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา ปี พ.ศ. 2543
- 2) แบบสรุปข้อมูลสวัสดิการหมู่บ้าน พ.ศ. 2544 (สสค.2) บ้านนาหว้า
ตำบล นาหว้า อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา
- 3) เอกสารเรื่อง “ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาธิปไตยนาหว้า : ศูนย์การ
เรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง ของชุมชน โดย ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดสงขลา ปี พ.ศ. 2543
- 4) เอกสารประกอบการประชุมแนวทางการจัดการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อ
เสริมสร้างศักยภาพของชุมชน โดย ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคใต้ ปี พ.ศ. 2543
- 5) รายงานผลการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์นาหว้า ปี พ.ศ. 2543
- 6) ระเบียบกฎข้อบังคับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตนาหว้า โดยสำนักงาน
พัฒนาชุมชนอำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา ปี พ.ศ. 2542

โครงการที่ 4 โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาเอกสาร ได้แก่

- 1) โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ โดยสำนักงานเกษตรอำเภอ
มโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ปี พ.ศ. 2542
- 2) เอกสาร กชช.2ค ข้อมูลหมู่บ้าน หมู่ที่ 4 บ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอ
มโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ปี พ.ศ.2543
- 3) รายงานผลการดำเนินงานโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ
อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ปี พ.ศ. 2543
- 4) แนวความคิดโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ปี พ.ศ. 2543
- 5) โครงการ ไอ.พี.เอ็ม ข้าว โดยงานป้องกันและกำจัดศัตรูพืช สำนักงาน
เกษตรอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท พ.ศ. 2543 (โครงการ ไอ.พี.เอ็ม. หมายถึงโครงการจัดการ
แมลงศัตรูพืชแบบผสมผสาน ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของโครงการโรงเรียนเกษตรกร)
- 6) บทความเรื่อง “โรงเรียนเกษตรกรเฉลิมพระเกียรติ กระบวนการเรียนรู้การ
ทำนาโดยไม่ใช้สารเคมี (มติชน 8 กันยายน 2543 หน้า 6)
- 7) รายงานโครงการโรงเรียนเกษตรกรเฉลิมพระเกียรติ โดยศูนย์การศึกษานอก
โรงเรียนจังหวัดอุทัยธานี พ.ศ. 2543

โครงการที่ 5 โครงการเดลซีไลฟ์

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาเอกสาร ได้แก่

- 1) คู่มือการพัฒนา รูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งตนเอง (เดล
ซีไลฟ์) โดย กรมการศึกษานอกโรงเรียน พ.ศ. 2530
- 2) โครงการพัฒนา รูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งพาตนเองโดย
กรมการศึกษานอกโรงเรียน พ.ศ. 2527
- 3) DELSILIFE เอกสารรายงานผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาระบบการ
สอดแทรกการคิดแบบผสมผสานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทยากจน โดยการ
พึ่งตนเอง รายงานต่อ องค์การซี มี โอ พ.ศ. 2533
- 4) แนวปฏิบัติงานการศึกษานอกโรงเรียนในชุมชน โดยกรมการศึกษานอก
โรงเรียน พ.ศ. 2534
- 5) โครงการเดลซีไลฟ์ โดยสัจด์ สันตะพันธ์ ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอก
โรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2535

โครงการที่ 6 โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาเอกสาร ได้แก่

- 1) โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน โดยศูนย์พัฒนาและส่งเสริมการศึกษาอาชีพ กรมการศึกษานอกโรงเรียน พ.ศ. 2540
- 2) โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน อำเภอชุมพวง จังหวัดศรีสะเกษ พ.ศ. 2541
- 3) คู่มือดำเนินการโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน โดยศูนย์พัฒนาและส่งเสริมการศึกษาอาชีพกรมการศึกษานอกโรงเรียน พ.ศ.2541
- 4) รายงานการติดตามผลและประเมินผลโดยการพัฒนาอาชีพ ชุมชนยั่งยืน โดยโครงการจัดการศึกษาอาชีพร่วมกับ UNDP พ.ศ.2543
- 5) รายงานข้อมูลเบื้องต้นของโครงการจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ พ.ศ.2541
- 6) บันทึกบทเรียนและประสบการณ์จากพื้นที่ของผู้เข้าร่วมโครงการ พ.ศ. 2541

1.2.2 การตรวจสอบเอกสาร

- 1) การตรวจสอบเบื้องต้น พิจารณาความน่าเชื่อถือของเอกสารโดยให้ความสำคัญกับผู้เขียน ซึ่งเป็นเจ้าของหรือผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการ หน่วยงานที่รับผิดชอบแหล่งผลิต รวมถึงพิจารณาวิธีการได้มาของเอกสาร ข้อมูล
- 2) ตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งผู้วิจัยนำเสนอเอกสารที่คัดเลือกมาให้ตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ตรงของเอกสารกับประเด็นที่จะวิเคราะห์ในช่วงเดือนพฤษภาคม 2542

1.2.3 วิเคราะห์เอกสาร

การวิเคราะห์เอกสารใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อแสดงโครงสร้างและหน้าที่ของโครงการศึกษาชุมชน ดังนี้

1. เนื้อหาที่จะศึกษา ประกอบด้วย

1.1) สภาพแวดล้อมของชุมชน ได้แก่

1.1.1) โครงสร้างของสังคม ได้แก่สภาพทั่วไปของชุมชน และระบบย่อยต่างๆ ในชุมชน สภาพและปัญหาในสังคมในภาพรวม และปัญหาที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.1.2) การหน้าที่ เพื่อแสดงว่าแต่ละชุมชนสร้างฉันทามติในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาอย่างไร

1.2) โครงการศึกษาชุมชน ได้แก่

1.2.1) การกำหนดเป้าหมายของชุมชน

1.2.2) รายละเอียดของโครงการศึกษาชุมชน ได้แก่

(1) ปัจจัยป้อน ประกอบด้วย ตัวโครงการ ผู้เรียน

ผู้จัดการศึกษา ผู้สอน

(2) กระบวนการ ประกอบด้วย กระบวนการจัดการ

ศึกษา กระบวนการเรียนรู้

(3) ผลผลิต ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงสภาพ

แวดล้อม ผู้ที่ได้รับการศึกษา

1.2.3) การหน้าที่ของโครงการศึกษาชุมชน

1.3) การบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

1.3.1) การพัฒนาศักยภาพคน

1.3.2) การพัฒนาสภาพแวดล้อม

1.3 การตรวจสอบผลการวิเคราะห์เอกสาร

1) ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์เอกสาร โครงการการศึกษาชุมชนทั้ง 6 โครงการ ให้ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นผู้คัดเลือกโครงการตรวจสอบความถูกต้องของการวิเคราะห์เอกสาร

2) เกณฑ์การยอมรับผลการตรวจสอบ พิจารณาจากความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ใน 4 ท่านเป็นเกณฑ์ หากผู้ทรงคุณวุฒิ เสนอให้ปรับปรุงตรงกันในประเด็นใด ผู้วิจัยจะปรับปรุงการวิเคราะห์ตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิเสนอ

2. การศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากกรณีศึกษาภาคสนาม

การวิจัยภาคสนามมีจุดมุ่งหมายที่จะรวบรวมข้อมูลที่เกิดขึ้นในภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจรูปแบบการศึกษาชุมชนที่ส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีรายละเอียดของวิธีการวิจัยภาคสนาม ดังนี้

2.1 พื้นที่ที่จะศึกษา

2.1.1. การกำหนดเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ที่จะศึกษา ใช้แนวทางของสุภางค์ จันทวานิช (2537 : 26) เป็นแนวทางในการคัดเลือกพื้นที่ คือ เลือกสนามที่สามารถตอบปัญหาที่ต้องการได้ ความเป็นไปได้ของสนามที่จะเข้าไปศึกษา คือไม่ใหญ่เกินไป ความสะดวกสบายของปรากฏการณ์ในชุมชน ความสะดวกในแง่ที่ตั้งของสนามว่าอยู่ไกลเกินไปหรือไม่ การเดินทางไปมาติดต่อลำบากหรือไม่เนื่องจากผู้วิจัยอาจมีข้อจำกัดส่วนตัว งบประมาณของความปลอดภัยและ อื่นๆ ด้วย

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์ในการเลือกชุมชนเพื่อให้สามารถตอบสนองวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

- 1) เกณฑ์ด้านสภาพพื้นที่ของชุมชน โดยเป็นชุมชนที่ประสบปัญหาที่แสดงถึงความไม่ยั่งยืนของชุมชน คือ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับมลภาวะของอากาศ ดิน น้ำ ระบบนิเวศ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ, ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ปัญหาความยากจน ปัญหาเกี่ยวกับแบบแผนการผลิต,ปัญหาด้านสังคม ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สุขภาพอนามัย ความขัดแย้ง การอพยพย้ายถิ่น คุณภาพการดำรงชีวิต
- 2) เกณฑ์ด้านรูปแบบการศึกษาชุมชนที่เป็นโครงการทางการศึกษาที่ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการและคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับประโยชน์ โดยเนื้อหาสาระสอดคล้องกับสภาพและความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย
- 3) เกณฑ์ด้านกระบวนการพัฒนาของผู้นำชุมชนโดยพิจารณาจากความคิดเห็นของผู้นำชุมชนที่สะท้อนความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 4) เกณฑ์ด้านความสำเร็จของโครงการ โดยเป็นโครงการที่สามารถแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ คนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะปัญหาล้างแควลุ่มในชุมชน ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม
- 5) เกณฑ์ด้านความคงอยู่ของโครงการที่สามารถเข้าไปศึกษาภาคสนามได้

ผู้วิจัยนำเกณฑ์ดังกล่าวไปหาหรือผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อให้ตรวจสอบเกณฑ์การเลือก ชุมชนก่อนจะคัดเลือกพื้นที่ที่จะศึกษา

2.1.2 ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบการคัดเลือกพื้นที่ที่จะศึกษา

ผู้วิจัยได้เสนอเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ที่จะศึกษา ให้ผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งได้แก่ 1) นายเรวัตน์ สุธรรม 2) นายปรเมศวร์ สุขมาก 3) ดร.วิศนี ศิลตระกูล 4) นายพิศิษฐ์ นาครำไพ เป็นผู้ตรวจสอบเกณฑ์ดังกล่าว และตรวจสอบพื้นที่ที่ผู้วิจัยคัดเลือกตามเกณฑ์ที่ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาแล้ว

2.1.3 การคัดเลือกพื้นที่ที่จะศึกษา

ผู้วิจัยใช้เกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ที่จะศึกษา เลือกชุมชนที่มีโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นพื้นที่ที่จะศึกษาสำหรับการวิจัยภาคสนาม 2 ชุมชน คือ

- 1) ชุมชนตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ศึกษาโครงการประชาคมตำบล
- 2) ชุมชนบ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ศึกษาโครงการโรงเรียนเกษตรกรรมในพระราชดำริ

ชุมชนทั้งสองแห่งนี้เป็นชุมชนในภาคกลางซึ่งประสบปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต ทำให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ นำมาสู่ความขัดแย้งและความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต ซึ่งสัมพันธ์กับปัญหาความยากจนของคนในชุมชน ความแตกต่างของทั้ง 2 ชุมชน คือ ชุมชนบางขุนไทรนั้นปัญหาเกิดขึ้นจากการกระทำของคนภายนอกชุมชน ในขณะที่ชุมชนบ้านหลั่นคนภายในชุมชนเองมีแบบแผนการผลิตที่ก่อให้เกิดปัญหาขึ้น โครงการการศึกษาชุมชนในชุมชนบางขุนไทรนั้น คนในชุมชนริเริ่มทำโครงการขึ้น ในขณะที่ชุมชนบ้านหลั่นมีหน่วยงานภายนอกเป็นผู้แนะนำโครงการให้ชุมชนในการแก้ปัญหา แต่ทั้ง 2 โครงการคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการเช่นเดียวกัน

2.2 วิธีการวิจัย

การวิจัยภาคสนามใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการรวบรวมข้อมูลคือการสัมภาษณ์ เจาะลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus- Group Discussion) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเก็บรวบรวมข้อมูลที่ไม่ปรากฏในเอกสาร โดยเฉพาะเหตุการณ์ ความหมายที่ซ่อนอยู่ระหว่างบรรทัด พฤติกรรม หรือการกระทำ ตลอดจนสภาพจริงของชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มายืนยันกับเอกสาร และเชื่อมโยงกับ

ข้อมูลที่มีอยู่ ซึ่งจะช่วยให้ภาพของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนชัดเจนขึ้น โดยมีรายละเอียดของการวิจัยภาคสนามดังนี้

2.1 เครื่องมือการวิจัย

ในการวิจัยภาคสนามครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดประเด็นที่จะศึกษา ดังนี้

1 สภาพแวดล้อมของชุมชน ได้แก่

1.1 โครงสร้างของสังคม ได้แก่สภาพทั่วไปของชุมชน และระบบย่อยต่าง ๆ ในชุมชน สภาพและปัญหาในสังคมในภาพรวม และปัญหาที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.2 การหน้าที่ เพื่อแสดงว่าแต่ละชุมชนสร้างจันทามติในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาอย่างไร

2 โครงการศึกษาชุมชน ได้แก่

2.1 การกำหนดเป้าหมายของชุมชน

2.2 รายละเอียดของโครงการศึกษาชุมชน ได้แก่

(1) ปัจจัยป้อน ประกอบด้วย ตัวโครงการ ผู้เรียน ผู้จัดการศึกษา ผู้สอน

(2) กระบวนการ ประกอบด้วย กระบวนการจัดการศึกษา กระบวนการเรียนรู้

(3) ผลผลิต ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม ผู้ที่ได้รับการศึกษา

2.3 การหน้าที่ของโครงการศึกษาชุมชน

3. การบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

3.1 การพัฒนาศักยภาพคน

3.2 การพัฒนาสภาพแวดล้อม

เพื่อการรวบรวมข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้สร้างแนวการสนทนากลุ่ม แบบสัมภาษณ์และแบบสังเกต ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) แนวการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผู้วิจัยนำประเด็นที่จะศึกษามาตั้งเป็นกรอบคำถามเพื่อกระตุ้นให้สมาชิกที่ร่วมสนทนาได้ให้ข้อมูล และแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง มีแนวคำถามดังนี้

(1) ก่อนที่จะมีโครงการชุมชนของเรามีสภาพเป็นอย่างไร

(2) โครงการเกิดขึ้นได้อย่างไร ใครเป็นผู้ริเริ่มโครงการ

(3) โครงการนี้ช่วยแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างไร

(4) โครงการนี้ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนอย่างไร

เป็นปัญหาหรือไม่

(5) โครงการนี้จะมีต่อหรือลี้มเล็กได้หรือไม่อย่างไร

2) แบบสัมภาษณ์เจาะลึก (In - depth Interview) ผู้วิจัยนำประเด็น ที่จะศึกษามาตั้งเป็นกรอบคำถาม โดยให้ครอบคลุมตัวแบบที่จะศึกษา แนวคำถามจะเป็นดังนี้

- (1) สภาพของชุมชนก่อนที่จะเริ่มมีโครงการเป็นอย่างไร
- (2) ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นปัญหาอะไรบ้าง มีลักษณะของปัญหาหรือความรุนแรงอย่างไร และได้มีการแก้ปัญหากันอย่างไร
- (3) โครงการศึกษาชุมชนที่เกิดขึ้นในชุมชนนี้มีมาอย่างไร ใครเป็นผู้มีบทบาทในการทำให้เกิดโครงการ ชาวบ้านคิดอย่างไร และเห็นชอบกับโครงการหรือไม่
- (4) โครงการนี้มีหลักการหรือแนวคิดอย่างไร มีวัตถุประสงค์อย่างไร

(5) ใครเป็นกลุ่มเป้าหมายของโครงการ

(6) ใครเป็นผู้จัดกิจกรรมในโครงการมีบทบาทอย่างไร ได้ความรู้มาอย่างไร

(7) โครงการนี้สอนหรือให้ความรู้ในเรื่องใดบ้าง

(8) มีวิธีการจัดกิจกรรมในโครงการอย่างไร

(9) คนในชุมชนรับรู้โครงการอย่างไร มีการยอมรับ โครงการอย่างไร

(10) โครงการได้สร้างค่านิยมร่วมของชุมชนในการแก้ปัญหาของชุมชนอย่างไร

(11) ชุมชนจะดำรงรักษาโครงการไว้ได้อย่างไร

(12) เมื่อมีโครงการขึ้นในชุมชนแล้วมีการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอย่างไร คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงอย่างไรสภาพแวดล้อม ความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงอย่างไร

จากประเด็นคำถามหลักจะนำไปสู่การสนทนาที่เจาะลึกมากขึ้น ในประเด็นต่าง ๆ เช่น เทคนิควิธีการในการจัดกิจกรรม การขยายตัวของโครงการ เหตุการณ์สำคัญ เป็นต้น

2.3) แบบสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม (Non - participant Observation) ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยกำหนดสิ่งที่จะสังเกตตามหลักของ Lofland (อ้างถึงในสุภางค์ จันทวานิช, 2531 : 48) คือ การกระทำ กิจกรรม ความหมาย ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของคนในชุมชน และสภาพชุมชน โดยเจาะจงสังเกต เหตุการณ์และพฤติกรรม ในการ

ดำเนินโครงการ ได้แก่ การประชุมกลุ่ม และการทำกิจกรรมของโครงการ ซึ่งกำหนดประเด็นที่จะ
สังเกตคือ

- (1) การมีส่วนร่วมในกิจกรรม โดยคุณภาพของผู้ร่วม โครงการ
- (2) สภาพของชุมชน และกิจกรรมที่เกิดจากการมีโครงการการ

ศึกษา ชุมชน

- (3) พฤติกรรม ความคิดของคนในชุมชนที่สะท้อนให้เข้าไปใน

ทิศทางที่มีวัตถุประสงค์ของโครงการกำหนดไว้

2.2 ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informance)

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ผู้วิจัยได้เข้าไปในชุมชนครั้งแรก และ ได้
พบปะพูดคุยกับชาวบ้าน และกรรมการ อบต. ตลอดจนผู้รับผิดชอบโครงการ จึงสังเกตและ
สอบถามชาวบ้านถึงผู้ที่จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการได้ดีที่สุด ซึ่งได้ระบุชื่อผู้ที่จะให้ข้อมูลได้
ตรงกัน ผู้วิจัยจึงคัดเลือกชาวบ้าน และ อบต.ให้เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักในแต่ละชุมชน คือ

1. ชุมชนตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ซึ่ง
ใช้ศึกษาโครงการประชามตำบล ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ นางสาวอุษา เทียนทอง ผู้จัดการ
ประชามตำบลและนายเสน่ห์ บุณารมย์ กำนันตำบลบางขุนไทร

1. ชุมชนบ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
ซึ่งได้ศึกษาโครงการโรงเรียนเกษตรในพระราชดำริ ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ นางสาววิไลวรรณ ดีอ่วม
กรรมการโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ และนายอภิชัย มณีนุช เกษตรตำบล อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

สำหรับการสนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มสนทนา ไว้ดังนี้

1. ชุมชนตำบลบางขุนไทร มีผู้ร่วมในกลุ่มสนทนา คือ
 - (1) นายจรรยา พิทักษ์ หัวหน้าชุดปฏิบัติการป้องกันจับกุม

ผู้กระทำความผิดในเขตนุรักษ์และผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10

- (2) นายธนู วงษ์ใหญ่ ช่างซ่อมบำรุงรักษาเรือตรวจการณ์
- (3) นายยีน เข้มทอง ผู้ใหญ่บ้านดอนผิงแดด ตำบล

บางขุนไทร

- (4) นายลำปาง บุญมี กรรมการกลุ่มออมทรัพย์บ้านดอนวัด

ตำบลบางขุนไทร

- (5) นายเจลิยว บุญดำ กรรมการบริหารศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

บ้านดอน ผิงแดด

(6) นางวรรณิ์ ติวกุล ผู้ประสานงานโครงการประชาคม

ตำบล

2. ชุมชนบ้านหลัง ตำบลท่าฉนวน ผู้เข้าร่วมในกลุ่มสนทนา คือ

(1) นางประทุม แยกอ่อน หัวหน้ากลุ่มออมทรัพย์และผู้ให้

แปลงนาทดลองโครงการคนแรก

(2) นายทูล แยกอ่อน สมาชิกกลุ่มปฎิชีวิภาพ

(3) นายมงคล ดีทัพ สมาชิกโครงการโรงเรียนเกษตรกร

(4) นายบุญชู ชังแรก สมาชิกอบต.ตำบลท่าฉนวน

(5) นางนภา สายสวรรค์ ผู้ประสานงานมูลนิธิบูรณะชนบท

แห่งประเทศไทยฯ

2.3 การรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลในแต่ละชุมชน ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูลในโครงการประชาคมตำบล ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี มีรายละเอียดการรวบรวมข้อมูลดังนี้

1.1 การสัมภาษณ์เจาะลึก : ผู้วิจัยสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก ดังนี้

1.1.1 วันที่ 16 - 17 สิงหาคม 2542 สัมภาษณ์ นางสาวอุษา

เทียนทอง ที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านดอนผิงแดด ตำบลบางขุนไทร

1.1.2 วันที่ 26 มิถุนายน 2543 สัมภาษณ์ นายเสน่ห์ บุรณา

รมย์ ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล ตำบลบางขุนไทร

1.1.3 วันที่ 28 พฤศจิกายน 2543 สัมภาษณ์ นางสาวอุษา

เทียนทอง ที่ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนภาคกลาง จังหวัดราชบุรี

1.2. การสนทนากลุ่ม : ผู้วิจัยจัดการสนทนากลุ่มกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล เมื่อวันที่ 26 - 27 พฤษภาคม 2543 ที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านดอนผิงแดด ตำบลบางขุนไทร อำเภอ บ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี กลุ่มผู้ให้ข้อมูลแม้จะเป็นกลุ่มเล็ก แต่สมาชิกในกลุ่มเป็นผู้ที่มีบทบาท สำคัญในการดำเนินงานโครงการประชาคม

1.3 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม : ผู้วิจัยสังเกต สภาพทั่วไปของ ชุมชน ตำบลบางขุนไทร ลักษณะการประกอบอาชีพของคนในชุมชน โดยใช้ช่วงเวลาระหว่างเดือน สิงหาคม-กันยายน 2543 และเน้นการสังเกตกิจกรรมสำคัญคือการประชุมกลุ่มอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และการประชุมกลุ่มสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ที่สมาชิกจะต้องมาส่งเงิน ออมทุกวันที 1 ของเดือน ดังนี้

1.3.1 สังเกตการประชุมกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร
ธรรมชาติทางทะเล วันที่ 26 กรกฎาคม 2543 ที่ศาลาวัดบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม

1.3.2 สังเกตการประชุมสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ วันที่ 1 พฤศจิกายน 2543 ที่ศาลาวัดบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม

2. การรวบรวมข้อมูลในโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ
บ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท มีรายละเอียดการรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.1 การสัมภาษณ์เจาะลึก : ผู้วิจัยสัมภาษณ์ เจาะลึกผู้ใช้ข้อมูล
หลัก ดังนี้

2.1.1 วันที่ 23 พฤษภาคม 2542 สัมภาษณ์ นายอภิชัย มณี
นุช ที่สำนักงานเกษตรอำเภอ อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

2.1.2 วันที่ 16 มิถุนายน 2542 สัมภาษณ์ นางสาววิไลวรรณ
ดีอ่วม ที่ทำการโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ บ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์

2.1.3 วันที่ 26 กันยายน 2543 สัมภาษณ์ นางสาววิไลวรรณ
ดีอ่วม ที่ฟาร์มแมลงของโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริบ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน
อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

2.2 การสนทนากลุ่ม : ผู้วิจัยจัดการสนทนากลุ่มกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล
เมื่อวันที่ 26 - 28 ตุลาคม 2543 ที่ทำการโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริบ้านหลั่น
ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

2.3 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม : ผู้วิจัยสังเกตสภาพทั่วไปของ
ชุมชน ลักษณะการประกอบอาชีพการทำกิจกรรมในแปลงนา ในช่วงเวลาระหว่างเดือนมิถุนายน -
กรกฎาคม 2543 และเจาะจงสังเกตการประชุมกลุ่มผู้เรียนในโครงการโรงเรียนเกษตรกรใน
พระราชดำริ ในช่วงเช้าของวันที่ 28 ตุลาคม 2543 ที่ที่นัดพบในโรงเรียนไทยรัฐวิทยา 57 ตำบล ท่า
ฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

2.4 การวิเคราะห์ และตรวจสอบข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพของ สุกางค์ จันทวานิช (2535 : 4) ดังนี้

1) การวิเคราะห์ข้อมูลเริ่มกระทำ พร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล และยังทำต่อไปหลังการเก็บข้อมูลสิ้นสุดลง

2) การวิเคราะห์ข้อมูลต้องมีมุมมองของคนใน

3) การวิเคราะห์ข้อมูลต้องอาศัยสมมติฐานชั่วคราวจำนวนมาก

ที่ผู้วิจัยต้องคิดขึ้นเองตลอดเวลา

4) ผู้วิจัยต้องเป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเอง

จากแนวทางดังกล่าว ผู้วิจัยเริ่มวิเคราะห์ข้อมูลตั้งแต่เข้าชุมชน และมีการตรวจสอบข้อมูลกับแหล่งข้อมูลต่าง ๆ โดยเฉพาะการตรวจสอบในการสนทนากลุ่มกับสิ่งที่ปรากฏอยู่จริงในชุมชน ในการวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยจดบันทึกข้อมูลและบันทึกเหตุผลแล้วนำมาถอดเป็นข้อมูลดิบ จากนั้นจึงนำข้อมูลมาจัดกลุ่มตามประเด็นที่จะศึกษา และตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูล ก่อนที่จะนำมาสรุปผลและเขียนข้อสรุป

3. การวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยอาศัยแนวการวิเคราะห์ตามแนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม การวิเคราะห์แบ่งเป็น 2 ระดับคือ

ระดับที่ 1 การวิเคราะห์ในระดับชุมชน ได้แก่

1.1 การวิเคราะห์โครงสร้าง-ระบบกระทำการในสังคม โดยพิจารณาสภาพชุมชนในฐานะระบบใหญ่และระบบย่อยต่างๆ ในชุมชน ได้แก่ ระบบครอบครัว เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา และแสดงถึงสภาพปัญหาที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.2 การวิเคราะห์ข้อจำกัดแห่งการหน้าที่ โดยพิจารณาว่าชุมชนแต่ละชุมชนสร้างฉันทามติในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาในสังคมอย่างไร และเพราะเหตุใด ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงไม่ถูกจัดลำดับความสำคัญ และชุมชนเลือกโครงการการศึกษาชุมชนมาเป็นวิธีการในการแก้ปัญหาอย่างไร

ระดับที่ 2. การวิเคราะห์ในระดับชุมชน ได้แก่

2.1 การกำหนดเป้าหมาย ชุมชนตั้งเป้าหมายให้โครงการแก้ปัญหาอะไร และเหตุใดจึงเลือกใช้โครงการการศึกษาชุมชน

2.2 การวิเคราะห์รายละเอียดของโครงการโดยใช้แนวการวิเคราะห์ในส่วนปัจจัยป้อน กระบวนการ และผลผลิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนจัดการ การตอบสนองต่อปัญหาโดยรวมจึงชุมชน และบริการทางการศึกษาเป็นประโยชน์กึ่งสมาชิกของชุมชน

2.3 การทำหน้าที่ของโครงการศึกษาชุมชนตามแนวการวิเคราะห์ข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ โดยพิจารณาว่า โครงการมีการปรับโครงสร้าง และค่านิยมร่วม ตลอดจนการประสานสัมพันธ์กับโครงสร้างอื่นในชุมชนอย่างไร

2.4 การบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน โดยพิจารณาว่า การมีโครงการศึกษาชุมชนได้แก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนในด้านการพัฒนาศักยภาพคนอย่างไร และการพัฒนาสภาพแวดล้อม การบรรลุเป้าหมายดังกล่าวทำให้ชุมชนเกิดสมดุลในลักษณะที่ยั่งยืน เป็นผลมาจากโครงการศึกษาชุมชน หรือมีปัจจัยเงื่อนไขอื่นอย่างไร

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การยกร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผู้วิจัยยกร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยอาศัยข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและ ข้อมูลจากการวิจัยภาคสนาม จากข้อมูลทั้ง 2 ส่วน ผู้วิจัยยกร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วย

1. ลักษณะของสภาพแวดล้อมชุมชน ประกอบด้วย

1.1 ลักษณะของปัญหาที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.2 การสร้างฉันทามติในการแก้ปัญหาและการจัดลำดับความสำคัญของ

ปัญหา

2. โครงการศึกษาชุมชน ประกอบด้วย

2.1 การกำหนดเป้าหมายของชุมชน

2.2 รายละเอียดของโครงการศึกษาชุมชน ได้แก่

2.2.1 ปัจจัยป้อน ประกอบด้วย แนวคิดและหลักการ วัตถุประสงค์

กิจกรรม ผู้เรียน ผู้จัดการศึกษา

2.2.2 กระบวนการ ประกอบด้วย กระบวนการจัดการศึกษา

2.2.3 ผลผลิตที่คาดหวัง ประกอบด้วย เป้าหมายการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม ของชุมชน และผู้ที่ได้รับการศึกษา

2. การตรวจสอบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบรูปแบบ โดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Expert Judgement) ซึ่งผู้วิจัยกำหนดหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ ดังนี้

(1) เป็นผู้มีบทบาทนำในการดำเนินงาน โครงการการศึกษาชุมชน หรืองานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

(2) เป็นผู้มีบทบาททางด้านวิชาการด้านการศึกษาชุมชน การศึกษาเพื่อการพัฒนา การพัฒนาที่ยั่งยืน หรือการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน

ผู้ทรงคุณวุฒิที่คัดเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ที่กำหนดเพื่อทำหน้าที่ตรวจสอบรูปแบบ ได้แก่

- 1) ดร.กล้า สมตระกูล ที่ปรึกษากระทรวงศึกษาธิการ
- 2) ดร.สนอง ฉินนานนท์ ผู้เชี่ยวชาญ UNDP
- 3) ดร.สมประสงค์ วิทย์เกียรติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- 4) ดร.กมล รอดคล้าย กรรมการศาสนา
- 5) ดร.ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ กรรมการศึกษานอกโรงเรียน

ผู้วิจัยนำเสนอเค้าโครงรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ยกร่างขึ้นให้ผู้ทรงคุณวุฒิ พิจารณาในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม 2544 โดยการนำรูปแบบไปเสนอให้พิจารณาเป็นรายบุคคล และขอสัมภาษณ์ เพื่อขอทราบผลการพิจารณา

เกณฑ์ในการพิจารณาข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้วิจัยใช้หลักเกณฑ์การพิจารณา ดังนี้

(1) ประเด็นที่ ผู้ทรงคุณวุฒิเห็นด้วยมากกว่าครึ่งหนึ่ง (3 คน) ผู้วิจัยจะยืนยันนำเสนอตามรูปแบบที่เสนอไว้

(2) ประเด็นที่ ผู้ทรงคุณวุฒิไม่เห็นด้วยมากกว่าครึ่งหนึ่ง (3 คน) ผู้วิจัยจะปรับแก้ไขหรือเพิ่มเติมตามผู้ทรงคุณวุฒิเสนอ

3. การนำเสนอรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผู้วิจัยนำผลการตรวจสอบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากผู้ทรงคุณวุฒิมาจัดทำเป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อนำเสนอเป็นผลการวิจัยต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การนำเสนอผลการวิจัยในบทนี้ เป็นการเสนอผลวิจัยเอกสารและการวิจัยภาคสนาม เพื่อศึกษาโครงการการศึกษาชุมชน และผลการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยนำเสนอแบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ผลการศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากเอกสาร

ตอนที่ 2 ผลการศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการวิจัยภาคสนาม

ตอนที่ 3 ผลการวิเคราะห์ผลการศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการวิจัย

ตอนที่ 1 ผลการศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากเอกสาร

โครงการที่จะศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่

1. โครงการประชามตตำบล ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี
2. โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
3. โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านนาหว้า อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา
4. โครงการพัฒนาระบบการสอดแทรกการศึกษาแบบผสมผสานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทยากจน โดยการพึ่งตนเอง (เดสซีไลฟ์) จังหวัดนครราชสีมา
5. โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
6. โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน อำเภอยุกันต์ จังหวัดศรีสะเกษ

ประเด็นที่จะศึกษาเอกสาร

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน ได้แก่

- 1.1 โครงสร้างของสังคม ได้แก่สภาพทั่วไปของชุมชน และระบบย่อยต่าง ๆ

ในชุมชน สภาพและปัญหาในสังคมในภาพรวม และปัญหาที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

- 1.2 การหน้าที่ เพื่อแสดงว่าแต่ละชุมชนสร้างฉันทามติในการจัดลำดับความ

สำคัญอย่างไร

2. โครงการศึกษาชุมชน ได้แก่

2.1 การกำหนดเป้าหมายของชุมชน

2.2 รายละเอียดของโครงการศึกษาชุมชน ได้แก่

(1) ปัจจัยป้อน ประกอบด้วย แนวคิด - หลักการ วัตถุประสงค์ สาร
การเรียนรู้ ผู้เรียน ผู้จัดการศึกษา

(2) กระบวนการ ได้แก่ กระบวนการจัดการศึกษา

(3) ผลผลิต ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม ผู้ที่ได้รับ
การศึกษา

2.3 การหน้าที่ของโครงการศึกษาชุมชน

2.4 การบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

(1) การพัฒนาสภาพแวดล้อม

(2) การพัฒนาศักยภาพคน

โดยมีรายละเอียดดังนี้

โครงการที่ 1 โครงการประชามตำบล กรณีตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัด เพชรบุรี

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 โครงสร้างของชุมชน

1) สภาพทั่วไป

จากเอกสารข้อมูลตำบลของตำบลบางขุนไทร ซึ่งจัดทำโดยองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร และเอกสาร กชช. 2 ค ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี พ.ศ. 2543 แสดงสภาพทั่วไปของชุมชนดังนี้ ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี อยู่ห่างจากจังหวัดเพชรบุรี 17 กิโลเมตร ห่างจากตัวอำเภอบ้านแหลม 6 กิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น 11 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 7,471 คน แยกเป็นชาย 3,691 คน หญิง 3,780 คน มีพื้นที่ทั้งหมด 15,732 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศแบ่งเป็น 3 เขต คือ ที่ราบชายฝั่งน้ำทะเลท่วมถึง เป็นแหล่งเพาะพันธ์หอยแครง, หอยลาย, ที่ราบชายฝั่ง เป็นที่ทำนาเกลือ, พื้นที่ราบใช้ทำนาข้าว

2) ระบบย่อยในชุมชน

เอกสารข้อมูลตำบล ของ อบต. บางขุนไทร และรายงาน เรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเป็นประชามของตำบลบางขุนไทร ให้ข้อมูลเกี่ยวกับระบบย่อยในชุมชน ดังนี้

ระบบย่อยด้านเศรษฐกิจประชาชนในตำบล ประกอบอาชีพทำนาเกลือ ทำประมง ทั้งประมงชายฝั่งและรับจ้างทำประมง ทำอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมในชุมชน ใกล้เคียง ทำอาชีพทำนา และค้าขาย โดยมีตลาดนัดหมุนเวียนภายในตำบลที่มีร้านค้าประมาณ 50 ร้าน

ระบบย่อยด้านการศึกษา ในตำบลบางขุนไทร มีโรงเรียนประถมศึกษา 2 แห่ง และมีบางส่วนที่ส่งลูกหลานไปเรียนในตัวอำเภอบ้านแหลมและส่งไปเรียนในระดับที่สูงขึ้น ในจังหวัดเพชรบุรี นอกจากนี้ยังมีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ที่เปิดสอนหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน ให้กับผู้ที่อยู่นอกระบบโรงเรียน มีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 10 แห่ง

ระบบย่อยด้านศาสนา ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดบางขุนไทร เป็นวัดหลักของชุมชน มีประชากรหมู่ที่ 4 เพียงหมู่เดียวที่ประชากรนับถือศาสนาอิสลาม

ระบบย่อยด้านการเมืองการปกครอง มีการบริหารชุมชนในรูปองค์การบริหารส่วนตำบล ในระดับตำบล และในระดับหมู่บ้านมีกรรมการหมู่บ้าน 11 หมู่บ้าน นอกจากนี้ มีการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน มีสมาชิก 1,921 คน กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ มีสมาชิก 296 คน กองทุนเพื่อความมั่นคง มีสมาชิก 173 คน กลุ่มสตรีอาสาพัฒนา มีสมาชิก 200 คน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข มีสมาชิก 71 คน

รายงานผลการศึกษาประชาคมตำบลภาคกลาง กรณีตำบลบางขุนไทร ของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาให้ข้อมูลว่า ตำบลบางขุนไทร มีปัจจัยด้านโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณะและช่องทางการสื่อสาร ที่เอื้อและส่งเสริมให้ประชาชนได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยน ประสานสัมพันธ์กัน โดยมีสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นสถานที่ สำหรับการประชุมทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ในระดับหมู่บ้านยังมีการใช้ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน เป็นที่ประชุมชาวบ้านทุกเดือน

ชุมชนบางขุนไทร มีการพัฒนาเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ในประเทศไทย โดยเจ้าหน้าที่รัฐ เข้ามาแนะนำส่งเสริมให้รวมกลุ่มกัน เช่น ในปี พ.ศ.2520 พัฒนาการเข้าไปแนะนำ ชาวบ้านหมู่ที่ 6 จัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ปี พ.ศ.2536 อำเภอบ้านแหลมจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ ทรัพยากรประมง ปี พ.ศ.2540 ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเพชรบุรี ส่งเสริมให้จัดตั้งศูนย์ การเรียนรู้ชุมชน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มต่าง ๆ ที่หน่วยราชการเข้าไปตั้งอีกหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ

3) สภาพปัญหาของชุมชน

รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อความเป็นประชาคมของตำบล บางขุนไทร ให้ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาของชุมชนว่า ชุมชนตำบลบางขุนไทร ประสบปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากการลักลอบคราดหอยชายฝั่งทะเล ทำให้หน้าดินเน่าเสีย ส่งผลกระทบด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะแบบแผนการผลิตถูกกระทบกระเทือนจากการใช้เทคนิควิธีการหรือเครื่องมือ ก่อให้เกิดความยากลำบากในการประกอบอาชีพ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้ง และคนในชุมชนต้องอพยพย้ายถิ่น ซึ่งเป็นปัญหาสังคม

1.2 การหน้าที่ของชุมชน

จากรายงานผลการศึกษาประชาคมตำบล ภาคกลาง กรณีตำบลบางขุนไทร ของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ระบุถึงการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านออกตรวจจับผู้บุกรุกเข้ามาคราดหอย และกรณีพิพาทที่ร้องผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรี และนายอำเภอบ้านแหลม เข้ามาไกล่เกลี่ย จนมีการออกประกาศเขตอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล รวมทั้งเอกสาร คำสั่งอำเภอบ้านแหลม เรื่อง แต่งตั้งผู้ช่วยเหลือคณะทำงานเฉพาะกิจ ซึ่งแสดงถึงบทบาทของสถาบันการเมืองการปกครอง ในการแก้ปัญหา จากรายงานผลการศึกษาลับเดียวกัน ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านมีการประชุมกันแสดงความคิดเห็นต่อเหตุการณ์ดังกล่าว และในบันทึกการประชุมของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล มีการกล่าวถึงการจัดเวทีประชาคม ในช่วงปี พ.ศ.2542 ที่เริ่มเปลี่ยนท่าที จากการตรวจจับ ไปสู่การอภิปรายแสดงความคิดเห็น ในลักษณะเวทีประชาคม ที่มีการเรียนรู้ปัญหามากขึ้น และเรียนรู้ที่จะหาทางแก้ปัญหา โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วม ซึ่งแสดงถึงการจัดลำดับความสำคัญของการแก้ปัญหาใหม่ ไปสู่การเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาร่วมกัน โดยให้ความสำคัญกับปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ เพราะเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน

2. โครงการการศึกษาชุมชน

2.1 การกำหนดเป้าหมายของชุมชน

จากเอกสารรายงานผลการศึกษาประชาคมตำบล ภาคกลาง กรณีตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ได้ศึกษาปัจจัยพื้นฐานที่จะทำให้เกิดโครงการประชาคมตำบลขึ้น ที่ตำบลบางขุนไทร โดยใช้ศักยภาพของคนในชุมชนเอง ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่ามีปัจจัยสำคัญ 6 ปัจจัย ที่จะนำไปสู่การเกิดประชาคมขึ้นได้ คือ

(1) โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร เช่น สถานที่ และกิจกรรมที่คนในชุมชนจะสามารถพูดถึงปัญหาร่วมกันได้ และมีส่วนร่วมในกิจกรรม

(2) กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ได้แก่ การพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น

(3) ผู้นำชุมชนและภาวะผู้นำที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม และพร้อมที่จะเรียนรู้จากสิ่งใหม่ ๆ

(4) คนในชุมชนมีแนวคิดการพึ่งตนเอง

(5) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับองค์กรของรัฐเป็นไปในแนวระนาบ

(6) คนในชุมชนมีจิตสำนึกความเป็นชุมชน โดยแสดงถึงความพร้อมที่จะทำงานเพื่อส่วนรวมของชุมชน

เอกสาร เรื่องการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน โดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลางและสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา พบว่ามีการนำแนวคิดเรื่องประชาคมเข้าไปถ่ายทอดให้กับกลุ่มผู้นำชุมชน ในการประชุมดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2542 ซึ่งมีตัวแทนของคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) บางขุนไทร เข้าร่วมประชุมสัมมนาในโครงการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน จัดโดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลางด้วย ซึ่งมีส่วนผลักดันให้ผู้นำชุมชนตำบลบางขุนไทรนำแนวคิดที่ได้รับจากการประชุมไปจัดทำโครงการประชาคมตำบลบางขุนไทรขึ้น

ในรายงานผลการศึกษาความเป็นประชาคมตำบล ภาคกลาง กรณีตำบลบางขุนไทร ระบุว่ามีการทำเวทีวิสัยทัศน์ขึ้นในตำบลบางขุนไทร โดยมีประชาชนในตำบลเข้าร่วมประชุม (ไม่ระบุจำนวน) และได้มีการกำหนดเป้าหมายของชุมชนในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ โดยมุ่งไปที่การกำหนดเขตอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การฟื้นตัวของป่าชายเลน โดยไม่ให้มีการเข้าไปคราดหอยให้หน้าดินเน่าเสีย แก้ปัญหาการอพยพย้ายถิ่น อนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี ของท้องถิ่น ซึ่งมีการจัดทำเป็นแผนพัฒนาตำบล จากเอกสารคู่มือการอบรมการวางแผนแบบมีส่วนร่วมด้วยเทคนิค Meta Plan ของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง ได้แสดงการทำแผนของชุมชนตำบลบางขุนไทรไว้ด้วย

2.2 รายละเอียดของโครงการ

รายงานผลการศึกษาประชาคมตำบล ภาคกลาง กรณีตำบลบางขุนไทร ของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ให้รายละเอียดเกี่ยวกับโครงการประชาคมตำบลของตำบลบางขุนไทร ดังนี้

2.2.1 ปัจจัยป้อน

1) โครงสร้างของโครงการ

1.1) แนวคิดและหลักการ : โครงการประชาคม ตำบลบางขุนไทร มีแนวคิดและหลักการในเรื่องประชาคม กล่าวคือ เป็นกระบวนการทางสังคมที่คนในตำบลหรือคนที่เกี่ยวข้องกับตำบล มีจิตสำนึกร่วม รู้สึกเป็นเจ้าของและรับผิดชอบต่อบ้านนั้น ๆ และได้มีส่วนร่วมทำกิจกรรมส่วนรวมร่วมกัน ลักษณะของความสัมพันธ์ในประชาคมตำบลเป็นความสัมพันธ์แนวราบ ประชาชนรวมตัวเป็นกลุ่มต่างๆ ทำกิจกรรมที่แต่ละคนสนใจ และเป็นประโยชน์แก่คนในตำบล เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ ฯลฯ เป็นต้น การรวมตัวกันของคนในตำบลแต่ละกลุ่ม ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน

แนวความคิดเรื่องประชาคม มีพื้นฐานความคิดที่ต้องการจะสร้างกลไกทางสังคมขึ้นมาเป็นตัวกลางระหว่างรัฐกับประชาชนที่เป็นปัจเจกบุคคล แนวความคิดดังกล่าวเชื่อมั่นว่า มนุษย์แต่ละคนเมื่อรวมตัวกันแล้ว สามารถมีพลังในการทำงาน การรวมตัวกันของคนในชุมชน เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่คนในชุมชนเผชิญกับปัญหาาร่วมกัน มีแนวคิดทัศนคติต่อการรวมตัวกันไปในทางเดียวกัน จึงรวมตัวกันทำบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ในชุมชน

การรวมตัวกันเป็นกลุ่มต่าง ๆ ในกระบวนการประชาคม เป็นการรวมตัวกันที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ตามวิถีธรรมชาติ ตลอดจนพัฒนาการเรียนรู้ไปสู่ระบบการเรียนรู้อย่างเป็นเรื่องเป็นราว เพื่อที่จะนำความรู้ที่ได้นั้นมาสู่การแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนา ชุมชนของตน

1.2) วัตถุประสงค์ จากเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาโครงการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กร ท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนระบุ วัตถุประสงค์ของโครงการว่า เพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้ปัญหาและร่วมกันแก้ปัญหาของตนเอง

1.3) สารการเรียนรู้ การจัดการศึกษาในโครงการประชาคมตำบล จัดสารการเรียนรู้ไว้ ดังนี้

(1) ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำประชาคม ได้แก่

(1.1) การวางแผนการศึกษาชุมชน เป็นการให้ความรู้ เกี่ยวกับการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของตำบลเพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการวางแผนเสริมสร้างความเข้มแข็งของตำบล

(1.2) การเสริมสร้างความเป็นประชาคมตำบล เป็นการให้ความรู้ประสบการณ์และวิธีการในเรื่องความรู้ความเข้าใจหลักการประชาคม, เทคนิคในการให้ชุมชนมีส่วนร่วม, เทคนิคการบริหารจัดการ, ภาวะผู้นำ

(1.3) การเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการให้ความรู้และวิธีการเกี่ยวกับการจัดเวทีประชาคม โดยใช้เทคนิคการวางแผน Meta plan การจัดตั้งกลุ่มการบริหารจัดการกลุ่ม

(2) ความรู้เกี่ยวกับสภาพปัญหาของชุมชน ได้แก่

(2.1) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เน้นการแก้ปัญหาระบบนิเวศป่าชายเลน

(2.2) การรวมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และกลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนียน

(2.3) การจัดกิจกรรมศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เน้นการเรียนหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนสายสามัญของกรมการศึกษานอกโรงเรียน และการเป็นแหล่งข่าวสารข้อมูลของชุมชน

2) ผู้เรียน / กลุ่มเป้าหมาย : โครงการประชาคมตำบลแบ่งกลุ่มผู้เรียนออกเป็น 2 ระดับ คือ

2.1) กลุ่มแกนนำชุมชน ได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำชุมชน กลุ่มผู้เรียนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ความคิดเรื่องประชาคม จากนั้นวิจัยในโครงการวิจัยเร่งปฏิบัติการประชาคมตำบลของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

2.2) กลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรม แบ่งเป็นกลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีประชาคม กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล กลุ่มนักศึกษาการศึกษาสายสามัญหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

3) ผู้จัดการศึกษา : โครงการประชาคมตำบลเน้นกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้เรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การจัดการให้เกิดการเรียนรู้ จึงมีผู้จัดการศึกษา คือ

3.1) กลุ่มผู้นำชุมชน ซึ่งได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องประชาคม เป็น ผู้จัดการกิจกรรมเวทีประชาคม

3.2) วิทยากรภายนอกชุมชน ได้แก่ นักวิชาการและชาวบ้านต่างชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการทำประชาคมเป็นผู้ที่มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้เรื่องประชาคม

3.3) วิทยาการที่ให้ความรู้เฉพาะกิจกรรม เช่น วิทยาการเน้นกลุ่ม สัจจะออมทรัพย์ ครูอาสาโครงการศึกษานอกโรงเรียน ครูประจำศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ซึ่งทำหน้าที่ เป็นผู้สอนเนื้อหาของแต่ละกิจกรรม

2.2.2 กระบวนการจัดการศึกษา

การจัดกิจกรรมการศึกษาใน โครงการประชามตำบล เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ในการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา โดยมีกระบวนการแต่ละขั้นตอนดังนี้

- (1) การสำรวจศึกษาชุมชน ร่วมกันระหว่าง อบต. กับชาวบ้าน
- (2) การจัดทำเวทีจิตสำนึกสาธารณะ โดยมีการพูดคุยแสดงความคิดเห็นในการประชุม อบต.ซึ่งในระยะแรก อบต. ได้เชิญวิทยากรภายนอกจากโครงการวิจัย ปฏิบัติการประชามตำบล ของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาให้ความรู้ และช่วยชี้แนะประเด็นในการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ซึ่งมีการจัดประชุมชาวบ้านหลายครั้ง เพื่อพิจารณาปัญหาของชุมชน
- (3) จัดทำเวทีประชามสร้างวิสัยทัศน์ ตำบลบางจะเกร็ง โดยให้ชาวบ้านและสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ กำหนดภาพในอนาคตของตำบลร่วมกัน
- (4) จัดเวทีระดมความคิด เพื่อแสวงหาวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายตามวิสัยทัศน์ที่กำหนดร่วมกันไว้ เป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกของแต่ละกลุ่ม
- (5) การเรียนรู้เพื่อนำมาสู่การแก้ปัญหา โดยเรียนรู้จากการเชิญผู้ที่มีประสบการณ์จริง และประสบความสำเร็จมาแล้วให้ฟัง หรือไปทัศนศึกษาในชุมชนที่ประสบความสำเร็จ รวมทั้งไปเรียนรู้จากเครือข่ายที่ทำงานตำบลเช่นเดียวกัน รวมทั้งส่งตัวแทนของกลุ่มไปเข้ารับการอบรมตามหน่วยงานต่าง ๆ ที่จัดขึ้น

2.2.3 ผลผลิต

จากการศึกษาเอกสารรายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อการเป็นประชามของตำบลบางขุนไทร พบว่า เมื่อมีการจัดทำโครงการประชามขึ้นแล้ว กิจกรรมกลุ่ม อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล พัฒนาการทำงาน มีการประชุมระดมความคิดเห็น และวางแผนการทำงาน ที่ดีขึ้น มีสมาชิก 36 คน เป็นแกนนำ และมีชาวบ้านอีก 500ครัวเรือนเป็นผู้ร่วมโครงการ และได้ขยายเครือข่ายไปยังตำบลใกล้เคียง อีก 2 ชุมชน และมีการรวมกลุ่มผู้เก็บหอย อีกประมาณ 300 – 500 คน กิจกรรมศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของตำบล มีสมาชิกแกนนำ 22 คน และมีกลุ่มนักศึกษาหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน 35 คน นอกจากนั้นยังมีผู้ใช้บริการที่ไม่มีการเก็บสถิติอีกจำนวนหนึ่งเป็นผู้เรียนกลุ่มสนใจ และผู้มาอ่านหนังสือในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน กิจกรรมกลุ่ม ออมทรัพย์ มีสมาชิก 250 คน

2.3 การหน้าที่ของโครงการ

รายงานผลการศึกษา ประชาคมตำบล ภาคกลาง กรณีตำบลบางขุนไทร ระบุข้อมูลว่า ก่อนที่จะมีโครงการประชาคมตำบลขึ้นในตำบลบางขุนไทร ได้มีการรวมกลุ่มอยู่บ้างแล้ว ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ขึ้นที่หมู่ 10 ในปี พ.ศ.2536 มีกลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ที่หมู่ 6 ในปี พ.ศ. 2524 และมีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ซึ่งตั้งขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2532 นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน เมื่อชุมชนตำบลบางขุนไทร จัดทำโครงการประชาคมตำบล ขึ้น ในการพิจารณาเชิงการหน้าที่ของโครงการดังกล่าวเห็นได้ว่า ได้นำเอากิจกรรมต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชนมาเป็นปัจจัยป้อน ในลักษณะระดมทรัพยากรจากระบบต่างๆ ที่แวดล้อมอยู่เข้ามา จัดการใหม่ตามแนวคิด ประชาคม ทำให้การดำเนินงานแก้ปัญหาของชุมชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น และเป็นการนำเอาหน้าที่ด้านการศึกษา มาเป็น การหน้าที่ของระบบย่อย ในส่วนของการปรับตัวของระบบเศรษฐกิจ และระบบการเมือง ของชุมชน

3. การบรรลุเป้าหมาย

จากรายงานการวิจัย เรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อความเป็นประชาคม ของตำบลบางขุนไทร ให้ข้อมูลว่า การมีโครงการประชาคมตำบล ขึ้นนั้นเป็นการกระตุ้นให้กลุ่มต่างๆ มีการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลง 2 ประการ คือ

1) การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในชุมชน

1.1) การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ มีการขยายกลุ่มออมทรัพย์เพิ่มขึ้นในหมู่ 5 เป็นกลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนียน และสามารถรวมเงินฝากได้ถึง 500,000 บาท ในขณะเดียวกัน ได้มีการจัดตั้งเขตอนุรักษ์พันธุ์หอยแครงขึ้นเป็นระยะทาง 3,000 เมตร ตลอดชายฝั่งทะเล ทำให้ชาวบ้านสามารถจับหอยแครงได้ด้วยวิธีใช้มือแบบเดิม ทำให้มีการกระจายรายได้ ชาวบ้านสามารถมีรายได้ประมาณวันละ 200-300 บาท เริ่มมีหอยเสียบเกิดมากขึ้น และเป็นหอยที่มีราคา สร้างรายได้ให้ชาวบ้าน และมีการแปรรูปเป็นหอยตากแห้ง ซึ่งทำให้เกิดรายได้อีกทางหนึ่ง

1.2) การแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลมาจากการทำงานของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ทำให้มีการดูแลสภาพป่าชายเลนให้มีสภาพสมบูรณ์ ไม่มี การใช้เครื่องมือที่ทำลายสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ

1.3) การแก้ปัญหาด้านสังคม โดยเฉพาะการอพยพย้ายถิ่นไปประกอบอาชีพ นอกชุมชน เมื่อสภาพป่าชายเลนอยู่ในสภาพดีขึ้น ทำให้ลดการอพยพและเปลี่ยนอาชีพ การทำงานของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ทำให้มีการเจรจากับชุมชนใกล้เคียงให้เข้าใจเจตนารมณ์ ของการทำงาน ทำให้เกิดความเข้าใจ และเข้าร่วมเป็นเครือข่ายการอนุรักษ์ด้วยกัน ลดความขัดแย้ง ในขณะเดียวกัน การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนขึ้นที่หมู่ 5 บ้านดอนผิงแดด นอกจากกระตุ้นให้

ชาวบ้านแสวงหาความรู้จากหนังสือต่าง ๆ ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนแล้ว ยังเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เรียนต่อในหลักสูตรการศึกษาออกโรงเรียนสายสามัญของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งเป็นการยกระดับความรู้ของคนในชุมชนขึ้นด้วย

2) ผู้ที่ได้รับการศึกษา

รายงานการวิจัย เรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเป็นประชาคมของตำบลบางขุนไทร โดยมูลนิธิสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ระบุว่ากรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีโอกาสแสดงความคิดเห็น ในรูปเวทีประชาคม ทำให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทั้งกับคนภายในชุมชนและคนนอกชุมชนอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการได้ไปทัศนศึกษา ไปฝึกอบรบ การทดลองปฏิบัติ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวชาวบ้าน จากการสังเกตของการวิจัยพบว่า

2.1) คนในชุมชนมีทัศนคติที่ดีในการทำงานร่วมกัน มีการรวมตัวกันต่อสู้กับกลุ่มอิทธิพลที่เข้ามาฉกฉวยผลประโยชน์ของชาวบ้านบางขุนไทร การทำงานร่วมกันของชาวบ้าน จะมีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบและให้ความร่วมมือกันในการทำงาน

2.2) ในรายงานฉบับเดียวกัน ระบุว่าชาวบ้านเปลี่ยนแปลงวิธีการแก้ปัญหาที่เผชิญร่วมกัน โดยใช้เวทีประชาคมในรูปของการประชุมชาวบ้านประจำเดือน การประชุมกลุ่ม เพื่อเป็นการแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ และแสวงหาทางออกร่วมกัน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีรูปแบบหลากหลาย

โครงการที่ 2 โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 โครงสร้างของสังคม

1) สภาพทั่วไป

จากเอกสาร ประวัติ ผลงาน บทบาทหน้าที่ของ ครูบา สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของพื้นที่อำเภอสตึกและอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้ของโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน โดยครอบคลุมบ้านสระคู ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ บ้านโนนเขี้ยว ตำบลดอนมนต์ อำเภอสตึก และ บ้านสนามชัย อำเภอสตึก ที่สภาพพื้นที่ทางกายภาพแห้งแล้ง ตั้งอยู่บนที่ราบสูง สภาพดินไม่เก็บน้ำ การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ทำนา ทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่ ยากจน และอพยพย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในเมืองใหญ่ การแก้ปัญหาชนบทมักทำโดยรัฐ

2) ระบบย่อย

เอกสารประกอบการสัมมนาผู้บริหารการศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อ เดือนกันยายน 2539 ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนที่แวดล้อมโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน ซึ่งสามารถจัดเป็นระบบย่อยในชุมชน ได้ดังนี้

ระบบเศรษฐกิจ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่พอ ไร่มันสำปะหลัง ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลในการทำการเกษตร เช่น ปลูกมะม่วงหิมพานต์ เลี้ยงวัว ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกยางพารา แต่เป็นการเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวที่มุ่งผลิตเพื่อขาย จึงถูกกลไกการตลาด กำหนดราคาผลผลิต ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์มีบทบาทในฐานะแหล่งเงินกู้เพื่อการผลิตของชาวบ้าน

ระบบการเมืองการปกครอง ความเป็นชุมชนที่แวดล้อมโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน มีระบบการเมืองการปกครอง ตามปกติ คือ มีองค์การบริหารส่วนตำบล คูแลในระดับตำบล มีกรรมการหมู่บ้านรับผิดชอบในระดับหมู่บ้าน ซึ่งมีบทบาทเป็นสื่อการระหว่างชุมชนกับทางราชการอย่างเป็นทางการ

ระบบการศึกษา นอกจากมีโรงเรียนระดับตำบลในระดับประถมศึกษาแล้ว เอกสารประกอบการอบรมโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน รุ่นที่ 3 ได้ให้ข้อมูลว่า มีกิจกรรมการศึกษาอื่น ๆ อีก ได้แก่ โครงการเด็กชักถิ่น ที่บ้านสระคู โครงการฝึกอบรมหลักสูตรการศึกษา นอกโรงเรียน ที่บ้านหัวฝาย โครงการค่ายเยาวชนเด็กเล็กในป่าใหญ่ โครงการวนเกษตร ที่บ้านปากช่อง ตำบลสนามชัย ซึ่งมีบทบาทในการให้การศึกษาแก่คนในชุมชน โดยมีการประสานกิจกรรมโครงการดังกล่าวเข้าด้วยกัน เป็นโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน

3) สภาพปัญหาของชุมชน

จากสรุปข้อมูลปัญหาสำคัญของจังหวัด จัดทำโดยศูนย์สารสนเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย ระบุปัญหาของจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเจาะจงในพื้นที่อำเภอสตึก ได้แก่

- 1) ราษฎรว่างงานและถูกเลิกจ้างทั้งในภาคบริการและภาคอุตสาหกรรม
- 2) ขาดแคลนน้ำอุปโภคและเพื่อการเกษตร เนื่องจากแหล่งน้ำธรรมชาติ และแหล่งน้ำชลประทาน ยังมีอยู่น้อยไม่ครอบคลุมพื้นที่
- 3) การออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินและการกั้นแนวเขตใน ส.ป.ก. ทำให้ล่าช้า จึงเกิดกรณีพิพาทระหว่างราชการกับเจ้าของที่ดิน
- 4) การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า

สภาพปัญหาของชุมชนนั้น นายสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ เขียนไว้ใน บทความเรื่องชนบทกับปัญหาหน้าชนหลัง จนกระทั่งจนมุมว่า “เกษตรกรทำมาหากินแบบทำลาย ต้นทุนตัวเอง ทุนทางธรรมชาติหมดไป ยิ่งทำไปยิ่งลงทุนมากขึ้น พบปัญหามากขึ้น แต่ผลผลิตกลับ ลดลง” และเอกสารประวัติ ผลงาน บทบาทหน้าที่ของ ครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ ยังได้ระบุ ปัญหา ว่าการทำเกษตรเชิงเดี่ยวก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม โดยเฉพาะการทำพืชไร่ที่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ทำให้สภาพดินแห้งแล้งมากขึ้น

1.2 การหน้าที่

เอกสารประกอบการอบรมโรงเรียนชุมชนอีสาน รุ่นที่3 กล่าวถึงความเป็นมาของโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน ว่าเป็นการรวมตัวกันของคนอีสาน เพื่อที่จะแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ริเริ่มโดย นายผาย สร้อยสระกลาง นายคำเดื่อง ภาษี และนายสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ ซึ่งเห็นว่า “โรงเรียนชุมชนอีสาน คือ พลังของคนอีสานกลุ่มเล็ก ๆ ที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อวางรากฐานอนาคตให้กับคนอีสาน แสวงเรียน แสวงรู้เพื่อหาเส้นทางไปสู่การยืน อยู่บนลำแข้งของตนเอง” เริ่มต้นดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 โดยได้รับการสนับสนุนจากสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งเดิมมุ่งหมายที่จะสร้างเกษตรกรต้นแบบ เพื่อนำร่องการวางแผนสร้างชีวิตใหม่ให้กับเกษตรกร และได้นำแนวความคิดนี้ไปร่วมกับโครงการเด็กฮักถิ่น ของ นายผาย สร้อยสระกลาง ที่บ้านสระคูณ และโครงการฝึกอบรมหลักสูตรชาวบ้านของนายคำเดื่อง ภาษี ที่บ้านหัวผาย รวมเป็นโครงการโรงเรียนชุมชนอีสานที่ผู้นำทั้ง 3 คนดังกล่าว เป็นผู้นำทางความคิด และได้มีการเผยแพร่ความคิดนี้ไปยังชุมชนในพื้นที่อำเภอสตึกและที่ใกล้เคียง ซึ่งแสดงถึงบทบาทของระบบย่อยในสังคมที่

พยายามปรับตัวโดยใช้ทรัพยากรในชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาแก้ปัญหา โดยจัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่เรื่อง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมเป็น ปัญหาหลัก

2. โครงการการศึกษาชุมชน

2.1 การกำหนดเป้าหมาย

เอกสารประกอบการอบรมโรงเรียนชุมชนอีสาน รุ่นที่ 3 กล่าวถึงการกำหนดเป้าหมายร่วมกัน โดยมีการ บรรยายแสดงความคิดเห็นและเล่าความเป็นมาของความคิดที่จะแก้ปัญหาของชุมชน และการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ในการแก้ปัญหาของประชาชนในชุมชน ซึ่งได้มีการสรุปและเห็นพ้องต้องกันในกลุ่มผู้ที่เข้าร่วมโครงการ ที่จะใช้โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน ในการแก้ปัญหของชุมชน

2.2 รายละเอียดของโครงการ

2.2.1 ปัจจัยป้อน

1) โครงสร้างของโครงการ

1.1) แนวคิดและหลักการ

โรงเรียนชุมชนอีสานมีแนวความคิดพื้นฐานมาจากความพยายามที่จะช่วยเหลือตนเองของคนในชุมชนให้รอดพ้นจากปัญหาความยากจน โดยเห็นว่าการพัฒนาที่ผ่านมาส่งผลให้มีการจัดการชนบทอย่างไม่เข้าใจชนบทอย่างแท้จริง จึงเป็นการทำลายโครงสร้างในชนบททุก ๆ ด้าน ทางออกของคนในชนบทมีอยู่ทางเดียว คือ ต้องพึ่งตนเองมากกว่าการรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก โดยจะต้องใช้การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง โรงเรียนชุมชนอีสานจัดตั้งขึ้น โดยมีแนวความคิดสำคัญ ดังนี้

1.1.1) อาศัยภูมิปัญญาของชาวบ้านเป็นฐานชี้นำ

การพัฒนาของตนเอง

1.1.2) อาศัยคำชี้แนะของผู้อาวุโสทั้งภายในและ

ภายนอกชุมชนเป็นส่วนเสริมความคิดการพึ่งตนเอง

1.1.3) อาศัยความรู้ด้านเทคนิคจากนักวิชาการเป็น

เครื่องมือที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้

1.1.4) อาศัยความตั้งใจและสำนึกใหม่ของคนใน

ชุมชนเป็นพลังในการปฏิบัติการเพื่อการพึ่งตนเองในชุมชน

1.1.5) อาศัยตัวชี้วัดความสำเร็จจากความอยู่ดีมี

สุข อิ่มปาก อิ่มท้องของคนในชุมชน

1.2) วัตถุประสงค์

เอกสารประกอบการอบรมโครงการโรงเรียนชุมชน อีสานรุ่นที่ 3 ให้ข้อมูลเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของโครงการว่า มีวัตถุประสงค์ “เพื่อวางรากฐาน การแสวงหาความรู้เพื่อหาช่องทางไปสู่การยืนอยู่บนลำแข้งของตนเอง สามารถพึ่งตนเองได้”

1.3) สารการเรียนรู้

เอกสารประกอบการอบรมโครงการโรงเรียนชุมชน อีสานรุ่นที่ 3 ได้สรุป สารการเรียนรู้ ในโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน โดยการพิจารณาหลักการ และวัตถุประสงค์ของโครงการ แล้วนำมาหารือกับผู้รู้ในหมู่บ้านเพื่อนำความรู้จากประสบการณ์ ต่าง ๆ ที่สะสมกันมาในชุมชนผสมผสานกับความรู้ของนักวิชาการจากภายนอกชุมชน เพื่อนำมา กำหนดสารการเรียนรู้ในโครงการ 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1.3.1) กลุ่มเกษตรผสมผสาน ซึ่งมี นายผาย สร้อย สระกลาง เป็นแกนนำ การเรียนรู้ในกลุ่มเนื้อหา นี้ เช่น เกษตรผสมผสาน การเลี้ยงไก่พื้นเมือง การ เก็บออมแบบออมสิน การจัดการระบบองค์กรชุมชน ฯลฯ

1.3.2) กลุ่มเกษตรธรรมชาติ ซึ่งมี นายคำเดื่อง ภาษี เป็นแกนนำ การเรียนรู้ในกลุ่มเนื้อหา นี้ เช่น การจัดการที่ดินและแหล่งน้ำ อาหารธรรมชาติ เกษตรธรรมชาติ การแปรรูปข้าว การเลี้ยงปลาและการเพาะพันธุ์ปลา การออมทรัพย์ ธุรกิจชุมชน แหล่งวิชาการใน ท้องถิ่น ฯลฯ

1.3.3) กลุ่มวนเกษตร ซึ่งมี นายสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ เป็นแกนนำ การเรียนรู้ในกลุ่มเนื้อหา นี้ เช่น วนเกษตร ชีวิตในดิน ธุรกิจมูลค่าเพิ่ม ผลผลิตทางการเกษตร สุขภาพ ชุมชน เกษตรถาวร การปรับปรุงพันธุ์ไม้ งานคหกรรม กองทุน ชุมชนชนบท การจัดการ การตลาด การรวมกลุ่ม ฯลฯ การกำหนดสารการเรียนรู้ ดังกล่าว ปรับเปลี่ยนไปแต่ครั้งตามความจำเป็น และสภาพของกลุ่มเป้าหมาย โดยผสมผสานความรู้จาก ภูมิปัญญาภายในกับภูมิปัญญาภายนอก แต่ยังยึดสาระหลัก ข้างต้นเป็นความรู้ที่ผู้เข้าร่วมโครงการ ต้องเรียนรู้

2) กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน เป็นเกษตรกรที่สมัครเข้ารับการศึกษาอบรม โดยส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ นครราชสีมา

3) ผู้จัดการศึกษา

การจัดการศึกษาชุมชนของโรงเรียนชุมชนอีสาน เป็นการจัดการศึกษาโดยคนในชุมชนดำเนินการเอง และได้รับคำปรึกษาแนะนำจากผู้รู้ภายนอกชุมชน ทั้งในการจัดกิจกรรมการศึกษา แบ่งกลุ่มบุคคล ผู้จัดการศึกษาเป็น 2 กลุ่ม คือ

3.1) ผู้จัด ได้แก่ ชาวบ้านที่รับผิดชอบกิจกรรมโรงเรียนชุมชนอีสาน คือ นายสุทินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ นายผาย สร้อยสระกลาง และนายคำเดื่อง ภาษี

3.2) ผู้สอน ได้แก่

3.2.1) ผู้สอนหลัก คือ นายสุทินันท์ ปรัชญพฤทธิ์, นายผาย สร้อยสระกลาง นายคำเดื่อง ภาษี

3.2.2) วิทยากรภายนอกชุมชน ซึ่งได้แก่ ผู้รู้ที่สอนหลักเชิงบูรณา เช่น ดร.เสน่ห์ จามริก ดร.สีลาภรณ์ (นาครทรรพ) บัวสาย ศ.ดร.บรรเจิด คติกาล และผู้รู้ในชุมชน ใกล้เคียง ซึ่งจะเน้นไปที่ความรู้ทางวิชาการ

3.2.3) พี่เลี้ยง ได้แก่ นักเรียนโรงเรียนชุมชนอีสานรุ่นพี่ที่จบการฝึกอบรมแล้ว และได้ทดลองทำงานในที่ดินของตนเอง ซึ่งพอมีประสบการณ์จะช่วยให้คำแนะนำกับนักเรียนปัจจุบันได้

2.2.2 กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา

เอกสารประกอบการอบรมโครงการโรงเรียนชุมชนอีสานรุ่นที่ 3 ได้อธิบายถึงกระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษาในโรงเรียนชุมชนอีสาน สรุปได้ดังนี้

1) ผู้เรียนสมัครเข้าร่วมโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน และเตรียมเข้ารับการฝึกอบรมตามที่นัดหมาย

2) เริ่มต้นการฝึกอบรมโดยการปฐมนิเทศให้เข้าใจความเป็นมาและหลักการของโครงการ

3) การเรียนรู้เริ่มต้นขึ้นเมื่อผู้สอน ซึ่งได้แก่ ครูบาคำเดื่อง ภาษี ครูบาผาย สร้อยสระกลาง และครูบาสุทินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ เริ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เรียน ซึ่งเป็นการปรับความคิดและอุดมคติให้ใกล้เคียงกัน พร้อมทั้งจะเปิดรับความรู้

4) การเรียนรู้จะเริ่มต้นการเรียนรู้จากค่ายต่าง ๆ และมีวิทยากรภายนอกที่ได้รับเชิญมาจะบรรยายให้ความรู้ตามหัวข้อที่ได้มีการพูดคุยตกลงกันมาตั้งแต่เริ่มต้นวางแผนจัดทำหลักสูตรการอบรม ซึ่งแต่ละรุ่นจะมีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป

การบรรยายของวิทยากรจะผสมผสานไปกับการดูงานในพื้นที่จริงในแต่ละกลุ่มเนื้อหา เช่น เกษตรธรรมชาติ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร ซึ่งผู้เรียนจะได้เรียนรู้จากของจริง จากการฟังบรรยาย และจากการลงมือทดลองทำ ระยะเวลาแห่งละประมาณ 1-2 วัน และอาจมีพี่เลี้ยงคอยให้คำแนะนำ

- 5) ผู้เรียนจะมาสรุบบทเรียนจากการเรียนรู้ของตนเอง โดยมีครูบาเป็นผู้คอยช่วยเหลือ
- 6) ผู้เรียนจะทำแผนการพัฒนาของตนเอง โดยเขียนหรือวาดภาพในฝันไว้
- 7) ผู้เรียนจะแยกย้ายกับกลับไปท้องถิ่นที่อยู่ของตนเอง และเริ่มพัฒนาตามแผนที่ตนวางไว้
- 8) ครูบาจะออกนิเทศ ติดตามและประเมินผลเป็นรายบุคคล

2.2.3 ผลผลิต

โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน จัดกิจกรรมการอบรมขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 มีการอบรมจำนวน 3 รุ่น ผู้ผ่านการอบรมได้กลับไปปฏิบัติในพื้นที่ของตนเอง จากเอกสารรายงานสภาครูบาเดินสาย ในจังหวัด สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี และเอกสารเสนอแนวคิดโครงการเรียนรู้อานเสริมสร้างสิ่งแวดล้อมเพื่อนำมาเสริมสร้างชีวิต ให้ข้อมูลว่าได้มีการขยายงานโรงเรียนชุมชนอีสาน โดยจัดกิจกรรมให้ประชาชนทั่วไปมาศึกษา

2.3 การหน้าที่

เมื่อพิจารณาการหน้าที่ของโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน เห็นได้ว่าโครงการได้ก่อให้เกิดการระดมทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน และทรัพยากรบุคคลจากสังคมภายนอกให้เข้าไปมีบทบาทในการร่วมแก้ปัญหาของชุมชน และได้สร้างความคิดใหม่ของชุมชนในเรื่องการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน ซึ่งสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นทุนเดิมของการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ จึงต้องมีการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ ให้เอื้อต่อการใช้ชีวิตและการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ซึ่งส่งผลต่อการแก้ปัญหาของชุมชน ในด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือสมาชิก มีการผลิตที่ลดรายจ่าย และไม่ส่งผลต่อการทำลายสภาพแวดล้อม

3. การบรรลุเป้าหมายของชุมชน

3.1 การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในชุมชน

เอกสารประกอบการสัมมนาผู้บริหารการศึกษาออกโรงเรียน ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อ เดือนกันยายน 2539 ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการบรรลุเป้าหมายของ โครงการ โรงเรียนชุมชนอีสาน สรุปได้ว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน 2 ลักษณะคือ

1) การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ผู้ผ่านการอบรมจะกลับไปทำอาชีพเกษตร ในแปลงนาของตน แต่มีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต โดยเปลี่ยนมาใช้วิธีเกษตร ธรรมชาติที่ไม่ใช้สารเคมี ไม่ใช้เครื่องจักร เครื่องมือ ที่ทำลายสภาพดิน โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ซึ่งทำให้ลด รายจ่ายผลผลิตเน้นการบริโภคภายในครอบครัวเหลือจากนั้นจึงขาย ซึ่งเป็นการออมทรัพย์ ไปในตัว

2) การแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้เกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติ เกษตร ผสมผสาน วนเกษตร เป็นการปลูกฝังความคิดเกี่ยวกับการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม ปลูกฝังให้ปรับ พฤติกรรมการผลิต ที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม และรักษาระบบนิเวศในแปลงนา

3) การแก้ปัญหาด้านสังคม ได้ทำให้ผู้เข้ารับการอบรมมั่นใจในการ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ไม่อพยพย้ายถิ่นไปทำงานนอกชุมชน นอกจากนี้ยังได้ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมโดยสันติ จึงช่วยให้ผู้เข้ารับการอบรมปรับเปลี่ยนบุคลิกภาพ อุปนิสัย เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากขึ้น ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา

3.2 ผู้ที่ได้รับการศึกษา

ในเอกสารประกอบการประชุมผู้บริหารการศึกษาออกโรงเรียน ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อ กันยายน 2539 ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ ผู้เข้ารับการอบรม ว่ามีการเปลี่ยนแปลง ความคิด ค่านิยมใหม่ เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก มีกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง

โครงการที่ 3 โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านนาหว้า

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 โครงสร้างของสังคม

1) สภาพทั่วไป

แผนพัฒนาตำบลนาหว้า ได้ให้ข้อมูลของตำบลนาหว้า ดังนี้ตำบลนาหว้า อยู่ในเขตอำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา มีเนื้อที่ 56 ตารางกิโลเมตร มีภูมิประเทศ 2 ลักษณะ คือ ภูเขา และที่ราบลุ่ม แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 12 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 6,614 คน 1,346 ครัวเรือน มีฝายน้ำ 2 แห่ง และมีแหล่งน้ำธรรมชาติ ลำห้วย 2 สาย คลอง 16 แห่ง บ่อบาดาล 116 บ่อมี พื้นที่ป่าสงวนทั้งหมด 1,000 ไร่ ที่สาธารณประโยชน์ 4,540 ไร่ และมีแร่ดิบุกเป็นทรัพยากร ธรรมชาติที่สำคัญ

2) ระบบย่อยในชุมชน

ระบบเศรษฐกิจ ประชากรส่วนใหญ่ มีอาชีพหลักทำสวนยางพารา ทำนา ทำสวนผลไม้ และมีอาชีพรอง คือ เลี้ยงสัตว์ มีบริการพื้นฐาน ได้แก่ ถนน ตู้โทรศัพท์สาธารณะ 4 แห่ง มีไฟฟ้าใช้ครบทั้ง 12 หมู่บ้าน

ระบบการศึกษา มีโรงเรียนประถมศึกษา 6 แห่ง มัธยมศึกษา 1 แห่ง ศูนย์การเรียนชุมชน 1 แห่ง ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 12 แห่ง

ระบบศาสนาและวัฒนธรรม มีวัดและสำนักสงฆ์ 2 แห่ง มัสยิด 4 แห่ง มีวัฒนธรรมผสมกันระหว่างวัฒนธรรมไทยที่นับถือศาสนาพุทธ และวัฒนธรรมทางศาสนาอิสลาม

ระบบสาธารณสุข มีสถานอนามัย 2 แห่ง

ระบบการเมืองการปกครอง ตำบลนาหว้ามีองค์การบริหารส่วนตำบลนาหว้า เป็นองค์กรปกครองในระดับตำบล และในแต่ละหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน ดูแลความสงบสุขของชุมชน มีที่ทำการตำรวจประจำตำบล 1 แห่ง นอกจากนี้ มีการจัดตั้งกลุ่มลูกเสือชาวบ้าน มีสมาชิก 150 คน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข มีสมาชิก 80 คน กลุ่มแม่บ้าน มีสมาชิก 600 คน กลุ่มออมทรัพย์ มีสมาชิก 2,000 คน

3) สภาพปัญหาของชุมชน

แผนพัฒนาตำบลนาหว้า พ.ศ. 2542 ได้ระบุสภาพปัญหาของตำบลนาหว้า 7 กลุ่มปัญหา คือ

1. ปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ การคมนาคมไม่สะดวก ประชาชนมีปัญหาด้านสิทธิที่ทำกิน
2. ปัญหาการผลิต การตลาด รายได้ และการมีงานทำ ได้แก่ มีการประกอบอาชีพมีรายได้ทางเดียว และมีอัตราค่าจ้างต่ำ ผลผลิตจากการทำนาต่ำ, ไม่สามารถทำการเกษตรในฤดูแล้ง
3. ปัญหาสาธารณสุขและการอนามัย ได้แก่ ขาดการวางแผนครอบครัว ขาดการดูแลคุ้มครองด้านสุขภาพอนามัย ไม่มีศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน
4. ปัญหาน้ำกิน น้ำใช้ เพื่อการเกษตร ได้แก่ ขาดน้ำสะอาดดื่มพอเพียงตลอดปี ขาดแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่พอเพียง
5. ปัญหาขาดความรู้เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิต
6. ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ขาดการอนุรักษ์ป่าไม้ ป่าไม้ถูกทำลาย แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ขาดการพัฒนา
7. ปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติด

1.2 การหน้าที่

เอกสาร เรื่องศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาชิปไถยนาหว่า : ศูนย์การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน โดยศูนย์การศึกษาออกรโรงเรียนจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2543 ได้ให้ข้อมูล ว่าโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านนาหว่า พัฒนาขึ้นมาจากกิจกรรมของชุมชนที่จัดการพบปะพูดคุยกันที่ศาลาบ้านนาหว่า ซึ่งสร้างมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2477 และต่อมาได้รับการสนับสนุนจากกองทัพบก ผ่านทางโครงการกองทุนเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ (กนช.) ให้ปรับปรุงซ่อมแซมอาคาร ซึ่งใช้เป็นสาธารณะสมบัติของชุมชน ในการจัดกิจกรรมทางศาสนา การประชุมชาวบ้าน ใช้เป็นที่อ่านหนังสือ และกิจกรรมของชุมชน

ชุมชนนาหว่า เป็นชุมชนชนบทเช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในประเทศไทย ที่ประสบปัญหาความยากจน เพราะสามารถผลิตผลผลิตทางการเกษตรได้น้อย ชาวบ้านมีหนี้สินอันเนื่องมาจากความยากจน ทั้งที่เป็นหนี้กับธนาคารและหนี้นอกระบบ ชาวบ้านแต่ละคนแต่ละครอบครัว พยายามช่วยเหลือตนเองตามลำพัง แต่หลายครั้งที่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ซึ่งส่วนหนึ่งเนื่องมาจากขาดความรู้ความเข้าใจปัญหาเท่าที่ควร หลายครอบครัวบุกป่าไผ่เพื่อหาที่ทำกินเกิดปัญหาการทำลายป่า ซึ่งปัญหาเหล่านี้คนในชุมชนรับรู้มาโดยตลอด ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยราชการ เช่น พัฒนาการ เกษตรตำบล ปศุสัตว์ตำบล ครูอาสาสมัครการศึกษาออกรโรงเรียน ฯลฯ อยู่บ้าง แต่ไม่สม่ำเสมอต่อเนื่อง ผู้นำชุมชน ได้แก่ นายเกล้า แก้วเพชร และนายสุนิตย์ กาญจนรัตน์ ผู้ใหญ่บ้าน ได้เป็นผู้ริเริ่มความคิดที่จะหาทางแก้ปัญหาของชุมชนของตนเอง การเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาแต่แรก ในฐานะคนเก่าของชุมชน ส่งผลให้เกิดความร่วมมือกันของชาวบ้าน ในการพูดคุยแลกเปลี่ยน ความคิดเห็นกันและเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน นำไปสู่การแก้ปัญหา ซึ่งพัฒนาไปสู่การรวมกลุ่มกันตามความสนใจ เพื่อ แก้ปัญหาอาชีพและความเป็นอยู่ของแต่ละคนหรือครอบครัว เช่น กลุ่มเลี้ยงแพะ กลุ่มเลี้ยง เป็ดเทศ กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มออมทรัพย์ และจากการเรียนรู้ระหว่างชุมชน ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้กับ ชุมชนอื่น ๆ ในชุมชนคลองเปี้ยะ เป็นต้น นำมาสู่การจัดตั้งกองทุนสำหรับดำเนินงาน ต่าง ๆ ในชุมชน ประมาณว่ามีเงินทุนรวมอยู่ในชุมชน กว่า 22 ล้านบาท ซึ่งใช้หมุนเวียนให้ ชาวบ้านใช้เป็นเงินลงทุน และสวัสดิการของคนในชุมชน ซึ่งได้พัฒนามาเป็นโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว่าขึ้น

จากพัฒนาการของโครงการดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า ชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่ประสบอยู่ และได้จัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมคือการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าไม้) มาเป็นทุนในการผลิตและการบุกเบิกที่ทำกินทำให้ป่าไม้ถูกทำลาย การรวมกลุ่มถกกันถึงปัญหาของชุมชน เป็นความพยายามที่จะปรับตัวของชุมชนในการจัดการกับปัญหาของตน

2. โครงการการศึกษาชุมชน

2.1 การกำหนดเป้าหมาย

เอกสาร เรื่อง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาธิปไตยนาหว้าฯ ให้ข้อมูล ว่า มีการประชุมชาวบ้านตามกลุ่มปัญหา โดยแต่ละกลุ่ม สมาชิกจะกำหนดเป้าหมายในการ แก้ปัญหาของกลุ่ม โดยการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ และบางกรณีมีการ ไปดูงานในชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาทำนองเดียวกัน เพื่อนำมา กำหนดเป้าหมายและวิธีการดำเนินงานในกลุ่ม

2.2 รายละเอียดของโครงการ

2.2.1 ปัจจัยป้อน

1) แนวคิดและหลักการ

เอกสาร เรื่อง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาธิปไตยนาหว้าฯ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับหลักการสำคัญของโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า โดยมุ่งการแก้ปัญหา ที่พึ่งตนเอง “ซึ่งเป็นหลักการที่คนในชุมชนตระหนักดีว่าไม่มีใครจะเข้าใจปัญหาดีเท่ากับคนใน ชุมชน และไม่ควรรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก” หลักการสำคัญในการเรียนรู้ของชุมชน คือ การรวมกลุ่ม ของคนในชุมชน ซึ่งเป็นความพยายามของการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อการพึ่ง ตนเอง และแบ่งปันผลประโยชน์กันภายในชุมชน

2) วัตถุประสงค์

เอกสาร เรื่อง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาธิปไตยนาหว้าฯ ระบุถึงวัตถุประสงค์ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า โดยมุ่งส่งเสริมการรวมกลุ่มของคนภายใน ชุมชนให้มีโอกาสเรียนรู้ ทั้งการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาและการเรียนรู้ตามอัธยาศัย และการเรียนรู้ ตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน ของกรมการศึกษานอกโรงเรียน โดยมีเป้าหมายที่จะพัฒนา คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้มีความมั่นคงในด้านอาชีพ เพื่อให้มีรายได้มากขึ้น และสามารถ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน

3) สาระการเรียนรู้

เอกสาร เรื่อง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาธิปไตยนาหว้าฯ และรายงานผลการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์นาหว้า พ.ศ. 2543 ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสาระการ เรียนรู้ของโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า กล่าวคือจะยังไม่มีกำหนดเนื้อหาไว้ล่วงหน้า แต่ ขึ้นอยู่กับปัญหาที่เผชิญอยู่ โดยมีคณะกรรมการของชุมชนเป็นผู้กำหนดเนื้อหาที่แต่ละกลุ่มจะ เรียนรู้ แต่อย่างไรก็ดี ได้มีการกำหนดกรอบความคิดการทำงานเป็นหลักการไว้ คือ ระบบดี ระบบ ยสวย รวยคุณธรรม หมายความว่า ในการรวมกลุ่มนั้น แต่ละกลุ่มจะต้องมีการจัดระบบในรูปแบบ

คณะกรรมการดำเนินงาน แต่ละกลุ่มมีระเบียบเป็นแนวปฏิบัติ และจะต้องเน้นคุณธรรมหลัก 5 ประการ คือ ความซื่อสัตย์ต่อกัน ความเสียสละเพื่อส่วนรวม ความรับผิดชอบ ความเห็นอกเห็นใจกันและกัน และความไว้วางใจกัน

สาระการเรียนรู้ของแต่ละกลุ่มได้แก่ การออมทรัพย์เพื่อการผลิต การเลี้ยงโค การเลี้ยงเป็ด การเลี้ยงแพะ พืชอาหารสัตว์ การเลี้ยงไก่พื้นเมือง กองทุนสวัสดิการหมู่บ้าน

4) ผู้เรียน/กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายในโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านนาหว้า ได้แก่ สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์, กลุ่มกองทุนสวัสดิการหมู่บ้าน 30 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มทุนปุ๋ย กนช. กองทุนบัตรสุขภาพ กองทุนเยาวชน กองทุนสังกะสี กองทุนอาหารนักเรียน กองทุนรถลากศพ กองทุนเวชภัณฑ์ไก่ กองทุนเครื่องนุ่งข้าว กองทุนเต็นท์ กองทุนโรงสีข้าว กองทุนวัว กองทุนจักรเย็บผ้า ฯลฯ กลุ่มผู้เลี้ยงไก่พื้นเมือง กลุ่มพืชอาหารสัตว์ กลุ่มเลี้ยงแพะนาหว้า กลุ่มเลี้ยงเป็ดเทศ กลุ่มผู้เลี้ยงโค

5) ผู้จัดการศึกษา

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชนนาหว้า เป็นการจัดการศึกษาศึกษาที่ขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาและความต้องการของคนภายในชุมชนเป็นหลัก รูปแบบของการจัดการศึกษาจึงยืดหยุ่นไปตามสภาพของผู้เรียน ผู้ดำเนินโครงการการศึกษาชุมชนนั้น อาจแบ่งได้ดังนี้

1. ผู้นำชุมชน โดยเฉพาะ นายเคล้า แก้วเพชร และนายสุนิตย์ กาญจนรัตน์ จะเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมและกระตุ้นให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น ตลอดจนเป็นผู้ให้คำแนะนำในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน

2. คณะกรรมการ ซึ่งเป็นคณะกรรมการของแต่ละกลุ่มจะร่วมกันกำหนดเนื้อหาที่กลุ่มของตนจะเรียนรู้และดำเนินการตามที่ตกลงกัน ซึ่งเป็นทั้งการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จากการลงมือปฏิบัติจากการสอบถามผู้รู้หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐและจากการทำศศึกษา

3. เจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละเรื่อง จะให้คำแนะนำ ข่าวสารข้อมูล และความรู้ที่จำเป็นของแต่ละกลุ่ม เพื่อนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ภายในกลุ่มเอง

2.2.2 กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา

เอกสารเรื่อง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาธิปไตยนาหว้า และเอกสารประกอบการประชุมแนวทางการจัดการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน โดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคใต้ ได้อธิบายถึงกระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษาของโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า ซึ่งสรุปขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

1. กลุ่มชาวบ้านรวมกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาที่ประสบอยู่ และร่วมกันแสดงความคิดเห็นเพื่อหาทางแก้ปัญหา โดยปัญหาส่วนใหญ่มักจะ ได้แก่ ปัญหาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะความยากจน และการทำลายป่าเพื่อหาที่ทำกิน

2. ชาวบ้านรวมกลุ่มกันตามลักษณะอาชีพหรือปัญหา เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเลี้ยงแพะ กลุ่มพืชอาหารสัตว์ ซึ่งเสนอทางเลือกใหม่ไม่ให้เข้าไปบุกรุกที่ป่าไม้

3. กลุ่มชาวบ้านแต่ละกลุ่มแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งจากความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาเดิมในชุมชน โดยสอบถามจากผู้รู้หรือผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน หรือแสวงหาความรู้จากภายนอกชุมชน โดยติดต่อกับหน่วยราชการ และเครือข่ายชุมชนอื่น ๆ ทั้งเชิญมาบรรยายหรือแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันภายในชุมชน และการออกไปทัศนศึกษาในสถานที่จริง

4. การเรียนรู้เริ่มขึ้นเมื่อสมาชิกกลุ่มเริ่มสร้างความรู้ของกลุ่มของตนขึ้น ปรับความคิดค่านิยมใหม่ ซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติ

5. สมาชิกกลุ่มลงมือปฏิบัติไปในระหว่างเรียนรู้หรือหลังจากมั่นใจในความรู้ที่ตนได้เรียนรู้แล้ว และบรรลุผลในขณะเดียวกันก็ลองผิดลองถูกในลักษณะแก้ปัญหาไปเรียนรู้ไป

6. การขยายผลของการเรียนรู้ไปสู่ประเด็นอื่น เช่น การสร้างกลุ่มกองทุนต่าง ๆ ขึ้น เพื่อเป็นระบบสวัสดิการของชุมชน

2.2.3 ผลผลิต

เอกสารรายงานผลการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์นาหว้า และเอกสารเรื่องศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาธิปไตยนาหว้า ได้แสดงข้อมูลผลผลิตของการจัดกิจกรรมโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า โดยทำให้เกิดเวทีสำหรับการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้

และเป็นฐานสำหรับรับเอาความรู้จากภายนอกชุมชนเข้าสู่ชุมชน ร่วมกับการผสมผสานกิจกรรม เข้ากับวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นรากฐานเดิมคือ กลุ่มออมทรัพย์ และมีการเรียนรู้ที่นำเอา ปัญหาเป็นตัวตั้งแล้วชาวบ้านร่วมกันแสดงความคิดเห็น ทำให้เกิดกองทุนสวัสดิการหมู่บ้านถึง 33 กองทุน ครอบคลุมสวัสดิการทุกเรื่องตั้งแต่เกิดจนตายของคนในชุมชน

2.3 การทำหน้าที่ของโครงการ

การดำเนินโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า เป็นการปรับตัวของชุมชน โดยระบบย่อยทางการเมืองการปกครอง คือ การทำหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านและผู้นำที่ได้รับการยอมรับในชุมชนในการระดมทรัพยากรจากระบบย่อยต่างๆทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนเข้ามาแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งจะเห็นว่า ได้มีการนำความรู้จากภายนอกซึ่งเป็นอีกระบบสังคมหนึ่ง เป็นปัจจัยป้อนสำหรับการแก้ปัญหา และระดมความรู้และประสบการณ์เดิมที่มีอยู่ในชุมชนมาเป็น ปัจจัยป้อน เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ ในโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ของ ระบบย่อยด้านการศึกษาระบบย่อยหนึ่ง เพื่อที่จะพาให้ระบบสังคมของทั้งชุมชนแก้ปัญหาสู่ สภาวะสมดุลของระบบได้

3. การบรรลุเป้าหมาย

เอกสารรายงานผลการดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์นาหว้า และเอกสาร เรื่องศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศาลาประชาธิปไตย นาหว้า ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนนาหว้าโดย โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ได้ช่วยแก้ปัญหาในชุมชน สรุปได้ดังนี้

3.1 การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในชุมชน

3.1.1 การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม และกองทุน ต่าง ๆ ทำให้เกิดการระดมทุนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันแก้ปัญหาลงทุนของชาวบ้านให้มีกำลังมากขึ้น ในการลงทุนเพื่อหารายได้เพิ่มขึ้น

3.1.2 การแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลทางอ้อมที่ทำให้ชาวบ้านมี ทางออกมากขึ้น และไม่เข้าไปทำลายป่า หรือบุกรุกที่ป่าสงวน

3.1.3 การแก้ปัญหาด้านสังคม การรวมกลุ่มทำให้ชาวบ้านมีโอกาสพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นมากขึ้น ก่อให้เกิดความเข้าใจกัน มีความสามัคคี และส่งผลถึงการรวมพลัง ในการแก้ปัญหการแพร่ระบาดของยาเสพติด

3.2 ผู้ที่ได้รับการศึกษา

โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนได้ช่วยให้การชาวบ้านมีจิตใจยินดีที่จะรวมกลุ่มทำงานเพื่อส่วนรวม และมีกระบวนการเรียนรู้โดยการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกันและกัน

โครงการที่ 4 โครงการพัฒนาระบบการสอดแทรกการศึกษาแบบผสมผสานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทยากจน โดยการพึ่งตนเอง (เดลชีไลฟ์)

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 โครงสร้างของชุมชน เอกสารรายงานผลการดำเนินงาน โครงการเดลชีไลฟ์ ให้ข้อมูลของชุมชนที่ดำเนินโครงการ ดังนี้

1) สภาพทั่วไป หมู่บ้านทับช้างและบ้านชะอม (หมู่ 5,6,8,9) ตำบลหนองระเวียง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา หมู่บ้านดังกล่าวเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก มีประชากร 2,238 คน 361 ครัวเรือน มีพื้นที่ 4298 ไร่ มีสภาพเป็นที่ราบ ใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ แต่ไม่พอเพียงทำให้เกิดความแห้งแล้ง มีลักษณะเป็นชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2) ระบบย่อยในชุมชนจำแนกได้ดังนี้

ระบบเศรษฐกิจ ประชากรร้อยละ 78มีอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 13 ว่างาน มีโครงสร้างพื้นฐานที่อำนวยความสะดวก ร้อยละ 81 มีไฟฟ้าใช้ในบ้าน ร้อยละ 71.7 มีวิทยุ และร้อยละ33.5 มีโทรศัพท์

ระบบย่อยด้านการศึกษา มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง มีเด็ก 25 คน มีโรงเรียนประถมศึกษา 1 แห่งและประชาชนมักส่งลูกหลานเข้ามาเรียนต่อในระดับการศึกษาที่สูงกว่าในตัวจังหวัดนครราชสีมา ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา มีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง มีการจัดทำโครงการรณรงค์เพื่อการเรียนรู้หนังสือ และการฝึกอาชีพ ในชุมชน

ระบบศาสนา ในชุมชน มีวัด 2 แห่ง คือวัดทับช้าง และวัดนาม่วง ประชาชนในชุมชน นับถือศาสนาพุทธ

ระบบการเมืองการปกครอง ในขณะที่ดำเนินการ โครงการ การปกครองของชุมชน มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบด้านการปกครอง และมีคณะทำงานส่งเสริมและประสานงานการพัฒนาตำบล เป็นคณะทำงานช่วยเหลือสภาตำบลในการพัฒนาตามโครงการพัฒนาชนบทยากจนของรัฐบาล

3) สภาพปัญหาของชุมชน

จากสรุปข้อมูลปัญหาสำคัญของจังหวัด จัดทำโดยศูนย์สารสนเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย ระบุปัญหาของจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งครอบคลุมถึงปัญหาของ บ้านทับช้าง - ชะอม กล่าวคือ

- 3.1) กลุ่มปัญหาความยากจน ได้แก่ ราคาผลผลิตตกต่ำ ขาดแคลนที่ทำกิน ขาดแคลนเมล็ดพันธุ์พืช การระบาดของศัตรูพืช ขาดรายได้และอาชีพเสริมหนี้สิน
- 3.2) กลุ่มปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ
- 3.3) กลุ่มปัญหาด้านความสงบเรียบร้อยในสังคม

จากกลุ่มปัญหาดังกล่าวในเอกสารการพัฒนารูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นเอกสารโครงการในภาคขยายของโครงการเดลชีไลฟ์ ได้แสดงให้เห็นปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่คือ ปัญหาความยากจน ปัญหาสุขภาพอนามัย ปัญหาการประกอบอาชีพการขาดโอกาสทางการศึกษา ปัญหาสภาพแวดล้อมในชุมชน

ปัญหาดังกล่าวเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่ทำให้มีการสำรวจข้อมูลของหมู่บ้าน และมีการนำข้อมูลไปวิเคราะห์ที่ องค์การ INNOTECH เพื่อออกแบบโครงการโดยละเอียดและนำเสนอโครงการให้กับกระทรวงศึกษาธิการเพื่อนำไปจัดการศึกษาในชุมชน

1.2 การหน้าที่ของชุมชน

จากเอกสารรายงานผลการดำเนินงานโครงการเดลชีไลฟ์ พบข้อมูลว่าเป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์นวัตกรรมและเทคโนโลยีทางการศึกษา (INNOTECH) ขององค์การรัฐมนตรีฝ่ายการศึกษาของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Seameo) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบการนำเอาการศึกษาเข้าไปพัฒนาสภาพการดำรงชีวิตของประชาชนในชนบท การดำเนินงานของโครงการจะเน้นการนำเอารูปแบบที่ศูนย์ INNOTECH พัฒนาขึ้น มาทดลองใช้ในประเทศไทย โดยมีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้เลือกพื้นที่บ้านทับช้าง - ชะอม ตำบลหนองระเวง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา เป็นพื้นที่ดำเนินงานโครงการและมอบหมายให้กรมการศึกษานอกโรงเรียน โดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดนครราชสีมาเป็นผู้ดำเนินงาน ซึ่งเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523

การนำเสนอโครงการในชุมชนนั้น เมื่อพิจารณาเชิงการหน้าที่จะเห็นว่าชุมชนเป็นฝ่ายตั้งรับ ซึ่งเป็นการปรับตัวของชุมชนในลักษณะหนึ่ง โดยระบบย่อยด้านการเมืองการปกครองมีบทบาทในการยอมรับโครงการ ซึ่งเป็นการเห็นพ้องกันในระหว่างผู้นำชุมชนกับผู้เสนอโครงการ และไม่พบว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมในขั้นตอนของการรับโครงการ แต่ไม่มีการคัดค้าน

2. โครงการการศึกษาชุมชน

2.1 การกำหนดเป้าหมาย

เอกสารโครงการเดลซีไลฟ์กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน โดย สัจด์ สันตะพันธ์ (รองประธานคณะกรรมการพัฒนารูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นผู้บริหารโครงการในพื้นที่) ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการนำเสนอโครงการ โดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดนครราชสีมา เป็นผู้ประสานงาน นำโครงการเข้าสู่ระบบการพัฒนาของจังหวัดภายใต้โครงการโคราชพัฒนา ซึ่งมีส่วนสำคัญในการประสานงานกับหน่วยงานพัฒนาต่าง ๆ ในพื้นที่ ได้แก่ เกษตร พัฒนาการ สาธารณสุข ครุ ในขณะเดียวกันการประสานงานในระดับนี้ จะเชื่อมโยงระหว่างระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล เพื่อแสวงหาความร่วมมือ การนำเสนอโครงการดังกล่าว พบว่าได้มีการประชุมชาวบ้านและชี้แจงให้ทราบถึงปัญหาของหมู่บ้าน และให้ชาวบ้านมีส่วนในการกำหนดเป้าหมายของชุมชน ในรูปของแผนพัฒนาหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านร่วมกับผู้จัดกิจกรรมในพื้นที่ ออกสำรวจสภาพหมู่บ้านและนำมาร่วมกันวิเคราะห์จัดหมวดหมู่ของปัญหา จัดลำดับความสำคัญ และทำโครงการแก้ปัญหา

2.2 รายละเอียดของโครงการ

2.2.1 ปัจจัยป้อน

1) แนวคิดและหลักการ

เอกสารโครงการพัฒนารูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งตนเอง พ.ศ. 2530 (เป็นชื่อโครงการเดลซีไลฟ์ ในการปฏิบัติการ ระยะที่ 3) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวโครงการ ว่า โครงการเดลซีไลฟ์ เป็นวิธีการในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาโดยเป็นโครงการที่คิดหรือพัฒนาขึ้นมาโดยชุมชนเอง มีแนวคิดและหลักการของโครงการดังนี้

- 1.1) นำสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนมาเป็นตัวกำหนดเนื้อหาความรู้
- 1.2) สนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้และพัฒนาชุมชน
- 1.3) เน้นการใช้หลักการพึ่งพาตนเอง
- 1.4) สอดแทรกหรือผสมผสานการให้การศึกษาเข้าไปในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนต่าง ๆ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต
- 1.5) สนับสนุนให้เกิดความร่วมมือและการประสานงานระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนที่เกี่ยวข้อง

2) วัตถุประสงค์

โครงการเคลซีไลฟ์ แบ่งวัตถุประสงค์ของโครงการออกเป็น 2

ระดับ คือ

- วัตถุประสงค์ทั่วไป

เพื่อให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทยากจนได้เพิ่มพูน

ความรู้ ความสามารถในการปรับปรุงและพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ของครอบครัว และของ ชุมชนที่อยู่อาศัย

- วัตถุประสงค์เฉพาะ

1. เพื่อให้ประชาชนในชนบทพัฒนาความสามารถและความร่วมมือในการประกอบกิจกรรมและการทำงานร่วมกันเป็นหมู่ เป็นกลุ่ม

2. เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทักษะและความสามารถในการใช้บทบาทผู้นำชุมชนที่มีประสิทธิภาพ

3. เพื่อให้ประชาชนในชนบทเกิดทักษะในการวางแผนการจัดการ และการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันด้วยการพึ่งพาตนเองให้มากที่สุด

4. เพื่อให้เกิดการพัฒนาและปรับปรุงคุณภาพชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น การเกษตร การอนามัย สุขาภิบาล การศึกษาและอื่น ๆ อันเป็นผลจากการสอดแทรกทักษะ การเรียนรู้แบบผสมผสานและเป็นขั้นตอน เพื่อนำความรู้และทักษะไปใช้ประโยชน์ให้ได้มากที่สุด

3) สารการเรียนรู้

เอกสาร คู่มือการพัฒนา รูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งตนเอง ได้ระบุสารการเรียนรู้ในโครงการไว้ โดยแบ่ง สารการเรียนรู้ 2 กลุ่มใหญ่ คือ

3.1 ทักษะพื้นฐานชีวิต เป็นความรู้ความชำนาญที่ช่วยให้คนในชุมชนสามารถแสดงบทบาทหน้าที่ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยแบ่งกลุ่มความรู้เป็น 4 กลุ่ม คือ

3.1.1 ทักษะพื้นฐาน ได้แก่ การอ่าน เขียน การคิดคำนวณ การวิเคราะห์ปัญหา และการกระตุ้นให้ตระหนักถึงปัญหา การแก้ปัญหา การรวบรวม ข้อมูล การตัดสินใจ การวางแผน ฯลฯ

3.1.2 ทักษะการเรียนรู้เฉพาะอย่าง ได้แก่ การแก้ปัญหา ความขัดแย้ง การเก็บรวบรวมข้อมูลและการนำข้อมูลมาใช้ การต่อรอง การตลาด การคำนวณราคา การจดบันทึกข้อมูล ฯลฯ

3.1.3 ทักษะเกี่ยวกับความรู้สึกรู้สึก ทักษะคิด ค่านิยม ได้แก่ ความร่วมมือ การไม่พึ่งพิงผู้อื่น การมีเป้าหมาย การพึ่งพาตนเอง การวินิจฉัยอย่างมีเหตุผล

3.1.4 ทักษะเฉพาะสำหรับกรรมการหมู่บ้าน และอาสาสมัครการศึกษา ได้แก่ การวางแผน การจัดการ การตัดสินใจ การติดต่อประสานงาน การประเมินผล

3.2 ทักษะอาชีพ เป็นความรู้เฉพาะอย่างทีคนในชุมชนเรียนรู้เพื่อการทำอาชีพ เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า การเพาะเลี้ยงปลา การเพาะเห็ดฟาง ฯลฯ ขึ้นอยู่กับการเลือกของชาวบ้าน

การเรียนการสอนจะบูรณาการเนื้อหาทั้งสองด้านเข้าด้วยกัน ไม่เรียนอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่สัมพันธ์กันเพื่อส่งเสริมให้นำไปใช้จริงในชีวิตประจำวัน

4) กลุ่มเป้าหมาย

ชาวบ้านในชุมชนถูกแบ่งเป็นหมู่บ้านต่าง ๆ และได้รับโอกาสให้เข้าร่วมโครงการโดยเปิดโอกาสให้เลือกตามความต้องการหรือสอดคล้องกับสภาพปัญหา โดยแบ่งตาม กิจกรรม คือ

4.1) กลุ่มผู้เรียน จำแนกตามกลุ่มทักษะอาชีพ ซึ่งต้องเรียนทักษะพื้นฐาน ควบคู่ไปด้วย

4.2) กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้นำหมู่บ้าน และอาสาสมัครการศึกษา

5) ผู้จัดการศึกษา

ผู้จัดการศึกษาในโครงการแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับนโยบาย ได้แก่ คณะกรรมการของกระทรวงศึกษาธิการ

ระดับจังหวัดโดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด นครราชสีมา เป็นผู้นำโครงการเข้าสู่ระบบการพัฒนาของจังหวัดภายใต้โครงการ โคราชพัฒนา และประสานงานกับหน่วยงานพัฒนา ในพื้นที่ ได้แก่ เกษตร พัฒนาการ สาธารณสุข ครู เพื่อแสวงหาความร่วมมือ

ระดับชุมชน โครงการเคลซีไลฟ์ ได้พัฒนาผู้นำชุมชนให้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยจัดผู้ดำเนินงานในชุมชนเป็น 3 ประเภท คือ

1)อาสาสมัครการศึกษา (อกศ.) ได้แก่ ชาวบ้านมิได้รับความไว้วางใจและได้รับการคัดเลือกจากคนในชุมชนให้เป็นผู้ทำหน้าที่ช่วยเหลือกรรมการ

หมู่บ้าน (กม.) ผ่านการศึกษาคล้ายกับ อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) โดยมีหน้าที่ประสานงาน ตลอดจนเป็นผู้สอน ผู้สาธิต ผู้ให้คำปรึกษา แนะนำ ภายในกลุ่มการเรียนรู้ที่จัดตั้งขึ้น อาสาสมัคร การศึกษาจะเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมให้มีความรู้ความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ในโครงการ เป็นอย่างดี

2) หัวหน้าคุ้ม ได้แก่ ชาวบ้านที่ได้รับความไว้วางใจ ความศรัทธาเชื่อถือให้เป็นผู้นำกลุ่มชาวบ้านในละแวกเดียวกันประมาณ 7-10 ครัวเรือน ซึ่งเรียกว่า คุ้มบ้าน หัวหน้าคุ้มบ้าน ทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือ คณะกรรมการหมู่บ้านและหน่วยงานอื่น ๆ ใน การพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง

นอกเหนือจากอาสาสมัครทางการศึกษาและหัวหน้าคุ้ม ซึ่ง จัดตั้งอย่างไม่เป็นทางการแล้ว องค์กรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรรมการหมู่บ้าน (กม.) กรรมการสภาตำบล (กสต.) และคณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล (กปต.) ก็จะทำหน้าที่ตามปกติ โดยมีหัวหน้าคุ้มและอาสาสมัครทางการศึกษา (อกศ.) เป็นผู้ให้ ความช่วยเหลือในการพัฒนาโดยเน้นกระบวนการทางการศึกษาและฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างทักษะ พื้นฐานที่จำเป็นต่อชีวิต

3) วิทยากรหรือผู้สอน เป็นผู้รู้ ผู้ชำนาญการในชุมชน ซึ่งมีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์เฉพาะเรื่อง ซึ่งจะได้รับเชิญมาเป็นวิทยากรหรือผู้สอนให้ ความรู้เฉพาะเรื่อง นอกจากนี้ยังเป็นเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานรัฐภายนอกที่มีความรู้เฉพาะเรื่อง

2.2.2 กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา

คู่มือการพัฒนา รูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งตนเอง ได้อธิบาย กระบวนการจัด กิจกรรมการศึกษาของโครงการเดสซีไลฟ์ มีลำดับขั้นตอนที่สรุปได้ดังนี้

1. ศึกษา สำรวจ สภาพปัญหา หรือความต้องการ หรือความสนใจของ ผู้เรียน

2. วิเคราะห์ปัญหาหรือความต้องการเพื่อแปรมาเป็นโปรแกรมการเรียนรู้

3. รวบรวมกลุ่มผู้เรียนจำแนกตามความต้องการที่จะเรียน

4. ติดต่อวิทยากรหรือผู้รู้ ผู้ชำนาญการทั้งภายในหรือภายนอกชุมชน

มาสอน

5. เตรียมสถานที่ วัสดุ อุปกรณ์ สื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ

6. ส่งเสริมสนับสนุนให้ความช่วยเหลือให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินไปได้

7. ประเมินผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

การจัดการเรียนรู้ในชุมชนอาจจัดได้หลายกรณี ได้แก่

1. จัดตามความต้องการและความสนใจของผู้เรียน เช่น การเรียนตัดเสื้อตัดผม ช่างไฟฟ้า ช่อม - แก่เครื่องยนต์
2. จัดเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น เมื่อเกิดโรคระบาดไก่ ก็รวมกลุ่มจัดเป็นกลุ่มการเรียนรู้เรื่องการให้วัคซีนไก่ เป็นต้น
3. จัดเมื่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือผู้มีความรู้ประสบการณ์ เห็นว่าชาวบ้านควรจะมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ

2.3.1 ผลผลิต

เอกสารรายงานผลโครงการเดลชีไลฟ์ ต่อ องค์การ ซีมีโอ ระบุข้อมูลว่า โครงการทำให้เกิดกลุ่มการเรียนรู้ขึ้น กล่าวคือ มีผู้เรียนกลุ่มอาชีพ เช่น ช่างไฟฟ้า ช่างเครื่องยนต์ ช่างปูน ช่างทำอิฐ จำนวน 90 คน ผู้เรียนกลุ่มสนใจ เช่น ทำแปรรูปอาหาร เลี้ยงผึ้ง ผสมพันธุ์ปลา เพาะเห็ด ฯลฯ จำนวน 104 คน และผู้เรียนในโครงการการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ จำนวน 188 คน แต่ผู้เรียนแต่ละคนสามารถเรียนในกลุ่มต่างได้ด้วย

2.4 การหน้าที่

การมีโครงการเดลชีไลฟ์ขึ้นในชุมชนบ้านทับช้าง-ชะอม ตำบลหนองระเวียง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา เป็นการจัดทำโครงการขึ้นเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน โดยเป็นบทบาทของระบบย่อยด้านการศึกษาร่วมกับระบบย่อยด้านการเมืองการปกครอง ในการแสวงหาวิธีการทางการศึกษาเพื่อแก้ปัญหา โดยมุ่งการแก้ปัญหาไปที่คนในชุมชนเป็นเป้าหมายหลัก ซึ่งเป็นปกติของโครงการทางการศึกษาโดยทั่วไปแต่การแก้ปัญหาดังกล่าวได้ส่งผลให้มีการแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคมด้วย

3. การบรรลุเป้าหมายของโครงการ

เอกสารรายงานผลการดำเนินงานโครงการที่เสนอต่อ องค์การ ซีมีโอ ได้รายงานผลของการดำเนินงานที่ ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชน กล่าวคือ

3.1 การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในชุมชน

- (1) การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะความยากจน การจัดการศึกษาในโครงการเดลชีไลฟ์ ได้ผสมผสานทักษะชีวิตและทักษะอาชีพเข้าด้วยกัน ซึ่งทำให้การ

ประกอบอาชีพของคนในชุมชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น เป็นการลดรายจ่าย และเพิ่มประสิทธิภาพของแบบแผนการผลิต

(2) การแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม แม้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมจะไม่รุนแรงในระยะเริ่มโครงการ แต่เมื่อเริ่มดำเนินงานตามโครงการ ชาวบ้านได้เรียนรู้เกี่ยวกับสุขภาพอนามัย และการจัดสภาพแวดล้อมสะอาด จัดการสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ปรับปรุงถนนให้ดี ปรับปรุงสภาพสุขภาพภิบาลของแต่ละครอบครัว

(3) การแก้ปัญหาด้านสังคม การเข้าร่วมโครงการทำให้เกิดการรวม กลุ่มชาวบ้านในแต่ละคุ้มบ้าน โดยการประสานงานของอาสาสมัครการศึกษา ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสพบปะกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน ลดความขัดแย้ง เพราะมีการพูดคุย ทำความเข้าใจกันเสมอ รวมทั้งร่วมกันสอดส่องดูแลเอาใจใส่กันและกัน ทำให้สภาพสังคมสงบสุข

3.2 ผู้ที่ได้รับการศึกษา

รายงานฉบับดังกล่าวแสดงข้อมูลการเปลี่ยนแปลงในด้านตัวคน กล่าวคือความสามารถในการประสานงาน การวางแผนและพัฒนากิจกรรมในชุมชน การมีจิตสำนึกร่วมในการทำงานเพื่อส่วนรวมโดยยินดีอาสาสมัครเข้าทำงานของชุมชน มีความเชื่อในการพึ่งตนเองจนสามารถคิดค้นหาวิธีการตัดสินใจและแก้ปัญหา โดยใช้ความรู้ที่มีอยู่เดิม กับความรู้ที่ได้รับใหม่จากการศึกษาดูงาน และความสามารถในการคิด การสังเกต บทบาทของผู้หญิงในชุมชนมีบทบาทในการพัฒนามากขึ้น สิ่งที่ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงคือการปรับวัฒนธรรม การพูดคุยสนทนามาเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และสามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ได้

โครงการที่ 5 โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 โครงสร้างของสังคม

1) สภาพทั่วไป

โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ จัดขึ้นที่บ้านหลั่น หมู่ที่ 4 ตำบลท่าฉนวน อำเภอโนนรัมย์ จังหวัดชัยนาท จากข้อมูลหมู่บ้าน กชช 2 ค. และข้อมูลรายงานผลการดำเนินงาน โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ระบุว่า ชุมชนบ้านหลั่น ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มในเขตชลประทาน เป็นหมู่บ้านหนึ่งใน 10 หมู่บ้านของตำบลท่าฉนวน

2) ระบบย่อยในชุมชน

ระบบย่อยด้านเศรษฐกิจ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา เป็นอาชีพหลัก และมีอาชีพเสริม ได้แก่ ทำสวนดอกไม้ และสวนผลไม้ มีโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ถนนลาดยาง ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านภายในตำบล มีประปาหมู่บ้าน มีไฟฟ้า และโทรศัพท์สาธารณะ มีความชลประทานดีผ่านหมู่บ้าน และยังมีพื้นที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

ระบบย่อยด้านการศึกษา มีโรงเรียนไทยรัฐวิทยา 57 เป็นโรงเรียนประถมศึกษาที่กินในชุมชนส่งลูกหลานมาเรียน มีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง มีการจัดกลุ่มผู้เรียนในหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนสายสามัญ ระดับมัธยมศึกษา 1 กลุ่ม

ระบบย่อยด้านศาสนา ประชากรในชุมชนนับถือศาสนาพุทธ มีวัดศรีมณีวรรณ เป็นศูนย์ธรรมจิตใจ

ระบบย่อยด้านการเมืองการปกครอง มีผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน ทำหน้าที่ด้านการปกครอง และมีตัวแทนเป็นกรรมการ องค์การบริหารส่วนตำบลท่าฉนวน

3) สภาพปัญหาของชุมชน

รายงานผลการดำเนินงาน โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ของสำนักงานเกษตรอำเภอ อำเภอโมรเมย์ จังหวัดชัยนาท ให้ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาของชุมชนบ้านหล่นสรุปได้ว่า

3.1) ชุมชนมีปัญหาแมลงศัตรูพืชเข้ามาทำลายนาข้าวทำให้สูญเสียผลผลิต ติดต่อกันหลายปีทำให้ชาวบ้านมีรายได้น้อย และต้องลงทุนในการผลิตมากขึ้น

3.2) ชุมชนมีแบบแผนการผลิตโดยการทำนาที่ต้องใช้สารเคมีมากขึ้น ทั้งเป็นยาปราบศัตรูพืช และปุ๋ยเคมี ซึ่งส่งผลกระทบต่อแปลงนา และสุขภาพของคนในชุมชน

ข้อมูลปัญหาสำคัญของจังหวัดที่จัดทำโดยศูนย์สารสนเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย นอกจากจะระบุปัญหาการระบาดของเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล เช่นเดียวกับรายงานของสำนักงานเกษตรอำเภอโมรเมย์แล้ว ยังระบุปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติด ซึ่งแพร่ไปทุกชุมชน และเป็นปัญหาสังคมที่มีในท้องที่ตำบลท่าฉนวนด้วย

1.2 การหน้าที่ของชุมชน

จากเอกสาร รายงานผลการดำเนินงาน โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ที่จัดทำโดยสำนักงานเกษตรอำเภอโมรเมย์ จังหวัดชัยนาท ให้ข้อมูลว่าสำนักงานเกษตรอำเภอนำเสนอแนวคิดการจัดการศัตรูพืชแบบผสมผสาน โดยการประชุมชาวบ้านเพื่อชี้แจง

สภาพปัญหา และทำความเข้าใจแนวคิดโครงการ เมื่อพิจารณาการหน้าที่ของชุมชนในการจัดการกับปัญหา เห็นได้ว่าระบบใหญ่ของสังคมระดับอำเภอหรือสูงกว่าเห็นปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ จึงนำเสนอแนวคิดโครงการ เป็นปัจจัยป้อนให้ชุมชน นำไปใช้แก้ปัญหา ในระยะแรก มีรายงานว่า มีสมาชิกเป็นกลุ่มแม่บ้านเพียง 32 คน แต่เนื่องจากปัญหาเรื่องแมลงศัตรูพืชระบาดเป็นปัญหาที่เห็นได้ชัดเจน และส่งผลกระทบต่ออาชีพและรายได้ จึงถูกจัดลำดับความสำคัญเป็นอันดับแรกที่จะต้องแก้ปัญหา

2. โครงการการศึกษาชุมชน

2.1 การกำหนดเป้าหมาย

เอกสารโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ พ.ศ. 2543 ให้ข้อมูลว่า ได้มีการประชุมชาวบ้าน เพื่อชี้แจงโครงการ และนำสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการไปศึกษาดูงานในหมู่บ้านที่เข้าโครงการ จากนั้นจึงมีการประชุมร่วมกัน กำหนดเป้าหมาย ในการทำการเกษตร ที่ลดการใช้สารเคมีกำจัดแมลง

2.2 รายละเอียดโครงการ

2.2.1 ปัจจัยป้อน

1) แนวคิดและหลักการ

เอกสารโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริระบุแนวคิดและหลักการของโครงการ ว่ามีแนวความคิด ที่ได้รับมาจากองค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ (FAO) โดยพิจารณาเห็นว่าปัญหาสำคัญของมนุษย์โดยเฉพาะด้านสุขภาพอนามัย สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ ล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับสารกำจัดศัตรูพืชและสารเคมีทางการเกษตรอื่น ๆ การแก้ปัญหาที่สำคัญก็คือการลดการใช้สารเคมีที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรให้มากที่สุด และใช้วิธีการอื่นในการป้องกันศัตรูพืชและฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการแก้ไขปัญหา และมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ที่เกษตรกรจะได้จากการค้นคว้าทดลองและปฏิบัติจริง แนวความคิดของโครงการมีหลักการสำคัญโดยสังเขปดังนี้

(1) เป็นการทำการเกษตรกรรมที่เน้นการ ไม่ใช้สารเคมีโดยไม่จำเป็น แต่ใช้กลไกตามธรรมชาติในการควบคุมและกำจัดศัตรูพืช รวมทั้งการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมให้อุดมสมบูรณ์ โดยวิธีเกษตรธรรมชาติ

(2) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เรียน โครงการค้นคว้า ทดลอง วิเคราะห์ข้อมูล แสวงหาทางเลือกและตัดสินใจเกี่ยวกับการบริหารจัดการแปลงพืชของตน

(3) เน้นการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มที่ผู้เรียนจะร่วมกัน กำหนดเนื้อหาของการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการจำเป็นของตน

(4) การเรียนรู้ในรูปแบบของโรงเรียนเกษตรกร หมายถึงการเรียนรู้ ณ ที่ใดก็ได้ที่อยู่ใกล้แปลงนามีบริเวณเพียงพอมีเกษตรกรจะมาทำกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกันอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 วัน ตลอดฤดูการเพาะปลูก

(5) กระบวนการเรียนรู้จะทำให้ผู้เรียนค้นพบ วิธีการจัดการศัตรูพืชด้วยตนเอง เกิดความเชื่อมั่นมีการตัดสินใจที่ถูกต้อง และสามารถถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้อื่นได้

2) วัตถุประสงค์

การจัดทำโครงการ โรงเรียนเกษตรกรมีวัตถุประสงค์ คือ

1. เพื่อส่งเสริมการควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสาน มุ่งเน้นให้เกษตรกรมีความมั่นใจในการจัดการศัตรูพืชให้อยู่ในระดับสมดุล ลดการใช้สารเคมีให้ปลอดภัยต่อตัวเกษตรกร ผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม

2. เพื่อให้เกษตรกรตระหนักถึงภัยของสารเคมีสามารถใช้สารเคมีได้อย่างถูกต้องและปลอดภัย

3. เพื่อเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ในการควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสานได้

3) สาระการเรียนรู้

เอกสาร โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริระบุสาระของการเรียนรู้ในโครงการไว้ กล่าวคือ เกษตรกรผู้เรียนจะเป็นผู้กำหนดว่าต้องการจะเรียนรู้เรื่องใดเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันหน่วยงานผู้จัดทำโครงการก็จะเสนอเนื้อหา ที่เกษตรกรควรรู้เกี่ยวกับการควบคุมศัตรูพืช ได้แก่

1. การเฝ้าวิเคราะห์ระบบนิเวศวิทยา
2. การทดสอบหรือทดลองด้วยตนเอง เช่น การทำสวนแมลง การทดสอบการใช้สารเคมี ฯลฯ

3. การร่วมกันแก้ไขปัญหา

4. การควบคุมแมลงศัตรูพืช

5. กระบวนการกลุ่มและการจัดตั้งกลุ่ม

4) ผู้เรียน / กลุ่มผู้เรียน

รายงานผลการดำเนินงาน โครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริให้ข้อมูลผู้เรียนไว้ ดังนี้

1. เกษตรกรที่ประสบปัญหาศัตรูพืชและเข้าร่วมในโครงการ จำนวน 30 คน ในครั้งแรก และในครั้งที่ 2 มีผู้สมัครเข้าโครงการ อีก 32 คน
2. ชาวบ้านทั่วไปไปประชุมชนเป็นกลุ่มเป้าหมายรองที่เข้าร่วมกิจกรรมและสังเกตการณ์ในกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ รวมทั้งเข้าร่วมในกิจกรรมต่อเนื่องของกลุ่ม เช่น สมาชิกกลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มทำสวนดอกไม้ เป็นต้น

5) ผู้จัดการศึกษา

การจัดการศึกษาตามโครงการ โรงเรียนเกษตรกรเป็นการจัดการศึกษาที่หน่วยงานภายนอกได้แก่ สำนักงานเกษตรอำเภอ โดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเข้าไปดำเนินการจัดกิจกรรมศึกษา ตั้งแต่การรวมกลุ่มการประสานงานจัดหาสถานที่ การเชิญวิทยากรมาให้ความรู้ การจัดตั้งวิทยากรพี่เลี้ยง รวมถึงตลอดถึงการจัดบรรยากาศการเรียนรู้ และการจัดหาวัสดุอุปกรณ์สิ่งที่สังเกตได้ชัดเจนคือ บทบาทของการเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่รับผิดชอบโรงเรียนเกษตรกรแต่ละแห่งที่สามารถจัดบรรยากาศการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น ส่วนผู้สอนนั้นแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

1. วิทยากรที่เป็นนักวิชาการภายนอก ที่เชิญมาให้ความรู้ทางวิชาการเป็นครั้งคราว
2. เกษตรกรก้าวหน้า และวิทยากรพี่เลี้ยงซึ่งเป็นเกษตรกรที่มีความรู้ความชำนาญ หรือมีประสบการณ์ ในการควบคุมศัตรูพืช จะมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ และ ประสบการณ์ ให้กับเกษตรกรผู้เรียนในระหว่างการทำกิจกรรมร่วมกัน

2.2.2 กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา

เอกสารโครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ระบุกระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา ซึ่งสรุปขั้นตอนได้ ดังนี้

- 1) การสำรวจสภาพปัญหา
- 2) การรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อชี้แจงและกระตุ้นให้เข้าร่วมโครงการ
- 3) การเตรียมการด้านวิทยากร สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ และวางแผนการสอน
- 4) การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดย
 - 4.1) การค้นคว้าทดลองในสภาพจริง

- 4.2) การเรียนรู้โดยกระบวนการพบกลุ่ม
- 4.3) การเรียนรู้จากวิทยากรและศึกษาเอกสาร
- 5) การลงมือปฏิบัติ
- 6) การติดตามและประเมินผล

โรงเรียนเกษตรกรจัดขั้นตอนของการทำกิจกรรมการเรียนรู้ ในโครงการ ดังนี้

1. เกษตรกรและเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรพบกันที่จุดนัดหมายซึ่งตั้งเป็นโรงเรียนเกษตรกร มีการอธิบายถึงกิจกรรมที่จะทำร่วมกันในวันนั้น รวมทั้งซักถามพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน มีการอภิปรายเพื่อกำหนดขอบเขตของการเรียนรู้ร่วมกัน
2. แบ่งกลุ่มเกษตรกรออกเป็นกลุ่มย่อย กลุ่มละประมาณ 5 - 7 คน ลงสำรวจแปลงนาเพื่อตรวจนับแมลงศัตรูพืช ศัตรูธรรมชาติ และสำรวจสภาพทั่วไปของแปลงนา เช่น ระดับน้ำ ลักษณะต้นพืช (ข้าว) วัชพืช การทำลายพืชของศัตรูพืช การเก็บตัวอย่างพืช โรค และแมลง ซึ่งผู้เรียนจะต้องบันทึกลงในแบบสำรวจของตน
3. เกษตรกรผู้เรียนร่วมกันวิเคราะห์ระบบนิเวศวิทยาของแปลงนา โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาวิเคราะห์จัดแสดงความสัมพันธ์และสภาพของสิ่งที่พบเห็น เช่น ปริมาณหรือความหนาแน่นของศัตรูพืช จำนวนของแมลงที่สามารถควบคุมศัตรูพืช สภาพทั่วไปของแปลงนา สภาพของต้นพืช การวิเคราะห์ดังกล่าวเกษตรกรจะทำโยการวาดรูปสิ่งที่ได้พบเห็นลงในแผ่นกระดาษขนาดใหญ่ โดยจัดทำเป็นกลุ่ม
4. จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลในแปลงนาเกษตรกรผู้เรียนจะมีการอภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและปรึกษาหารือ เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยนำเสนอต่อที่ประชุมใหญ่เพื่อเปิดอภิปราย ซักถาม ก่อนหาข้อสรุปสำหรับนำไปปฏิบัติจริง
5. ในแต่ละวันจะมีการบรรยายเพิ่มเติมความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรของชุมชน ซึ่งเป็นความรู้ที่เกษตรกรผู้เรียนบอกความต้องการกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เพื่อให้ประสานงานเชิญผู้รู้ ซึ่งอาจจะเป็นนักวิชาการจากหน่วยงานราชการ หรือองค์กรเอกชน ตลอดจน ผู้รู้หรือผู้ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรในชุมชน หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน นอกจากนี้ยังอาจเพิ่มเติมความรู้ด้วยการศึกษาจากเอกสารที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจัดหาให้ตามความต้องการของเกษตรกรด้วย

6. นอกจากกิจกรรมการเรียนรู้แล้ว ยังฝึกกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ เพื่อพัฒนาทักษะการแก้ปัญหาการเป็นผู้นำ การทำงานเป็นทีม ฯลฯ ด้วย

7. การเสร็จสิ้นการเรียนรู้ในแต่ละวันจะเป็นการสรุปข้อมูล และวางแผนการทำกิจกรรมในสัปดาห์ต่อไป ขั้นตอนการเรียนรู้ดังกล่าวจะทำต่อเนื่องไปจนถึงสิ้นสุดฤดูกาลเพาะปลูกในแต่ละครั้งและเมื่อสิ้นสุดฤดูกาลเพาะปลูก จะมีการสรุปบทเรียนจึงถือว่าจบการเรียนรู้และจะเริ่มต้นใหม่เมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูกครั้งใหม่ตามความต้องการที่จะเรียนรู้ของเกษตรกร

2.2.3 ผลผลิต

รายงานผลการดำเนินงาน โครงการโรงเรียนเกษตรกร ระบุข้อมูล ผู้ผ่านการอบรมในโครงการที่หมู่บ้านหลัก จำนวน 2 รุ่น ครั้งที่ 1 จำนวน 30 คน ครั้งที่ 2 จำนวน 33 คน

2.3 การหน้าที่

โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ เป็นการกระทำทางสังคมที่ความต้องการจะแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจาก การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช มากเกินขนาด และไม่สามารถกำจัดแมลงที่มีการระบาดมากได้ ชุมชนเลือกใช้โครงการตามคำแนะนำของราชการ ซึ่งแสดงให้เห็นการแลกเปลี่ยนบทบาทกันระหว่างระบบการเมืองการปกครอง กับระบบเศรษฐกิจ และระดมแนวคิดทางการศึกษาเข้ามาเป็น เครื่องมือ ในการแก้ปัญหา ที่มีความสัมพันธ์กัน เพื่อที่จะสร้างสมดุลใหม่ให้เกิดขึ้นในชุมชน

3. การบรรลุเป้าหมาย

เอกสารรายงานผลการดำเนินงานโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ให้ข้อมูลว่าโครงการได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนดังนี้

3.1 การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมชุมชน จำแนกได้ดังนี้

(1) การแก้ปัญหาเศรษฐกิจ โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริเสนอให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตจากการทำนาด้วยสารเคมี และยาปราบศัตรูพืช ไปสู่การทำนาโดยไม่ใช้สารเคมี และใช้แมลงควบคุมแมลง ทำให้ลดต้นทุนการผลิต นอกจากนั้น การเข้าร่วมโครงการทำให้เกิดการรวมกลุ่มทำกิจกรรมใหม่ ๆ ขึ้น เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแปรรูปผลผลิต กลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ ซึ่งเพิ่มอาชีพใหม่ให้กับคนในชุมชน เป็นช่องทางเพิ่มรายได้ให้กับคนในชุมชน

(2) การแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตที่ทำให้สภาพแวดล้อมดีขึ้น จากแบบตรวจนับแมลงในนาข้าวพบว่า มีแมลงที่ทำหน้าที่ควบคุม แมลงศัตรูพืชเกิดมากขึ้น มีปู ปลา ในนาข้าวซึ่งแสดงถึงคุณภาพของสิ่งแวดล้อม

(3) การแก้ปัญหาด้านสังคม การรวมกลุ่มของคนในชุมชนทำให้เกิดกิจกรรมที่ต้องทำร่วมกันลดความขัดแย้งและมีกิจกรรมมากขึ้นจนได้รับการยอมรับจากชุมชนใกล้เคียง

3.2 ผู้ที่ได้รับการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงที่ตัวชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับการศึกษา แสดงให้เห็นถึงวิธีการในการแก้ปัญหาที่รวมกลุ่มกันทำงานซึ่งเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ดีที่คนในชุมชนมีโอกาส แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน จากเอกสารรายงานผลการดำเนินงานแสดงให้เห็นแผนผังแมลงในนาข้าว ที่ชาวบ้านเขียนขึ้นเองจากการสำรวจแปลงนาและการวิเคราะห์ปริมาณแมลง ซึ่งแสดงถึงระบบความคิดที่เปลี่ยนไป

โครงการที่ 6 โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 โครงสร้างของสังคม

1) สภาพทั่วไป

ข้อมูลจากเอกสาร โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน อำเภออุ้มผาง จังหวัดศรีสะเกษ ของศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภออุ้มผางให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ ชุมชน ดังนี้

ตำบลโสน อำเภออุ้มผาง เป็นชุมชนในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ ตั้งอยู่บนที่ราบสูง สภาพโดยทั่วไป พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่แห้งแล้ง ประชาชนปลูกบ้านเรือนรวมกันเป็นกลุ่ม มีถนนดินเชื่อมต่อกายในหมู่บ้าน

2) ระบบย่อยในชุมชน สามารถจำแนกได้ ดังนี้

ระบบย่อยด้านเศรษฐกิจ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ ลำปะหลัง ไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และปลูกหอมแดง แต่เป็นการทำการเกษตรแบบพึ่งน้ำฝนเป็นหลัก แหล่งน้ำธรรมชาติมีไม่พอสำหรับการทำเกษตร เมื่อว่างเว้นจากฤดูทำการเกษตรชาวบ้านมักอพยพไปทำงานในเมืองใหญ่ มีบริการสาธารณะ ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า โทรศัพท์มีประจำหมู่บ้าน

ระบบย่อยด้านการปกครองแบ่งเป็น 12 หมู่บ้าน มีคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นองค์การปกครองในระดับอำเภอ

ระบบย่อยด้านการศึกษา มีโรงเรียน 1 แห่ง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน 1 แห่ง

3) สภาพปัญหาในชุมชน

จากรายงานการติดตามผลและประเมินผลโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน ของศูนย์พัฒนาและส่งเสริมอาชีพให้ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาของชุมชนดังนี้

- (1) ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ประชากรส่วนใหญ่ยากจน การทำการเกษตรต้องพึ่งน้ำฝนเพียงอย่างเดียวทำให้การทำการเกษตรไม่สม่ำเสมอ ผลผลิตลดลงสัมพันธ์กับรายได้ที่ไม่แน่นอน
- (2) ปัญหาการอพยพย้ายถิ่นออกไปทำงานในเมืองใหญ่ แต่เมื่อประสบวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 ทำให้แรงงานถูกเลิกจ้างและกลับมาสู่ภูมิภาคเดิม ทำให้ไม่มีอาชีพและบางกรณีก่อให้เกิดปัญหาสังคมโดยเฉพาะปัญหายาเสพติด
- (3) ปัญหาการผลิตส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะการใช้สารเคมี การทำลายป่าเพื่อนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ โดยไม่มีการปลูกทดแทน
- (4) ปัญหาเกี่ยวกับคนในชุมชนที่ไม่สามารถเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาได้หรือรับความช่วยเหลือ เพราะไม่รู้วิธีการทำอาชีพอื่น

1.2 การหน้าที่ของชุมชน

รายงานการติดตามผลและประเมินผลโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน ให้ข้อมูลว่า โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน (พอย.) เป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ผ่านกรมวิเทศสหการ มายังกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ ให้ดำเนินโครงการพัฒนาภายใต้กรอบความคิดการฝึกอบรมทักษะทางอาชีพเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของการจ้างงาน (Skill Training for Sustainable Employment) โดยมุ่งหวังว่ากลไกการดำเนินงานของกรมการศึกษานอกโรงเรียนจะสามารถดูแลและส่งเสริมให้แรงงานคืนถิ่น ซึ่งได้รับผลกระทบจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศในปี พ.ศ.2540 ได้รับการพัฒนาทักษะและฝึกหัดอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของแรงงานคืนถิ่น เพื่อจะได้เกิดการสร้างรายได้เลี้ยงชีพ และสามารถพัฒนาไปสู่การประกอบอาชีพอิสระได้ด้วย

กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน และมีส่วนหนึ่งที่เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพของประชาชน ได้พยายามพัฒนารูปแบบและวิธีการจัดการศึกษาที่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงได้ร่วมมือกับหน่วยงานทั้งสอง ดำเนินโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน (พอย.) ขึ้นในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ขึ้นในปี พ.ศ.2541 จนถึง พ.ศ.2542 ก่อนที่จะขยายผลออกไปยังพื้นที่อื่น ๆ การนำเสนอโครงการเข้าไปในชุมชน เป็นลักษณะของการประชุมชี้แจงชาวบ้านและเชิญชวนให้เข้าร่วมโครงการ การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาเป็นการกำหนดคร่อมกันระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานที่นำเสนอโครงการ โดยให้

ความสำคัญกับการแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ และคาดว่าเมื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจแล้ว จะส่งผลให้แก้ปัญหาอื่นๆ โดยเฉพาะปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ด้วย

2. โครงการการศึกษาชุมชน

2.1 การกำหนดเป้าหมาย

เอกสารโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน ของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ระบุข้อมูลว่า หน่วยงานเจ้าของงบประมาณได้กำหนดเป้าหมายของโครงการไว้ ล่วงหน้าโดยมุ่งแก้ปัญหาการว่างงานของแรงงานคืนถิ่น ซึ่งหากแก้ปัญหการว่างงานได้ก็จะเป็นการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุที่จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาอื่น ทั้งปัญหาสังคมและปัญหาสิ่งแวดล้อม ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมาย เฉพาะในกลุ่มผู้นำชุมชนที่เป็นผู้จัดการโครงการในชุมชน

2.2 รายละเอียดของโครงการ

2.2.1 ปัจจัยป้อน

1) แนวคิดและหลักการ

เอกสารโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน ของกรมการศึกษานอกโรงเรียนกล่าวถึงแนวคิดและหลักการของโครงการ ว่าเป็นโครงการการศึกษาชุมชนที่มุ่งหมายจะช่วยให้แรงงานคืนถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ กลับมาสู่ภาคชนบท ได้มีอาชีพ มีรายได้ เป็นโครงการที่มีลักษณะของการนำโครงการพัฒนาจากภายนอกชุมชนเข้ามาเผยแพร่ให้กับชาวบ้าน และให้กลุ่มชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน โดยตระหนักถึงศักยภาพของ “แรงงานคืนถิ่น” ในอันที่จะเป็นแรงงานที่มีคุณภาพได้อีก เมื่อเศรษฐกิจของประเทศฟื้นตัวขึ้นในอนาคต การดำเนินงานโครงการมีหลักการคือ

1. ส่งเสริมการจัดการศึกษาด้านอาชีพ โดยเน้นการสอนให้เห็นช่องทางในการประกอบอาชีพให้ผู้เรียนมีข้อมูลประกอบการตัดสินใจเลือกอาชีพให้เหมาะสมกับสภาพของตนเอง
2. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้มีความยืดหยุ่น ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามความจำเป็นและความสนใจ
3. การจัดกิจกรรมการศึกษาในชุมชนเน้นการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เพื่อให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและรับช่วงในการพัฒนาอาชีพของกลุ่มเป้าหมาย
4. เน้นเนื้อหาสาระที่จำเป็นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาชุมชนและการประกอบอาชีพตามความเหมาะสมของผู้เรียนและชุมชนนั้น ๆ โดยเฉพาะในเรื่องอาชีพ จะให้ความสำคัญกับการส่งเสริมอาชีพที่ใช้ทรัพยากรในชุมชน ไม่ลงทุนสูง

5. หลักสูตรการพัฒนาอาชีพจะไม่มุ่งเน้นเฉพาะการฝึกทักษะและฝีมือ แต่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาความรู้และความสามารถในด้านต่าง ๆ ตามความจำเป็น นับตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา และแสวงหาทางเลือกที่เหมาะสม การจัดกระบวนการเพื่อให้เห็นช่องทางในการประกอบอาชีพ การฝึกหัดทั้งภาคปฏิบัติและภาคทฤษฎี การทำงานเป็นกลุ่ม การพัฒนาทัศนคติและลักษณะนิสัยที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ การบริหารจัดการ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้จะเป็นการทำงานที่สามารถต่อเนื่องจนครบวงจรของการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การประกอบอาชีพได้ แต่เนื้อหาต่าง ๆ จะปรับให้เหมาะสมกับสภาพของผู้เรียนด้วย

6. การจัดรูปแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาอาชีพ จะจัดให้เกิดความหลากหลาย และเหมาะสมกับสภาพชุมชนและผู้เรียน การจัดกิจกรรมจะเน้นให้ผู้เรียนได้รับข้อมูลข่าวสารประกอบการพิจารณาในการตัดสินใจ ฝึกและพัฒนาอาชีพอย่างสม่ำเสมอ

7. จัดระบบการติดตามผู้จบการศึกษาจากโครงการ เพื่อนำมาปรับปรุงคุณภาพการดำเนินงาน โครงการและการพัฒนาอาชีพของผู้เรียน

การเข้าร่วมโครงการของแรงงานคืนถิ่น ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักของโครงการ จะเป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้ได้รับการฝึกอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพของตนเอง ซึ่งจะก่อให้เกิด รายได้ในการเลี้ยงชีพ และหากจะนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมโครงการแล้วมาใช้ในการประกอบอาชีพ เป็นอาชีพอิสระก็จะช่วยลดปัญหาเศรษฐกิจและเป็นการสร้างงานขึ้นในสังคม

2) วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความต้องการและจัดการฝึกอาชีพให้กับประชาชนที่ว่างงาน (แรงงานคืนถิ่น) ซึ่งได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำ เพื่อให้มีรายได้และมีอาชีพ

2. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาอาชีพที่ครบวงจร

3. เพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพของกลุ่มเป้าหมายให้ก้าวหน้าและยั่งยืน

3) สาระการเรียนรู้

โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน กำหนดสาระการเรียนรู้ของการจัดการศึกษาจากการศึกษาสภาพของชุมชน และความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย และวิเคราะห์เสนอทางเลือกให้กลุ่มเป้าหมาย เลือกอาชีพที่เหมาะสมกับตนเอง ลักษณะของเนื้อหาจะประกอบด้วย 3 ส่วน คือ

1. เนื้อหาด้านวิชาชีพตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย เช่น แปรรูปผลิตภัณฑ์จากไม้ ผลไม้ ทอผ้า ทอเสื่อ เลี้ยงกบ ฯลฯ

2. เนื้อหาด้านการจัดการ การตลาด การบรรจุภัณฑ์ การจำหน่าย ฯลฯ

3. เนื้อหาด้านการส่งเสริมการประกอบอาชีพ เช่น การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ การบริหาร เงินทุนกู้ยืมเงินเพื่อการประกอบอาชีพ ฯลฯ

4) ผู้เรียน / กลุ่มเป้าหมาย

โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืนกำหนดกลุ่มเป้าหมายโดยจัดลำดับความสำคัญคือ

1. แรงงานคืนถิ่น ซึ่งเป็นผู้ว่างงานในชุมชน ซึ่งเป็นผู้ว่างงานในชุมชนและอาจไม่มีทางเลือกอื่นในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

2. กลุ่มเยาวชนและกลุ่มแม่บ้าน

5) ผู้จัดการศึกษา

โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน เป็นโครงการการศึกษาชุมชนที่หน่วยงานภายนอกชุมชนเป็นผู้นำเสนอโครงการ ประกอบกับเป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์การระหว่างประเทศโดยเฉพาะ UNDP ดังนั้น การบริหารโครงการจึงมีความซับซ้อน มีผู้ดำเนินโครงการในแต่ละระดับ กล่าวคือ

1. คณะกรรมการโครงการส่วนกลาง ประกอบด้วยผู้แทนจากหน่วยงานที่ประสานความร่วมมือ 3 หน่วยงาน คือ UNDP กรมวิเทศสหการ และกรมการศึกษา นอกโรงเรียน โดยมีหน้าที่กำหนดนโยบายและส่งเสริมสนับสนุน ประสานงาน พัฒนารูปแบบการดำเนินงาน ร่วมวางแผนกับหน่วยงานปฏิบัติ สนับสนุนงบประมาณ กำกับ ติดตาม และประเมินผล ตลอดจนพัฒนาโครงการและขยายผลไปยังชุมชนอื่น

2. คณะกรรมการระดับจังหวัด ประกอบด้วยข้าราชการภาคเอกชน คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ซึ่งทำหน้าที่ระบุความต้องการในการพัฒนาอาชีพในชุมชน พัฒนารูปแบบการดำเนินงาน วางแผน คัดเลือกพื้นที่ คัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย และพื้นที่ประสานงานการจัดกิจกรรมตลอดจนกำกับดูแล ติดตามผลและรายงานผล

3. ผู้ประสานงานโครงการ ได้แก่ ครูอาสาสมัครการศึกษานอกโรงเรียน หรือครูประจำศูนย์การเรียนรู้ชุมชนซึ่งจะประสานงานให้เกิดกิจกรรมการเรียนการสอนขึ้น

ในพื้นที่โครงการ อำนวยความสะดวกในการจัดกิจกรรม และเป็นสื่อกลางระหว่างผู้เรียน ครูผู้สอน และผู้บริหาร โครงการระดับต่าง ๆ

4. ครูสอนวิชาชีพ หรือวิทยากร ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้สอนวิชาชีพ ให้กับกลุ่มเป้าหมาย ตามเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ทั้งวิชาอาชีพและวิชาความรู้เสริมการประกอบอาชีพ

2.2 กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา

เอกสารคู่มือการดำเนินงาน โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน อธิบายกระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา ไว้ดังนี้

1) ศึกษาและสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับสภาพของชุมชน ตลอดจน ความต้องการทางด้านอาชีพของคนในชุมชน และทรัพยากรในท้องถิ่น

2) กำหนดความต้องการด้านอาชีพ โดยการวิเคราะห์ข้อมูล และการประชุมหารือกับผู้นำและประชาชนในชุมชน เพื่อกำหนดความต้องการด้านอาชีพและ คัดเลือกกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมในโครงการ

3) ระบุอาชีพที่ต้องฝึกทักษะและพัฒนาชีพ โดยการประชุมหารือ ร่วมกับกลุ่ม เป้าหมายเพื่อระบุอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพของชุมชนและทรัพยากร การจัดลำดับ ความสำคัญของอาชีพที่จะฝึกและพัฒนา รวมทั้งพิจารณาความเป็นไปได้ในการพัฒนาอาชีพ เช่น ความต้องการและส่วนแบ่งในตลาดความพร้อมในการจัดกิจกรรมการศึกษา ความพร้อมเกี่ยวกับ แหล่งความรู้และผู้สอน รวมทั้งการจัดทำแผนการเรียนการสอน ตลอดจนเกณฑ์เกี่ยวกับคุณภาพ และประสิทธิผล

4) จัดกิจกรรมให้เห็นช่องทางประกอบอาชีพ โดยการแนะแนว ให้ข้อมูลความรู้ เพื่อให้กลุ่มผู้เรียนเข้าใจและเห็นช่องทางในการประกอบอาชีพ รวมทั้งตระหนัก และเข้าใจตนเองในการเข้าสู่อาชีพ

5) ตัดสินใจเลือกอาชีพ โดยให้ผู้เรียนตัดสินใจด้วยตนเอง ซึ่งต้อง วิเคราะห์อย่างรอบด้านทั้งความพร้อมของตนเอง สภาพของสังคมสิ่งแวดล้อม และความรู้ที่เกี่ยวกับ อาชีพที่จะเลือกประกอบอาชีพ

6) จัดกิจกรรมการเรียนการสอน ซึ่งแบ่งความรู้ที่เรียนออกเป็น 2 ประเภท คือ ความรู้เกี่ยวกับทักษะอาชีพ และความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ เช่น การ จัดการ การตลาด การบัญชี ฯลฯ โดยมีกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ เช่น การฝึกทักษะ การ ทักษะ ศึกษา การลงมือปฏิบัติการศึกษาจากเอกสารเป็นต้น

7)จัดกิจกรรมสนับสนุนการประกอบอาชีพ โดยการติดตามผลการนำความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ไปปฏิบัติ และจัดกิจกรรมเสริม เช่น การจัดกลุ่มอาชีพ การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์การให้ข่าวสารข้อมูลเพิ่มเติม รวมทั้งการแสวงหาเงินทุนสนับสนุนการประกอบอาชีพ

2.2.3 ผลผลิต

รายงานการติดตามผลและประเมินผลโครงการโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน ของกรมการศึกษานอกโรงเรียน มีกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุมรับฟังการชี้แจงโครงการ 291 คน และรวมกลุ่มเรียนวิชาชีพ 10 วิชา เช่น การทอพรม การแปรรูปอาหาร การทำข้าวกล็อง การทอเสื่อจากใบเตย ฯลฯ มีผู้เรียนจำนวน 201 คน รวมกลุ่มไปศึกษาดูงาน 8 ครั้ง ๆ ละ 25 คน เข้ารับการอบรมด้านการตลาดและการจัดการ 138 คน สัมมนาอาชีพ 201 คน

2.3 การหน้าที่ของโครงการ

โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน เป็นโครงการการศึกษาชุมชนที่ถูกนำเสนอเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน การหน้าที่ที่โครงการกระทำ เป็นการสร้างความรู้และทักษะให้กับคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้ว่างงาน เพื่อให้คนไปแก้ปัญห่อื่นในชุมชน การดำเนินโครงการเป็นการระดมทรัพยากรจากระบบอื่นทั้งภายนอกและภายในชุมชน มาเป็นปัจจัยป้อนของกระบวนการแก้ปัญหา และผลของโครงการจะกลายเป็นปัจจัยป้อนให้กับระบบอื่น ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ของส่วนต่างๆที่มีหน้าที่ที่แตกต่างกันแต่มุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกัน

3. การบรรลุเป้าหมายของโครงการ

โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

3.1 การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในชุมชน

(1) การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ได้ส่งเสริมให้เกิดอาชีพรองเพิ่มขึ้นจากการทำเกษตรกรรม ซึ่งเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับคนในชุมชนอีกทางหนึ่ง มีการรวมกลุ่มกู้ยืมเงินกองทุนหมุนเวียน ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากภายนอกทำให้ชาวบ้านมีทุนในการผลิตที่ดีขึ้น

(2) การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม พบว่า ได้มีการส่งเสริมให้มีการจัดหาทรัพยากรทดแทน เช่น ปลูกต้นไม้ทดแทนต้นไม้ที่นำมาใช้ในการประกอบอาชีพมีการจัดสภาพแวดล้อมในชุมชนที่ดี

(3) การแก้ปัญหาด้านสังคม การจัดอาชีพเสริมในชุมชนทำให้คนในชุมชนมีงานทำมากขึ้นส่งผลต่อความสงบสุขในชุมชน

3.2 ผู้ที่ได้รับการศึกษา

คนในชุมชนได้รับการส่งเสริมให้รวมกลุ่มกันทำอาชีพ และเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของโครงการเป็นการสร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้จากกลุ่มและสร้างทัศนคติที่ดีต่อการทำงานเพื่อมีส่วนร่วม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุปผลการวิเคราะห์เอกสารรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

โครงการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำนวน 6 โครงการ สามารถจำแนกประเด็นพิจารณาได้ดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์เอกสารรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ประเด็นวิเคราะห์	โครงการ						สรุป
	1	2	3	4	5	6	
<u>1. สภาพแวดล้อมและปัญหา</u>							
1.1 ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาหลัก	✓				✓		2
1.2 ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลกระทบต่อเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม		✓	✓	✓		✓	4
<u>2. การสร้างฉันทามติของชุมชน</u>							
2.1 ชุมชนริเริ่มสร้างฉันทามติ							
2.2 ระบบภายนอกชุมชนเสนอให้ชุมชนร่วมกันกำหนดฉันทามติ	✓	✓	✓				3
3. <u>การกำหนดเป้าหมายของโครงการ</u>							
3.1 ชุมชนกำหนดเป้าหมายเอง							
3.2 ชุมชนร่วมกับหน่วยงานภายนอกกำหนดเป้าหมาย	✓	✓	✓				3
4. <u>แนวคิดของโครงการ</u>							
4.1 การพึ่งตนเอง							
4.2 การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น	✓	✓	✓	✓		✓	5
4.3 การรักษาสิ่งแวดล้อม		✓	✓	✓			3
4.4 การพัฒนาคุณภาพชีวิต	✓						2
<u>5. วัตถุประสงค์โครงการ</u>							
5.1 มุ่งพัฒนาคน				✓	✓	✓	3
5.2 มุ่งแก้ปัญหา เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม	✓	✓	✓	✓	✓	✓	3
	✓	✓	✓		✓		4

ประเด็นวิเคราะห์	โครงการ						สรุป
	1	2	3	4	5	6	
<u>6. สารระการเรียนรู้</u>							
6.1 ชุมชนกำหนดเองจากปัญหา	✓		✓				2
6.2 กลุ่มเป้าหมายร่วมกับผู้จัดกำหนด		✓		✓	✓		3
6.3 หน่วยงานผู้จัดกำหนดไว้แล้ว		✓		✓	✓	✓	4
<u>7. ผู้จัดการศึกษา</u>							
7.1 คนภายในชุมชนจัดเองและเชิญคนภายนอกมาเป็นวิทยากร	✓	✓	✓				3
7.2 หน่วยงานภายนอกจัด โดยให้คนในชุมชนบางกลุ่มมีส่วนร่วม				✓	✓	✓	3
<u>8. กระบวนการเรียนรู้</u>							
8.1 มีการค้นหาปัญหา	✓		✓	✓	✓		4
8.2 มีการวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนแก้ปัญหา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	6
8.3 มีการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	6
8.4 มีการทดลองปฏิบัติ		✓			✓		2
8.5 ลงมือปฏิบัติ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	6
<u>9. ผลผลิต</u>							
9.1 มีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมชัดเจน	✓		✓	✓	✓	✓	5
9.2 มีการเปลี่ยนแปลงที่กลุ่มเป้าหมายด้านทักษะและความรู้	✓	✓	✓	✓	✓		5

ประเด็นวิเคราะห์	โครงการ						สรุป
	1	2	3	4	5	6	
<u>10. การหน้าที่ของโครงการ</u>							
10.1 ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม ให้แก่สมาชิกในชุมชนให้มีความรู้ ความคิด จิตสำนึก และทักษะใหม่ ในการแก้ปัญหา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	6
10.2 ทำหน้าที่ในการปรับตัวของ ชุมชน โดยระดมทรัพยากรจาก ระบบต่างๆ เข้ามาจัดการใน โครงการ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	6

หมายเหตุ

1. โครงการ 1 ได้แก่ โครงการประชามต่าบล

โครงการ 2 ได้แก่ โครงการ โรงเรียนชุมชนอีสาน

โครงการ 3 ได้แก่ โครงการ โรงเรียนชุมชนนาหว้า

โครงการ 4 ได้แก่ โครงการ เคลซี่ไลฟ์

โครงการ 5 ได้แก่ โครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ

โครงการ 6 ได้แก่ โครงการ พัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน

2. เครื่องหมาย ✓ หมายถึง การมีข้อมูลในประเด็นที่วิเคราะห์ของแต่ละโครงการ

จากตารางการวิเคราะห์ดังกล่าว ผู้วิจัยจำแนกผลการวิเคราะห์เป็น 2 ส่วน ดังนี้

1. การเปรียบเทียบสภาพแวดล้อมและปัญหาของชุมชน

การศึกษาเอกสาร โครงการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน พบว่าเป็นโครงการการศึกษาชุมชนแต่ละโครงการอยู่ในสภาพแวดล้อมของสังคมที่แตกต่างกัน และลักษณะของปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่นั้น ชุมชนมีการจัดลำดับความสำคัญในการแก้ปัญหา ซึ่งมีลักษณะที่เด่นชัด จำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ

1.1 ชุมชนที่มีการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาหลัก ได้แก่ ชุมชนบางขุนไทร ชุมชนบ้านหลั่น โดยเห็นว่าเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม เกิดจากการเปลี่ยนแปลงแผนการผลิต และจากปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ได้โยงไปถึงปัญหาอื่นๆ ในระบบสังคมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ เป็นสถานะที่ชุมชนเสียคุณภาพ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในระบบย่อยในชุมชน

1.2 ชุมชนจัดลำดับความสำคัญของปัญหาไปที่ปัญหาเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อเกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เช่น คนที่ไม่มีที่ทำกินบุกกรุกป่าไม้ทำเป็นที่ทำกิน คนไม่มีอาชีพใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นต้นทุนการผลิตเช่นเผาถ่านโดยไม่หาไม้ทดแทน ซึ่งเป็นการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา โดยพิจารณาถึงผลกระทบที่เห็นได้อย่างชัดเจน และเห็นว่าการแก้ปัญหาเศรษฐกิจจะส่งผลกระทบต่อแก้ปัญหาอื่นๆ ในชุมชนได้อีกด้วย

ในการแก้ปัญหาของชุมชนนั้น โครงการการศึกษาชุมชน 2 โครงการคือ โครงการประชาคมตำบล และโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ให้ความสำคัญกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเป็นอันดับแรก เพราะเป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่จริง และส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ ส่วนโครงการอื่นให้ความสำคัญต่อปัญหาเศรษฐกิจก่อน เพื่อป้องกันไม่ให้อื่นตามมา ซึ่งมีโครงการในกลุ่มนี้ 4 โครงการ คือ โครงการเคลซีไลฟ์ โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน

การสร้างฉันทามติของชุมชนในการแก้ปัญหา นั้น จากการศึกษาเอกสาร พบลักษณะของการสร้างฉันทามติ 2 ลักษณะ คือ

1. ชุมชนริเริ่มสร้างฉันทามติในการใช้โครงการการศึกษาชุมชนเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหา โดยมีการสื่อสารแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในชุมชน ผู้นำชุมชนมีบทบาท ในการนำการประชุมในลักษณะต่างๆ เช่นทำเวทีประชาคม การประชุมลูกบ้านประจำเดือน การสนทนาในกลุ่มชาวบ้าน เป็นต้น เพื่อระดมความคิดเห็นและเป็นการสร้างความตระหนักถึงปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน และช่วยกันหาทางเลือกในการแก้ปัญหา ซึ่งได้เลือกโครงการการศึกษาชุมชนเป็นวิธีการหนึ่งในการแก้ปัญหของชุมชน

2. ระบบภายนอกหรือหน่วยงานภายนอกชุมชนรับรู้และเห็นปัญหาของชุมชน และได้นำมาแจ้งกับคนในชุมชน ซึ่งอาจจะรับรู้ปัญหาอยู่แล้วแต่ยังไม่มีการแก้ปัญหา หรือไม่รู้ปัญหามาก่อนเพราะเคยชินกับปัญหาที่ประสบอยู่แล้วโดยไม่เห็นว่าเป็นปัญหาที่แก้ได้ การนำประเด็นปัญหาไปเสนอกับชาวบ้านในชุมชน เพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของปัญหา และร่วมกันทำความเข้าใจ เช่น โครงการเคลซีไลฟ์ โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน โครงการโรงเรียนเกษตรกร

การนำเสนอปัญหาของหน่วยงานภายนอก มีนัยของการเตรียมการเพื่อนำเสนอโครงการที่หน่วยงานริเริ่มไว้แล้วด้วย จนทามติของชุมชนไม่ได้หยุดอยู่เพียงความตระหนักถึงปัญหา แต่มีนัยของการรับโครงการการศึกษาชุมชนเข้ามาแก้ปัญหาด้วย ลักษณะในการสร้างฉันทามติในลักษณะนี้ ชาวบ้านอาจเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยทั้งหมด ระดับของการมีส่วนร่วมจะไม่กว้างขวาง

2. เปรียบเทียบลักษณะของโครงการศึกษาชุมชน

ลักษณะของโครงการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน นั้น จะพิจารณาลักษณะของโครงการตามหลักการของการศึกษาชุมชน คือ

- การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ในการวางแผนการจัดการศึกษาชุมชน
- เป็นโครงการที่ตอบสนองต่อการแก้ปัญหา
- คนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับประโยชน์จากบริการการศึกษานั้น

เมื่อพิจารณาประกอบกับโครงสร้างของโครงการแล้ว สามารถเปรียบเทียบลักษณะของโครงการได้ดังนี้

1) การกำหนดเป้าหมายของโครงการ : มีการกำหนดเป้าหมายของโครงการได้ 2 ลักษณะ ที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมคือ

1.1) ชุมชนร่วมกันกำหนดเป้าหมายในการแก้ปัญหาเอง ได้แก่โครงการประชาคมตำบล โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า และโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน การร่วมกันกำหนดเป้าหมายทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงการมีส่วนร่วมในโครงการ และเข้ามามีบทบาทในการวางแผนและจัดการ ยกเว้นโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน ซึ่งมีการจัดการโดยคนในชุมชน แต่เป็นการจัดการที่ได้วางแผน และแนวทางไว้ชัดเจนแล้ว การมีส่วนร่วมในการวางแผน และการจัดการจึงมีไม่มากนัก แต่การเข้าร่วมโครงการเป็นเพราะเชื่อว่า สาระของการเรียนรู้ สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ อันเกิดจากการแนะนำ ชักชวน มากกว่าการเข้าไปมีบทบาทแต่แรก

1.2) ชุมชนร่วมกับหน่วยงานภายนอกกำหนดเป้าหมายของโครงการ เพื่อให้มีการจัดกิจกรรมการศึกษาที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน แต่การกำหนดเป้าหมายดังกล่าว หน่วยงานที่นำเสนอโครงการ จะมีการกำหนดเป้าหมายที่ค่อนข้างชัดเจนไว้ส่วนหนึ่งแล้ว คนในชุมชนมีส่วนร่วมในขั้นของการให้รายละเอียดประกอบเป้าหมาย เพื่อให้เป้าหมายชัดเจนขึ้น เช่น โครงการเดซีไลฟ์ โครงการโรงเรียนเกษตรกร โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน เป็นต้น

2) แนวคิดของโครงการ พบว่า มีแนวคิดร่วมของโครงการการศึกษาชุมชน คือ แนวคิดการพึ่งตนเอง ในทุกโครงการ ซึ่งน่าจะเป็นทิศทางของแนวคิดหลักของการพัฒนา รองลงมา คือแนวคิดที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานของการพัฒนา และแนวคิดเรื่องการพัฒนา คุณภาพชีวิตเป็นแนวคิดหลักอีกกลุ่มหนึ่งของโครงการ มีเพียง 2 โครงการ คือโครงการประชาคม ตำบล และโครงการโรงเรียนเกษตรกร ที่ใช้แนวคิดการรักษาสิ่งแวดล้อม เข้ามาเป็นแนวคิดของโครงการด้วย ซึ่งจะสัมพันธ์กับปัญหาของพื้นที่ในชุมชนที่ดำเนินโครงการ ประสบอยู่

3) วัตถุประสงค์ของโครงการ พบว่าลักษณะของวัตถุประสงค์มีความแตกต่างกันชัดเจน 2 ประการ คือ

3.1) วัตถุประสงค์เพื่อมุ่งพัฒนาคนเพื่อให้มีศักยภาพไปแก้ปัญหา หรือพัฒนา สภาพแวดล้อมในลักษณะเป็นวัตถุประสงค์เชิงวิธีการ (Instrumental goal)

ได้แก่ โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน โครงการเคลซีไลฟ์ และ โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน

3.2) วัตถุประสงค์ที่มุ่งแก้ปัญหาสภาพสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก โดยเฉพาะ โครงการการศึกษาชุมชนที่ยึดปัญหาเป็นหลัก

4) สาระการเรียนรู้ของโครงการ พบว่า สาระการเรียนรู้ในโครงการการศึกษา ชุมชน ถูกกำหนดขึ้น 3 ลักษณะ คือ

4.1) ชุมชนกำหนดสาระการเรียนรู้จากปัญหาที่ประสบอยู่ โดยร่วมกันกำหนด สาระการเรียนรู้ ภายในชุมชน ได้แก่ โครงการประชาคมตำบล โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า ซึ่งผู้จัดการศึกษาที่เป็นคนในชุมชนมีบทบาทนำในการจัดการโครงการ ในลักษณะการระดมความคิดเห็น ร่วมกัน

4.2) กลุ่มเป้าหมาย ร่วมกับผู้จัดการศึกษา ร่วมกันกำหนดสาระการเรียนรู้จาก การวิเคราะห์สภาพปัญหา และความจำเป็นในชุมชน เช่น โครงการเคลซีไลฟ์

4.3) หน่วยงานผู้จัดเป็นผู้กำหนดสาระการเรียนรู้ ซึ่งมีแนวคิดหลักของ ผู้จัดการศึกษาแฝงอยู่ด้วย กลุ่มเป้าหมายที่สนใจเข้าร่วมโครงการ ต้องเรียนรู้ในเนื้อหาสาระที่ กำหนด ได้แก่ โครงการโรงเรียนเกษตรกร โครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน โครงการ โรงเรียนชุมชนอีสาน

5) ผู้จัดการศึกษา มีลักษณะที่สังเกตได้ชัดเจน 2 ประการคือ

5.1) คนภายในชุมชนเป็นผู้จัดการศึกษา และเชิญวิทยากรจากภายนอกมาให้ ความรู้ เช่น โครงการประชาคมตำบล โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน นาหว้า

5.2) หน่วยงานภายนอกเป็นผู้จัดการศึกษา และเลือกให้คนในชุมชนบางกลุ่ม เช่นกลุ่มผู้นำ กลุ่มเยาวชน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัด และอาจเชิญวิทยากร ภายนอกมาให้ความรู้แก่กลุ่มเป้าหมายด้วย

6) กระบวนการจัดการศึกษาในโครงการการศึกษาชุมชน พบว่า แต่ละโครงการมี กระบวนการแตกต่างกันเล็กน้อย แต่มีจุดร่วมคือ ทุกโครงการมีการวิเคราะห์ปัญหาและวางแผน ร่วมกัน มีขั้นตอนของการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาด้วยวิธีที่หลากหลายแตกต่างกัน และนำผลจากการ เรียนรู้ไปปฏิบัติจริง มีเพียงบางโครงการที่มีการทดลองปฏิบัติก่อน โดยเฉพาะโครงการโรงเรียน เกษตรกร ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงความคิด และวิธีการที่เคยทำมาดั้งเดิม ไปสู่วิธีการใหม่และ ไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน จึงต้องมีการทดลองเพื่อเรียนรู้ และให้เกิดการยอมรับในที่สุด การแก้ปัญหาโดยโครงการการศึกษาชุมชนนั้น ได้มีการจัดลำดับขั้นตอนของการเรียนรู้ ใน กระบวนการจัดการศึกษา โดยอาจสรุปภาพรวมได้ ดังนี้

(1) ขั้นการตระหนักถึงปัญหา ซึ่งเป็นขั้นตอนของการสร้างความเข้าใจและ รับรู้ปัญหา โดยอาจมีขั้นตอนย่อย ๆ เช่น การสำรวจสภาพความเป็นอยู่จริงในชุมชน การกระตุ้น หรือชี้้นำให้ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหา ในรูปแบบต่างๆเช่น การเปิดเวที ถกปัญหาร่วมกัน รวมถึงการกำหนดความต้องการในอนาคต

(2) ขั้นการเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นได้ทั้งขั้นตอนเป็นเอกเทศ คือ มีการศึกษาอบรมการเรียนรู้เป็นเรื่อง ๆ ไป เพื่อนำความรู้นั้นไปใช้ เช่น การเรียนรู้ในโครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ แต่ในขณะเดียวกันก็สามารถเรียนรู้ไปในระหว่างการทำกิจกรรม การสร้างความตระหนักถึงปัญหา ซึ่งเป็นลักษณะของการเรียนรู้ตามอรรถศาสตร์ หรือแม้แต่เรียนรู้ที่ เกิดขึ้นได้จากการติดตามและประเมินผลในกิจกรรมที่ได้ทำไปแล้ว

(3) ขั้นของการลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของโครงการ การศึกษาชุมชนที่ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ในโครงการการศึกษาชุมชนไปใช้ได้ ในชีวิตจริง และในขณะลงมือปฏิบัติจริงก็เป็นการเรียนรู้ไปพร้อมกันด้วย การปฏิบัติเป็นผลอัน เนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงที่ได้จากการเรียนรู้และสร้างความรู้ขึ้นใหม่ของผู้เรียน

7) ผลผลิตของโครงการ พบว่า ทุกโครงการที่ถูกละเลือกมาศึกษาเอกสาร เป็น โครงการที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาแล้ว โดยพิจารณาจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ใน ชุมชนและตัวผู้เข้าร่วมโครงการที่รายงานไว้ในเอกสาร ซึ่งสามารถจำแนกผลผลิตของโครงการ ออกเป็น 2 ส่วน คือ

7.1) สภาพปัญหาได้รับการแก้ไข จนมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี ทั้งสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม เช่น โครงการประชามต่าบตในชุมชนบางขุนไทร ระบุว่าได้มีการแก้ปัญหาการทำลายหน้าดินบริเวณป่าชายเลน โดยการประกาศเป็นเขตอนุรักษ์ ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะดูแลรักษาพื้นที่ของชุมชน หรือโครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า สามารถรวมกลุ่มกันจัดทำกองทุนเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนได้ เป็นต้น

7.2) กลุ่มเป้าหมายผู้เข้าร่วมโครงการมีการเปลี่ยนแปลงด้านความคิด พฤติกรรมที่แสดงออกถึงเจตคติ เช่น ความสามารถในการทำงานเป็นกลุ่ม การคิดแก้ปัญหา การมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม เป็นต้น

8) การหน้าที่ของโครงการ อาจจำแนกลักษณะของการหน้าที่ของโครงการ ศึกษาชุมชนได้ 3 ลักษณะ คือ

8.1) โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำหน้าที่ขัดเกลา สมาชิกของชุมชนให้มีคความรูู้ ความคิด จิตสำนึก และทักษะใหม่ ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

8.2) โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำหน้าที่ในด้านการปรับให้เข้ากับสถานการณ์ โดยมีบทบาทในการระดมทรัพยากรจากระบบย่อยอื่นๆ ในชุมชน ให้เข้าร่วมในร โครงการ เพื่อพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ให้สามารถแก้ปัญหาของชุมชน

การหน้าที่ของโครงการ โครงการการศึกษาชุมชนดังกล่าว เป็นการทำหน้าที่ของระบบสังคมที่พยายามจะปรับตัว โดยสร้างกลไกขึ้นมาแก้ปัญหา โดยการให้การศึกษา เป็นวิธีการหนึ่งในการแก้ปัญหาที่อาจจัดควบคู่ไปกับมาตรการอย่างอื่นของชุมชน เช่น กรณีของโครงการประชามต่าบต การเรียนรู้ในโครงการ นอกจากจะสร้างจิตสำนึกและพัฒนาทักษะแล้ว ชุมชนยังกำหนดมาตรการอื่น ๆ ควบคู่ไปเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนด้วย

ตอนที่ 2 ผลการศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการวิจัยภาคสนาม

การวิจัยภาคสนามเป็นการรวบรวมข้อมูลในชุมชนที่มีการจัดทำโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลทีนอกเหนือจากที่ปรากฏในเอกสาร โดยเฉพาะ เหตุการณ์ และความหมายของปรากฏการณ์ที่ไม่ได้ระบุไว้ในเอกสาร ตลอดจนสิ่งที่เกิดขึ้นในสถานที่จริง โดยเลือกศึกษาโครงการการศึกษาชุมชนในชุมชน 2 แห่ง คือ

1. โครงการประชาคมตำบล ศึกษาในพื้นที่ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี
2. โครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ศึกษาในพื้นที่ บ้านหล่น หมู่ 4 ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

ประเด็นที่จะศึกษาในภาคสนาม ประกอบด้วย

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน ประกอบด้วย โครงสร้างของสังคม ที่แสดงถึงสภาพทั่วไป ระบบย่อยต่างๆในชุมชน และสภาพปัญหา ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ และ ด้านสังคมของชุมชน ตลอดจน การหน้าที่ของชุมชนในการสร้างฉันทามติในการแก้ปัญหาของชุมชน
2. รูปแบบของการศึกษาชุมชน ได้แก่
 - (1) การกำหนดเป้าหมายของโครงการ ซึ่งกล่าวถึง การเกิดขึ้นและพัฒนาการของโครงการ วิธีการกำหนดเป้าหมายในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยการใช้โครงการการศึกษาชุมชน
 - (2) โครงสร้าง ของ โครงการ
 - (2.1) ปัจจัยป้อน ประกอบด้วย
 - (2.1.1) แนวคิดและหลักการ
 - (2.1.2) วัตถุประสงค์ และ เป้าหมายการพัฒนา
 - (2.1.3) สารการเรียนรู้
 - (2.1.4) กลุ่มเป้าหมาย
 - (2.1.5) ผู้จัดกิจกรรมการศึกษา
 - (2.2) กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา
 - (2.3) ผลผลิตและการดำรงอยู่ของโครงการ
 - (3) การหน้าที่ของโครงการการศึกษาชุมชน
 - (4) การบรรลุเป้าหมายของโครงการการศึกษาชุมชน

การวิจัยภาคสนามมีจุดมุ่งหมายที่จะรวบรวมข้อมูลที่เกิดขึ้นในภาคสนามเพื่อนำมาเป็นข้อมูลสำหรับสร้างเค้าโครง รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยผลการวิจัยมีรายละเอียดดังนี้

โครงการที่ 1 โครงการประชามตำบล ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 โครงสร้างของชุมชน

ชุมชนตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เป็นชุมชนชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทย มีลักษณะภูมิประเทศ 3 ลักษณะคือ เป็นที่ราบชายฝั่งทะเล น้ำทะเลท่วมถึง มีป่าชายเลน ซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์พืชและสัตว์น้ำทะเลตามธรรมชาติโดยเฉพาะหอยแครงและหอยลาย ลักษณะที่สอง เป็นที่ราบชายฝั่ง ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ทำนาเกลือ และลักษณะที่สาม เป็นที่ราบซึ่งอยู่ภายในห่างจากทะเลซึ่งชาวบ้านใช้เป็นที่ทำนาข้าวโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

พื้นที่และอาณาเขต

ตำบลบางขุนไทร มีพื้นที่ 15,732 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่าง ๆ ดังนี้

- ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับป่าชายเลนปากอ่าวไทย
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลป่าแล้ง อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี
- ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลปากทะเล อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

ชุมชนบางขุนไทร เป็นชุมชนที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ปัจจุบันจึงมีถนนตัดผ่านภายในชุมชนเชื่อมโยงหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้ง 11 หมู่บ้านให้ติดต่อถึงกันโดยสะดวก นอกจากนี้ยังมีสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ซึ่งทำให้ชีวิตความเป็นอยู่พื้นฐานมีความสะดวกสบายพอสมควร

ความเป็นมาของชุมชน

ชุมชนบางขุนไทรเป็นชุมชนโบราณ จากการสัมภาษณ์ นายอิน เข้มทอง (27 พฤษภาคม 2543) เล่าให้ฟังว่า จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในบ้านดอนผิงแดด หมู่ที่ 5 ซึ่งเล่าสืบต่อกันมาว่า ชาวบางขุนไทร บางส่วนอพยพมาจากประเทศลาวในสมัยรัชกาลที่ 1 ครั้งไปทำสงครามที่เวียงจันทน์ และมีชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งเป็นชาวจีน ได้อพยพมาอยู่ในท้องถิ่นนี้ เพราะ

เห็นว่าเป็นทำเลที่อุดมสมบูรณ์ มีตำนานเล่าประวัติความเป็นมาของตำบลบางขุนไทรว่า เมื่อมีการอพยพเข้ามาอาศัยในท้องที่ตำบลบางขุนไทร มีคนหนึ่งชื่อนายขุน ได้อพยพมาด้วย มีอาชีพค้าปลาโดยใช้ไซค์ปลา วันหนึ่งนายขุนได้เอาไซมาค้าปลาในคลองซึ่งมีต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง เมื่อถึงเวลามาเกี่ยวไซ ก็พบว่ามิทองติดอยู่ในไซ จึงนำทองไปขาย และนำเงินมาสร้างวัด เรียกวัดนั้นว่า วัดไซทอง ท้องถิ่นนั้นก็เรียกกันว่า บางขุนไซทอง และเปลี่ยนมาเป็น บางขุนไทร ชุมชนบางขุนไทร เป็นชุมชนเก่าแก่ ที่คนส่วนใหญ่เกี่ยวพันกันทางเครือญาติ

ประชากร

ตำบลบางขุนไทรมีประชากรทั้งสิ้น 7,471 คน แบ่งเป็น ชาย 3,691 คน หญิง 3,780 คน (ข้อมูล จาก องค์การบริหารส่วนตำบล บางขุนไทร พ.ศ. 2543)

ระบบย่อยและสภาพสังคมด้านต่างๆ ของชุมชน

1. เศรษฐกิจ ชุมชนบางขุนไทร มีพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ 3 ลักษณะดังกล่าว ซึ่งเป็นตัวกำหนดอาชีพของคนในชุมชนด้วย ได้แก่ การทำประมงชายฝั่ง โดยเฉพาะการเก็บหอยแครงและหอยลาย การทำนาเกลือ และการทำนา ซึ่งอาชีพหลักทั้ง 3 ประเภทนี้ก่อให้เกิดอาชีพอื่น ๆ ที่เชื่อมโยง เช่น การช่าง การค้าขาย การเก็บของป่าจากป่าชายเลน การแปรรูปอาหารจากผลผลิตในทะเล ปัจจุบันเริ่มมีการเลี้ยงหอยแครงและหอยแมลงภู่ขึ้นบ้าง และเมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมมาตั้งในตำบลใกล้เคียง ทำให้คนในชุมชนบางส่วนเปลี่ยนแปลงอาชีพไปทำงานในโรงงาน และอาชีพที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น ขับรถรับจ้าง การทำบ้านเช่า บริการซักรีด ร้านอาหาร เป็นต้น ชาวบ้านบางคนเล่าว่า “ที่ต้องเปลี่ยนอาชีพไปทำงานในโรงงาน เพราะการเก็บหอยเลี้ยงชีพอย่างเดียวไม่มีรายได้พอเพียง” (สัมภาษณ์ ชาวบ้านที่ไปทำงานในโรงงาน) รายได้ของคนในบางขุนไทร ขึ้นอยู่กับผลผลิต เช่น ทำนาเกลือ จะมีรายได้จากการขายเกลือ เกวียนละ 1,500 – 2,000 บาท และบางปี ลดลงเหลือ เกวียนละ 500 – 700 บาท ในขณะที่การเก็บหอยแครงโดยการใช้มือเก็บแบบดั้งเดิมจะทำรายได้ วันละ 200 - 300 บาท

2. การเมืองการปกครอง ชุมชนบางขุนไทร เป็นชุมชนระดับตำบล แบ่งเขตการปกครองเป็นหมู่บ้านได้ 11 หมู่บ้าน มีคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นผู้บริหารจัดการทางด้านการเมืองการปกครอง ในขณะเดียวกันในแต่ละหมู่บ้านก็มีกรรมการหมู่บ้านเป็นทีมงานของผู้ใหญ่บ้านดูแลด้านการปกครองอยู่ด้วย

3. สังคม วัฒนธรรม ชุมชนบางขุนไทร เป็นชุมชนภาคกลาง มีวัดไทรทอง และวัดบางขุนไทร ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน ในขณะเดียวกันคนในชุมชนส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติเป็นส่วนใหญ่ การตั้งบ้านเรือนมักจะรวมกลุ่มเครือญาติอยู่ในละแวก

เดียวกัน และมีอาชีพที่สืบทอดกันมาในหมู่เครือญาติและพื้นเพเดิม เช่น พวกที่มีเชื้อสายชาวลาวก็ มักจะทำนา พวกที่อยู่อาศัยมาแต่ดั้งเดิมก็มักมีอาชีพประมงชายฝั่งทะเลแต่คนส่วนใหญ่ในตำบลมัก มีอาชีพรองคล้ายกันคือ เก็บหอยและรับจ้างในนาเกลือ

4 การศึกษา ตำบลบางขุนไทร มีโรงเรียนวัดบางขุนไทร ซึ่งเป็นโรงเรียนใน โครงการขยายโอกาสทางการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ที่เปิดสอนตั้งแต่ระดับประถมศึกษา จนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และยังมีโรงเรียนวัดคอนผิงแดดเป็นโรงเรียนประถมศึกษาใน ตำบล แต่คนในชุมชนบางครอบครัวก็ส่งลูกหลานออกไปเรียนยังโรงเรียนมัธยมศึกษาในตัวอำเภอ บ้านแหลม หรือมีโรงเรียนประจำจังหวัดด้วย เพราะการเดินทางค่อนข้างสะดวก ผู้ใหญ่ที่อยู่นอก ระบบโรงเรียนก็ยังสามารถเรียนในหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งศูนย์บริการการศึกษานอก โรงเรียนอำเภอบ้านแหลม สังกัดกรมการศึกษานอกโรงเรียนจัดให้ด้วย ซึ่งอาจเรียนได้ทั้งวิชาสามัญ และวิชาอาชีพ โดยมีที่พบกลุ่มเรียนกันที่ศูนย์การเรียนชุมชนเฉลิมพระเกียรติบ้านคอนผิงแดด

5. กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ในตำบลบางขุนไทร มีการรวมกลุ่มกันทั้งที่เป็น ทางการและไม่เป็นทางการ คือ

5.1 กลุ่มที่มีการจัดตั้งเป็นทางการ ได้แก่

- 1) กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน
- 2) กลุ่มสตรีอาสาสมัครพัฒนา
- 3) กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ
- 4) กลุ่มกองทุนเพื่อความมั่นคง
- 5) กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์

5.2 กลุ่มที่ชาวบ้านจัดตั้งกันเอง โดยการรวมตัวกันเพื่อผลประโยชน์ ร่วมกัน ได้แก่

- 1) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (ต่อมาทางอำเภอ บ้านแหลมได้มีคำสั่งแต่งตั้งเป็นทางการ เพื่อแก้ปัญหาข้อพิพาท)
- 2) กลุ่มชาวบ้านผู้เก็บหอย (เป็นกลุ่มเฉพาะกิจ)
- 3) กลุ่มทีมฟุตบอลเยาวชน
- 4) กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

สภาพปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

จากการสนทนากับสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (26 ตุลาคม 2543) ทราบว่า ชาวบ้านเริ่มสังเกตว่า ประมาณ 10 ปีที่ผ่านมาเริ่มมีเรือคราดหอยจากตำบล

อื่นรูกกล้าเข้ามาเก็บหอยแครงในบริเวณชายฝั่งทะเลของตำบลบางขุนไทร และเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และใช้เครื่องมือคราดหอยจากหน้าดินขึ้นมาเป็นจำนวนมากทำให้หน้าดินเน่าเสีย หอยตัวเล็กที่ยังไม่ได้ขนาดที่ถูกจับมาด้วย ทำให้จำนวนหอยลดลงจนไม่สามารถเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านได้ ประมาณปี พ.ศ. 2535 ได้เกิดปรากฏการณ์สำคัญที่เริ่มมีชาวบ้านเลิกอาชีพเก็บหอย เพราะหายากรายได้ไม่พอเพียง โดยอพยพไปประกอบอาชีพอื่น เช่น การไปรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม

เหตุวิกฤตเริ่มรุนแรงขึ้น เมื่อเกิดข้อพิพาทกันระหว่างชาวบ้านบางขุนไทรที่เก็บหอยด้วยมือ กับชาวตำบลอื่นที่ใช้เรือติดเครื่องมือคราดหอย ซึ่งทำให้คราดหอยได้จำนวนมากจนถึงกับต้องมีตัวแทนออกจังหวัดเพชรบุรี ได้แก่ รองผู้ว่าราชการจังหวัดฝ่ายประมง ฝ่ายตำรวจ และฝ่ายปกครองอำเภอบ้านแหลม เข้ามาเจรจาแบ่งเขตการทำมาหากิน โดยกันพื้นที่อนุรักษ์ไว้เป็นแนวยาว 3,000 เมตร ห้ามใช้เรือคราดหอย แต่ก็ไม่ได้ผลนัก ยังมีการลักลอบเข้ามาคราดหอยในเขตพื้นที่อนุรักษ์อีก ข้อพิพาทก็มักจะเกิดขึ้นเนื่อง ๆ (สัมภาษณ์ นายจรรยาดี พิทักษ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10 เมื่อ 17 สิงหาคม 2543)

ปัญหาของชุมชนเริ่มปรากฏชัดขึ้น และเป็นที่รับรู้ของชาวบ้านอย่างกว้างขวาง ทั้งมีประสบปัญหาด้วยตนเองโดยตรง เช่น กลุ่มที่มีอาชีพประมงชายฝั่ง และที่ได้รับผลกระทบจากปัญหา เช่น การขาดรายได้ ประชากรในวัยแรงงานของครอบครัวอพยพย้ายถิ่นออกไป ประกอบกับในปี พ.ศ. 2539 ที่ราคาตกต่ำเท่ากับเป็นการซ้ำเติมปัญหาของชุมชนให้ขาดรายได้ในระยะนั้น ชาวบ้านทั้งตำบลค่อนข้างตั้งเครียดกับปัญหาดังกล่าว

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า ปัญหาของตำบลบางขุนไทร เริ่มจากจุดเล็ก ๆ ที่เริ่มมีการเก็บหอยไปขายเพราะเห็นว่า ได้ราคาดี ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรเพราะต่างก็เห็นว่าเป็นของธรรมชาติ มีการใช้เครื่องมือทุนแรงที่เก็บหอยได้มากแต่ทำลายหน้าดิน ทำให้ดินเลนซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยและเพาะพันธุ์หอยเกิดเน่าเสีย ทำในระบบนิเวศเสื่อมโทรม ส่งผลถึงอาชีพและรายได้ของครอบครัวที่ลดลง นอกจากจะก่อให้เกิดข้อพิพาทกันในชุมชนแล้ว ยังเกิดการอพยพย้ายถิ่นทำให้กำลังแรงงานของครอบครัวหายไป ความเป็นชุมชนค่อนข้างวิกฤตจากปัญหาที่เชื่อมโยงกันดังกล่าว

2. รูปแบบของการศึกษาชุมชน

(1) การกำหนดเป้าหมายและการเกิดขึ้นของโครงการการศึกษา

ชุมชน

จากการสัมภาษณ์ นางสาวอุษา เทียนทอง (16 สิงหาคม 2542) ทราบว่าเคยมีการวิจัย ศึกษาปัจจัยของความเป็นประชามของตำบลบางขุนไทร ของสถาบันชุมชน ท้องถิ่นพัฒนา ระบุว่า ชุมชนบางขุนไทร มีปรากฏการณ์ทางสังคม 3 กรณีสำคัญที่เห็นว่าเป็นพื้นฐานของการเป็นประชาม คือ กรณีการรวมกลุ่มของชาวบ้านหมู่ที่ 10 บ้านสามัคคี เป็นกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล และกรณีการตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของชาวบ้านหมู่ที่ 5 บ้านดอนผิงแดด และการรวมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ของชาวบ้านหมู่ที่ 6

กรณีกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล เกิดขึ้นจากกรณีพิพาทระหว่างชาวบ้านหมู่ที่ 10 และผู้ทำประมงน้ำตื้นต่างตำบลที่เข้ามาคราดหอยแครง ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรของคนในตำบลบางขุนไทร ข้อพิพาทดังกล่าว เกิดขึ้นจากการสังเกตของคนในตำบลบางขุนไทรว่า การที่ชาวบ้านต่างถิ่นเข้ามาคราดหอยแครงทำให้ไม่มีการคัดหอยตัวเล็กไว้ให้โตต่อไป และเป็นการทำลายหน้าดินริมฝายชายเลนทำให้ดินเน่าเสีย หอยและสัตว์น้ำขนาดเล็กตาย ส่งผลกระทบต่อการทำอาชีพเก็บหอยแบบเดิมที่ใช้มือ และที่บกระดานเล่นไปบนเลน ทำให้ชาวบ้านขาดรายได้ ซึ่งรุนแรงถึงกับต้องเปลี่ยนอาชีพไปรับจ้างในโรงงานหรืออพยพย้ายถิ่นในขณะเดียวกันก็ทำให้ป่าชายเลนเสื่อมสภาพลง ชาวบ้านหมู่ที่ 10 ซึ่งมีนายจรรงค์ พิทักษ์ ผู้ใหญ่บ้านเป็นแกนนำได้รวบรวมชาวบ้านตั้งเป็นกลุ่มคอยปราบปรามผู้ที่ลักลอบเข้ามาคราดหอย แต่สถานการณ์กลับรุนแรงจนจังหวัดเพชรบุรี มอบหมายให้รองผู้ว่าราชการจังหวัด ประมงจังหวัด และนายอำเภอบ้านแหลม เข้ามาเจรจาไกล่เกลี่ย ในปี พ.ศ. 2535 เพื่อกำหนดเขตอนุรักษ์ในพื้นที่ตำบลบางขุนไทร ที่ห้ามไม่ให้มีการจับหอยแครงด้วยวิธีลากคราด แต่อนุญาตให้เก็บโดยวิธีใช้มือ แต่ก็ยังมีการลักลอบอยู่ประปราย กลุ่มชาวบ้านจึงรวมตัวกัน โดยกำหนดบทบาทหน้าที่แผนการทำงานที่ชัดเจน แต่ยังไม่เน้นการปราบปรามอยู่ ซึ่งได้มีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลมีชาวบ้านจากหมู่ต่าง ๆ ในตำบลบางขุนไทรเข้าร่วมทำกิจกรรมกลุ่ม

กรณีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านดอนผิงแดด หมู่ที่ 5 ตำบลบางขุนไทร เป็นอีกปรากฏการณ์หนึ่งที่คนในชุมชนเกิดความต้องการให้มีการพบปะพูดคุยกันระหว่างชาวบ้านกับผู้ใหญ่บ้าน ในราวปี พ.ศ. 2532 ซึ่ง นายอิน เข้มทอง ผู้ใหญ่บ้านได้ริเริ่มให้มีการประชุมลูกบ้านเป็นประจำทุกเดือน โดยมาพบกันที่จุดนัดพบในหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาได้รับการสนับสนุนจากกรมการศึกษานอกโรงเรียนให้จัดตั้งเป็นที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ซึ่งนอกจากจะเป็นที่สำหรับการพบปะพูดคุยกันเป็นประจำแล้ว ยังมีโอกาสได้อ่านหนังสือพิมพ์ที่ทางราชการจัดหาให้คือ จาก

การสัมภาษณ์นายอิน เข้มทอง ผู้ใหญ่บ้าน ทราบว่า การที่ชาวบ้านได้มีโอกาสมาพบปะพูดคุยกันมากขึ้น ทำให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน ในบรรยากาศ ที่ไม่เป็นทางการ ต่อมาได้มีการจัดสร้างเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนขึ้น โดยได้รับคำแนะนำจากทางราชการที่ค่อย ๆ พัฒนาจากที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน มาเป็นศาลาเฉลิมพระเกียรติและได้ทำเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่มีหนังสือ และสื่อการเรียน มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางราชการจัดสนับสนุน โดยศูนย์การเรียนรู้ชุมชนได้กลายมาเป็นสถานที่กลางของชุมชนที่คนในชุมชนทั้งบ้านดอนผิงแดด และคนตำบลบางขุนไทร มาใช้ประโยชน์ได้

กรณีกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ เกิดขึ้นโดย ผู้ใหญ่แหลมทอง โดเตง ได้รับคำแนะนำจากพัฒนากรตำบลให้ตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2524 มีสมาชิกเพียง 30 คน ได้สะสมเงินทุนมากขึ้น มีการเรียนรู้เกี่ยวกับการออมทรัพย์ในวิธีการต่าง ๆ จากการเข้าร่วมอบรมกับทางราชการ ได้ขยายจำนวนสมาชิกมากขึ้น ถึง 250 คน ในปี พ.ศ. 2541 มีเงินฝากถึง สองแสนบาท และพัฒนากลุ่มไปสู่กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

นอกจากปรากฏการณ์ดังกล่าว นักวิจัยเชิงปฏิบัติการของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง ซึ่งร่วมกับสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ได้ศึกษาวิเคราะห์เป็นโครงสร้างพื้นฐานสำคัญของแนวคิดประชาคม คือ การรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมสาธารณะ จึงใช้เป็นพื้นฐานในการนำเสนอแนวความคิด ประชาคมตำบลขึ้นในชุมชนตำบล บางขุนไทร

การนำเสนอแนวความคิดประชาคมตำบล เริ่มขึ้นจากการนำผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและผู้นำตามธรรมชาติ เข้าร่วมประชุมใน โครงการประชุมปฏิบัติการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนที่ จังหวัดเพชรบุรี ทำให้ผู้นำชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เข้าประชุม ซึ่งทำให้เกิดแนวความคิดการนำความคิดเรื่องประชาคมไปใช้ในตำบลบางขุนไทรบ้าง จึงได้มีการจัดประชุมชาวบ้าน และเชิญนักวิจัยจากสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาไปร่วมให้คำแนะนำ การประชุมทำให้ชาวบ้านได้ถกกันถึงปัญหาของชุมชนและร่วมกันระดมความคิดเพื่อพัฒนาชุมชน โดยเน้นให้ทุกคนมีส่วนร่วม และรู้จักเป็นเจ้าของชุมชน จากการสัมภาษณ์ นายอิน เข้มทอง ผู้ใหญ่บ้านดอนผิงแดด ซึ่งเข้าร่วมโครงการมาแต่แรก ทราบว่า ได้มีการประชุมของผู้นำชุมชนหลายครั้ง เพื่อถ่ายทอดแนวความคิดเรื่อง ประชาคม ซึ่งนำไปสู่การวางแผนพัฒนาชุมชนของตน นางสาวอุษา เทียนทอง นักวิจัยของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ให้ข้อมูลว่า “จะพยายามไม่เข้าไปบอกว่าจะต้องทำอะไร แต่จะคอยให้คำแนะนำเท่านั้น “(สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม 2542) การประชุมของ ผู้นำชุมชนและชาวบ้าน เริ่มที่จะพูดถึงอนาคตของตำบลบางขุนไทรและมีการทำแผนพัฒนาตำบลขึ้น

ซึ่งเป็นกำหนดเป้าหมายของโครงการประชามต่าบลด การประชุมพูดคุยกันระหว่างชาวบ้านเป็นการแสดงปฏิสัมพันธ์ ซึ่งมีตัวแปรที่เห็นได้ชัดเจน คือตัวแปรที่มองการกระทำนั้นมุ่งประโยชน์ของกลุ่ม (Collectivity - orientation) เป็นเป้าหมายสำคัญ การเลือกโครงการประชามต่าบลด เป็นการเลือกโครงการที่จะสามารถประสาน เอากิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนมาใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยภาพรวมของชุมชน โครงการประชามต่าบลดจะเป็นแกนกลางของการระดมความคิดในการแก้ปัญหาของชุมชน สาระสำคัญของการเรียนรู้มุ่งไปที่ความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การวางแผนของชุมชน การมีกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ปัญหตาม หลักการประชาม ใน การแก้ปัญหา ชุมชนกำหนดกิจกรรม อื่นในการดำเนินการ เช่น กิจกรรมกลุ่มเรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กิจกรรมการฝึกวิชาชีพแปรรูปอาหาร กิจกรรมการศึกษาออกโรงเรียน หลักสูตรสายสามัญ เป็นต้น

(2) โครงสร้างของโครงการ

จากการสัมภาษณ์ นายเสน่ห์ บุรณารมย์ กำนันตำบลบางขุนไทร (สัมภาษณ์ 26 มิถุนายน 2543) และนางสาวอุษา เทียนทอง นักวิจัยสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม 2542) และการสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะของโครงการประชามต่าบลด (สนทนากลุ่ม 27 พฤษภาคม 2543) สามารถสรุปลักษณะของโครงการ โดยพิจารณาตามกรอบการวิเคราะห์ระบบได้ ดังนี้

(2.1) ปัจจัยป้อน

(2.1.1) แนวคิดและหลักการของโครงการ แนวคิดเรื่องประชาม ให้ความสำคัญกับการรวมตัวกันของชาวบ้าน เชื่อว่าการรวมตัวกันจะทำให้มีพลังในการทำงาน โดยต้องรวมกันเป็นกลุ่มต่างๆทำงานด้วยกัน แก้ปัญหาร่วมกัน การรวมตัวกันทำให้เกิดการเรียนรู้ ที่จะแก้ปัญหของชุมชน และการรวมตัวกันเป็นประชามเป็นการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน

(2.1.2) วัตถุประสงค์ของโครงการและ เป้าหมายการพัฒนา โครงการประชามต่าบลดบางขุนไทร มีวัตถุประสงค์ เพื่อแก้ปัญหา การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แก้ปัญหาเกี่ยวกับรายได้ โดยให้มีกิจกรรมออมทรัพย์มากขึ้น และต้องการให้อนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของชาวบางขุนไทร รวมทั้งมีวัตถุประสงค์ให้คนในชุมชนได้มีการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหของชุมชนเอง โดยมีเป้าหมายของการจัดทำโครงการประชามต่าบลด เพื่อมุ่งที่จะ ส่งเสริมการรวมตัวกันของคนในชุมชนให้สามารถพัฒนาหรือแก้ปัญหของชุมชน คู่ขนานไปกับการทำงานขององค์กรบริหารส่วนตำบล โดยเป็นการทำงานที่เกื้อหนุนกันและกัน สำหรับกรณีของตำบลบางขุนไทร ไม่เพียงแต่ จะให้เกิดการรวมกลุ่มของประชาชน เพื่อการพัฒนาและแก้ปัญหในชุมชนเท่านั้น ยังมีเป้าหมายที่

จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะหอยแครงและป่าชายเลน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เด่นชัดของชุมชนด้วย ดังเห็นได้จากเอกสาร โครงการของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่ระบุวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งกลุ่มไว้ 5 ประการคือ 1) เพื่อคุ้มครองดูแลทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลให้คงอยู่ตลอดไป 2) เพื่อป้องกันปราบปรามผู้กระทำผิดในพื้นที่อนุรักษ์ 3) เพื่อคงไว้ซึ่งอาชีพประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นให้คงอยู่ ตลอดไป 4) เพื่อป้องกันการโยกย้ายถิ่นฐานของชาวบ้านในตำบลและ 5) เพื่อรักษาระบบนิเวศวิทยาพื้นที่ป่าชายเลนและแหล่งพันธุ์สัตว์น้ำชายฝั่งไม่ให้ถูกทำลาย

จากการสัมภาษณ์กลุ่มแกนนำในตำบลบางขุนไทร ทราบว่า เป้าหมายการพัฒนาให้ชุมชนมีความเป็นประชาคม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันกับพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งนำไปสู่การพัฒนากิจกรรมกลุ่มที่มีบทบาทในชุมชนบางขุนไทร 3 กิจกรรม คือ กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ดังนั้นเมื่อพิจารณาเป้าหมายของการพัฒนาโดยจำแนกเป็นด้านการพัฒนาคน การพัฒนาสิ่งแวดล้อม ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ และด้านการพัฒนาสังคมแล้ว มีสาระสำคัญที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มแกนนำและชาวบ้านดังนี้

1. เป้าหมายการพัฒนาคน : ต้องการให้มีจิตสำนึกร่วมกันในความรักความผูกพันกับท้องถิ่น มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกันภาคภูมิใจในท้องถิ่น (เป็นแหล่งกำเนิดหอยแครงที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย) และมีความรู้สึกรับผิดชอบในการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน

2. เป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจ: มุ่งหมายให้คนในชุมชนมีรายได้สม่ำเสมอจากอาชีพที่ทำอยู่โดยเฉพาะประมงชายฝั่ง และอาชีพเกี่ยวเนื่องอื่น ๆ และให้มีการออมในลักษณะกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อนำเงินมาหมุนเวียนในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับการลงทุนและหนี้สิน และมีผลย้อนกลับในรูปของสวัสดิการในชุมชน

3. เป้าหมายการพัฒนาสิ่งแวดล้อม: ต้องการให้ป่าชายเลนคงสภาพเดิมอยู่ หน้าดินไม่เน่าเสียมีหอยแครงให้เก็บอย่างสม่ำเสมอตลอดไปโดยไม่ทำลายหอยตั้งแต่ยังตัวเล็ก โดยมุ่งที่จะรักษาแหล่งหากินที่สมบูรณ์ให้คงอยู่สืบคนรุ่นหลัง ๆ

4. เป้าหมายการพัฒนาสังคม : มุ่งที่จะอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนสร้างวิถีชีวิตของคนในสังคมให้ยอมรับกฎกติกาของสังคมที่กำหนดขึ้นเพื่อประโยชน์ของคนส่วนรวมรวมทั้งสร้างค่านิยมการอุทิศตนเพื่อสังคมส่วนรวม

(2.1.3) สารการเรียนรู้ : โครงการประชาคมตำบลมี การ จัดสารการเรียนรู้ ซึ่งแบ่งได้ 2 กลุ่ม ได้แก่

1. ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำประชาคม ประกอบด้วย ความรู้ เกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาชุมชน การศึกษาข้อมูลตำบล การทำแผนที่ความคิด หลักการของการ เป็นประชาคม การวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การจัดเวทีประชาคม เวทีวิสัยทัศน์ชุมชน ภาวะ ผู้นำ การบริหารจัดการในชุมชน

2. ความรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาของชุมชน เช่น กลุ่มการ เรียนรู้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มศูนย์การเรียนรู้ชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ สาร การเรียนรู้ ในกลุ่มนี้ ขึ้นอยู่กับความต้องการของชาวบ้าน ซึ่งปรับให้สอดคล้องกับความต้องการได้ โดยมีการ หารือกันในกลุ่มชาวบ้าน

(2.1.4) กลุ่มเป้าหมาย โครงการประชาคมตำบลบาง ชุน ไทร เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในตำบลบางขุนไทรทุกคนเป็นกลุ่มเป้าหมาย ตามความสมัครใจ โดย อาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. กลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการ โดยตรง ได้แก่ สมาชิก องค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล สมาชิกกลุ่ม ออมทรัพย์ สมาชิกกลุ่มศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ซึ่งได้รวมกลุ่มอยู่แล้ว

2. กลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการเฉพาะกิจกรรม ได้แก่ ประชาชนทั่วไปที่เข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน หรือตำบล เป็นครั้งคราว โดยหวังว่าจะมีโอกาสได้ เรียนรู้ในสิ่งที่ตนสนใจและได้รับความรู้บ้างในโอกาสต่างๆ และมีโอกาสที่จะได้เข้าร่วมโครงการ โดยตรงต่อไป

(2.1.5) ผู้จัดกิจกรรม : การจัดกิจกรรมในโครงการ ประชาคม ซึ่งเป็นภาพรวมของโครงการนั้น กรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล มีบทบาทเป็น ผู้บริหารการจัดกิจกรรมในโครงการประชาคมโดยตรง แต่ในระยะแรก ๆ มีนักวิจัยของสถาบัน ชุมชนท้องถิ่นพัฒนาเข้าร่วมเป็นผู้จัดกิจกรรม เวทีประชาคม เวทีวิสัยทัศน์ชุมชนบ้าง ตามที่ผู้นำ ชุมชนติดต่อขอความร่วมมือมา ส่วนกิจกรรมการเรียนรู้ในกลุ่มย่อยต่าง ๆ มีการจัดหาวิทยากร ทั้ง ภายใตชุมชนและจากภายนอกมาให้ความรู้เป็นครั้งคราว

2.2. กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของ โครงการประชาคมตำบลของตำบล บางขุนไทร นั้น อุษา เทียนทอง นักวิจัยของ โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการประชาคมตำบล ซึ่งเป็น

โครงการวิจัยร่วมระหว่างศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ได้อธิบายถึงกระบวนการเรียนรู้ในโครงการประชามตำบล สรุปได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 การพัฒนาแนวคิดการมีส่วนร่วม : โดยการคัดเลือกผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นผู้นำทางการและผู้ที่มิบุคลิกเป็นผู้นำตามธรรมชาติมาให้ความรู้เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน เน้นความรู้เรื่องประชามตำบลที่เป็นความร่วมมือกันของฝ่าย ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคองค์กรธุรกิจ ภาคประชาชนและเรียนรู้จากกรณี ตัวอย่างของชุมชนต่าง ๆ ที่มีความเป็นประชาม ในขั้นนี้จะเน้นการพัฒนาความคิดและจิตสำนึกของคนในชุมชน

ขั้นที่ 2 การเสริมสร้างกระบวนการวางแผนชุมชน : โดยฝึกทักษะการ เก็บข้อมูลในชุมชนในด้านต่าง ๆ การร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลของชุมชนร่วมกันระหว่างคนในชุมชน และตัวแทนจากองค์กรต่าง ๆ ภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐและเอกชน ในขั้นนี้จะทำให้คนในชุมชน เริ่มมองเห็นภาพชุมชนของตนชัดเจนขึ้น ตระหนักถึงปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน และเริ่มคิดที่จะหาทางแก้ปัญหาในชุมชนในรูปแบบของแผนงานและโครงการ

ขั้นที่ 3 การจัดทำเวทีชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาสาธารณะ : เป็นการนำเอา แผนงานและโครงการที่กลุ่มแกนนำจัดทำขึ้นเสนอต่อที่ประชุมชาวบ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีส่วนได้ ส่วนเสียใน ชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนรับรู้ปัญหาและวิธีการแก้ไข ซึ่งคนในชุมชนจะมีโอกาส แสดงความคิดเห็นต่อประเด็นต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง เพื่อปรับปรุงวิธีการแก้ปัญหาให้เหมาะสมและ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ในขณะเดียวกันก็เป็นการแสดงวิสัยทัศน์หรือความต้องการที่จะเป็น ในอนาคตของคนในชุมชนเป็นการสร้างเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชน

จากการเรียนรู้ในขั้นที่ 3 นี้ จะมีบางกิจกรรมที่คนในชุมชนสามารถ ดำเนินการได้จากความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่ก็จะดำเนินการตามแผนงานหรือโครงการที่ตกลง กันได้ทันที แต่บางกรณีที่ชาวบ้านยังไม่มีความรู้ก็จะดำเนินงานในขั้นที่ 4 คือ การเรียนรู้เพื่อการ ดำเนินงาน หรือในกรณีที่ดำเนินงานไปแล้วและพบว่า ยังไม่มีความรู้พอที่จะทำงานให้สำเร็จได้ก็ จะกลับมาเรียนรู้ใหม่อีก

ขั้นที่ 4 การเรียนรู้เพื่อการดำเนินงาน เป็นช่วงที่คนในชุมชนจะดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนตามแผนที่วางไว้จริงและต้องการความรู้เพิ่มเติม เพื่อความมั่นใจในการทำงานก็จะจัดกิจกรรมสำหรับการเรียนรู้ขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่

1. การเชิญผู้มีความรู้และประสบการณ์มาบอกเล่าหรืออธิบาย ให้ความรู้แก่กลุ่มทำงานเป็นเรื่อย ๆ ไป เช่น เชิญวิทยากรจากกรุงเทพมหานครหรือจากชุมชนใกล้เคียงทั้งอาจารย์มหาวิทยาลัย ข้าราชการในท้องถิ่น หรือชาวบ้านในชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จเป็นต้น
2. การไปศึกษาดูงาน กับชุมชนหรือหน่วยงานที่ประสบความสำเร็จ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิธีการและแนวคิดที่ใช้ในการปฏิบัติงาน
3. การศึกษาจากเอกสารและสื่อวีดิทัศน์ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลที่ชุมชนจัดทำไว้สำหรับการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้ข้อมูลบางส่วนในการทำงานของคนในชุมชน
4. การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ ในระหว่างการปฏิบัติงานเป็นอีกลักษณะหนึ่งของการเรียนรู้ ในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการของชาวบ้านแต่ละกลุ่มซึ่งส่งผลให้มีการปรับปรุงพฤติกรรม ปรับวิธีคิดวิธีการทำงาน

การเรียนรู้เพื่อการดำเนินงานในช่วงนี้มักจะกระทำควบคู่ไปในระหว่างการปฏิบัติงานของคนในชุมชนแต่ละกลุ่ม

ขั้นที่ 5 การปฏิบัติจริงตามแผนงานหรือโครงการที่ได้วางแผนและเรียนรู้วิธีการทำงานไว้แล้วเป็นขั้นตอนที่ผสมผสานอยู่ในระหว่างขั้นตอนของการเรียนรู้เพื่อการดำเนินงานด้วย เพราะในระหว่างที่ทำกิจกรรมการแก้ปัญหาไปก็สามารถเรียนรู้ไปด้วย เช่น การรวมกลุ่มออมทรัพย์ที่สมาชิกจะต้องมาพบกันทุกวันที่ 1 ของเดือนจะต้องมีการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน หรือนำความรู้ที่ได้ใหม่ๆ มาเล่าสู่กันฟัง

ขั้นที่ 6 การประเมินผลการปฏิบัติงาน : เป็นช่วงที่ชาวบ้านแต่ละกลุ่มประเมินผลการปฏิบัติงานเพื่อการแก้ปัญหาหรือการพัฒนาในกลุ่มของตนเองเป็นการสรุปบทเรียนที่ตนเองได้รับ

ขั้นที่ 7 การขยายผลต่อเนื่อง: เป็นลักษณะของการเผยแพร่แนวความคิดวิธีการปฏิบัติที่ชุมชนกระทำและเกิดผลในทางที่ดี เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความรู้ และ ประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน เช่น ชุมชนบางขุนไทร นำความรู้และประสบการณ์ไป

แลกเปลี่ยนกับชุมชนบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงครามเป็นต้น ซึ่งนับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการขยายผลต่อเนื่อง

ในกระบวนการเรียนรู้เรื่องประชาคม ได้มีการนำเสนอเนื้อหาที่สำคัญ ได้แก่ ความคิดเรื่องประชาคมการจัดประชุมเพื่อการพัฒนาชุมชน การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน การจัดทำแผนชุมชน การสร้างเครือข่ายเป็นต้น เนื้อหาส่วนใหญ่จะปรับไปตามความต้องการและความสนใจของชาวบ้านในแต่ละกลุ่มซึ่งเกิดจากการพบปะพูดคุย หรือการค้นคว้าด้วยตนเองจากหนังสือเป็นต้น

2.3 ผลผลิตและการดำรงอยู่ของโครงการ

โครงการประชาคมตำบลบางขุนไทร ได้ช่วยให้ชุมชนแก้ปัญหาวิกฤตที่ทำให้ชุมชนเสียความสมดุล โดยปรับแนวคิดของโครงการเข้าสู่วิถีชีวิตของคนในตำบลบางขุนไทร โดยจะเห็นได้ว่า ทุกหมู่บ้านจะมีกิจกรรมการประชุมลูกบ้านอย่างสม่ำเสมอทุกเดือน เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้พบปะพูดคุย ซักถามกับผู้นำหมู่บ้าน ซึ่งเกิดจากความตระหนักของผู้นำในชุมชนที่เห็นประโยชน์ของการพบปะสนทนากัน

นอกจากการประชุมอย่างสม่ำเสมอแล้ว กิจกรรมที่เด่นชัดคือ การรวมกลุ่มทำ กิจกรรมร่วมกัน โดยเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอนุรักษ์ ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัว การรวมกลุ่มกันทำให้สมาชิกกลุ่มมีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประสบการณ์ระหว่างกัน เรียนรู้ที่จะทำงานร่วมกัน แก้ปัญหาร่วมกัน

จากการสังเกตการทำงานของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนตำบลบางขุนไทร พบว่า ผู้นำชุมชนจะมีบทบาทในการนำชาวบ้าน โดยมีบทบาทสำคัญคือ การกระตุ้นให้ชาวบ้านมาประชุมพร้อมกันอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นจุดเด่นของคนในชุมชน โดยเป็นการมาพบกันตามประเพณี เช่น งานทำบุญ หรืองานประเพณีต่าง ๆ รวมถึงการประชุมประจำเดือน การเกิดขึ้นของผู้นำที่ทางราชการแต่งตั้ง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการองค์กรบริการส่วนตำบล ฯลฯ ล้วนแต่มีพื้นฐานมาจากผู้นำตามธรรมชาติในชุมชนที่ได้รับการยอมรับมาก่อน จึงพบว่าการใช้อำนาจของผู้นำเป็นไปในเชิงกระจายอำนาจให้คนในกลุ่มหรือในชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจมากกว่าที่อื่น ๆ และพร้อมที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากการยอมรับแนวความคิดเรื่องประชาคมที่ผู้นำเข้าร่วมเรียนรู้มาแต่แรก และเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

นอกจากนี้จะพบได้ว่า ทำทิจของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเปลี่ยนไปสู่ความคิดที่จะเรียนรู้มากขึ้นกล่าวการทำหน้าที่โดยตรงของกลุ่มมากขึ้นกล่าวคือ กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลปรับท่าทีจากการปราบปรามผู้ที่ละเมิดข้อตกลงเข้ามาลักลอบคราดหอยแครง ไปสู่การเรียนรู้ที่จะแสวงหาเครือข่ายที่สนใจการอนุรักษ์เพิ่มมากขึ้น เริ่มปลูกฝังความคิดการอนุรักษ์กับเด็กและเยาวชน รวมทั้งพยายามที่จะเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหา ในขณะเดียวกัน กลุ่มออมทรัพย์ก็เน้นการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน มีการวางแผนร่วมกัน เรียนรู้จากประสบการณ์ต่าง ๆ โดยใช้ฐานจากข้อมูลในศูนย์บริการเรียนรู้ชุมชนมากกว่าที่จะมุ่งสะสมทุนของกลุ่มออมทรัพย์มากเกินไป เรียนรู้ที่จะเอาแนวคิดเรื่องกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เข้ามาใช้จนกลายเป็นความรู้สึกร่วมกันของคนในชุมชนที่ทุกต้นเดือนต้องมาให้สัจจะต่อกัน กลุ่มให้ความสำคัญกับการรวมตัวกันของสมาชิกและคุณธรรมเรื่องความซื่อสัตย์ กรรมการกลุ่มออมทรัพย์คนหนึ่งกล่าวว่า “จริง ๆ แล้วเราดูที่ความซื่อสัตย์จึงจะให้เข้ากลุ่มได้” (สัมภาษณ์นายลำปาง บุญมี กรรมการกลุ่มออมทรัพย์ เมื่อ 1 พฤศจิกายน 2543)

ชุมชนและองค์กรต่างๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ให้ความสนใจในด้านการทำงานเป็นกลุ่มของชุมชนตำบลบางขุนไทรเป็นอย่างมาก นายเสน่ห์ บุรณารมย์ กำนันตำบลบางขุนไทร ซึ่งเป็นประธานกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลด้วย ให้ข้อมูลว่ามีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาให้การสนับสนุน โดยเฉพาะจังหวัดเพชรบุรี โดยรองผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ บ้านแหลม ได้ให้การสนับสนุน โดยมีการออกคำสั่งอำเภอบ้านแหลม เพื่อแต่งตั้งคนในชุมชนให้เป็นกลุ่มอาสาสมัครอนุรักษ์ทรัพยากรประมง มีหน้าที่ช่วยเหลือทางราชการอนุรักษ์ทรัพยากรทางน้ำ ประเภทหอยแครง ซึ่งทำให้กลุ่มรู้สึกว่ามีทางราชการให้การสนับสนุนจึงมั่นใจในการทำงานมากขึ้น ในขณะเดียวกันการได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณเป็นค่าดำเนินการ เช่น ค่าน้ำมันเรือ ค่าซ่อมแซมเครื่องยนต์ ฯลฯ จาก องค์กรบริการส่วนตำบลบางขุนไทรด้วย

นอกจากหน่วยงานภายในจังหวัดเพชรบุรีแล้ว ยังมีโครงการความร่วมมือไทย - สหประชาชาติ (THAI-UNCAP) เข้ามาในการสนับสนุนการทำกิจกรรมกลุ่ม โดยเฉพาะการประชุมของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อช่วยให้เกิดการเรียนรู้ภายในกลุ่มอย่างจริงจัง ในขณะเดียวกันก็พบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน จากการสัมภาษณ์ น.ส.อุษา เทียนทอง นักวิจัยในพื้นที่ของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการประชาคมตำบลบางขุนไทร พบว่า สถาบันต่าง ๆ ในชุมชนมีส่วนสนับสนุนการดำรงอยู่ของโครงการได้แก่ วัดได้เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามาใช้เป็นที่ตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นที่ตั้งของกลุ่มออมทรัพย์ เป็นศูนย์สาธิตการตลาดของชุมชนโรงเรียน นอกจากจะเป็นที่เรียนของลูกหลานชาวบ้านแล้วยังเป็นสนามกีฬาของชุมชนด้วย

โครงการประชาคมตำบล เป็นโครงการที่มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนให้ความสนใจและใช้เป็นกลไกในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้เผยแพร่เอกสาร ประชาคมตำบล เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการจัดทำประชาคมตำบล ในขณะเดียวกันก็มีภาคเอกชน เช่น สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาได้นำโครงการประชาคมตำบล นำเสนอในรูปแบบโครงการวิจัยในหลายชุมชน กรณีของชุมชนตำบลบางขุนไทร เป็นชุมชนหนึ่งที่สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาให้การสนับสนุนโดยจัดทีมวิจัย ร่วมกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง จัดทำโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการประชาคมตำบลขึ้น ในช่วงปี พ.ศ. 2541 และได้พัฒนากิจกรรมภายในชุมชนขึ้นอย่างต่อเนื่อง

การขยายตัวของโครงการเป็นผลมาจากความสำเร็จ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (หอยแครง) และกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ชาวบ้านชุมชนอื่นให้ความสนใจ และเริ่มเข้ามาขอร่วมเป็นเครือข่ายของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล โดยเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์หอยแครงไว้ เพื่ออนาคตของชุมชนโดยไม่ทำลายเสียตั้งแต่ปัจจุบัน ซึ่ง นายเสน่ห์ บุรณารมย์ ให้ข้อมูลว่า มีชาวบ้านบางอินทร์ ตำบลปากทะเล และ ชาวตำบลบ้านแหลม เข้ามารวมกลุ่มอนุรักษ์ด้วย นอกจากนี้จากการสังเกตกิจกรรมในชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมการประชุม การพูดคุยกันในศูนย์บริการเรียนรู้ชุมชน และงานประเพณีต่าง ๆ มักจะมีคนทุกรุ่นในชุมชนร่วมกิจกรรมด้วย โดยผู้ใหญ่ที่เป็นแกนนำมักจะบอกเล่าถ่ายทอดความคิดให้กับเด็กและเยาวชน โดยเฉพาะเหตุผลของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ให้ลูกหลานในตำบลบางขุนไทร และพยายามสร้างความรู้สึกรักและภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง

(3) การหน้าที่ของโครงการการศึกษาชุมชน

จากการวิจัยภาคสนามในโครงการประชาคมตำบล มีประเด็นสำคัญที่แสดงให้เห็นการหน้าที่ของโครงการ ตามแนววิเคราะห์ข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ดังนี้

1. การปรับตัวให้เข้ากับเปลี่ยนแปลง ชุมชนบางขุนไทร ได้เผชิญกับปัญหาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน คือ การใช้เครื่องมือและเทคนิควิธีในการจับสัตว์น้ำ ที่ทำลายสัตว์น้ำตัวอ่อน ทำลายระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถประกอบอาชีพได้อย่างเต็มที่รายได้ลดลง ต้องอพยพเข้าไปทำในเมือง เกิดปัญหาความล่มสลายของ ครอบครัว และปัญหาได้มาถึงจุดวิกฤตเมื่อเกิดกรณีพิพาทระหว่างคนในชุมชนกับคนต่างชุมชนที่เข้ามาจับสัตว์น้ำในพื้นที่ตำบลบางขุนไทร จุดวิกฤตดังกล่าวผลักดันให้คนในชุมชนพยายามแสวงหาทางออก เมื่อมีการนำเสนอแนวความคิดเรื่องประชาคม ซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนที่ให้ความสนใจกับการพบปะพูดคุยกันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทำให้เกิดพื้นฐานที่

พอเพียงสำหรับการเริ่มต้น โครงการประชาคมตำบล ซึ่งเป็นการปรับระบบภายในชุมชนให้สามารถมีวิธีการในการแก้ปัญหา

2. ชุมชนรักษาคุณภาพของชุมชนโดยการแสวงหาวิธีการแก้ปัญหา กล่าวคือ

2.1 การสร้างค่านิยมร่วมของคนในชุมชน โดยใช้กระบวนการประชุมกลุ่มเสนอแนวความคิดของคนในชุมชน โดยผู้นำชุมชนจะมีบทบาทนำในการประชุมกลุ่ม ซึ่งได้รับการ อบรมมา เช่น การทำแผนที่ความคิด (Mind Mapping) การวางแผนของชุมชน ผลของการพบปะพูดคุยกันหลายครั้ง คนในชุมชนส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะหอยแครง และการรักษาสภาพแวดล้อม รวมทั้งการมีค่านิยมในการแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาโดยการรวมกลุ่มพูดคุย ระดมความคิดเห็นกันก่อนตัดสินใจ

2.2 ชุมชนปรับโครงสร้างทางสังคม โดยการสร้างกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นในชุมชนทั้งกลุ่มที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และกลุ่มที่มีอยู่เดิม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เป็นจุดสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในชุมชน โดยกลุ่มต่าง ๆ จะมีบทบาทในการผลักดันให้เกิดการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายของโครงการการศึกษาชุมชน และเป็นการทำงานที่ประสานสัมพันธ์กันระหว่างสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนทั้งสถาบันการเมืองการปกครอง ผ่านทางกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และ อบต. สถาบันเศรษฐกิจและสถาบันศาสนา โดยกลุ่มออมทรัพย์ สถาบันการศึกษา โดยศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โรงเรียนรวมทั้งการจัดการด้านระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมโดยกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เป็นต้น

2.3 การขจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่เนื่องมาจากความไม่เข้าใจโครงการ แต่การพบปะพูดคุยกันอย่างสม่ำเสมอทำให้ข้อขัดแย้งเบาบางลงและผลที่เกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้ประโยชน์กับคนในชุมชนอย่างทั่วถึง ทำให้ความขัดแย้งลดลง

2.4 การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน จะอยู่ในกระบวนการของการทำประชาคมที่มีการชี้แจงแสดงเหตุผลการปรับความคิด ทศนคคิขของคนในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน การประชุมกันของกลุ่มต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอก่อให้เกิดความเข้าใจและสมานฉันท์กันอย่างกว้างขวาง

2.5 การดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายของโครงการ จะใช้กระบวนการกลุ่มในการทำงานและสร้างกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม โดยการแสวงหาความรู้จากภูมิปัญญาภายในชุมชน และความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ศึกษาจากหนังสือและสื่อในศูนย์การเรียนรู้และการไปพบผู้รู้ หรือทัศนศึกษาในที่ต่าง ๆ ทำให้เกิดพลังความคิดในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายของโครงการ

(4) การบรรลุเป้าหมายของโครงการ

จากการสัมภาษณ์กลุ่มแกนนำในชุมชนที่เข้าร่วมโครงการประชาคมตำบล และผู้ให้ข้อมูลหลัก (เมื่อ 27 พฤษภาคม 2543) รวมทั้งการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม พบว่า เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชน ซึ่งแบ่งได้ ดังนี้

1. ความเปลี่ยนแปลงด้านตัวคน : พบว่า คนในชุมชนมีทัศนคติที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แกนนำหลายคนกล่าวในทำนองเดียวกันว่า “ถ้าเราไม่ช่วยหมู่บ้านเพื่อปากท้องของเราแล้วใครจะช่วย” ซึ่งสะท้อนความคิดการพึ่งตนเองของคนในชุมชน รวมทั้งความรู้สึเกศภาคภูมิใจในชุมชนของตน พฤติกรรมที่เห็นชัดและตรงกับชาวบ้านหลายคนที่ยกกล่าวว่า มีการประชุมคนในแต่ละหมู่บ้านเป็นประจำ เช่น ประชุมลูกบ้าน ประชุมกลุ่มออมทรัพย์ ทุกคืนเดือน ซึ่งแต่ก่อนไม่มีการประชุมในลักษณะเช่นนี้ การประชุมดังกล่าวเป็นการเปิดช่องทางการสื่อสารใน ชุมชนให้กว้างขวางขึ้น ชาวบ้านรับรู้ความเป็นไปของชุมชนอย่างทั่วถึง

2. ความเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมของชุมชน

1) ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ : จะมีความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในกลุ่มสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ที่สามารถมีเงินทุนหมุนเวียนบางส่วนสามารถ แก้ปัญหาหนี้สินได้ ลดรายจ่ายแม้จะไม่เพิ่มรายได้ก็ตาม มีการออมในระบบกลุ่มโดยมีเงินกองทุนถึงกว่าแปดแสนบาท ซึ่งพอเพียงสำหรับหมุนเวียนและจัดเป็นสวัสดิการชุมชน นอกจากนี้ การอนุรักษ์ป่า ชายเลนให้อยู่ในสภาพดี ทำให้ระบบนิเวศชายฝั่งดีขึ้นเพราะไม่มีการทำลาย สภาพแวดล้อมอย่างรุนแรง ทำให้มีหอยเสียบมาอาศัยมากขึ้น เป็นหอยที่มีราคาดี ช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง ทั้งจากการเก็บหอยโดยตรงและแปรรูป

“การอนุรักษ์หอยแครงนี้ไว้ เรากล้าพูดได้ว่าหอยจะไม่มีวันหมดไปได้ และจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ถึงเราจะเก็บโดยไม่ไปทำลายระบบนิเวศของป่าชายเลนและไม่ทำให้หน้าดินเสีย และไม่เก็บหอยที่ไม่ได้ขนาดมาบริโภคแล้ว หอยแครงและหอยเสียบก็จะอยู่ให้ชาวบ้านตำบลบางขุนไทรประกอบอาชีพชั่วคราวลูกชั่วหลานต่อไป” (การสนทนากับสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เมื่อ 26 กรกฎาคม 2543)

2) ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม : มีความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนคือ การรวมกลุ่มกันแก้ปัญหาของชุมชน โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น วัด โรงเรียน สถานอนามัย เป็นไปในทางเกื้อกูลกันมากขึ้น โดยต่างรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน นอกจากนี้บทบาทของผู้นำชุมชนมีลักษณะของการกระจายอำนาจให้กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนมีบทบาทในการตัดสินใจมากขึ้น

ปลัด อบต. ให้ความเห็นเกี่ยวกับการทำงานในตำบลบางขุนไทรว่า “ทำงานที่นี้สบายใจมาก เพราะได้รับความร่วมมือดี เห็นความทุ่มเทเอาใจใส่ของบรรดาผู้นำ ทำงานที่นี้ทั้งหนักทั้งสนุก นับว่าโชคดีมากที่ได้ทำงานกับคนกลุ่มนี้ “

3) ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม : เนื่องจากบทบาทหลักของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล มีบทบาทสำคัญต่อการรักษาป่าชายเลน และสัตว์น้ำประเภทหอยแครง กิจกรรมของกลุ่มทั้งการปราบปรามและสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ทำให้การบุกรุกทำลาย ป่าชายเลน และหอยแครงลดลง ในขณะเดียวกันก็ได้ปลูกฝังความคิดการอนุรักษ์ให้กับเยาวชนด้วย จึงมีแนวโน้มที่คนในชุมชนเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น

กล่าวโดยสรุปกรณีของชุมชนบางขุนไทร ที่รับเอาโครงการประชามตำบลเข้ามาในชุมชนได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของคนในชุมชนอย่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน สิ่งสำคัญของการเป็นประชามตำบลในตำบลบางขุนไทร คือ กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ที่เกิดขึ้นกลมกลืนกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน

โครงการที่ 2 โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ บ้านหล่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอโนนรมย์ จังหวัดชัยนาท

1. สภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านหล่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอโนนรมย์ จังหวัดชัยนาท เป็นชุมชนชาวนาที่อยู่อาศัยสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน สภาพโดยทั่วไป เป็นที่ราบลุ่มในเขตชลประทาน มีลักษณะเป็นชุมชนชนบททั่วไป ในภาคกลางที่เป็นสังคมชาวนา ได้รับผลการพัฒนาจากการแนะนำของภาคราชการเป็นส่วนใหญ่

พื้นที่และอาณาเขต

บ้านหล่น หมู่ที่ 4 ตำบลท่าฉนวน มีพื้นที่ 2,679 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่าง ๆ คือ

- ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ และแม่น้ำเจ้าพระยา

- ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลไร่พัฒนา อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

- ทิศตะวันออก ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา และเขตจังหวัดอุทัยธานี

- ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลศิลาदानและตำบลวัดโคก อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

ชุมชนบ้านหลั่น ได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ตามแผนพัฒนาตำบล จึงทำให้มีความสะดวกในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะ มีเส้นทางคมนาคมหลักได้แก่ ถนนภายในตำบล และหมู่บ้าน ซึ่งเชื่อมกับถนนสายชัยนาท - นครสวรรค์ (สายเก่า) และมีถนนเลียบบคันคลองชลประทานติดต่อระหว่างหมู่บ้าน

ประชากร บ้านหลั่น หมู่ที่ 4 มีประชากรทั้งสิ้น 974 คน แบ่งเป็น ชาย 437 คน หญิง 537 คน (ข้อมูล กชช 2 ค. ปี 2542)

ระบบย่อยและสภาพสังคมของชุมชน

1. เศรษฐกิจ ชุมชนบ้านหลั่น มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่นาอยู่ในเขตชลประทาน ประชาชนมีอาชีพหลักคือ การปลูกข้าว นอกจากนั้นมีการปลูกดอกไม้ และทำสวนรายได้หลักของคนในชุมชนจึงมาจากการทำเกษตรกรรม ต้นทุนการผลิตต่อไร่ประมาณ 3,500 - 2,500 บาท ในขณะที่ราคาผลผลิตขึ้นอยู่กับตลาดรับซื้อข้าว แบบแผนการผลิตทางการเกษตร ในปัจจุบัน ใช้เครื่องจักร สารเคมีทั้งยาปราบศัตรูพืชและปุ๋ยเคมี ใช้การจ้างแรงงานในการทำนา

2. การเมืองการปกครอง ชุมชนบ้านหลั่นอยู่ในเขตพื้นที่ปกครองของตำบลท่าฉนวน ซึ่งแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 10 หมู่บ้าน บ้านหลั่นเป็นหมู่ที่ 4 มีโครงสร้างทางการปกครองเช่นเดียวกับหมู่บ้านโดยทั่วไป คือ มีผู้ใหญ่บ้าน มีคณะกรรมการหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังมีตัวแทนหมู่บ้านเป็นคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ของตำบลท่าฉนวนด้วย

3. สังคมวัฒนธรรม ชุมชนบ้านหลั่นเป็นชุมชนชาวนาที่สืบทอดวัฒนธรรมกันมาแต่อดีต และเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติและความเป็นเพื่อนบ้านสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน มีการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันตามอัธยาศัย คนในชุมชนนับถือ ศาสนาพุทธ มีวัดศรีมณีวรรณ ซึ่งชาวบ้านไปทำบุญเป็นประจำ ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมส่งลูกหลานไปเรียนในเมืองใหญ่ เช่น นครสวรรค์ ลพบุรี และกรุงเทพมหานคร “คนในรุ่นหลัง ๆ ที่ออกไปเรียนต่อ ส่วนมากมักไม่กลับมาทำอาชีพเดิมของ ครอบครัว หากมีทุน

ทรัพย์พอ เพราะทำน้ำมันล้าปาก” (การสนทนากับกลุ่มชาวบ้านที่มาอ่านหนังสือที่ ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน) ความเป็นอยู่ของชาวบ้านค่อนข้างสนใจเฉพาะครอบครัว หรือกลุ่มของเครือญาติ จึงช่วยเหลือกันภายในกลุ่มมากกว่ากิจกรรมของชุมชน แต่โดยทั่วไป ชาวบ้านมีอัธยาศัยดี เป็นมิตรกับคนแปลกหน้า และยินดีที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

4. การศึกษา ชุมชนบ้านหล่นมีโรงเรียนไทยรัฐวิทยา 57 ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษาที่คนในชุมชนบ้านหล่นและหมู่บ้านอื่น ๆ ทั้งตำบลท่าฉนวนส่งลูกหลานมาเรียน การศึกษาต่อจากนั้นมักเดินทางมาเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาที่ อำเภอมนอรัมย์ หรือที่ตัวจังหวัดชัยนาทและจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดนครสวรรค์ ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับการศึกษา ทั้งถึง ส่วนผู้ที่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียนมักจะเรียนในหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอมนอรัมย์มาจัดกลุ่มการเรียนให้ เพราะตั้งอยู่ใกล้กับชุมชน บ้านหล่น เนื่องจากเป็นชุมชนในลักษณะเปิด การเดินทางติดต่อในระหว่างชุมชนและระหว่าง ชุมชนกับเมืองค่อนข้างสะดวกทำให้ได้รับข่าวสารข้อมูลค่อนข้างเร็ว รวมทั้งการมีวิทยุ โทรทัศน์แทบทุกหลังคาเรือนทำให้ได้รับข่าวสารอยู่เสมอ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ตามอัธยาศัย ในขณะที่เดียวกันก็มีการจัดการฝึกอบรมชาวบ้าน จัดประชุมให้ความรู้โครงการต่าง ๆ ของรัฐอยู่เนือง ๆ จึงทำให้คนในชุมชนได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง

5. กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ในชุมชนบ้านหล่น มีกลุ่มที่ชาวบ้านมารวมตัวกัน ทั้งที่จัดตั้งโดยหน่วยงานภาครัฐและชาวบ้านรวมตัวกันเอง ได้แก่

- 1) กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน
- 2) กลุ่มแม่บ้าน
- 3) กลุ่มออมทรัพย์
- 4) กลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ
- 5) กลุ่มทำสวนดอกไม้
- 6) กลุ่มปักปอดสารพิษ
- 7) กลุ่มทำฟาร์มแมลง

สภาพปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

จากการสนทนาสอบถามกลุ่มชาวบ้านผู้ให้ข้อมูลทำให้ทราบว่า ชุมชนบ้านหล่นเป็นชุมชนที่ได้รับอิทธิพลด้านความคิดในการทำนาตามคำแนะนำของราชการ โดยประมาณ 30 ปีที่ผ่านมานับตั้งแต่ตั้งเขื่อนเจ้าพระยาทางราชการได้แนะนำการปลูกข้าวโดยใช้พันธุ์ข้าวแบบใหม่ใช้ปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืช ซึ่งกลายเป็นความเชื่อในการทำนาตลอดมาที่ต้องใช้พันธุ์ข้าวที่ได้รับการส่งเสริมแนะนำจากราชการ เช่น ข้าวพันธุ์ชัยนาท 1 เป็นต้น ต้องใช้ปุ๋ยเคมี และ

ยากำจัดศัตรูพืชจึงจะเพิ่มผลผลิตได้ต้องใช้เครื่องมือทุ่นแรง เช่น รถไถ รถแทรกเตอร์ รถเกี่ยวข้าว ในการทำนา จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2539 ชาวบ้านเริ่มสังเกตเห็นว่า “มีเพลี้ยกระโดดระบาด ติดต่อกัน 2 - 3 ปี ยากี่เอาไม่อยู่” “เวลาลงไปไถนาจะเห็นขาวไปหมด บินกันเต็มนา แล้วข้าวไม่ได้ผล”(การสนทนากับ นางประทุม แยกอ่อน ผู้เข้าร่วมโครงการครั้งแรกและยอมให้ใช้แปลงนา เป็นที่ทดลองคนแรก เมื่อ 26 ตุลาคม 2543)

การระบาดของเพลี้ยกระโดด ทำให้ต้องใช้ยากำจัดศัตรูพืชมากขึ้น ชาวบ้านหลายคนได้รับผลกระทบจากการใช้ยากำจัดศัตรูพืช แม้จะระมัดระวังก็ตามหลายคนมีอาการป่วย ในขณะที่วัยก็เพิ่มรายจ่ายในการลงทุนผลิตต่อไร่สูงขึ้น เฉลี่ยต้องลงทุนประมาณ 3,500 – 2,500 บาท เป็นค่าปุ๋ย ค่ายากำจัดศัตรูพืช ค่ายากุมหญ้า ค่าจ้างรถไถ รถเกี่ยว ค่าแรงงาน รวมทั้งค่าเช่านา ซึ่งการลงทุนต่อไร่สูงขึ้น ทำให้ต้องไปกู้ยืมทั้งการกู้ยืมนอกระบบกับชาวบ้าน ด้วยตนเองและการกู้ยืมในระดับจากสหกรณ์ หรือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ชกส.) “เฉลี่ยแล้วตกบ้านละ 30,000 กว่าบาท ที่ไปกู้เขามาทำนา” (สนทนากับกลุ่มชาวบ้าน) นอกจากนี้ผลกระทบจากการใช้ปุ๋ยเคมีและยากำจัดศัตรูพืชต่าง ๆ ส่งผลให้ดินเสีย ความอุดมสมบูรณ์รวมทั้งการใช้รถแทรกเตอร์ ทำให้ดินแน่นมากขึ้นใช้ควายไถนาไม่ได้ผลดี

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า สภาพที่เป็นปัญหาของชุมชนด้านการพัฒนาที่ยั่งยืน มีความสัมพันธ์กันระหว่างเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและรวมไปถึงสังคมวัฒนธรรมความเชื่อของคนในชุมชน ซึ่งไม่ทำให้สถานการณ์ดีขึ้น คุณภาพชีวิตยังไม่มีอันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีมีการลงทุนในการผลิตสูง ในขณะที่รายได้ไม่มีการประกัน ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังเป็นหนี้สินอยู่

2. รูปแบบของการศึกษาชุมชน

2.1 การกำหนดเป้าหมายของชุมชน

ชุมชนบ้านหล่นประสบปัญหาการระบาดของเพลี้ยกระโดดในนาข้าว ติดต่อกัน 3 ปี ซึ่งส่งผลกระทบต่อรายได้หลักของชาวบ้าน นางประทุม แยกอ่อน ชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการตั้งแต่แรก เล่าว่า เกษตรตำบลได้เข้ามาพูดคุยกับชาวบ้าน ชักชวนให้มาตั้งโรงเรียนเกษตรกรขึ้น โดยคู่ตัวอย่างที่ตำบลวัดโลก ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์นายอภิชัย มณีบุษ ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มเกษตรกรตำบลของอำเภอโนนรมย์ และเป็นผู้รับผิดชอบโรงเรียนเกษตรกรที่ตำบลวัดโลก และตำบลท่าฉนวน ซึ่งเล่าให้ฟังว่าได้เริ่มทำโครงการ โรงเรียนเกษตรกรที่หมู่ที่ 1 ตำบลวัดโลก มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 โดยได้รับแนวทางการดำเนินงานมาจากกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งเป็นโครงการความร่วมมือระหว่างสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ และองค์การอาหารและการเกษตรแห่งประชาชาติ จัดทำโครงการควบคุมศัตรูข้าว โดยวิธีผสมผสาน (Integrated Pest Management – IPM) และต่อมาในปี พ.ศ. 2541 จึงขยายการดำเนินงานมาที่บ้านหล่น หมู่ที่ 4

ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท “เกษตรตำบลมาพูดคุยชักชวนกันมาเรียน ก็มีคนมาเรียนครั้งแรกเลย 33 คน มาเรียนรู้เรื่องแมลงทั้งที่ดีและไม่ดี แล้วก็มาแบ่งกลุ่มกันเก็บข้อมูลเก็บสถิติ คอยดูอากาศ คุน้ำ เรียนอยู่ 7 สัปดาห์ ๆ ละ 1 วัน” (สัมภาษณ์ นางสาววิไลวรรณ คือ่ม กรรมการหมู่บ้านและสมาชิกโรงเรียนเกษตรกรบ้านหลั่น เมื่อ 16 มิถุนายน 2542) “ครั้งแรกก็กลัวว่าจะไม่ได้ผล แต่ก็ใจแข็งลองทำดู สองอาทิตย์ก็แล้วเริ่มมีเพลี้ยกระโดด เกษตรตำบลก็บอกว่าลองดูก่อน ปล่อยให้ไปก่อน ใจก็กลัวเพราะเคยรู้แต่ว่าถ้ามีแมลงก็ต้องเอาฉีดไว้ก่อน ก็รอไปเรื่อย ๆ เขาก็ให้คอยสังเกตดูแมลง ดูว่าตัวอะไรเป็นอย่างไร ตัวอะไรมันกินตัวอะไร สีสอาทิตย์ห้าอาทิตย์แล้วก็ชักลั่นเลย กลัวข้าวจะเสีย แต่ก็ไปดูทุกวัน ตอนหลังก็เห็นว่าเพลี้ยมันหายไปมากก็ค่อยใจขึ้นขึ้นมาหน่อยว่า ข้าวคงไม่เสีย ก็อดทนอยู่จนปลายฤดูก็ได้ข้าวโดยนาแปลงนี้ไม่ได้ใช้ยาเลยแต่รอบ ๆ เขาใช้กันหมด” (สัมภาษณ์ นางประทุม แจกอ่อน เจ้าของแปลงนาแปลงแรกที่ทดลองทำตามคำแนะนำ เมื่อ 26 ตุลาคม 2543)

กลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมสนทนา เมื่อ 28 ตุลาคม 2543 เช่น นางสาววิไลวรรณ คือ่ม นายทูล แจกอ่อน นางประทุม แจกอ่อน นายมงคล ดีทัพ นายบุญชู ชั่งแรก ให้ข้อมูลตรงกันว่าตั้งแต่เริ่มโครงการ มีการจดบันทึกข้อมูลค่าใช้จ่ายในการทำนา “ต้นทุนไม่เพิ่มก็ตรากว ๆ 2,500 – 3,000 บาท รวมค่าเช่านา ค่าปุ๋ย ค่าแรง แต่ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นเล็กน้อย” ผลจากการเริ่มต้นทดลองในแปลงนาของ นางประทุม แจกอ่อน และการลงพื้นที่เพื่อจัดกิจกรรมเรียนรู้ร่วมกันของเกษตรตำบลอย่างสม่ำเสมอ ทำให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ สนใจและกล้าที่จะทดลองทำในแปลงนาของตนบ้าง ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านให้ความสนใจและเข้าร่วมในกลุ่มผู้เรียนในโครงการ ซึ่งได้มีการพูดคุยกันและกำหนดเป้าหมายร่วมกันในการแก้ปัญหาแมลงศัตรูพืชระบาด ด้วยวิธีของโครงการโรงเรียนเกษตรกร ของชุมชนบ้านหลั่น

การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับเกษตรตำบล ซึ่งเป็นตัวแทนของหน่วยงาน มีลักษณะที่ยึดการกระทำที่ประสบผลสำเร็จมาแล้วมาเป็นเครื่องตัดสินที่จะเลือกโครงการโรงเรียนเกษตรกร ดังจะเห็นได้ว่าโครงการนี้ประสบความสำเร็จมาแล้วที่ตำบลวัดโคกซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกัน และแบบแผนของการยอมรับโครงการนี้ในชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ในชุมชน เมื่อมีการทดลองในแปลงนาของนางประทุม แจกอ่อน ประสบความสำเร็จแล้วจึงมีผู้ที่สนใจเข้าร่วมโครงการมากขึ้น

2.2 โครงสร้างของโครงการ

2.2.1 ปัจจัยป้อน

2.2.1.1 แนวคิดและหลักการ

โรงเรียนเกษตรกรรมในพระราชดำริ มีที่มาจากการดำเนินงานโครงการควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสาน (Integrated Pest Management) ซึ่งเป็นความร่วมมือของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ และองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ร่วมกับกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2535 - 2537 โดยเริ่มจากการศึกษาบทบาทของสตรีกับการใช้สารเคมีซึ่งจากการศึกษาบทบาทของสตรีกับการใช้สารเคมีซึ่งมีการรวมกลุ่มสตรีขึ้นที่ตำบลวัดโคก อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท มีกลุ่มสตรีเข้าร่วม โครงการ 32 คน โดยเรียกกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการควบคุมศัตรูพืชว่า โรงเรียนเกษตรกรรม ต่อมาได้ขยายกิจกรรมโรงเรียนเกษตรกรรมออกไปยังพื้นที่อื่น ๆ อีกในขณะเดียวกัน กรมส่งเสริมการเกษตร ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก FAO ได้เผยแพร่กิจกรรมในโครงการควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสานออกไปยัง พื้นที่อื่น ๆ ทั่วประเทศในนามโครงการ IMP หรือหมู่บ้าน IPM

โรงเรียนเกษตรกรรมที่ดำเนินการในอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ได้มีการดำเนินงานจัดตั้ง ดังนี้ ปี พ.ศ.2538-2539 ที่หมู่ที่ 1 ตำบลวัดโคก 1 แห่ง มีผู้เรียน 32 คน ปี พ.ศ. 2540 จัดตั้งที่หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 ตำบลวัดโคก 1 แห่ง มีผู้เรียน 37 คน ปี พ.ศ.2541 จัดตั้งที่หมู่ที่ 4 ตำบลท่าฉนวน มีผู้เรียน 30 คน และในปี พ.ศ. 2542 จัดตั้งที่หมู่ที่ 4 ตำบลท่าฉนวน มีผู้เรียน 33 คน การจัดตั้งโรงเรียนเกษตรกรรมขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้เรียนที่สามารถรวมกลุ่มกันได้ และจะใช้เวลาเรียนรู้ร่วมกันในโรงเรียนเกษตรกรรม ประมาณ 1 ฤดูเพาะปลูก ดังนั้น โรงเรียนเกษตรกรรมแต่ละแห่งจะมีอายุเพียงแห่งละ 1 ปี ตามช่วงฤดูกาลเพาะปลูก และหมุนเวียนไปตามพื้นที่ที่มีผู้เรียนต้องการ จากคำบอกเล่าของ นายอภิชัย มณีนุช เกษตรตำบลวัดโคก (สัมภาษณ์ เมื่อ 23 พฤษภาคม 2542) เล่าว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงกิจกรรมโรงเรียนเกษตรกรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่โครงการพระราชดำริเข้ามาให้คำแนะนำและพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ชื่อว่าโรงเรียนเกษตรกรรมในพระราชดำริ ซึ่งเป็นการได้รับการยกย่อง และสนับสนุน เมื่อโครงการประสบผลในทางที่ดีแล้ว

จากการสัมภาษณ์นายอภิชัย มณีนุช เกษตรตำบล (เมื่อ 26 พฤษภาคม 2542) และ นางสาววิไลวรรณ คือ่วม กรรมการโครงการโรงเรียนเกษตรกรรมใน พระราชดำริ (เมื่อ 26 กันยายน 2542) และการสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (เมื่อ 28 ตุลาคม 2543) สามารถสรุปแนวคิดหลักของโครงการโรงเรียนเกษตรกรรมในพระราชดำริ โดยให้ความสำคัญกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย และเศรษฐกิจของชาวชนบท ซึ่งใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช และใช้

ปุ๋ยเคมีในการทำการเกษตร วิธีการในการแก้ปัญหาเน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการคิดวางแผน ปฏิบัติ ด้วยตนเอง โดยมีการเรียนรู้เป็นกลุ่ม เพื่อให้ค้นพบความรู้ด้วยตนเอง

2.2.1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการและเป้าหมายการพัฒนาโครงการ
โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมการควบคุมศัตรูพืช โดยให้อยู่ในระดับที่สมดุลกัน ลดการใช้สารเคมี ซึ่งจะส่งผลในการทำลายสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัยของชาวชนบท

จากการสัมภาษณ์เกษตรกรตำบลและกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนเกษตรกร ที่บ้านหล่นหมูที่ 4 ตำบลท่าฉนวน ทำให้ทราบว่า ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเข้าใจตรงกันว่าการเข้าร่วมโครงการโรงเรียนเกษตรกร ต้องการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ให้มีผลผลิตทางการเกษตรที่ดีและไม่สารพิษตกค้าง การนำโครงการเข้าสู่ชุมชนของเกษตรกรตำบล เริ่มจากการชี้แจงให้เห็นผลของการใช้สารเคมีในการเกษตร ทำให้มีสารพิษตกค้างและขายไปต่างประเทศไม่ได้ ราคาผลผลิตถูกกดราคาให้ต่ำลงทั้ง ๆ ที่ต้องลงทุนสูง ในขณะที่เดียวกันตัวเกษตรกรก็ได้รับผลกระทบจากสารเคมีรวมไปถึงผู้บริโภคและทำให้สภาพแวดล้อมเสีย การชี้แจงของเกษตรกรตำบลสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงของปัญหาที่เกี่ยวข้องกัน ตั้งแต่ตัวบุคคล สังคม สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจดังนั้น อาจพิจารณา เป้าหมายของการพัฒนาที่ชาวบ้านเห็นร่วมกันได้ 4 ด้านกล่าวคือ

1. เป้าหมายการพัฒนาคคน : ต้องการให้เกษตรกรมีสุขภาพอนามัยแข็งแรง มีรายได้มั่นคง
2. เป้าหมายการพัฒนาสิ่งแวดล้อม : ต้องการให้สิ่งแวดล้อมดีไม่มีสารพิษ สัตว์ที่มีเคมีอยู่ในนา เช่น ปู ปลา งู กบ หนู ให้กลับมาเหมือนเดิมเพราะจะช่วยควบคุมศัตรูพืชกันเอง ดินนาจะไม่แข็งมากเพราะไม่ใช้สารเคมีใช้ควายไถนาได้
3. เป้าหมายการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ : ต้องการให้มีการผลิตที่ไม่ต้องลงทุนสูงโดยเฉพาะการใช้สารเคมี ซึ่งเป็นการลดรายจ่าย สามารถมีเงินเหลือพอที่จะเก็บหรือปลดหนี้สินเดิมได้
4. เป้าหมายการพัฒนาด้านสังคม : ต้องการให้สังคมสงบสุขไม่เบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกัน

2.2.1.3 สาระการเรียนรู้ โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริจัดสาระการเรียนรู้ในกิจกรรมการศึกษา ในลักษณะของการฝึกอบรมตลอด 1 ฤดูกาลผลิตที่มีเกษตร

ตำบล เป็นผู้ประสานงาน และมีวิทยากรมาให้ความรู้เพิ่มเติม ผู้เรียนจะเรียนจากประสบการณ์จริง โดยกำหนดสาระการเรียนรู้ ดังนี้

1. การฝึกวิเคราะห์ระบบนิเวศวิทยา
2. การทดลอง ทำสวนแมลง การทดสอบการใช้สารเคมี
3. การแก้ไขปัญหาในแปลงนา
4. กระบวนการกลุ่ม และการจัดตั้งกลุ่ม
5. การควบคุมแมลงศัตรูพืช

2.2.1.4 กลุ่มเป้าหมาย โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ มีกลุ่มเป้าหมายหลัก คือชาวบ้านในชุมชนที่สนใจและสมัครเข้าร่วมโครงการ และเปิดรับสมัครชาวบ้าน เข้าร่วมโครงการเป็นรุ่น ๆ ไป ตามฤดูกาลผลิต ในช่วงเวลาการเก็บข้อมูล มีผู้เข้าร่วมโครงการแล้ว 2 รุ่น ๆ ละประมาณ 30 - 33 คน

2.2.1.5 ผู้จัดกิจกรรม โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ มีผู้จัดกิจกรรม 2 ระดับ คือ

1. วิทยากรจากหน่วยงาน ได้แก่ เกษตรตำบล และนักวิชาการ เกษตร ที่เข้าไปให้คำแนะนำ สอน และจัดกิจกรรมการเรียนรู้
2. เกษตรกรก้าวหน้า คือ เกษตรกรในชุมชนที่มีความรู้ความชำนาญและประสบความสำเร็จในการทำอาชีพเกษตรกรรม และ อาสาสมัครเกษตรกร คือ นักศึกษาที่จบการศึกษาด้านการเกษตรและอยู่ในชุมชน ยังไม่มีงานทำ จะมีหน้าที่ให้คำแนะนำ และเป็นพี่เลี้ยงให้แก่เกษตรกรที่เข้าโครงการ

2.2.2 กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของโครงการโรงเรียนเกษตรกร ซึ่งจัดดำเนินการที่บ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวนนั้น วิไลวรรณ คืออ่วม และประทุม แยกอ่อน ซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมโครงการมาตั้งแต่แรกเมื่อปี พ.ศ. 2541 ได้เล่าถึงกระบวนการเรียนรู้สรุปได้ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การรับรู้ถึงปัญหาและตระหนักถึงความสำคัญของปัญหา : เป็นระยะเริ่มต้นที่ชาวบ้านรู้ว่า กำลังเผชิญหน้าอยู่กับปัญหาเดียวกัน ซึ่งเกิดจากการพูดคุยปรับทุกข์ซึ่งกันและกัน และเป็นระยะที่ได้รับแรงสนับสนุนจากเกษตรตำบล ที่เข้ามาในจังหวัดที่เหมาะสมชี้ให้เห็นถึงปัญหาและสาเหตุจนกระทั่งเสนอทางออกของปัญหา

ขั้นที่ 2 การตัดสินใจที่จะเข้าร่วมโครงการ : เป็นระยะที่เริ่มมีชาวบ้านบางกลุ่มตัดสินใจที่จะทดลองเข้ารับการอบรมและยอมให้มีการทดลองทำการเกษตรตามแนวทางของโครงการ โรงเรียนเกษตรกร กลุ่มที่เข้าร่วมโครงการระยะแรก เช่น นางประทุม แยกอ่อน น.ส.วิไลวรรณ ดีอ่วม นายทูล แยกอ่อน นายมงคล นิลทัพ นายบุญชู ชั่งแรก และชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งตัดสินใจ เพราะเห็นว่าได้ทดลองแก้ปัญหาแมลงศัตรูพืชมาหลายวิธีแล้ว น่าจะลองวิธีใหม่ที่เกษตรกรตำบลแนะนำ

ขั้นที่ 3 การเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหา : เป็นช่วงที่กลุ่มเกษตรกร เริ่มการเรียนรู้ตามเนื้อหาที่กำหนด เช่น เรียนรู้เกี่ยวกับสภาพอากาศ แสงแดด อุณหภูมิระดับน้ำแมลงชนิดต่าง ๆ วงจรชีวิตของแมลง คุณและโทษของแมลงสภาพการคิด สภาพและวงจรชีวิตของข้าวและพืชอื่น ๆ ในท้องถิ่น เนื้อหาต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องใกล้ตัวชาวบ้านแต่ไม่เคยสังเกตและเรียนรู้อย่างจริงจังมาก่อน

การเรียนรู้ที่เกษตรกรตำบลจะเป็นคนจัดการให้เกิดบรรยากาศของการเรียนรู้ โดยให้เกษตรกรศึกษาและทดลองในแปลงนาด้วยตนเอง และนำหาสรุปผลการเรียนรู้โดยให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ของกันและกัน ในบางครั้งเกษตรกรตำบลจะเชิญผู้รู้ในชุมชนหรือเกษตรกรก้าวหน้า รวมทั้งวิทยากรจากหน่วยงานอื่น ๆ มาให้ความรู้เพิ่มเติม การเรียนรู้จะกระทำต่อเนื่องไปจนตลอดฤดูกาลผลิตและมีการสรุปผลเปรียบเทียบการทำนาแบบเดิมกับแบบใหม่ที่ได้เรียนรู้ตามแนวโครงการ โรงเรียนเกษตรกร เพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่าง ซึ่งทำให้เกษตรกรกลุ่มแรกที่เข้าร่วมโครงการมั่นใจมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ช่วยให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการหลังจากเฝ้าดูเกษตรกรกลุ่มแรกทดลองทำและได้ผลดีขึ้นแล้ว

ขั้นที่ 4 การปฏิบัติจริง : เป็นระยะที่เกษตรกรมีเข้าร่วมโครงการในฤดูกาลผลิตครั้งที่ 2 ลงมือปฏิบัติด้วยตนเองมากขึ้น โดยเกษตรกรตำบลให้คำปรึกษาแนะนำเป็นบางครั้ง ชาวบ้านเริ่มขยายพื้นที่การทำนาตามแนวโครงการ โรงเรียนเกษตรกร และเริ่มมีสมาชิกเพิ่มขึ้น ในขณะที่บางกลุ่มแยกออกไปทำด้วยตัวเองโดยไม่เข้าร่วมโครงการ

การปฏิบัติจริงในระยะแรกเป็นการย้ำกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติจริง เรียนรู้ด้วยตนเอง เน้นจากของจริงที่ตนปฏิบัติอยู่ ในระยะต่อ ๆ ไปของฤดูกาลผลิตที่ 3, 4 เป็นต้นไป จึงเริ่มมีการนำความรู้เรื่องอื่นเสริมเข้ามาในกระบวนการของการเรียนรู้ เช่น การทำปุ๋ยชีวภาพ การปลูกผัก และดอกไม้ปลอดสารพิษ การแปรรูปผลผลิตการเกษตร (การทำกล้วยฉาบ/กล้วยอบ) ซึ่งใช้หลักการในการเรียนรู้ในลักษณะเดียวกัน คือ ลงมือปฏิบัติจริง เรียนรู้ด้วยตนเอง สรุปบทเรียนด้วยตนเอง

ขั้นที่ 5 การรับผลของความเปลี่ยนแปลง : เป็นระยะที่ชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการประเมินผลการเข้าร่วมโครงการของตนเอง โดยดูความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะจะมีการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในการทำนาของแต่ละครอบครัวเพื่อเปรียบเทียบค่าใช้จ่าย

“ผลจากการเข้าโครงการ ต้นทุนไม่เพิ่มลดค่ายา ค่าปุ๋ย แต่ผลผลิตเท่าเดิม จากเดิมลงทุนไร่ละ 2,500 เพิ่มถึง 3,500 พอทำแบบใหม่ลดลงเหลือไร่ละ 1,600 ไม่มีค่ายาแต่ยังใช้ปุ๋ยสูตร 16-20-0 อยู่” (สัมภาษณ์ นางสาววิไลวรรณ คีอ่วม เมื่อ 16 มิถุนายน 2542) “ลงทุนแต่เดิมไร่ละ 3,145 บาท ลดลงเหลือ 1,865 ไม่ต้องเสียค่าพ่นสารฆ่าแมลง ค่าฮอร์โมนข้าว ลดค่าเมล็ดพันธุ์ลงอีก แต่ยังใช้สารกำจัดวัชพืชอยู่” (สัมภาษณ์นายทูล และประทุม แจกอ่อน สมาชิกโครงการ เมื่อ 16 มิถุนายน 2542)

ความเปลี่ยนแปลงโดยลดค่าใช้จ่ายในการทำนาลงทำให้ชาวบ้านพอใจขนาดและเริ่มยอมรับแนวทางของโครงการรวมทั้งมีความมั่นใจที่จะรับความรู้ที่จะเป็นประโยชน์กับ ครอบครัวของตนมากขึ้น

ขั้นที่ 6 การขยายผลต่อเนื่อง : เป็นระยะที่เกษตรกรเริ่มวางระบบการพัฒนาชุมชนของตนโดยมีการรวมกลุ่มกันอย่างชัดเจน จากกลุ่มสมาชิกโรงเรียนเกษตรได้ขยายไปเป็นกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มผลิตปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มผลิตผักปลอดสารพิษ กลุ่มกองทุนหมุนเวียน ฯลฯ ในแต่ละกลุ่มสมาชิกแต่ละคนจะมีหน้าที่ชัดเจนการรวมกลุ่มเป็นไปด้วยความสมัครใจ และมั่นใจในผลสำเร็จของกิจกรรมที่ตนกระทำอยู่

ภายในกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว เกษตรตำบล ซึ่งเป็นผู้นำทางความคิดที่เผยแพร่ความรู้ในเรื่องการควบคุมแมลงศัตรูพืช โดยผสมผสานกับกระบวนการเรียนรู้ ได้นำเสนอแนวทางการพัฒนาสู่ความสำเร็จ ซึ่งมีผลต่อการสร้างระบบความคิดในการเรียนรู้ โดยกำหนดไว้ 5 ขั้นตอนคือ

1. รวมคน ได้แก่การรวมกลุ่มเกษตรกรให้เข้ามาร่วมโครงการโดยมุ่งหมายให้เกิดพลังใจในการทำงาน
2. ร่วมคิด เป็นกิจกรรมที่ให้สมาชิกของกลุ่มได้ร่วมกันคิดหาทางแก้ปัญหา โดยเกษตรตำบลจะทิ้งประเด็นปลายเปิดให้สมาชิกกลุ่มแสดงความคิดเห็น เพื่อให้เกิดการรวมพลังความคิด
3. ร่วมทำ เป็นการจัดให้กลุ่มได้เรียนรู้จากการทำงานร่วมกันในแปลงนาที่แปลงนาที่เป็นการทดลองเพื่อเรียนรู้และแปลงนาจริงของสมาชิกกลุ่มแต่ละคน การร่วมทำ

ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประสบการณ์ของกันและกันนำไปสู่การรวมพลังในการจัดการที่มีประสิทธิภาพ

4. ร่วมสรุปบทเรียน เป็นกระบวนการที่สมาชิกกลุ่มจะสรุปบทเรียนแต่ละคนได้รับและมีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งกันและกันเกิดพลังความรู้พลังปัญหาที่เกิดขึ้นจากชาวบ้านด้วยตนเอง

5. ร่วมรับผลของความกระทำ เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สมาชิกกลุ่มและคนในชุมชนได้รับผลของความกระทำร่วมกัน ในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรม เช่น ผลผลิต รายได้ และนามธรรม ได้แก่ ความสุข ความดีใจ รวมไปถึงการอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีด้วย

2.2.3 ผลผลิตและการดำรงอยู่ของโครงการ

การดำเนินงานของโครงการ โรงเรียนเกษตรกรบ้านหลั่น มีความสัมพันธ์กับอาชีพและโครงสร้างของชุมชนประกอบกับได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกหลายหน่วยงาน กล่าวคือ

เมื่อชาวบ้านเริ่มเข้าใจและเห็นผลจากการทดลองที่นำของนางประทุม แยกอ่อน จึงได้เริ่มให้ความสนใจที่จะมารวมกลุ่มกันอย่างจริงจัง และทำตามคำแนะนำของเกษตรกรตำบล การรวมกลุ่มของชาวบ้านได้พัฒนาไปสู่การทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การเลี้ยงแมลงที่จะไปกินแมลงศัตรูพืช (ตัวห้ำตัวเบียน) โดยจัดทำเป็นโรงเพาะเลี้ยง เพื่อให้สมาชิกนำไปปล่อยในแปลงนา นอกจากนี้ยังพัฒนาการเรียนรู้ไปถึงเรื่องการใช้น้ำชีวภาพ เพื่อทดแทนการใช้น้ำเคมี ซึ่งเป็นปุ๋ยที่ชาวบ้านสามารถผลิตเองได้โดยใช้กากน้ำตาลเป็นตัวนำ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สูตรและวิธีทำที่แตกต่างกัน และประสบการณ์ที่ได้ไปทดลองใช้ในแปลงนา ในขณะเดียวกันก็มีการริเริ่มทำอาชีพเสริมนอกเหนือจากการทำนา เช่น ปลูกผัก ปลูกดอกไม้ ทำขนม แปรรูปผลผลิต การเกษตร โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อไปลักษณะการดำรงอยู่ของโครงการประการสำคัญคือ สาระเนื้อหาของโครงการเกี่ยวข้องกับอาชีพการเกษตรของคนในชุมชนเป็นหลัก

การที่กิจกรรมกลุ่มเกษตรกรยังดำรงอยู่ได้อีกประการหนึ่งคือ กลุ่มแกนนำเป็นกลุ่มที่ได้รับการยอมรับของคนในหมู่บ้านเลือกในเป็นตัวแทนในกลุ่มต่าง ๆ เช่น เป็นกรรมการหมู่บ้าน กรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล กรรมการกองทุนหมุนเวียน กรรมการโครงการเพิ่มศักยภาพ ชุมชนด้านการเกษตรระดับชุมชน ฯลฯ เป็นต้น การรวมกลุ่มกันของชาวบ้านทำให้เกิดพลังในการทำงานมากขึ้น และการที่แต่ละกลุ่มสามารถเชื่อมโยงการทำงานกันได้ทำให้เกิดความมั่นใจ “คิดว่าโครงการ โรงเรียนเกษตรกรคงไม่ล้มเลิกง่าย ๆ เพราะว่ามันคู่กับอาชีพเกษตรกร” “ถ้าเลิกทำนาก็คงเลิกแต่เป็นไปไม่ได้” (สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ร่วมสนทนา) แต่อย่างไรก็ดี จะเห็นได้

ว่า ผู้นำชุมชนจะมีบทบาทสำคัญในการทำให้โครงการดำรงอยู่ต่อไป เพราะเป็นเหมือนกับ ผู้
ประสานเชื่อมโยงงาน ต่าง ๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน

โครงการโรงเรียนเกษตรกรบ้านหล่น ได้รับการแนะนำจากเกษตรตำบล
ให้สถานี โทรทัศน์ช่อง 9 ได้เข้ามาถ่ายทำสารคดีโครงการของชุมชน ซึ่งนับเป็นโอกาสสำคัญยิ่งที่
ต่อมาได้มีเจ้าหน้าที่จากกองงานส่วนพระองค์ สำนักพระราชวัง (นายดิษธร วัชรโรทัย และคณะ)
อัญเชิญพระกระเสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้การสนับสนุนโครงการพระราชทาน
ให้ใช้ชื่อโรงเรียนว่า โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริกับพระราชทานเงินมาเป็นทุนค่าอาหาร
กลางวัน ฤดูกาลละ 5,000 บาท (สัมภาษณ์ นายอภิชัย มณีบุษ เกษตรตำบล เมื่อ 23 พฤษภาคม
2542) สำหรับการเรียนรู้ในเบื้องต้น จากจุดเริ่มต้นดังกล่าวทำให้มีหน่วยงานและข้าราชการต่าง ๆ มาดู
การทำงานของชาวบ้าน เช่น นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ผู้ว่า
ราชการจังหวัด ฯลฯ ซึ่งส่งผลให้โครงการโรงเรียนเกษตรกรบ้านหล่น ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น
เช่น สร้างโรงเรียนสำหรับเลี้ยงแมลง อาคารสำหรับประชุมและเก็บของแทนการใช้ที่อ่านหนังสือ
ประจำ หมู่บ้าน รวมทั้งจัดโอกาสให้ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ได้ไปศึกษาดูงานในที่ต่าง ๆ เพื่อไป
เรียนรู้และนำความรู้ที่จะเป็นประโยชน์เข้ามาในชุมชน เช่น การนำเอาวิธีการและเครื่องมือในการ
สกัดสารสมุนไพร โดยใช้พลังงานแสงอาทิตย์ เป็นต้น การเปิดรับความรู้ภายนอกชุมชนมากขึ้นทำให้
เกษตรกรบ้านหล่นมีโอกาสพัฒนาอาชีพของตนให้มั่นคงขึ้น “แต่ก่อนกู้สหกรณ์ ก็ทำส่งสหกรณ์
เดี๋ยวนี้กู้น้อยลง ราคาข้าวตก แต่ก็ไม่ต้องร่อน” (สัมภาษณ์นางสาววิไลวรรณ คือ่วม กรรมการ
โครงการ เมื่อ 26 กันยายน 2543)

สิ่งที่พบเห็นได้ชัดเจนคือ ชาวบ้านมีทัศนคติใหม่ต่อการทำการเกษตรสนใจ
เรื่องการลดการใช้สารเคมีลงมากให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม พยายามใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า
และหาสิ่งที่มีอยู่มาทดแทนดังจะเห็นได้จากการใช้ปุ๋ยชีวภาพอย่างกว้างขวางในชุมชนบ้านหล่น

การที่มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาในชุมชนบ้านหล่นไม่เพียงแต่มาศึกษาดู
งานเท่านั้นยังได้นำโครงการอื่น ๆ เข้ามาเสริมการทำงานของคนในชุมชนบ้านหล่นมากขึ้นดังเช่น
การเสนอให้รวมกลุ่มเกษตรกรทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มกองทุนหมุนเวียน กลุ่มปลูกพืชปลอด
สารพิษ กลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มเพาะเห็ด ฯลฯ มีการจัดทีมวิทยากรซึ่งเป็นชาวบ้านไปให้ความรู้กับ
ชาวบ้านใน ชุมชนอื่นทั้งภายในจังหวัดชัยนาทเองและต่างจังหวัด

นอกจากนี้กลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนเกษตรกรของบ้าน
หล่นได้ประสานงานกับโรงเรียนไทยรัฐวิทยา 57 ซึ่งเป็นโรงเรียนในชุมชน โดยให้โรงเรียนนำ
ความรู้ เกี่ยวกับการควบคุมแมลงศัตรูพืช การใช้ปุ๋ยชีวภาพตามหลักการของโรงเรียนเกษตรกร

ไปทำแปลงนาสาธิตให้เด็กนักเรียนได้เรียนรู้และฝึกปฏิบัติจริง เพื่อปลูกฝังให้เด็กมีความรู้ความเข้าใจมีทัศนคติสอดคล้องกับสิ่งที่พ่อแม่ผู้ปกครองทำอยู่ด้วย

การขยายตัวของโครงการ โรงเรียนเกษตรกรนั้น เนื่องจากเป็นโครงการที่กรมส่งเสริมการเกษตรนำเสนอต่อชุมชนต่าง ๆ โดยให้เกษตรตำบลเป็นผู้ปฏิบัติการ ทั้งนี้รู้จักสนใจชื่อโครงการ IPM (Integrated pest Management) ซึ่งองค์กร World Education นำเสนอในประเทศกำลังพัฒนาซึ่งมีหน่วยงานต่าง ๆ รับแนวความคิดนี้ไปใช้ทั้งฝ่ายกระทรวงเกษตรและ สหกรณ์ และกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งจัดดำเนินการทั้งการศึกษาในระบบ และการศึกษานอกระบบ เนื่องจากผลของการดำเนินโครงการค่อนข้างดีในแง่ของการลดรายจ่าย และได้ผลระยะยาวในเรื่องการใช้สารเคมีในนาข้าว จึงได้รับการยอมรับในหลายชุมชน

ชุมชนบ้านหลั่นเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่เป็นส่วนหนึ่งของการขยายโครงการของอำเภอโนนรมย์ จังหวัดชัยนาท โดยเริ่มโครงการตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 ที่ตำบลวัดโคก จนในปี พ.ศ. 2541 จึงเริ่มต้นที่บ้านหลั่น หมู่ที่ 4 ตำบลท่าฉนวน การดำเนินงานของโครงการ โรงเรียนเกษตรกร ที่บ้านหลั่น เริ่มต้นจากกลุ่มเกษตรกรที่มาเรียนครั้งแรก 30 คน ต่อมาในฤดูการผลิตครั้งที่ 1 มีผู้เรียน 33 ราย และในฤดูการผลิตที่ 3 มีผู้เรียนเพิ่ม 32 ราย ในจำนวนนี้มีกลุ่มแกนนำอยู่ประมาณ 20 คน ที่เข้าร่วมโครงการมาตั้งแต่ครั้งแรก การที่ยังคงรวมกลุ่มเข้าโครงการอยู่นั้น กลุ่มชาวบ้านเล่าว่าได้รับความรู้ใหม่อยู่เสมอในแต่ละฤดูการผลิตในขณะเดียวกัน ชาวบ้านที่เป็นแกนนำบางคนก็ทำหน้าที่เป็นวิทยากรให้กับชาวบ้านอื่น ๆ บ้าง เป็นผู้ทำกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การเลี้ยงแมลง การทำบัญชี การติดต่อประสานงาน เป็นต้น ความสำเร็จของโรงเรียนเกษตรกรบ้านหลั่น ทำให้ชาวบ้านหมู่อื่นในตำบลท่าฉนวน สนใจและขอเข้าร่วมโครงการ

ในปี พ.ศ.2543 เกษตรตำบลท่าฉนวน ได้ขยายโครงการจากบ้านหลั่นไปยังหมู่ 6 และหมู่ 8 ของตำบลท่าฉนวน โดยใช้วิทยากรจากบ้านหลั่นหมู่ 4 ไปให้ความรู้และได้ยกฐานะกลุ่มเกษตรกร โรงเรียนเกษตรกรบ้านหลั่น เป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร และตั้งกลุ่มผลิตข้าวเปลือกปลอดภัยจากสารพิษเพื่อจำหน่ายขึ้น เช่นเดียวกับกลุ่มผลิตอาหารปลาจากหอยเชอรี่ ซึ่งเป็นแนวทางการขยายโครงการทั้งในระดับภายในชุมชน และภายนอกชุมชน สิ่งที่พบได้ชัดเจนคือมีการขยายพื้นที่การดำเนินงานโดยใช้แนวคิดโครงการโรงเรียนเกษตรกรเพิ่มมากขึ้น

3. การหน้าที่ของโครงการการศึกษาชุมชน

จากการศึกษาภาคสนามโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ มีประเด็นสำคัญที่แสดงให้เห็นการหน้าที่ของโครงการ ตามแนววิเคราะห์ข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ดังนี้

1. การปรับตัวให้เข้ากับความปลอดภัยเปลี่ยนแปลง ชุมชนบ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ได้เผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมจากการใช้สารเคมีในการทำนา ส่งผลถึงสุขภาพอนามัย และเชื่อมโยงไปถึงแบบแผนการผลิตที่มีการลงทุนสูง ทั้งการทำนา และเกษตรกรรมด้านอื่น ๆ ที่ต้องเป็นหนี้สิน จุดวิกฤตที่คนในชุมชนพร้อมที่จะเปิดรับข้อเสนอของใครก็ตามที่จะเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาคือ การที่แปลงนาถูกแมลงศัตรูทำลายจนไม่ได้ผลผลิตที่พอเพียงติดต่อกัน 2 - 3 ปี เมื่อเกษตรกรตำบลได้นำเสนอโครงการโรงเรียนเกษตรกรคนใน ชุมชนจึงพร้อมที่จะรับและพร้อมที่จะมีส่วนร่วมในโครงการ

2. ชุมชนรักษาคุณภาพของชุมชนโดยการทำหน้าที่ตามข้อจำเป็นแบ่งการหน้าที่ คือ

2.1 การสร้างเป้าหมายร่วมของคนในชุมชนต่อโครงการโรงเรียนเกษตรกร ซึ่งใช้ระยะเวลาและความกล้าหาญของกลุ่มผู้บุกเบิกได้ตามที่ยอมให้แปลงนาของตนเป็นแปลงสาธิตวิธีการทำนาตามแบบโรงเรียนเกษตรกรที่ไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและใช้ปุ๋ยชีวภาพแทนปุ๋ยเคมี ผลสำเร็จของกลุ่มผู้บุกเบิกทำให้คนในชุมชนค่อย ๆ เชื่อมมันและสร้างค่านิยมร่วมในการรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศในนาข้าว การมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้บุกเบิกทำให้คนในชุมชน ค่อย ๆ เข้ามาร่วมโครงการมากขึ้น จนเมื่อได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าให้เป็นโครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ทำให้คนในชุมชนมีเป้าหมายร่วมมากขึ้น

2.2 ชุมชนบ้านหลั่น ปรับโครงสร้างของชุมชน โดยการสร้างกลุ่มสมาชิกโรงเรียนเกษตรกร และค่อย ๆ สร้างกลุ่มอื่น ๆ ขึ้น เช่น กลุ่มปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มเพาะเห็ด กลุ่มสานแมลง ฯลฯ โดยแต่ละกลุ่มมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต เปลี่ยนความคิด และค่านิยมใหม่

2.3 การขจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นยังไม่แสดงผลชัดเจน อาจเป็นเพราะสภาพทางวัฒนธรรมมีความขัดแย้งไม่นำไปสู่ความรุนแรง และกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วย มักเป็นผู้ที่ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการ แต่ความขัดแย้งจะเกิดจากกลุ่มผู้ค้าขายปุ๋ยและสารเคมีกำจัดแมลง แต่การที่มีหน่วยงานของรัฐเข้าไปมีบทบาทอย่างชัดเจนทำให้ความขัดแย้งไม่รุนแรงบานปลายในขณะที่ผลสำเร็จของโครงการดีขึ้นทำให้เกิดความสนใจเข้าร่วมโครงการมากขึ้น อาจถึงระดับของความขัดแย้งหายไป

2.4 การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นผลของการทำงานประสานกันระหว่างองค์กรภายนอกชุมชนที่ให้ความสำคัญกับคนทั้งชุมชน ทำให้คนในชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของและในขณะเดียวกัน หน่วยงานผู้จัดทำโครงการ (เกษตรตำบล) และผู้นำชุมชนได้มีการประชุมชี้แจงชาวบ้านอยู่เสมอตลอดจนชาวบ้านเห็นผลงานจริงจึงทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการร่วมกันในชุมชน

2.5 การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายของโครงการ โรงเรียนเกษตรกร ใช้การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างเต็มที่ กลุ่มแกนนำได้รับการสนับสนุนให้มีบทบาทนำในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงประกอบกับสิ่งที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ และปฏิบัติเป็นสิ่งที่คุ้นเคย หรือพอมีความรู้อยู่บ้างแล้วจึงง่ายต่อการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอสร้างความมั่นใจในความรู้และสามารถนำไปใช้ได้จริง รวมทั้งพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไป เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินงานโครงการให้บรรลุเป้าหมาย

4. การบรรลุเป้าหมายของโครงการ

จากการสัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านแกนนำที่เข้าร่วมโครงการ โรงเรียนเกษตรกรของชุมชนบ้านหลั่นเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในหมู่บ้านภายหลังจากชุมชนยอมรับโครงการโรงเรียนเกษตรกร และนำมาสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ซึ่งพอจะแบ่งกลุ่มของความเปลี่ยนแปลงดังนี้

1. ความเปลี่ยนแปลงด้านตัวคน : เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตทางการเกษตร จากการทำนาโดยใช้สารเคมี เช่น ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และยากำจัดศัตรูพืช ไปสู่การไม่ใช้ยากำจัดศัตรูพืช โดยใช้ระบบแมลงควบคุมแมลง หรือใช้วิธีธรรมชาติที่สิ่งมีชีวิตจะควบคุมกันเอง “แต่ก่อน ทำนาก็นึกถึงยาฆ่าแมลงก่อน เห็นแมลงมาไม่รู้ว่ามีดี ไม่มีดี ต้องฉีดยาไว้ก่อน กลัวมันจะมากินข้าว จะทำนาก็ต้องไปซื้อปุ๋ยก่อน แต่พอมาเข้าโครงการแล้วถึงได้รู้ว่าที่เคยเชื่อมานั้นผิด” (สัมภาษณ์ชาวบ้านคนหนึ่งที่เคยทดลอง) และหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพ โดยการหมักพืชกับกากน้ำตาล และคัดแปลงสูตรให้เหมาะสมกับการใช้งาน เช่น หมักหอยเชอรี่กับกากน้ำตาล ใช้ขับไล่หอยเชอรี่ด้วยกันเอง เป็นต้น “เดี๋ยวนี้สนุกกับการทดลองเอาไอโน่น ไอ้นี้ หมักกับสารโมลาต (กากน้ำตาล) เพราะใช้ได้ผลจริง ๆ ไม่ต้องซื้อปุ๋ยเม็ด” (สัมภาษณ์แกนนำเยาวชน) นอกจากนี้ยังเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้เวลาในแต่ละวันไปผลิตผลผลิตการเกษตรอื่น ๆ เช่น ปลูกดอกไม้ ปลูกผักปลอดสารพิษ แปรรูปผักผลไม้ในครอบครัวในขณะเดียวกัน เริ่มมีการรวมกลุ่มกันภายในชุมชนเพื่อทำงานส่วนรวมมากขึ้น ผู้วิจัยสังเกตว่าระหว่างจัดกลุ่มสนทนาก็มีคนมารับผัก รับผิดชอบไม้ที่ตั้งไว้บ่อย ๆ นางประทุม แกกอ่อน เอากล้วยทอดกรอบมาให้ชิม บอกว่า “ทดลองทำขายดู เผื่อจะดีบ้าง”

2. ความเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมของชุมชน

2.1 ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม : การเข้าร่วมโครงการและการปฏิบัติตามแนวทางโครงการโรงเรียนเกษตรกร ทั้งการควบคุมแมลงศัตรูพืชโดยวิธีธรรมชาติและการใช้ปุ๋ยชีวภาพ ทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี “ระยะหลัง ๆ เช่น เริ่มมีสัตว์ในแปลงนา เช่น กบ เขียด หนู งู ปลา เกิดในนามากขึ้นผิดกว่าแต่ก่อนที่ถูกยาฆ่าแมลงตายหมด” (สัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล เมื่อ 27 ตุลาคม 2543) “แมลงต่าง ๆ ซึ่งวงจรชีวิตของสัตว์เหล่านั้นจะควบคุมกันเอง และเป็นผลดีต่อแปลงนาในระยะยาว เช่นเดียวกับการใช้ปุ๋ยชีวภาพ ที่ทำให้ดินนา ร่วน และมีอาหารของดินนี้มากขึ้น ไม่เป็นดินแข็ง เช่นสมัยที่ใช้สารเคมี แม้จะไม่มีควายใช้ไถนาเหมือนในอดีตแต่การที่ดินร่วนขึ้นทำให้การไถนาด้วยรถแทรกเตอร์ง่ายขึ้นเสร็จเร็วขึ้น ทำให้ลดต้นทุนค่าจ้างไถนาลงไปด้วย” (สัมภาษณ์สมาชิกโครงการ เมื่อ 28 ตุลาคม 2543)

2.2 ความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ : เนื่องจากการทำงานตามแนวทางของโครงการโรงเรียนเกษตรกรทำให้มีการลดต้นทุนการผลิตที่เห็นได้อย่างชัดเจนจากการบอกเล่า ทำให้ทราบว่าลดค่าใช้จ่ายลงจากไร่ละ 3,500 บาท เหลือไร่ละ 1,600 บาท “ผลผลิตเท่าเดิม แต่ทุนไม่มาก ถือว่าดีแล้ว ร่างกายก็ดีด้วย” (สัมภาษณ์สมาชิกโครงการ เมื่อ 28 ตุลาคม 2543)

สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดคือการเปลี่ยนวิธีการผลิตที่ต้องพึ่งพาภายนอกโดยเฉพาะปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืช มาสู่การพึ่งตนเองภายในชุมชน ชาวบ้านเริ่มรวมกลุ่มกันจัดการกองทุนหมุนเวียน ซึ่งเริ่มเรียนรู้ทีละเล็กทีละน้อยไปจนสามารถมีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนหลายแสนบาท โดยคนในชุมชนกู้ยืมธนาคาร และคนภายนอกชุมชนน้อยลง

2.3 ความเปลี่ยนแปลงด้านสังคม : คนในชุมชนได้รับการสนับสนุนให้เข้าร่วมโครงการโรงเรียนเกษตรกรและโครงการอื่น ๆ ของรัฐที่จัดขึ้น ทำให้แต่ละคนมีภารกิจ มีงานทำตลอดเวลา ซึ่งลดความตึงเครียดจากปัญหาเศรษฐกิจลงได้ จึงทำให้ปัญหาสังคม เช่น การก่ออาชญากรรม การใช้ความรุนแรงในการตัดสินปัญหา การลักเล็กขโมยน้อย ฯลฯ ไม่รุนแรง นอกจากนี้ความเป็นเครือญาติกันในชุมชนทำให้เกิดระบบการควบคุมกันเองทางสังคมวัฒนธรรม ทำให้ปัญหาทางสังคมถูกควบคุมไปด้วย

สรุปเปรียบเทียบลักษณะโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการวิจัยภาคสนาม

การวิจัยภาคสนามเพื่อศึกษาโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน 2 ชุมชนนั้น สามารถสรุปเปรียบเทียบลักษณะของโครงการ ดังนี้

ตารางที่ 2 สรุปเปรียบเทียบลักษณะโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
จากการวิจัยภาคสนาม

ประเด็นศึกษา	โครงการประชคมตำบล ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ. เพชรบุรี	โครงการ โรงเรียนเกษตรใน พระราชดำริ ต.ท่าฉนวน อ.มโนรมย์ จ.ชัยนาท
1. สภาพแวดล้อม และปัญหาของ ชุมชน	1. ที่ราบชายฝั่งทะเล มีป่าชายเลน ประชาชนทำอาชีพประมง ทำนา เกลือ ทำนาและรับจ้าง 2. ประสบปัญหาการทำลายหน้า ดินป่าชายเลน ทำอาชีพประมง ไม่ได้	1. ที่ราบลุ่มเขตชลประทานแม่น้ำ เจ้าพระยา ประชาชนทำอาชีพน่านา ทำสวนดอกไม้ 2. ประสบปัญหาการใช้สารเคมีในการ กำจัดศัตรูพืช มาก แต่ไม่สามารถกำจัด เพลี้ยกระโดดได้ ทำนาไม่ได้ผล ติดต่อกัน
2. การสร้างฉันทามติ ของชุมชนในการ แก้ปัญหา	-ชุมชนประชุมหารือ จัดเวที ประชคมเป็นทางเลือกในการ แก้ปัญหา	- หน่วยงานภายนอกวิเคราะห์ข้อมูล และจัดทำโครงการเสนอให้ชุมชนเข้า ร่วมการแก้ปัญหา โดยจัดทำ รายละเอียดของปัญหาให้ชัดเจน
3. การกำหนด เป้าหมายของ โครงการ	1.จัดเวทีวิสัยทัศน์ชุมชน ระดม ความคิดเห็นชาวบ้าน 2.การตัดสินใจขึ้นอยู่กับ ผลประโยชน์ของชุมชน (Collectivity orientation)	1.หน่วยงานภายนอกนำเสนอ โครงการ โดยชี้ให้เห็นปัญหา และความสำเร้จ 2.การตัดสินใจยึดผลสำเร้จของ หน่วยงานเป็นหลัก
4. แนวคิดของ โครงการ	1. ฟังตนเอง 2. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน 3. เรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา	1. การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและ เศรษฐกิจของชุมชน 2.การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โครงการโรงเรียนเกษตรในพระราชดำริ

ประเด็นศึกษา	โครงการประชามตตำบล ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ. เพชรบุรี	ต.ท่าฉนวน อ.มโนรมย์ จ.ชัยนาท
5. วัตถุประสงค์	1. มุ่งพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ของคนเพื่อแก้ปัญหา 2. มุ่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ส่งผล ต่อปัญหาเศรษฐกิจและสังคม	1. มุ่งพัฒนาคนในชุมชนให้มีความรู้ใน การแก้ปัญหา 2. การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลต่อ ปัญหาเศรษฐกิจและสังคม
6. สาระการเรียนรู้	1. ความรู้ที่จำเป็นต่อการทำ ประชามต 2. ความรู้เฉพาะกิจกรรมที่ใช้ แก้ปัญหาตามความต้องการของ ประชาชน	1. ความรู้ที่กำหนดไว้สำหรับการ ควบคุมแมลงศัตรูพืช การทำงานเป็น กลุ่ม และการแก้ปัญหา 2. ความรู้ตามความต้องการของ กลุ่มเป้าหมาย
7. ผู้จัด	- ผู้นำชุมชนจัดการ และมีวิทยากร และมีวิทยากรนอกเข้ามาให้ความรู้	- หน่วยงานเจ้าของโครงการจัดการ และให้คนในชุมชนที่คัดเลือกแล้วเป็น ผู้ร่วมจัดทำโครงการ
8. กระบวนการ จัดการศึกษา	1. พัฒนาแนวคิดการมีส่วนร่วม ให้กับผู้นำชุมชน 2. เสริมสร้างกระบวนการวางแผน ชุมชน 3. จัดเวทีชาวบ้านเพื่ออภิปราย สาธารณะ 4. การเรียนรู้เพื่อการดำเนินงาน 5. ปฏิบัติงานจริงตามแผน 6. ประเมินการดำเนินงาน 7. ขยายผลต่อเนื่อง	1. รับรู้และตระหนักในปัญหาจากการ ประชุมร่วมกับหน่วยงานภายนอก 2. ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการ 3. เรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา และทดลอง ระหว่างเรียนรู้ 4. ปฏิบัติจริง 5. การยอมรับผลของความ เปลี่ยนแปลง 6. ขยายผลต่อเนื่อง
9. ผลผลิตของ โครงการ	1. ประชาชนมีกระบวนการเรียนรู้ เพื่อแก้ปัญหาโดยคนในชุมชน ระดมความคิดเห็นในการแก้ปัญหา 2. ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้รับการ แก้ไข	1. ประชาชนมีความรู้ใหม่ในการทำ การเกษตรกรรมตามแนวคิดของ โครงการ 2. ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้รับการแก้ไข

ประเด็นศึกษา	โครงการประชามตตำบล ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ. เพชรบุรี	โครงการโรงเรียนเกษตรใน พระราชดำริ ต.ท่าฉนวน อ.มโนรมย์ จ.ชัยนาท
10.การหน้าที่ของ โครงการ	<p>1.ชุมชนเรียนรู้สภาพปัญหา และร่วมกันกำหนดเป้าหมายของการทำเวทีวิสัยทัศน์ชุมชน</p> <p>2.แสวงหาวิธีการแก้ปัญหา โดยเริ่มสร้างค่านิยมร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ</p> <p>3. ชุมชนปรับ โครงสร้างโดยจัดตั้งกลุ่มต่างๆ และปรับบทบาทของกลุ่มที่มีอยู่แล้วให้เข้ามามีส่วนร่วมแก้ปัญหาโดยใช้การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การแสวงหาความรู้จากภายนอก</p> <p>4.ชุมชนจัดความขัดแย้ง โดยมีการประชุมชี้แจง ทำความเข้าใจอย่างสม่ำเสมอ</p> <p>5.กระบวนการจัดการศึกษาทำให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ ขัดเกลาความรู้ ความคิด จิตสำนึก และมีทักษะในการแก้ปัญหา</p> <p>6. การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย เน้นกระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการเรียนรู้หลัก นำความรู้ภายนอกมาบูรณาการกับความรู้ภายใน และมีการแสวงหาความรู้จากวิธีต่างๆ</p>	<p>1.ชุมชนรับรู้สภาพปัญหาเมื่อมีหน่วยงานแนะนำและเสนอวิธีแก้ปัญหาชุมชนเชื่อมั่นในตัวสถาบัน จึงเกิดการยอมรับโครงการ</p> <p>2.ชุมชนสร้างเป้าหมายร่วมกัน โดยการแนะนำของหน่วยงานและเห็นตัวอย่างของความสำเร็จ</p> <p>3.ชุมชนปรับ โครงสร้างโดยตั้งกลุ่มขึ้นมารองรับกิจกรรมของโครงการซึ่งมีบทบาทต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน</p> <p>4.หน่วยงานและชุมชนทำงานร่วมกัน และมีกิจกรรมที่ไม่แปลกแยกจากชีวิตความเป็นอยู่และมีการประชุมทำความเข้าใจอยู่เสมอ ความขัดแย้งจึงมีน้อย</p> <p>5.กระบวนการจัดการศึกษาตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมาย ทำให้ได้ความรู้ ความคิดและทักษะในการแก้ปัญหา</p> <p>6. การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย เน้นการติดตามผลและนำความรู้ไปใช้ได้ในชีวิตประจำวัน</p>

จากการเปรียบเทียบลักษณะของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการวิจัยภาคสนามดังกล่าวได้แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของการนำเสนอโครงการที่มีความแตกต่างกันคือ

1. การนำเสนอหรือการริเริ่มโครงการ โดยชุมชนเอง ซึ่งเกิดจากการประสบปัญหา และคนในชุมชนมีส่วนร่วมหารือ และแสวงหาทางออกในการแก้ปัญหา หรือยึดหลักการพึ่งตนเอง และการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา ชุมชนจึงมีโอกาที่จะพัฒนาสาระการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ ซึ่งผู้นำชุมชนจะมีบทบาทสำคัญในการจัดกระบวนการเรียนรู้ การริเริ่มโครงการในลักษณะนี้ แสดงถึงการมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ ยึดผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นเป้าหมายหลัก จึงทำให้การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ค่อนข้างมาก การจัดการโครงการเป็นลักษณะของโครงการแกนกลางที่ประสานกิจกรรมการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน

2. การนำเสนอหรือการริเริ่มโครงการจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นหน่วยที่รับรู้ปัญหาในภาพรวมของระบบใหญ่ของสังคม และจัดทำโครงการขึ้น เพื่อนำเสนอต่อชุมชน ชุมชนมีส่วนร่วมในการทำรายละเอียดของปัญหา และระบุความต้องการ สาระการเรียนรู้มีการจัดเตรียมไว้ตามแผนของโครงการ การมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับหน่วยงาน ยึดความสำเร็จของการกระทำเป็นหลักในการตัดสินใจของชุมชน การเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ด้านการเกษตร และประสบผลสำเร็จมาแล้ว เป็นการบอกให้ชุมชนเชื่อถือและยอมรับ ซึ่งไม่ได้หมายความว่าหน่วยงานใดก็สามารถเข้าไปเสนอโครงการใด ๆ ก็ได้

แต่อย่างไรก็ดี โครงการการศึกษาชุมชนทั้ง 2 ลักษณะ ก็ส่งผลต่อการแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนเช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นประสิทธิภาพของโครงการในการแก้ปัญหของชุมชน แต่ละโครงการจะมีข้อจำกัดและข้อดีแตกต่างกัน ในกรณีที่ชุมชนริเริ่มโครงการจะต้องมีปัจจัยพื้นฐานที่เข้มแข็ง มีโอกาสรับรู้ความรู้จากภายนอกชุมชน มีประสบการณ์มากพอจึงจะนำโครงการได้ในขณะที่มีชุมชนในลักษณะนี้เช่นน้อย และชุมชนส่วนใหญ่มักจะได้รับการชี้แนะ และนำเสนอโครงการจากหน่วยงานภายนอกมากกว่า

ตอนที่3 ผลการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการศึกษาเอกสารรูปแบบการศึกษาชุมชน และการวิจัยภาคสนามเพื่อศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ในเรื่องระบบสังคมและข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ (The Functional Imperatives) ดังนี้

1. การวิเคราะห์ระดับสังคม

1.1 โครงสร้างและระบบสังคม ชุมชนแต่ละชุมชนเป็นระบบกระทำการที่มีระบบย่อยต่างๆทำหน้าที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ได้แก่ ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ทางด้านครอบครัว การให้การศึกษาอบรม การป้องกันและบำรุงรักษาสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง ความเชื่อและศาสนา และการสื่อสาร โดยทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยามแล้ว การทำหน้าที่ของระบบต่าง ๆ ก็มุ่งหมายที่จะดำรงรักษาคุณภาพของสังคมให้คงอยู่ต่อไปได้

การเปลี่ยนแปลงใด ๆ อาจเกิดขึ้นที่ระบบใดระบบหนึ่งในสังคม และส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ ในกรณีชุมชนบางชุมชนในไทย และชุมชนบ้านหลั่น เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตของระบบย่อยด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในชุมชนบางชุมชนในไทย เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตจากการเก็บหอยแครงด้วยมือ ซึ่งทำให้เลือกเก็บเฉพาะหอยตัวใหญ่ และไม่ทำลายหน้าดิน แต่เก็บได้น้อย มาเป็นการเก็บด้วยวิธีใช้เรือคราดหอย ทำให้เก็บหอยได้จำนวนมาก แต่ไม่มีการคัดขนาดและทำลายหน้าดิน ในกรณีชุมชนบ้านหลั่น ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เพราะแบบแผนการผลิตเดิมที่เคยปฏิบัติมา คือ การทำนาที่ใช้ปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืช รวมทั้งใช้เครื่องจักรในการทำนา ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นโดยยาฆ่าแมลงศัตรูพืชไม่สามารถควบคุมเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลได้ และมีจำนวนมากขึ้น เข้ามาทำลายนาข้าว ทำให้ไม่ได้ผลผลิตเสียหายติดต่อกัน 2-3 ปี ชาวนาต้องใช้ยาฆ่าแมลงเพิ่มมากขึ้น กระทบถึงสุขภาพอนามัยและการใช้ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ความเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม ดังเช่น ชุมชนบางชุมชนในไทย เกิดผลกระทบโดยป่าชายเลนถูกทำลาย หน้าดินเลนเน่าเสีย หอยตาย เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงในระบบย่อยดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ ในสังคมของชุมชน

ลักษณะของปัญหาในภาพรวมของแต่ละชุมชน จะประกอบด้วยปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสังคม และปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เป็นปัญหาหลัก และมีความสัมพันธ์กัน แต่การจัดลำดับความสำคัญของปัญหามีความเด่นชัด ที่อาจจำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ

1. การให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะในชุมชนบางขุนไทร และชุมชนบ้านหลัง การเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ซึ่งหมายถึงรายได้ที่ลดลง และวิกฤตถึงระดับความเปลี่ยนแปลงอาชีพ และการอพยพย้ายถิ่น รวมไปถึงปัญหา สุขภาพอนามัย แต่ในขณะเดียวกัน การเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมก็เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตด้วย ดังจะเห็นได้ว่าชุมชนบางขุนไทร แบบแผนการผลิตโดยการเก็บหอยแครงด้วยมือของชาวบ้าน ถูกคนต่างชุมชนใช้เชือกคราดหอย ส่งผลให้ไม่สามารถเก็บหอยได้ และเป็นการทำลายหน้าดินให้เน่าเสีย แต่สำหรับชุมชนบ้านหลังแบบแผนการผลิตถูกเปลี่ยนแปลงมากกว่า 40 ปี ที่ชาวนาได้รับคำแนะนำให้ใช้สารเคมี และเครื่องจักรในการทำนา ซึ่งปัญหาได้สะสมมาจนเกิดการระบาดของเพลี้ยกระโดดที่สารเคมีไม่สามารถควบคุมได้แม้ใช้ในปริมาณมาก เช่นนี้จึงส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่อย่างชัดเจน ชุมชนจึงจัดลำดับความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อมไว้เป็นอันดับแรกๆ ของการแก้ปัญหา

2. การให้ความสำคัญต่อปัญหาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะความยากจน จะเห็นได้ว่า โครงการส่วนใหญ่ เป็นโครงการที่จัดโดยระบอบย่อยด้านการศึกษา เช่น โครงการเคลซีไลฟ์ โครงการพัฒนาอาชีพยั่งยืน หรือโครงการที่จัดโดยมุ่งกระบวนการทางการศึกษา เช่น โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน โครงการโรงเรียนเกษตรกร โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว่า ได้ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหา ด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก เพื่อให้ส่งผลต่อการป้องกันและแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม

สภาพความแตกต่างของปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และระดับของความรุนแรงของปัญหาที่เผชิญอยู่ เป็นตัวกำหนดลำดับความสำคัญของปัญหาที่ชุมชนเลือกที่จะแก้ไข การเผชิญหน้ากับปัญหาของชุมชนเป็นสถานการณ์ที่กระทบถึงคุณภาพของระบบสังคม ซึ่งระบบสังคมของชุมชนจำเป็นจะต้องปรับตัวให้สังคมอยู่รอดต่อไปได้ ชุมชนจะต้องแก้ไขปัญหาคritical ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่

1.2 การแก้ปัญหาของชุมชน

ชุมชนในฐานะระบบกระทำการในสังคม มีหน้าที่ที่จะต้องรักษาคุณภาพในระบบสังคม และโดยธรรมชาติของระบบกระทำการต่าง ๆ ระบบจะมีข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ซึ่งต้องกระทำกล่าวคือ

1. การเลือกโครงการการศึกษาชุมชนมาเพื่อการแก้ปัญหา

จากการศึกษาเอกสาร โครงการการศึกษาชุมชนและการวิจัยภาคสนาม พบ ลักษณะของการเลือกโครงการการศึกษาชุมชนมาแก้ปัญหามาของชุมชน 2 ลักษณะ ที่สัมพันธ์กับการรับรู้ปัญหาของชุมชน ดังนี้

1.1 ประชาชนภายในชุมชนรับรู้ปัญหาร่วมกันเพราะได้รับผลกระทบโดยตรง มีการรวมตัวกันและมีผู้นำชุมชนเป็นแกนนำในการถกแถลงถึงปัญหาที่ประสบอยู่ในลักษณะเวทีประชาคม หรือการประชุมชาวบ้าน ซึ่งกระทำขึ้นหลายครั้ง เป็นการแสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และมีตัวแปรกระสวนที่มุ่งผลประโยชน์ของกลุ่ม มากกว่าส่วนตน จึงนำมาสู่การแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหาร่วมกันของชุมชน ในกรณีชุมชนบางขุนไทร การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ในระยะแรก ให้ความสำคัญกับปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชน และได้เลือกวิธีการตรวจจับ ปรามปรามผู้บุกรุกเข้ามาคราดหอย จนเกิดกรณีพิพาท ซึ่งชุมชนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ดังกล่าว จนเมื่อผู้นำชุมชนได้รับแนวคิดเรื่องประชาคม ที่เน้นการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง นำไปสู่การพิจารณาปัญหาอย่างรอบคอบมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเพราะเป็นสาเหตุที่กระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่และเลือกโครงการประชาคมตำบลเพราะ ลักษณะของโครงการเป็นการประสานกิจกรรมที่มีอยู่แล้วในชุมชนมาเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหา เน้นการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหามาของชุมชน

1.2 การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา โดยมีหน่วยงานภายนอก ที่มีหน้าที่ในการจัดการกับปัญหาของระบบใหญ่ในสังคมที่ใหญ่กว่าระดับชุมชน โดยมุ่งแก้ปัญหาการเสียสมดุลในระดับชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาของระบบใหญ่ ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่อาจเป็นสิ่งที่ชุมชนรับรู้อยู่แล้วแต่ไม่มีความรู้มากพอที่จะแก้ปัญหา หรือเคยชินกับปัญหานั้นจนไม่รับรู้ถึงผลกระทบรวมทั้งการมีทัศนคติที่รอความช่วยเหลือจากรัฐบาลในฐานะระบบใหญ่ของสังคม ก็ได้ การวิเคราะห์ปัญหาจะกระทำในระดับระบบสังคมใหญ่ ก่อนและนำเสนอประเด็นปัญหาให้กับชุมชนโดยการประชุมร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนรับรู้ถึงปัญหาและร่วมกันจัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งในทางปฏิบัติเป็นการทำงานที่มีกรอบการชี้แนะไว้บ้างแล้ว ซึ่งมีนัยของการยอมรับโครงการที่หน่วยงานเสนอมาด้วยความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่มีหน้าที่โดยตรง มีตัวแปรกระสวนที่ยึดความสำเร็จของหน่วยงานในการแก้ปัญหามาเป็นหลักในการตัดสินใจที่จะเลือกรับโครงการของชุมชน

การเลือกรับโครงการการศึกษาชุมชนทั้ง 2 ลักษณะ ของแต่ละชุมชน ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนกับการกำหนดเป้าหมายของโครงการ ดังจะเห็นได้ว่า โครงการประชาคมตำบลมีลักษณะของโครงการที่เปิดกว้างให้คนในชุมชนมีโอกาสปฏิสัมพันธ์กันมาก และสามารถกำหนดกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน

ได้มาก ในขณะที่การเลือกโครงการโรงเรียนเกษตรเป็นวิธีการในการแก้ปัญหา มีข้อจำกัดตามข้อกำหนดของโครงการ โดยเฉพาะด้านเนื้อหาและวิธีการ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการกำหนดเป้าหมายของโครงการจะมีน้อย เพราะตัวแปรกระสวนที่เลือกตัดสินใจ ยึดความสำเร็จของโครงการหรือของหน่วยงานเป็นหลัก ทำให้ไม่มี ทางเลือกมากนัก

2. การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) : การเผชิญหน้ากับปัญหาของชุมชน ซึ่งในกรณีของชุมชนบางขุนไทรและชุมชนบ้านหลั่น ลักษณะของปัญหานั้นได้ว่าเป็นปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาสังคม ซึ่งแต่ละปัญหามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน การแก้ปัญหาของแต่ละชุมชน มีลักษณะที่สรุปได้ดังนี้

2.1 ชุมชนสร้างกลไกในการแก้ปัญหาไว้หลายวิธี โดยระบบย่อยต่าง ๆ ก็พยายามหาทางแก้ปัญหา ดังกรณีชุมชนบางขุนไทร กลุ่มผู้นำชุมชน โดยเฉพาะกรรมการ อบต. ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบการเมืองการปกครองในชุมชน พยายามแก้ปัญหาภายใต้ขอบเขตของตน โดยการจัดเวรยามตรวจจับผู้ที่บุกรุกเอาเรือคราดหอยเข้ามาเก็บหอยในชุมชน รวมถึงการรวมกันไปชุมนุมประท้วงหน้าที่ว่าอาคารอำเภอบ้านแหลมให้ช่วยยุติปัญหา ในขณะที่เดียวกันกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบย่อยด้านเศรษฐกิจก็พยายามหาทางแก้ปัญหาความยากจนโดยส่งเสริมการออม ซึ่งไม่ได้แก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรงก็ตาม และการที่กลุ่มผู้นำชุมชนได้รับความคิดเรื่องประชามต่าบลด ทำให้เกิดความคิดใหม่ในการแก้ปัญหาจึงได้จัด ลำดับความสำคัญองวิธีการแก้ปัญหาในโครงการประชามต่าบลด ก็เป็นความพยายามที่จะแก้ปัญหาโดยใช้กระบวนการทางการศึกษาอีกวิธีการหนึ่ง

นอกจากนี้ ยังมีความพยายามแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยวิธีอื่น ๆ อีก ดังกรณีของชุมชนบ้านหลั่น จังหวัดชัยนาท ที่มีการติดต่อกับหน่วยงานภายนอก ซึ่ง เป็นตัวแทนของระบบใหญ่ที่ตระหนักถึงปัญหาของชุมชนระดับย่อย และได้เสนอโครงการการศึกษาชุมชนเป็นวิธีการในการแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งชุมชนเลือกที่จะรับโครงการที่หน่วยงานภายนอกเสนอ ก็เป็นลักษณะของการแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญห่อีกวิธีหนึ่ง

2.2 ชุมชนจัดลำดับความสำคัญของวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหา เพื่อให้มีการจัดสรรทรัพยากรในการแก้ปัญหา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการแก้ปัญหาของชุมชนไม่ได้มีวิธีการเดียว ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เดียว การแก้ปัญหาคการพัฒนาที่ยั่งยืนก็เป็นจุดมุ่งหมายประการหนึ่งของชุมชน กรณีชุมชนบางขุนไทรสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ และได้จัดลำดับความสำคัญของการแก้ปัญหาแตกต่างกันตามสถานการณ์ ดังเช่น ในระยะแรกชุมชนให้ความสำคัญกับการตรวจจับและปราบปรามผู้บุกรุกเอาเรือเข้ามาคราดหอย ซึ่งก่อให้เกิดความ ตึง

เครียดและขัดแย้งระหว่างชุมชน เมื่อได้มีการเรียนรู้จากประสบการณ์มากขึ้น ชุมชนบางชุมชนไทยก็จัดลำดับความสำคัญอยู่ที่การแก้ปัญหา โดยใช้เวทีประชาคมให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา และยังให้ความสำคัญกับกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อให้เกิดการออมในชุมชน และกลุ่มศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยมุ่งหวังว่ากิจกรรมของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนจะยกระดับความรู้ของผู้นำชุมชน และเป็นช่องทางให้ได้รับข่าวสารข้อมูลมากขึ้น

2.3 ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้กระทำในระบบการเมืองการปกครองของชุมชน ซึ่งต้องรับผิดชอบต่อความสงบสุขและการดำรงอยู่ของชุมชน ดังนั้น ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ที่มองเห็นภาพรวมของการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นวิธีการในบรรลุดัตถุประสงค์เป็นผู้ที่มีบทบาทในการเลือกวิธีการต่าง ๆ และเป็นผู้ชักนำการปฏิบัติ ซึ่งกระทำได้ทั้งการเป็นผู้ดำเนินการแก้ปัญหาภายในชุมชนเอง และการเป็นผู้ประสานงานขอความช่วยเหลือหรือเป็นผู้เลือกที่จะรับความช่วยเหลือ ดังเช่น กรณีของชุมชนบ้านหลั่น ผู้นำชุมชนจะมีบทบาทสำคัญในการเลือกและยอมรับโครงการ ในขณะที่กรณีของชุมชนบางชุมชนไทย ผู้นำชุมชนเป็นผู้ดำเนินการแก้ปัญหาเอง

การกระทำเพื่อแสวงหาวิถีทางบรรลุดัตถุประสงค์ของชุมชน เป็นกลไกอัตโนมัติที่ทุกระบบในชุมชนพยายามหาทางแก้ปัญหาคือขึ้นอยู่กับว่า ความรุนแรงหรือวิกฤตของปัญหาปะทุขึ้น ณ จุดใดของระบบสังคม และทำให้สังคมเสียดุลยภาพ ในกรณีของชุมชนบ้านหลั่น และชุมชนบางชุมชนไทย จุดวิกฤตปะทุขึ้นจากปัญหาสิ่งแวดล้อม การเริ่มต้นของการแก้ปัญหาจึงอยู่ที่ปัญหาสิ่งแวดล้อม และเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาอื่นๆ ในสังคมตามมา ในขณะที่จุดวิกฤตของชุมชนอื่นอาจปะทุจากปัญหาความยากจน หรือจากปัญหาสังคม เช่น ปัญหายาเสพติดก็ได้

3. การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) : การเปลี่ยนแปลงในระบบย่อยของชุมชนในระบบย่อยใดระบบย่อยหนึ่ง ในรูปของปัญหาต่าง ๆ เป็นตัวกระตุ้นให้ระบบสังคมของชุมชนต้องแสวงหาวิถีทางในการแก้ปัญหา โดยมีการจัดลำดับความสำคัญไว้ และระดมทรัพยากรจากระบบย่อยอื่นๆ ภายในสังคม และภายนอกสังคม มาเป็นปัจจัยป้อนและวิธีการต่างๆ ในการแก้ปัญหา การมีโครงการการศึกษาชุมชนเป็นการปรับตัวของระบบสังคมชนิดหนึ่ง ที่คนในชุมชนจะต้องเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการปรับตัวของชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าในชุมชนได้แบ่ง กิจกรรมการแก้ปัญหาไว้หลายกิจกรรม ทรัพยากรและคนในชุมชนจะถูกจัดสรรให้เข้าสู่ระบบย่อยต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ในแต่ละกิจกรรม ที่จะส่งผลต่อการแก้ปัญหาของชุมชน

ลักษณะของการระดมและจัดสรรทรัพยากรในการแก้ปัญหาของชุมชน มีลักษณะที่อาจจำแนกได้ 2 ลักษณะคือ

3.1 การระดมทรัพยากรโดยระบบภายในชุมชน เช่น กรณีของชุมชนบางขุนไทร ที่มีการระดมความคิดเห็นหาทางแก้ปัญหาและระดมทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เช่น กิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งความรู้เดิมในชุมชน โดยองค์กรในชุมชนเป็นหลัก แล้วประสานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อระดมทรัพยากรเข้ามาช่วยในการแก้ปัญหา

3.2 การระดมทรัพยากรโดยการจัดการของหน่วยงานภายนอกชุมชนที่เข้ามาแก้ปัญหาให้ชุมชน ซึ่งหน่วยงานภายนอกมีบทบาทเป็นแกนหลักในการระดมและจัดสรรทรัพยากร เช่น กรณีของชุมชนบ้านหลั่น จังหวัดชัยนาท การมีโครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ เป็นวิธีการหนึ่งที่มีการระดม ทรัพยากร ทั้งความรู้และวัตถุ เข้ามาแก้ปัญหา

4. การบูรณาการหรือการประสานกลมกลืน (Integration) : การกระทำของระบบสังคมในการแสวงหา วิธีการแก้ปัญหา และการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของสังคม เป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในระบบสังคม ซึ่งแตกต่างจากชีวิตความเป็นอยู่ปกติของคนในชุมชน ดังนั้น ระบบสังคมในชุมชนก็จะต้องแสวงหาวิธีการที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในระบบ โดยสร้างตัวแทนการขัดเกลาในสังคม เป็นการปรับพฤติกรรมของคนในสังคมใหม่ ซึ่งอาจกระทำได้ในหลายวิธีจากตัวแทนต่าง ๆ ได้แก่

4.1 ระบบการศึกษา โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จะมีบทบาทในการทำหน้าที่ขัดเกลาคนในสังคม ในอีกบทบาทหนึ่งเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ปรับทัศนคติ สร้างค่านิยมใหม่ ปรับพฤติกรรมของคนในสังคมใหม่

ในกรณีของโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ บทบาทสำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้างความรู้ความเข้าใจใหม่ ความคิดใหม่ และพฤติกรรมใหม่ในการทำนาให้กับชาวบ้าน นอกจากนี้ยังขยายแนวคิดโดยให้โรงเรียนในชุมชนบ้านหลั่นนำเอาความรู้ของโครงการโรงเรียนเกษตรกรเข้าไปใช้อบรมสั่งสอนให้เด็กในวัยเรียนด้วย เป็นการปรับพฤติกรรมของคนในชุมชน เป็นกระบวนการปลูกฝัง (Internalization) ที่สำคัญของระบบสังคม

4.2 ระบบครอบครัว จะทำหน้าที่ในการขัดเกลาคนในครอบครัว ด้วยการสร้างค่านิยม ทัศนคติใหม่ ซึ่งแต่ละคนในครอบครัวได้รับมาจากระบบภายนอก และนำเข้ามาอบรมสั่งสอน เช่น กรณีคนในชุมชนบางขุนไทร ที่หลายครอบครัวจะปลูกฝังความรักถิ่นฐาน ภาครัฐมีใจในถิ่นที่อยู่ เป็นการเพาะจิตสำนึก และส่งเสริมให้ร่วมกันทำงานเพื่อส่วนรวม

4.3 ระบบศาสนา ทำหน้าที่ในการขัดเกลาทางด้านคุณธรรมจริยธรรม ของคนในสังคมให้อยู่ในกรอบคุณธรรมเดียวกัน เช่นกรณีของชุมชนบางขุนไทร ที่การรวมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ใช้คุณธรรม ความซื่อสัตย์ เป็นกรอบในการขัดเกลาร่วมกับการควบคุมทางสังคม แต่สิ่ง

ที่เห็นได้ชัดในช่วงเวลาของการเก็บข้อมูล บทบาทของสถาบันศาสนามีไม่มากนักในกระบวนการของการพัฒนา แต่มีส่วนร่วมในการให้ใช้สถานที่ทำกิจกรรมในโครงการการศึกษาชุมชน การจัดเทศกาลในสังคม โดยระบบย่อยดังกล่าว จะช่วยให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ในสิ่งเดียวกัน และทำให้แต่ละคนปรับบุคลิกภาพ โดยการมีปฏิสัมพันธ์กับกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน

5. การควบคุมทางสังคม (Latency) : การบรรลุเป้าหมายในการแก้ปัญหาของ ชุมชนได้ก่อให้เกิดบรรทัดฐานใหม่ขึ้นในสังคม อาจเรียกได้ว่า สังคมได้เคลื่อนตัวไปสู่สถานะใหม่ที่ได้ปรับคุณภาพแล้ว ระบบสังคมมีหน้าที่ที่จะต้องธำรงรักษาคุณภาพนั้นไว้ โดยการจัดกลไกที่จะรักษาแบบแผนไว้ด้วยวิธีการต่าง ๆ

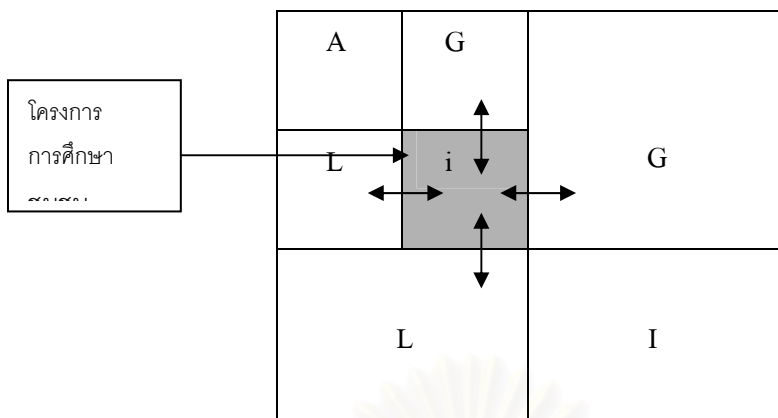
ชุมชนบางขุนไทร จัดกลไกการรักษาแบบแผนใหม่ โดยการสร้างมาตรการทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะ เช่น การกำหนดเขตอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ความยาว 3,000 เมตร ชายฝั่งทะเลของชุมชน และกำหนดมาตรการการเก็บหอยแครงให้ใช้วิธีดั้งเดิม คือ เก็บด้วยมือ ห้ามใช้เครื่องมือคราดหอย เป็นต้น และยังกำหนดให้มีกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ที่เปลี่ยนบทบาทจากการไล่จับกุมผู้บุกรุกมาทำหน้าที่ตรวจตรา และคอยแนะนำคัดเตือนแทนหรือในกรณีของกลุ่มอ้อมทรัพย์ที่ใช้ระบบศาสนาเข้ามาเป็นกลไกในการควบคุมในเรื่องความซื่อสัตย์ต่อกลุ่ม ซึ่งดำเนินการในรูปกลุ่มสัจจะอ้อมทรัพย์

ชุมชนบ้านหลั่น กำหนดค่านิยมใหม่ในการทำเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมีคดยไม่จำเป็นทั้งสารเคมีที่เป็นยากำจัดศัตรูพืช และปุ๋ยเคมี รวมทั้งนำการทำปุ๋ยชีวภาพเข้ามาทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี ซึ่งได้กลายมาเป็นประเด็นที่คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้และทดลองทำตลอดจนได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกัน

จากการวิเคราะห์ในระดับชุมชนดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าระบบสังคมของชุมชนได้ใช้ระบบย่อยต่าง ๆ เข้ามาทำหน้าที่ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน โดยเป็นการทำหน้าที่ที่ประสานสัมพันธ์กันของระบบย่อยต่าง ๆ ดังนั้น การแก้ปัญหาคการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน จึงเป็นการทำหน้าที่ของระบบย่อยต่าง ๆ ของชุมชนด้วย มิได้หมายความว่าโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพียงโครงการเดียวจะแก้ปัญหาได้ทั้งหมด

2. การวิเคราะห์ในระดับโครงการการศึกษาชุมชน

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นระบบย่อยหนึ่งของระบบย่อยด้านการศึกษาในชุมชน ในขณะเดียวกันก็เป็นระบบย่อยของระบบกระทำการด้านการปรับตัวของชุมชน ตามแผนภาพ ดังนี้

การทำหน้าที่ของโครงการการศึกษาชุมชนในฐานะที่เป็นหน้าที่สืบเนื่องของระบบที่ทำหน้าที่ด้านการปรับตัวส่งผลไปถึงการทำหน้าที่ด้านการแสวงหาวิธีการบรรลุเป้าหมายด้วย ในขณะเดียวกัน ก็ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม ตามหน้าที่โดยตรงทางการศึกษาด้วย สถานะของโครงการจึงเป็นวิธีการในการปรับตัวของระบบสังคมในชุมชนที่ชุมชนได้เลือกให้มา ทำหน้าที่แก้ปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน ด้วยหลักและวิธีการทางการศึกษาชุมชน โดยหลักการของการศึกษาชุมชนแล้ว กิจกรรมจะเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการวางแผนและจัดการศึกษา มุ่งที่จะใช้การศึกษาแก้ปัญหาคการพัฒนาที่ยั่งยืน ร่วมกับกิจกรรมของระบบย่อยอื่นๆ ในชุมชน แต่ในขณะเดียวกัน ตัวโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเอง ก็มีข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ที่จะต้องกระทำภายในระบบด้วย เพื่อรักษาคุณภาพของตัวระบบย่อยของโครงการเอง กล่าวคือ

1. การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) : ชุมชนที่ประสบปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนอยู่ เช่น ชุมชนบางขุนไทร และชุมชนบ้านหลั่น ต่างมีเป้าหมายที่จะแก้ปัญหาคการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ซึ่งเชื่อมโยงกับปัญหาความยากจน และปัญหาสังคมอยู่แล้ว การที่ชุมชนเลือกที่จะใช้โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการแสวงหาวิถีทางบรรลุเป้าหมายของชุมชนประการหนึ่ง ในขณะเดียวกัน ตัวโครงการการศึกษาชุมชนเอง ก็จะต้องแสวงหาวิธีการที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของ โครงการด้วย โดยเฉพาะการพัฒนาศักยภาพคน และการพัฒนาสภาพแวดล้อม ประเด็นที่พบจากการศึกษาเอกสารและการวิจัยภาคสนามคือ การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ที่กำหนดให้การพัฒนาศักยภาพคน เป็นวัตถุประสงค์เชิงวิธีการ (Instrumental goal) เพื่อที่จะให้คนไปพัฒนาสภาพแวดล้อมในชุมชนให้ดีขึ้น ดังกรณีของโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ มุ่งพัฒนากลุ่มเกษตรกรให้มีความรู้ความสามารถมีทักษะและเจตคติ ในการทำการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี

เพื่อที่จะส่งผลให้สภาพแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น ควบคุมแมลงศัตรูพืชได้ เช่นเดียวกัน กับชุมชนบางขุนไทร ที่โครงการประชาคมตำบลเน้นวัตถุประสงค์ที่จะพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในลักษณะประชาคม ให้กับคนในชุมชนเพื่อให้สามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ความมุ่งหมายของวัตถุประสงค์เชิงวิธีการ (Instrumental goal) เป็นไปเพื่อที่จะพัฒนาคนให้มีทักษะในการเรียนรู้และแก้ปัญหาสำหรับนำไปแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่เกี่ยวข้องกัน ซึ่งเป็นลักษณะของโครงการทางการศึกษา

การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการเป็นตัวกำหนดวิธีการในการบรรลุเป้าหมายในการแก้ปัญหาของชุมชน กรณีโครงการโรงเรียนเกษตรกร มุ่งการฝึกอบรมคนที่เข้าร่วมโครงการให้มีความรู้ที่จำเป็นสำหรับการแก้ปัญหา ก่อน ในขณะที่โครงการประชาคมตำบล ก็มุ่งพัฒนาทักษะการเรียนรู้และการเข้าร่วมในกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งทำให้ขั้นตอนของการดำเนินโครงการแตกต่างกัน โครงการประชาคมตำบลของชุมชนบางขุนไทร จะเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เพื่อที่จะรับรู้สภาพที่เป็นจริงในชุมชน วิเคราะห์และสร้างความตระหนักถึงปัญหาร่วมกันวางแผนและตัดสินใจ แสวงหาความรู้เพื่อนำไปแก้ปัญหา และลงมือปฏิบัติ ในขณะที่โครงการ โรงเรียนเกษตรกร การรับรู้สภาพปัญหาและการสร้างความตระหนักได้กระทำไปในช่วงวางแผนการนำโครงการเข้าสู่ชุมชนแล้ว จึงให้ความสำคัญกับการฝึกอบรมก่อนนำไปสู่การปฏิบัติ

2. การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) : โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเปรียบเสมือนเป็นผู้กระทำ ที่จะช่วยให้คนในชุมชนได้เปลี่ยนความคิด ค่านิยม และพฤติกรรมใหม่ จึงต้องใช้วิธีการต่าง ๆ ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมาย แบบแผนของการกระทำ กำหนดโดยลักษณะของปฏิสัมพันธ์ในตัวแปรกระสวน โครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ตัวแปรกระสวนมุ่งไปที่ความสำเร็จของผู้กระทำ การยอมรับของชุมชนจึงให้ความสำคัญกับหน่วยงานโดยเฉพาะเจาะจง ในขณะที่โครงการประชาคมตำบล ตัวแปรกระสวนมุ่งไปที่การยึดผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นหลัก จึงมีการระดมทรัพยากรในชุมชนมาเพื่อการแก้ปัญหา

แต่อย่างไรก็ดี การนำเสนอแนวคิดใหม่ของโครงการการศึกษาชุมชน ไม่ว่าจะ เป็นความคิดเรื่อง ประชาคม หรือ แนวคิดเรื่องการควบคุมแมลงศัตรูพืช โดยไม่ใช่สารเคมี เปรียบเสมือนกับการเสนอความคิดใหม่ให้กับคนในชุมชน โดยใช้วิถีทางการศึกษาชุมชน ที่เน้นให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ มีการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับประโยชน์ แต่ก็มีสภาพความเป็นจริงอยู่ประการหนึ่ง คือ อำนาจการแพร่กระจาย

ความคิดใหม่เข้าไปในชุมชนนั้น มีข้อจำกัดและไม่สามารถเข้าถึงได้กับคนทุกคนในชุมชน ดังนั้น ลักษณะของคนที่ได้รับแนวคิดใหม่ในการแก้ปัญหาของชุมชน อาจจัดได้ 5 ระดับ คือ

(1) ระดับการรับรู้ โครงการการศึกษาชุมชนอาจทำหน้าที่ให้ข่าวสาร ข้อมูล แก่คนทั้งชุมชน และคนทั้งชุมชนก็รับรู้และอาจมีส่วนร่วมโดยตลอด

(2) ระดับการเข้าใจ เป็นระดับที่คนในชุมชนเข้าใจแนวคิด หลักการ วิธีการ ของโครงการการศึกษาชุมชน จำนวนคนที่เข้าใจจะลดลงกว่าจำนวนคนที่รับรู้โครงการ

(3) ระดับการเชื่อถือ เป็นระดับที่คนจำนวนหนึ่งในชุมชนเชื่อถือโครงการ และยอมรับนับถือ อาจจะเริ่มทดลองปฏิบัติด้วยความมั่นใจ จะเป็นเพราะมั่นใจในตัวแทนงาน สถาบัน หรือผู้จัดทำโครงการหรือเชื่อถือในหลักวิชาก็ได้

(4) ระดับการปรับระบบความคิด เป็นระดับที่คนจำนวนหนึ่งที่เชื่อถือและทดลองปฏิบัติจนเกิดผลแล้วได้ปรับระบบความคิดของตนเองใหม่ ดังกรณีของชุมชนบ้านหลั่นที่มี คนจำนวนหนึ่งเห็นผลจากการทำนาโดยไม่ใช้ยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมีได้รวมกลุ่มกัน ทำนาตาม แนวทางของโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ

(5) ระดับการซึมซับเข้าสู่วิถีชีวิต เป็นระดับที่คนในชุมชนจำนวนหนึ่ง ซึ่ง อาจจะมีไม่มากนัก ได้พัฒนาการเรียนรู้ไปจนถึงระดับปรับเปลี่ยนพฤติกรรมแนวความคิดที่ได้รับ จากโครงการการศึกษาชุมชน กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เช่นกรณีของชุมชนบางขุนไทรที่กลุ่ม ผู้นำชุมชนเปลี่ยนพฤติกรรม การแก้ปัญหาโดยใช้วิธีจัดเวทีประชาคมขึ้นระดมความคิดเห็นของคน ในชุมชนก่อนที่จะดำเนินการอื่น ๆ ในชุมชน หรือชุมชนบ้านหลั่น ที่มีการปรับวิธีการทำนา โดย การจัดการควบคุมแมลงให้อยู่ในระดับปกติ และไม่ใช้ปุ๋ยเคมี เป็นต้น

ระดับการรับรู้ดังกล่าวเป็นรายละเอียดของการปรับตัวของคนในชุมชนให้เข้ากับ สถานการณ์ที่เปลี่ยนไป

3. การบูรณาการ (Integration) โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน นับเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน ตัวโครงการมีหน้าที่ที่จะจัดความขัดแย้งและปรับให้ประสานกลมกลืนกับสภาพชุมชน สิ่งที่ผู้ดำเนินโครงการกระทำ คือ การเลือกกิจกรรมที่ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ซึ่งใช้ แนวคิดการควบคุมแมลงศัตรูพืช โดยไม่ใช้สารเคมี มีจุดเน้นหลายวิธี เช่น ทำกับนาข้าว แปลงผักสวน ผลไม้ ในกรณีของชุมชนบ้านหลั่น ได้เลือกวิธีที่ใช้กับการทำนา ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิต ซึ่งผสมกลมกลืนได้ในชุมชน และสามารถให้ประโยชน์แก่คนในชุมชนได้จริง จึงได้รับการยอมรับ มาก

จากการวิจัยภาคสนาม พบว่าการดำเนินการโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ได้เป็นการกระทำหน้าที่ของระบบย่อยด้านการศึกษาของชุมชนโดยตรงแต่เป็นการทำหน้าที่แฝงของระบบย่อยอื่นในชุมชน เช่น โครงการประชาคมตำบล เป็นการทำหน้าที่แฝงด้านการศึกษาของระบบการเมืองการปกครองของชุมชน หรือโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ เป็นการทำหน้าที่แฝงของระบบย่อยด้านเศรษฐกิจของระบบใหญ่ ที่ครอบคลุมระบบชุมชนอยู่ แต่อย่างไรก็ดีในกรณีของโครงการโรงเรียนเกษตรกร เมื่อโครงการประสบความสำเร็จแล้ว ชุมชนได้เสนอให้โรงเรียนนำแนวความคิดของโครงการโรงเรียนเกษตรกรไปสอนในโรงเรียนระดับประถมศึกษาของชุมชนด้วย ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมให้เยาวชนของชุมชนเรียนรู้ ความคิด ค่านิยมใหม่ของชุมชน

4. การควบคุมทางสังคม (Latency) โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เมื่อดำเนินการไประยะหนึ่งได้ก่อให้เกิดค่านิยมใหม่ หรือบรรทัดฐานใหม่ ขึ้นในชุมชน บทบาทของโครงการคือ การสร้างความเข้าใจให้กับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดพฤติกรรมใหม่ตามที่โครงการได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ผลผลิตของโครงการ โดยเฉพาะตัวคนในชุมชนจะสร้างกลไกการควบคุมกันเองในชุมชน โดยอาจสร้างกติกาขึ้นใหม่ เช่น ชุมชนบ้านหลั่น กำหนดข้อตกลงร่วมกันว่า ผู้เข้าร่วมโครงการจะไม่ใช้สารเคมีในการทำนา เป็นต้น

จากผลการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และการวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยจะใช้เป็นข้อมูลสำหรับการพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การนำเสนอในบทนี้เป็นการเสนอผลการวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่พัฒนาขึ้นจากการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และการตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งมีขั้นตอนในการพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การยกร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ขั้นที่ 2 การตรวจสอบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ขั้นที่ 3 การนำเสนอรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การรายงานผลการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 การยกร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผู้วิจัยนำข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการวิจัยภาคสนามมาวิเคราะห์ตามแนวคิดสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยมในเรื่องข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ซึ่งผู้วิจัยพบประเด็นความแตกต่างในด้านการนำเสนอโครงการ (Program approach) คือ

- 1) รูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม (Community-based model)
- 2) รูปแบบที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม (Institution-based model)

ผู้วิจัยได้ยกร่างโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีกรอบโครงสร้างของโครงการตามแนวทางการวิเคราะห์ระบบ และการวิเคราะห์ข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ประกอบด้วย

- 1) ลักษณะของสภาพแวดล้อมของชุมชน
 - 1.1) ลักษณะปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน
 - 1.2) การสร้างฉันทามติของชุมชน

2) ลักษณะของโครงการการศึกษาชุมชน

2.1) การกำหนดเป้าหมายของโครงการ

2.2) รายละเอียดของโครงการ

2.2.1) ปัจจัยป้อน

- แนวและหลักการ
- วัตถุประสงค์
- สารการเรียนรู้

2.2.2) กระบวนการจัดการศึกษา

2.2.3) ผลผลิต

3) ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการจัดการศึกษา

4) บทบาทของผู้ดำเนินโครงการ และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

รูปแบบที่ 1 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม

(Community – based model)

1. ลักษณะและสภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 ลักษณะปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน

ลักษณะและสภาพแวดล้อมของชุมชนที่มีโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม คือ การเผชิญกับปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน ที่เป็นจุดวิกฤตของชุมชน ที่ชุมชนไม่อาจจะรักษาสมดุลภายในสังคมได้ ปัญหาสำคัญได้แก่ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต รวมไปถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาเป็นต้นทุนการผลิตที่ต้องใช้มากขึ้น และการใช้เทคนิควิธีการ ตลอดจนวัสดุอุปกรณ์ที่ส่งผลต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ซึ่งนำมาสู่การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม หรือถูกใช้โดยไม่ควบคุมให้อยู่ในระดับที่พอดี เพียงพอที่คนรุ่นต่อไปในอนาคตจะได้ใช้ประโยชน์ด้วย และในที่สุดปัญหาก็คจะเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาสังคมที่เกิด

ความขัดแย้ง กรณีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การอพยพย้ายถิ่นซึ่งเกิดความล่มสลายของความเป็นชุมชน เพราะแทบจะไม่มีทางออก ลักษณะของปัญหาจะมีขอบเขตในชุมชนเป็นหลัก และส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนโดยตรง

1.2 การสร้างฉันทามติของชุมชนในการเลือกโครงการ

วิธีการที่ชุมชนเลือกโครงการการศึกษาชุมชนขึ้นเพื่อแก้ปัญหาในชุมชนนั้น เริ่มต้นจากการพูดคุยกันภายในกลุ่มผู้นำชุมชนก่อน เพื่อสร้างความตระหนักถึงปัญหาและผลกระทบที่มีต่อชุมชน การมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปอย่างกว้างขวางในลักษณะยึดผลประโยชน์ของกลุ่ม การจัดให้มีเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของชุมชน เป็นการสร้างโอกาสที่ชุมชนจะเปิดรับความคิดใหม่ ๆ ที่สามารถนำมาใช้แก้ปัญหาของชุมชน และการเกิดฉันทามติ เป็นการตัดสินใจร่วมกันของคนในชุมชน

2. ลักษณะของโครงการการศึกษาชุมชน

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม มีลักษณะของโครงการ ประกอบด้วย

2.1 การกำหนดเป้าหมายของโครงการ

ชุมชนมีระบบการสื่อสารภายในชุมชน เพื่อสร้างความตระหนักถึงปัญหาและได้ร่วมกันกำหนดเป้าหมายของชุมชนในการแก้ปัญหา ในรูปของการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยผู้นำชุมชน หรือระบบย่อยด้านการเมืองการปกครองของชุมชน ชุมชนจะระดมกิจกรรมหรือโครงการที่มีอยู่แล้วในชุมชนมาประสานการทำงานกัน โครงการการศึกษาชุมชน จึงเป็นโครงการหนึ่งของชุมชนที่ถูกเลือกมาใช้ในการแก้ปัญหา โดยมุ่งหมายที่จะให้กระบวนการทางการศึกษาเป็นการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน

2.2 รายละเอียดของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม ประกอบด้วย

2.2.1 ปัจจัยป้อน ประกอบด้วย

1) แนวคิดและหลักการ

แนวคิดหลักของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มโครงการจะให้ความสำคัญกับแนวคิดการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ซึ่งสัมพันธ์กับความคิดที่จะใช้ภูมิปัญญาและทรัพยากรภายในชุมชนเป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยมุ่งหมายที่จะแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ที่เชื่อมโยงไปสู่ปัญหาด้านเศรษฐกิจและปัญหาด้านสังคม ของชุมชน รวมทั้งแนวคิดการจัดการทางเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม

แนวทางการพึ่งพาตนเองของชุมชนเป็นแนวคิดที่มุ่งระดมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา

2) วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม ให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของคนเพื่อให้สามารถแก้ปัญหาหรือพัฒนาสภาพแวดล้อม โดยมุ่งที่จะทำให้คนในชุมชนมีวิธีการที่จะเรียนรู้และแก้ปัญหาได้อยู่เสมอ และบรรลุเป้าหมายการพึ่งตนเอง รวมทั้งส่งผลต่อการแก้ปัญหาคการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนด้วย

3) สารการเรียนรู้

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม มีลักษณะของการจัดสาระการเรียนรู้ ที่สัมพันธ์กับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ 2 ลักษณะ คือ

1) การกำหนดสาระการเรียนรู้โดยการปรับสาระของกิจกรรมเดิมที่มีอยู่แล้วในชุมชนเพื่อเข้ามาสู่การแก้ปัญหา หรือนำความรู้ที่มีอยู่แล้วในชุมชนมาเป็นสาระการเรียนรู้

การปรับสาระการเรียนรู้ของกิจกรรมเดิมที่มีอยู่แล้วในชุมชน เพื่อเข้ามาสู่การแก้ปัญหา เป็นการนำกิจกรรมที่มีอยู่ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ฯลฯ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีอยู่โดยการจัดตั้งขึ้นของหน่วยงานราชการ หรือชุมชน จัดตั้งขึ้นเอง เมื่อชุมชนจะดำเนินการแก้ปัญหา โดยการจัดโครงการการศึกษาชุมชนขึ้น ผู้จัดทำโครงการซึ่งเป็นคนในชุมชนก็จะปรับกิจกรรมเดิมเข้ามาเป็นกิจกรรมของโครงการด้วย โดยเพิ่มเติมวิธีการทางการศึกษาหรือปรับวิธีการบางอย่าง เช่น เพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนเทคนิควิธีในการผลิตที่เหมาะสมเข้าไปในกิจกรรมเดิม ตัวอย่างเช่น จัดให้กลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มเยาวชน ทำเวทีประชาคม แสดงความคิดเห็นเพื่อแก้ปัญหาคการทำลายป่าชายเลน หรือการแปรรูปผลผลิต เป็นต้น

2) การกำหนดสาระการเรียนรู้ขึ้นมาใหม่เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะของชุมชน ที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน

การสร้างกิจกรรมขึ้นมาใหม่ในโครงการ ซึ่งมีทั้งสร้างกิจกรรมในลักษณะเฉพาะกิจ เช่น การรวมกลุ่มจัดทำเวทีวิสัยทัศน์ชุมชน เพื่อร่วมกันกำหนดเป้าหมายของชุมชน เป็นการทำกิจกรรมการเรียนรู้ในระยะสั้น เพื่อให้คนในชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้และสร้างเป้าหมายของชุมชนร่วมกัน ในอีกลักษณะหนึ่งก็เป็นการสร้างกิจกรรมที่จะกระทำอย่างต่อเนื่อง เช่น การตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีทั้งลักษณะของการ

รวมกลุ่มเพื่อการเรียนรู้ และการรวมกลุ่มเพื่อลงมือทำการแก้ปัญหาของชุมชน การกำหนดสาระการเรียนรู้ จึงปรับตามสภาพความต้องการของแต่ละกิจกรรม

2.2.2 กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา

กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษาของโครงการการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม มีลำดับขั้นตอน ดังนี้

1) การรับรู้สภาพที่เป็นอยู่จริงของชุมชน

สภาพที่เป็นอยู่จริงของชุมชน มักเป็นสิ่งที่คนในชุมชนคุ้นเคย และตระหนักดี แต่ในทางปฏิบัติคนในชุมชนแต่ละคนจะรับรู้สภาพที่เป็นอยู่จริงเฉพาะในส่วนที่ตนเกี่ยวข้อง การพูดคุยกันระหว่างผู้นำชุมชนกับชาวบ้านจะเป็นการระดมความคิดเห็นและบอกเล่าข้อเท็จจริงในมุมมองของแต่ละคน เพื่อร่วมกันทำความเข้าใจต่อสภาพที่เป็นอยู่จริง

ในกรณีที่ผู้นำชุมชนได้รับการฝึกอบรมทักษะในการระดมความคิดเห็น เช่น A – I – C, Future Search, Mind Mapping ฯลฯ ซึ่งเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับการทำประชาคมก็อาจนำเทคนิคเหล่านี้มาใช้กับชาวบ้านหรืออาจเชิญวิทยากรจากภายนอกเข้ามาช่วยทำเทคนิคการระดมความคิดเห็น เพื่อให้ชาวบ้านได้รับรู้สภาพที่เป็นอยู่จริงของชุมชน

2) การสร้างความตระหนักถึงปัญหาของชุมชน

ความตระหนักถึงปัญหาของชุมชนจะเป็นผลที่ได้จากการตรวจสอบสภาพที่เป็นอยู่จริงของชุมชนเพราะในการตรวจสอบเพื่อรับรู้สภาพนั้น ทำให้ชาวบ้านมองเห็นปัญหาที่ตนเผชิญอยู่ การพูดคุยถกเถียงกันถึงปัญหาที่พวกเขามองเห็นเป็นการตรวจสอบและถกเถียงความเป็นจริงของปัญหา ตลอดจนรากเหง้าและผลกระทบจากปัญหา ความสำคัญของการสร้างความตระหนักถึงปัญหา ก็คือ การสร้างความรู้สึกร่วมของชาวบ้านที่จะรับผิดชอบต่อปัญหาด้วยกัน ในขั้นนี้อาจเป็นการระบุดำเนินร่วมหรือเป้าหมายในการแก้ปัญหาได้ด้วย

3) การศึกษาอบรมเพื่อการเรียนรู้สำหรับการเปลี่ยนแปลง

การแก้ปัญหาในชุมชนหลายกรณีที่ต้องการแก้ปัญหานั้นต้องการความรู้ที่พอเพียงสำหรับการแก้ปัญหา ซึ่งในกระบวนการของการแก้ปัญหาในส่วนนี้ ผู้นำชุมชนหรือผู้นำกลุ่มจะเป็นผู้นำในการแสวงหาความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่การไปพบเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ หรือไปพบผู้รู้ในชุมชนหรือต่างชุมชนออกไป การไปศึกษาดูงาน การค้นคว้าจากหนังสือ รวมถึงการทดลองทำแบบลองผิดลองถูก เป็นต้น วิธีการแสวงหาความรู้ในรูปแบบที่หลากหลายนี้ ทำให้ชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มผู้เรียนหรือสมาชิกกลุ่มที่จะแก้ปัญหาค่อย ๆ สร้างความรู้ของตนขึ้นมา โดยผสมผสานความรู้เดิมที่มีอยู่เข้ากับความรู้ที่ได้มาใหม่ ความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่นี้จะนำไปสู่การแก้ปัญหของตนเองหรือของกลุ่ม

การแก้ปัญหาของคนในชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่คนในชุมชนได้กระทำมาโดยตลอด ซึ่งมีทั้งประสบความสำเร็จและล้มเหลว เป็นบทเรียนที่ทุกคนรับรู้อยู่ตลอดเวลา การแก้ปัญหาของชาวบ้านที่ผ่านมา ทำให้การตัดสินใจที่จะยอมรับวิธีการแบบใหม่เป็นไปอย่างรอบคอบ มีความพยายามที่จะหาทางป้องกันปัญหาไว้แทบทุกแห่งทุกมุม

4) การตัดสินใจ

การตัดสินใจที่จะแก้ปัญหามีความสัมพันธ์กับความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาอบรมในรูปแบบต่าง ๆ อย่างน้อย ทำให้ชาวบ้านได้เห็นตัวอย่างที่เคยประสบความสำเร็จมาแล้ว ทำให้การตัดสินใจง่ายขึ้น แต่หลายกรณีที่ต้องรอให้คนที่กล้าที่สุดในกลุ่มได้ทดลองก่อน แต่การตัดสินใจของชาวบ้านจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับคุณธรรม จริยธรรม ชุดหนึ่ง โดยเฉพาะความไว้วางใจต่อผู้นำ ความเชื่อศรัทธาของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งจะทำให้การตัดสินใจชัดเจนขึ้น

การตัดสินใจอีกลักษณะหนึ่ง คือ การตัดสินใจภายใต้ตัวแปรกระสวนที่ยืดหยุ่นประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก ซึ่งไม่ต้องรอดูความสำเร็จของผู้อื่น เพื่ออ้างอิงสำหรับการตัดสินใจ

5) การกระทำเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

เมื่อการตัดสินใจที่จะแก้ปัญหของชาวบ้านชัดเจนลงตัว ก็จะนำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อการแก้ปัญหาในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นว่าวิธีการแก้ปัญหาในชุมชนจะไม่มีสูตรสำเร็จ หรือมีวิธีการใดวิธีการหนึ่ง ส่วนใหญ่จะแบ่งกลุ่มของการแก้ปัญหา เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแปรรูปผลผลิต กลุ่มธนาคารข้าวเปลือก ฯลฯ เป็นต้น

2.2.3 ผลผลิต

การจัดทำโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มนั้น คาดหวังผลผลิตของโครงการ คือการที่ผู้เข้าร่วมโครงการมีความรู้ ความคิด และทักษะในการจัดการกับปัญหา ซึ่งจะส่งผลถึงการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมของชุมชน และเพื่อสร้างสมดุลใหม่ให้กับระบบสังคม

3. ปัจจัยเงื่อนไขในการจัดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม

3.1 ผู้นำชุมชน : การจัดการศึกษาชุมชนที่ริเริ่มโดยชุมชนนั้น ผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้น และชี้้นำการแก้ปัญหาระดมความร่วมมือกับคนภายในชุมชน นอกเหนือจากคุณลักษณะเฉพาะที่ได้รับการยอมรับมีสถานะทางสังคมที่สูงกว่าคนส่วนใหญ่ใน

ชุมชนแล้ว การมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชน และการมีโอกาสได้รับความรู้ภายนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญ และเป็นตัวแปรสำคัญของการเกิดขึ้นของโครงการการศึกษาชุมชน

3.2 การสร้างจิตสำนึกร่วม : การสร้างจิตสำนึกร่วมหรือค่านิยมร่วมของคนในชุมชน : ให้เกิดขึ้นได้ในชุมชนเป็นภารกิจสำคัญของผู้นำชุมชน ซึ่งอาจกระทำได้ด้วยตนเองหรืออาจได้รับการสนับสนุนจากภายนอก หรือแม้กระทั่งการร่วมอยู่ในเหตุการณ์วิกฤตร่วมกันของคนในชุมชน ก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อสำนึกร่วมของคนในชุมชน

3.3 แนวร่วม : โครงการการศึกษาชุมชนมีคนในชุมชนดำเนินการเองนั้น มักไม่เป็นโครงการที่จัดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว แต่จะมีแนวร่วมของชุมชนอื่น ๆ ที่มีความคิดไปในทิศทางเดียวกัน และมีการสร้างเครือข่ายช่วยเหลือสนับสนุนกันและกัน บางครั้งหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ก็จะเข้ามาเป็นแนวร่วมให้การสนับสนุนอยู่ห่าง ๆ

3.4 ความสอดคล้องกับสังคมวัฒนธรรมของชุมชน : การนำเสนอวิธีการแก้ไขปัญหานั้น โครงการการศึกษาชุมชนนั้น ในการแสวงหาความรู้ ชาวบ้านจะได้รับรู้วิธีการแก้ปัญหาที่หลากหลายมากมาย แต่จะมีบางวิธีเท่านั้นที่ชาวบ้านเลือกที่จะนำมาใช้ ด้วยเหตุผลว่าวิธีการเหล่านั้นเข้ากันได้กับสังคมวัฒนธรรมของชุมชน สอดคล้องกับความรู้เดิมที่มีอยู่ และเป็นเหตุผลสำคัญสำหรับการตัดสินใจของชาวบ้าน ซึ่งจะไม่ทำให้เกิดความขัดแย้ง

4. บทบาทของผู้ดำเนินโครงการและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในรูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มนั้น ผู้ดำเนินโครงการและคนในชุมชนเป็นคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน มีสภาพสังคมและวัฒนธรรมเดียวกัน บางชุมชนเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ ดังนั้น ผู้นำของคนในชุมชน และผู้ดำเนินโครงการจึงมีความรู้สึก “เป็นพวกเดียวกัน” ที่เข้าใจกันและยอมรับกัน

ผู้ดำเนินโครงการในชุมชน เป็นทั้งผู้นำชุมชน และบุคคลที่ได้รับการยอมรับให้มีบทบาทในกิจกรรมสาธารณะ ซึ่งในอนาคตจะก้าวไปสู่การเป็นผู้นำในชุมชน กลุ่มผู้ดำเนินโครงการนี้ส่วนใหญ่มีโอกาสได้รับความรู้ ความคิดจากภายนอกชุมชนที่เกิดจากการไปติดต่อ การออกจากชุมชนไปศึกษาเล่าเรียน หรือออกไปทำงาน ตลอดจนได้รับข่าวสารข้อมูลจากเทคโนโลยี การสื่อสารต่าง ๆ จึงเป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทในการนำโครงการการศึกษาชุมชนที่พวกเขาได้เรียนรู้ หรือประยุกต์สร้างขึ้นมาใช้ในชุมชน โดยมีการจัดวางหน้าที่ความรับผิดชอบในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการจัดการศึกษาชุมชน

สิ่งที่เห็นได้ชัดในระหว่างการพัฒนา หรือการแสดงความคิดเห็น และการแสดงออก ของกลุ่มผู้ดำเนินโครงการ คือ การมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชน ความรัก ความผูกพันต่อท้องถิ่นที่อยู่ และความคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง เช่นเดียวกับความคิดที่รักและหวงแหน

ทรัพยากรธรรมชาติ ต้องการอยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี ผู้นำชุมชนหลายคนเคยอยู่ในสภาพที่สิ่งแวดล้อมดี ทรัพยากรอุดมสมบูรณ์มาก่อน และผ่านพ้นช่วงการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่ และการเกิดสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมมาแล้ว จึงปรารถนาจะกลับไปสู่สภาพที่สิ่งแวดล้อมดี และมีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์อีก

คนในชุมชนมีส่วนร่วมในโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในลักษณะของความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นความรับผิดชอบที่พวกเขาต้องเอาใจใส่ และผูกพันกับกิจกรรมที่ได้ร่วมกันทำขึ้น คอยดูแลและห่วงใย โดยได้รับการสนับสนุนและกระตุ้นจากผู้ดำเนินโครงการ การมีปฏิสัมพันธ์ ในลักษณะดังกล่าว มีลักษณะที่เน้นอารมณ์ความรู้สึก และยึดกลุ่มเป็นหลัก ความขัดแย้งหรือไม่เห็นด้วยกับโครงการการศึกษาชุมชนที่เกิดขึ้นในชุมชน เกิดขึ้นน้อยมาก เพราะได้รับการชี้แจงทำความเข้าใจจากผู้ดำเนินโครงการ รวมทั้งการรับรู้ผ่านกลไกของระบบเครือข่าย ความขัดแย้งจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผลประโยชน์ที่คนในชุมชนได้รับอยู่ ได้รับผลกระทบกระเทือน และนำไปสู่การแสดงความคิดเห็นขัดแย้งกันในที่ประชุม ซึ่งหากไม่สามารถประนีประนอมกันได้ กลุ่มที่เป็นเสียงส่วนน้อยก็มักจะปลีกตัวไม่เข้าร่วมโครงการ และอาจไปแสวงหาวิธีอื่นของตนในการแก้ปัญหาเฉพาะของตนก็ได้

รูปแบบที่ 2 การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบันโดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม (Institution - based model)

โครงการการศึกษาชุมชนในรูปแบบนี้มีสถาบันที่มีบทบาทหรือความรับผิดชอบในการพัฒนาซึ่งเป็นองค์กรภายนอกชุมชนเป็นแกนหลักในการบริหารจัดการ โดยพยายามให้คนในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมแต่ละขั้นตอนของกระบวนการจัดการศึกษาชุมชน ก่อนที่จะปล่อยให้ชุมชนดำเนินการเอง โดยมีสาระสำคัญของรูปแบบ ดังนี้

1. ลักษณะของสภาพแวดล้อมของชุมชน

1.1 ลักษณะของปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนที่มีโครงการการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่ม นั้นมีลักษณะปัญหาที่เด่นชัดคือ เป็นปัญหาที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นปัญหาล้อมเลียโดยตรงหรือปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และเป็นปัญหาที่มีขอบเขตกว้างขวางกว่าขอบเขตของชุมชน เช่น ปัญหาเพลิงกระโดดที่ทำลายนาข้าว ทั้งจังหวัด ปัญหาการใช้ปุ๋ยเคมีทำให้ดินแข็งซึ่งกินอาณาเขตของปัญหากว้างขวาง และเป็น

ปัญหาที่เกินกว่ากำลังของคนในชุมชนจะแก้ไขได้ทั้งหมด จำเป็นจะต้องมีหน่วยงานหรือสถาบันที่รับผิดชอบในการแก้ปัญหาโดยตรงเข้ามาจัดการกับปัญหา

การเกิดขึ้นของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สถาบันหรือหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม มีลักษณะการดำเนินงาน คือ หน่วยงานภายนอกซึ่งอาจจะ เป็นหน่วยงานภาครัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชนใด ๆ ก็ตาม มีบทบาทในการแก้ไขปัญหา ริเริ่มโดยการศึกษาสำรวจข้อมูลความรุนแรงของปัญหาและเลือกชุมชนเป้าหมายเพื่อที่จะนำเสนอโครงการสำหรับการแก้ปัญหาของชุมชน และส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาก็จะใช้กระบวนการทางการศึกษาชุมชน ที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ การเรียนรู้เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน เป็นการพัฒนาคนในชุมชน เพื่อให้สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้

1.2 การสร้างฉันทามติของชุมชน

การเริ่มต้นของโครงการ จะเริ่มจากการสำรวจชุมชน เพื่อระบุปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ ทำความเข้าใจอย่างชัดเจนก่อน โดยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนทั้งผู้นำชุมชนและชาวบ้านทั่วไปมีส่วนร่วมในการสำรวจชุมชน และระบุปัญหา ซึ่งผู้ดำเนินโครงการจะมีบทบาทนำในการสำรวจและวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน จากนั้น จึงนำข้อมูลที่ได้ไปจัดทำโครงการ โดยเฉพาะเป็นโครงการในรูปเอกสารที่สามารถค้นคว้า ตรวจสอบได้ เพื่อใช้สำหรับการนำเสนอ และขออนุมัติต่อหน่วยงานต้นสังกัด

โครงการในลักษณะนี้จะมีลักษณะเป็นโครงการนำเข้า (Input project) เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมดำเนินการ เมื่อจะเริ่มดำเนินโครงการจะนำเสนอโครงการต่อชุมชน ผ่านทางผู้นำชุมชนโดยเฉพาะผู้นำทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน องค์กรบริหารส่วนตำบล หรือบางกรณีอาจรวมกลุ่มชาวบ้านซึ่งเกี่ยวข้องอยู่กับปัญหาอยู่แล้ว เพื่อนำเสนอโครงการ เพื่อให้ชุมชนยอมรับและนำไปสู่กระบวนการต่าง ๆ ของโครงการ ฉันทามติของชุมชนต่อโครงการ เป็นการกระทำตามตัวแปรกระสวน ที่ยึดสถาบัน หรือความสำเร็จของการกระทำเป็นเกณฑ์สำหรับตัดสินใจ ที่จะเลือกโครงการการศึกษาชุมชน มาแก้ปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

2. ลักษณะของโครงการการศึกษาชุมชน

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม มีลักษณะของโครงการ ประกอบด้วย

2.1 การกำหนดเป้าหมายของโครงการ

การทำหน้าที่ของโครงการการศึกษาชุมชน ในส่วนนี้เป็นการกระทำในฐานะระบบย่อยของระบบที่ทำหน้าที่ด้านการปรับตัวของระบบสังคมของชุมชน ซึ่งภายในระบบชุมชน ก็ต้องมีการกำหนดเป้าหมายของชุมชนในการแก้ปัญหาด้วย โดยที่เป็นโครงการทางการศึกษาที่มีธรรมชาติของการศึกษาคือการถ่ายทอดความรู้ ความคิด การขัดเกลาพฤติกรรมให้เข้า

กับเป้าหมายของชุมชน ขอบเขตของโครงการ จึงจำกัดอยู่ที่การพัฒนาคนเป็นเป้าหมายหลัก สถาบันหรือหน่วยงานที่เป็นผู้เสนอโครงการมีการกำหนดเป้าหมายไว้แล้ว ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างจำกัดในการกำหนดเป้าหมายของโครงการ

2.2 รายละเอียดของโครงการ

2.2.1 ปัจจัยป้อน ประกอบด้วย

1) แนวคิดและหลักการ

แนวคิดหลักของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่มให้ความสำคัญกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ในกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน เป็นหลัก โดยมุ่งที่จะแก้ปัญหาคการพัฒนาที่ยั่งยืน และยังคงใช้แนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนเข้ามาประกอบในการจัดทำโครงการด้วย

2) วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม มีวัตถุประสงค์ 2 ระดับ คือ

- 2.1) วัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาศักยภาพคน ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2.2) วัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาหรือแก้ปัญหาสภาพ

แวดล้อม ควบคู่ไปกับการพัฒนาคน

3) สารการเรียนรู้

สารการเรียนรู้ในโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม จะเป็นสารการเรียนรู้ที่ผู้จัดทำโครงการได้กำหนดสารการเรียนรู้ของแต่ละกิจกรรมไว้ล่วงหน้าแล้วตามหลักวิชาการที่ตรงการนำมาเป็นสารการเรียนรู้แต่ ก็เปิดโอกาสให้คนในชุมชน มีส่วนร่วมกำหนดสารการเรียนรู้ขึ้นจากการศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน เช่น โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ หน่วยงานผู้จัดได้กำหนดสารการเรียนรู้ตามหลักการของหน่วยงานเจ้าของโครงการไว้แล้วว่า กลุ่มเป้าหมายควรจะต้องเรียนรู้และทำกิจกรรมใดบ้าง เช่น การสำรวจระบบนิเวศในแปลงนา การทำแผนผังแปลงในแปลงนา เป็นต้น

2.2.2 กระบวนการจัดการศึกษา

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม นั้น มีกระบวนการจัดการศึกษา ดังนี้

1) การรับรู้สภาพที่เป็นอยู่จริงของชุมชน

ขั้นตอนนี้ เป็นขั้นตอนที่เกิดขึ้นในขณะที่มีการสำรวจชุมชน เพื่อการระบุปัญหาและสร้างโครงการขึ้น เพื่อนำเสนอต่อหน่วยงานต้นสังกัด การสำรวจชุมชนนี้ ผู้ดำเนินโครงการจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการสำรวจสภาพชุมชน และบอกถึงปัญหาและความต้องการของชาวบ้านเป็นส่วนใหญ่

2) การสร้างความตระหนักถึงปัญหาของชุมชน

โดยทั่วไปปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่ แม้ว่าจะรุนแรง และหาทางออกของปัญหาไม่ได้ด้วยตนเอง แต่หลายกรณีที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นเรื่องของเวรกรรม เป็นเรื่องของธรรมชาติ และเป็นเรื่องที่รัฐบาลควรเข้ามาช่วยเหลือมากกว่า ดังนั้น การสร้างความตระหนักถึงปัญหาของชุมชน จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องดำเนินการในระดับของการเปลี่ยนความคิดจากการรอความช่วยเหลือจากรัฐมาเป็นการมีส่วนร่วมดำเนินการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านร่วมกับหน่วยงานรัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชน

หน่วยงานผู้ดำเนินโครงการ จะเป็นผู้อธิบายให้ชาวบ้านมองเห็นปัญหา และกระตุ้นให้ชาวบ้านร่วมกันแสดงความคิดเห็นหรือร่วมอธิบายปัญหาให้ชัดเจนขึ้น โดยมีผู้ดำเนินโครงการเป็นผู้สรุป และชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาที่ชาวบ้านควรร่วมกันรับผิดชอบ

3) การศึกษาอบรมเพื่อการเรียนรู้สำหรับการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการสำคัญของการแก้ปัญหาโดยวิธีให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ประการหนึ่ง คือ การให้การศึกษอบรม ซึ่งผู้ดำเนินโครงการจะจัดลำดับว่าคนกลุ่มใดในชุมชน ควรจะได้รับการศึกษอบรม โดยอาจเริ่มจากกลุ่มผู้นำชุมชนและขยายไปสู่กลุ่มเป้าหมายในแต่ละกิจกรรม

โดยทั่วไปมักจัดเป็นหลักสูตรการฝึกอบรมที่มีทั้งการบรรยาย การอภิปราย การทัศนศึกษา การสาธิต ทดลอง ฯลฯ อาจมีการจัดกิจกรรมการศึกษาอย่างเป็นทางการ รวมทั้งมีการวัดผลประเมินผล และออกหลักฐานการศึกษาด้วย เนื้อหาของหลักสูตรกำหนดขึ้นจากการสำรวจสภาพทั่วไป และการระบุปัญหาของชุมชน รวมทั้งเนื้อหาที่เป็นวัตถุประสงค์ของหน่วยงานเจ้าของโครงการด้วย

ชาวบ้านซึ่งถูกกำหนดให้เป็นกลุ่มเป้าหมาย จะมีส่วนร่วมในการเป็นผู้เข้ารับการศึกษอบรม ในขณะที่บางคนจะได้รับเลือกให้เป็นผู้ช่วยวิทยากร หรือเป็น

วิทยากรเองในบางเรื่อง ความรู้ที่ชาวบ้านได้รับจะเป็นความรู้ที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหา โดยมีผู้ดำเนินโครงการจะชี้แนะในการนำความรู้ไปใช้ในการแก้ปัญหา

4) การตัดสินใจ

ชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการการศึกษาชุมชนในรูปแบบนี้ มักตัดสินใจเข้าร่วมโครงการไปตั้งแต่แรกที่เข้าร่วมในกิจกรรมสำรวจปัญหา ระบุปัญหา วางแผนแก้ปัญหา และ เข้ารับการศึกษาอบรมลงมือปฏิบัติ การตัดสินใจดังกล่าวชาวบ้านใช้ตัวแปรกระสวนที่ยึดหน่วยงานและความสำเร็จเป็นหลักในการตัดสินใจเข้าร่วม หรือ เลือกโครงการ

การตัดสินใจในขั้นตอนนี้ เป็นเรื่องเฉพาะตัวของชาวบ้านแต่ละคน เพราะจะต้องนำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาอบรมไปปฏิบัติจริง ชาวบ้านใช้เวลาในการไตร่ตรองก่อนตัดสินใจ และตั้งอยู่บนความเสี่ยง เพราะความไม่แน่ใจตลอดเวลา การตัดสินใจเกิดขึ้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะความไว้วางใจผู้ดำเนินโครงการ ตลอดจนหน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ก็มีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่ส่ง และสมัครที่จะเป็นผู้เฝ้าดู ชาวบ้านกลุ่มแรกที่เข้าร่วมโครงการ

5) การกระทำเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

การตัดสินใจเข้าร่วมโครงการของชาวบ้านเป็นเสมือน การเปิดประตูไปสู่ความสำเร็จของผู้ดำเนินโครงการ ในการผลักดันโครงการต่อชุมชน แต่เป็นจุดเริ่มต้นของชาวบ้านในการดำเนินโครงการร่วมกับผู้ดำเนินโครงการ ในช่วงนี้หน่วยงานผู้รับผิดชอบโครงการจะมีการติดตามและประเมินผลการดำเนินโครงการอย่างใกล้ชิด ในขณะที่เดียวกันก็จะมีการเตรียมการรองรับภารกิจที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เช่น การส่งเสริมการตลาด การประสานงานกับหน่วยงานอื่น เป็นต้น

2.2.3 ผลผลิต

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบันโดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม นั้นมีขอบเขตของการทำงานที่ชัดเจน และมุ่งการพัฒนาศักยภาพคน ให้สามารถนำความรู้ที่ได้รับจากโครงการไปใช้แก้ปัญหาของชุมชน เพื่อที่จะไปสู่จุดที่เกิดสมดุลในชุมชน เช่น การผลิตทางเศรษฐกิจต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม

3. ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการจัดการศึกษา

1) ผู้ดำเนินโครงการ : หน่วยงานหรือบุคคลที่เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินโครงการ จะต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง จึงจะทำให้รูปแบบดังกล่าวบรรลุเป้าหมาย เพราะโครงการในรูปแบบนี้ต่างจากโครงการที่หน่วยงานภายนอกจัดให้ชุมชนเพียงการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอนของโครงการ การมีส่วนร่วมดังกล่าวมีผลต่อความ

ต่อเนื่องของโครงการโดยตรง ในขณะที่เดียวกันหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการก็จะต้องมีเป้าหมาย มีนโยบายที่ชัดเจนในการพัฒนาตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน

2) ผู้นำชุมชน : การนำเสนอโครงการของสถาบันภายนอกชุมชนจะเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการการศึกษาชุมชนอย่างไรนั้น ผู้นำชุมชนค่อนข้างมีบทบาทในการสร้างการยอมรับ และนำชาวบ้านเข้าร่วมโครงการด้วย ผู้นำชุมชนมีบทบาทเป็นผู้ประสานปฏิสัมพันธ์ของชุมชน กับ สถาบันภายนอก ดังนั้น หากผู้นำเป็นผู้ที่สามารถประสานสัมพันธ์กับหน่วยงานผู้ดำเนินโครงการ ได้อย่างดี และเป็นหน่วยงานที่ได้รับการยอมรับ ทั้งในด้านความสำเร็จ และความเชื่อถือต่อสถาบัน ก็จะนำโครงการดี ๆ เข้าสู่ชุมชนได้

3) การรวมกลุ่มภายในชุมชน : ผลของโครงการการศึกษาชุมชนจะส่งผลต่อการปฏิบัติ โดยเสนอให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันทำกิจกรรม เช่น กลุ่มผลิตปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มจำหน่ายผลผลิตการเกษตร ฯลฯ เป็นต้น การรวมกลุ่มของชาวบ้านตั้งอยู่บนผลประโยชน์ร่วมกันเป็นส่วนใหญ่ และกำกับ ด้วยคุณธรรม จริยธรรม โดยเฉพาะความซื่อสัตย์ต่อกลุ่ม การรวมกลุ่มที่มั่นคงส่งผลต่อความสำเร็จของการนำความรู้จากการศึกษาอบรม ไปปฏิบัติจนบรรลุผลของการพัฒนา

4. บทบาทของผู้ดำเนินโครงการและการมีส่วนร่วมคนในชุมชน

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปแบบที่อิงสถาบันโดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่มนั้น บทบาทและสถานภาพของผู้ดำเนินโครงการและการมีส่วนร่วมคนในชุมชน มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ

ผู้ดำเนินโครงการมักเป็นคนภายนอกชุมชน และมีหน่วยงานสังกัด โดยหน่วยงานต่าง ๆ ก็มีวัตถุประสงค์และภารกิจในขอบเขตจำกัด การดำเนินงานของผู้ดำเนินโครงการเป็นการนำโครงการเข้าสู่ชุมชนแต่จะเป็นไปตามกรอบของหน่วยงาน และรับผิดชอบเฉพาะเพียงโครงการที่ตนรับผิดชอบเท่านั้น

ในการดำเนินงาน ผู้ดำเนินงานโครงการซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ภายนอกชุมชนจะตั้งกลุ่มแกนนำกลุ่มหนึ่งจากคนในชุมชน ให้ทำหน้าที่เป็นแกนนำประสานระหว่างคนในชุมชนกับ ผู้ดำเนินโครงการ ซึ่งมักจะเป็นกลุ่มคณะกรรมการของโครงการหรืออาจใช้กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นตัวกลางระหว่างชุมชนกับผู้ดำเนินโครงการ ในขณะเดียวกันผู้ดำเนินโครงการ ซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนก็ต้องปรับตัวให้เข้ากันได้กับคนในชุมชน หลายโครงการจึงมักสอดแทรกกิจกรรมละลายพฤติกรรมเข้าไปในกระบวนการจัดการศึกษาชุมชนด้วย

บทบาทของผู้ดำเนินโครงการจะเด่นชัดในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ความคิดใหม่ และจัดการให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ โดยมุ่งหวังว่าการเข้ามามีส่วนของชาวบ้าน จะทำให้โครงการได้รับการยอมรับ แต่ก็ขึ้นอยู่กับตัวแปรกระสวนที่ชาวบ้านมีต่อผู้จัดการศึกษาด้วย

การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ในกิจกรรมการศึกษาชุมชน จะมีส่วนร่วมตามที่โครงการได้วางแผนไว้ บางโครงการอาจให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มคิดวางแผนจนถึงลงมือปฏิบัติและประเมินผล การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ที่คนได้รับด้วย ในขณะที่ผลประโยชน์ถูกคุกคาม มักจะนำไปสู่ความขัดแย้งและปฏิกิริยาออกจากโครงการของกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการ และอาจไปแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาที่เหมาะสมกับตนเองต่อไป

จากร่างรูปแบบโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้ง 2 รูปแบบ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อแสดงลักษณะของรูปแบบที่แตกต่างกันดังนี้

ตารางที่ 3 วิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ลักษณะของรูปแบบ	1. รูปแบบการศึกษาชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม	2. รูปแบบการศึกษาชุมชนที่อิงสถาบันมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม
1. ลักษณะของปัญหาในชุมชน	1.1 เป็นปัญหาวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน 1.2 ขอบเขตของปัญหาจำกัดอยู่ภายในชุมชน	1.1 เป็นปัญหาวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ 1.2 ขอบเขตของปัญหากว้างขวางและส่งผลกระทบต่อในวงกว้างกว่าขอบเขตของชุมชน
2. การสร้างฉันทามติของชุมชน	2.1 ผู้นำชุมชนเริ่มวิเคราะห์ถึงปัญหา 2.2 จัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อปลูกจิตสำนึกของชุมชน 2.3 การสร้างฉันทามติยึดผลประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก	2.1 หน่วยงานสำรวจปัญหาร่วมกับชุมชน และจัดทำโครงการนำเสนอชุมชน 2.2 จัดประชุมชาวบ้านเพื่อชี้แจงและสร้างการยอมรับโดยอ้างอิงสถาบันและความสำเร็จ 2.3 การสร้างฉันทามติยึดหน่วยงาน

ลักษณะ ของรูปแบบ	1. รูปแบบการศึกษาชุมชน ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม	2. รูปแบบการศึกษาชุมชน ที่อิงสถาบันมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม
<p>3. โครงสร้างของ โครงการ</p> <p>3.1 การกำหนด เป้าหมายของ โครงการ</p> <p>3.2 แนวคิดและ หลักการของ โครงการ</p> <p>3.3 วัตถุประสงค์</p> <p>3.4 สาระการเรียนรู้</p> <p>3.5 กระบวนการ จัดการศึกษา ชุมชน</p> <p>1) การรับรู้สภาพที่ เป็นอยู่จริงของ ชุมชน</p>	<p>-คนในชุมชนร่วมกันกำหนดเป้าหมาย</p> <p>(1) เน้นการพึ่งตนเอง</p> <p>(2) การใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญา ในชุมชน เป็นพื้นฐานในการแก้ ปัญหา</p> <p>(3) มุ่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน</p> <p>(4) เน้นการมีส่วนร่วมของคนใน ชุมชน</p> <p>(1) มุ่งพัฒนาศักยภาพคนให้มี กระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา</p> <p>(2) มุ่งแก้ปัญหาสภาพแวดล้อม</p> <p>(1) กำหนดจากกิจกรรมที่มีอยู่ใน ชุมชนเข้ามาแก้ ปัญหา</p> <p>(2) กำหนดขึ้นใหม่ขึ้นใหม่เพื่อแก้ ปัญหาเฉพาะของชุมชน</p> <p>(1) คนในชุมชนร่วมกันอธิบายสภาพ ที่เป็นจริง</p> <p>(2) เป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล โดยผู้นำชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ</p>	<p>เป็นหลัก</p> <p>- หน่วยงานภายนอกร่วมกับชุมชน กำหนดเป้าหมายในขอบเขตที่ กำหนดไว้ก่อนแล้ว</p> <p>(1) เน้นการมีส่วนร่วมของคนใน ชุมชนในแต่ละกิจกรรม</p> <p>(2) เน้นการพึ่งตนเอง</p> <p>(3) มุ่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็น เป้าหมายของสถาบัน</p> <p>(1) มุ่งพัฒนาศักยภาพคน</p> <p>(2) เน้นการแก้ปัญหาสภาพ แวดล้อมควบคู่กับการพัฒนาคน</p> <p>(1) กำหนดมาจากโครงการที่นำ เสนอแล้ว</p> <p>(2) ชุมชนอาจเสนอแนะกิจกรรม ได้บ้าง</p> <p>(1) ทำในขณะที่มีการสำรวจชุมชน</p> <p>(2) เปิดโอกาสให้คนในชุมชนมี ส่วนร่วมในการสำรวจชุมชน</p>

ลักษณะ ของรูปแบบ	1. รูปแบบการศึกษาชุมชน ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม	2. รูปแบบการศึกษาชุมชน ที่อิงสถาบันมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม
2) การสร้างความ ตระหนักถึง ปัญหาของ ชุมชน	(3) มีวิทยากรภายนอกมาช่วยเหลือ ให้คำแนะนำทางเทคนิควิธี (1) เน้นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (2) เปิดเวทีระดมความคิดเห็น (3) คนในชุมชนรู้สึกร่วมรับผิดชอบ ต่อปัญหา (4) สร้างค่านิยมร่วมของชุมชน	(1) ผู้ดำเนิน โครงการประชุมชี้แจง แสดงให้เห็นสภาพปัญหา (2) คนในชุมชนมีส่วนร่วมแสดง ความคิดเห็นคล้อยตามและ อธิบายปัญหาให้ชัดเจน
3) การศึกษา อบรมเพื่อการ เปลี่ยนแปลง	(1) มีวิธีการแสวงหาความรู้ที่ หลากหลาย (2) ไม่มีหลักสูตรแน่นอนขึ้นอยู่กับ ความจำเป็นของชุมชน (3) สมาชิกกลุ่มสร้างความรู้ที่จะใช้ แก้ปัญหา โดยการผสมผสานความรู้ เดิม เข้ากับความรู้และประสบการณ์ใหม่	(1) จัดเป็นหลักสูตรที่แน่นอน (2) จัดกลุ่มเป้าหมายที่จะได้รับ การศึกษาชัดเจน (3) ความรู้เสนอจากผู้ดำเนิน โครงการ
4) การตัดสินใจ	(1) ตัดสินใจโดยยึดผลประโยชน์ของ กลุ่มเป็นหลัก (2) มีความสัมพันธ์กับความรู้และ ประสบการณ์เดิม (3) มีคุณธรรมด้านความซื่อสัตย์ และ ไว้วางใจกัน กำกับกับการตัดสินใจ	(1) การเข้าร่วมโครงการ ทำให้การ ตัดสินใจเป็นไปตามบรรยากาศ ของกลุ่ม (2) การตัดสินใจเป็นเพราะเชื่อมั่น ต่อผู้ดำเนิน โครงการหรือ หน่วยงานและ เชื่อมั่นว่าจะเกิด ผลดี เพราะเห็นตัวอย่างความ สำเร็จ
5) การกระทำเพื่อ ให้เกิดความ เปลี่ยนแปลง	(1) ไม่มีสูตรสำเร็จแน่นอน (2) มีการรวมกลุ่มปัญหาเดียวกัน ร่วมกันแก้ปัญหา (3) ดำเนินการทั้งที่เป็นไปตาม ขั้นตอนและ ไม่เป็นไปตามขั้นตอน	(1) ผู้ดำเนิน โครงการดูแลใกล้ชิด (2) ดำเนินการตามขั้นตอนและ แผนที่กำหนด (3) มีการติดตามและประเมินผลที่ เป็นระบบ

ลักษณะ ของรูปแบบ	1. รูปแบบการศึกษาชุมชน ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม	2. รูปแบบการศึกษาชุมชน ที่อิงสถาบันมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม
4. ผลผลิตที่คาดหวัง	<p>4.1 ผู้เข้าร่วมโครงการ มีวิธีการ ความคิดและทักษะในการแก้ปัญหาที่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับปัญหาอื่น</p> <p>4.2 ปัญหาได้รับการแก้ไขโดยผลของการเรียนรู้ร่วมกับผลของกิจกรรมอื่น</p>	<p>4.1 ผู้เข้าร่วมโครงการมีความรู้เฉพาะสำหรับการแก้ปัญหา</p> <p>4.2 สามารถนำความรู้ไปใช้แก้ปัญหาได้</p>
5. ปัจจัยเงื่อนไขของการจัดการศึกษาชุมชน	<p>5.1 ผู้นำชุมชน</p> <p>(1) มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชน</p> <p>(2) มีโอกาสได้รับความรู้จากภายนอกชุมชน</p> <p>(3) ได้รับการยอมรับจากชุมชน</p> <p>5.2 การสร้างจิตสำนึก</p> <p>(1) เป็นบทบาทที่ผู้นำจะต้องจัดให้มีขึ้น</p> <p>(2) คนส่วนใหญ่ในชุมชนเผชิญปัญหาวิกฤตร่วมกัน</p> <p>5.3 แนวร่วม</p> <p>(1) มีเครือข่ายที่ทำงานในทิศทางเดียวกัน</p> <p>(2) องค์กรภายนอกชุมชนให้การสนับสนุนอยู่ห่าง ๆ</p> <p>5.4 กิจกรรมมีความสอดคล้องกับสังคมวัฒนธรรมของชุมชน</p>	<p>5.1 ผู้ดำเนินโครงการต้องเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง</p> <p>5.2 ผู้นำชุมชนสามารถประสานงานกับหน่วยงานภายนอกได้ดี</p> <p>5.3 การรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่มั่นคง จะช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพ</p>

ลักษณะ ของรูปแบบ	1. รูปแบบการศึกษาชุมชน ที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม	2. รูปแบบการศึกษาชุมชน ที่อิงสถาบันมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม
<p>6. บทบาทของ ผู้ดำเนิน โครงการ และการมีส่วนร่วม ของชุมชน</p> <p>6.1 ผู้ดำเนิน โครงการ</p> <p>6.2 คนในชุมชน</p>	<p>(1) เป็นพวกเดียวกันอยู่ในสังคม วัฒนธรรมเดียวกันกับชาวบ้าน</p> <p>(2) เป็นผู้นำแนวคิดใหม่เข้ามาใน ชุมชน หรือ อาจสร้างขึ้น โดยความรู้และประสบการณ์ ของตน</p> <p>(3) มีจิตสำนึกรับผิดชอบและผูกพัน กับชุมชน</p> <p>(4) มีอุดมการณ์พึ่งตนเอง</p> <p>(1) รู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรม เพราะ คิดเอง ทำเอง มีส่วนร่วมทั้ง กระบวนการ</p> <p>(2) ความขัดแย้งเกิดขึ้นน้อย เพราะ ได้รับการชี้แจงและรู้สึกร่วมมา ตั้งแต่ต้น</p>	<p>(1) เป็นตัวแทนสถาบันภายนอก ชุมชน</p> <p>(2) เป็นผู้นำโครงการเข้ามาใน ชุมชนและเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้</p> <p>(3) มีการจัดตั้งคนในชุมชน เป็น แกนนำหรือสื่อกลางระหว่าง ผู้ดำเนินโครงการกับชาวบ้าน</p> <p>(4) ดำเนินงานตามกรอบแนวทาง และนโยบายของหน่วยงานที่ สังกัด</p> <p>(1) มีส่วนร่วมในโครงการตามที่ โครงการกำหนดไว้</p> <p>(2) การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับผล ประโยชน์ที่ได้รับ</p> <p>(3) ความขัดแย้งอาจมีขึ้น หาก ผลประโยชน์ถูกกระทบและ ปลิวตัวออกไป</p>

จากการเปรียบเทียบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้ง 2 รูปแบบดังกล่าว แสดงให้เห็นความแตกต่างของรูปแบบการศึกษาชุมชน กล่าวคือ

1. ลักษณะของปัญหาที่เกิดขึ้นในบริบทของโครงการการศึกษาชุมชน จะเห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เป็นปัญหาเฉพาะของชุมชน และคนในชุมชนได้รับผลกระทบโดยตรงขอบเขตของปัญหาไม่ขยายไปกระทบต่อชุมชนอื่น จะเป็นปัญหาที่คนในชุมชนสามารถจัดการเองได้ โครงการการศึกษาชุมชนจะเป็นโครงการที่ริเริ่มโดยชุมชน ในขณะที่ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่นั้นเป็นปัญหาที่มีอาณาเขตของปัญหากว้างกระทบถึงประชาชนจำนวนมาก และมีความยากในการ

แก้ปัญหาเกินกว่าที่ชุมชนจะดำเนินการเองได้ หน่วยงาน หรือสถาบันของสังคมที่ใหญ่กว่าระบบสังคมของชุมชนมีหน้าที่ที่จะเข้ามาจัดการกับปัญหาดังกล่าว โครงการการศึกษาชุมชนจะริเริ่มโดยสถาบันหรือหน่วยงาน

2. ฉันทามติของชุมชนในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา โครงการการศึกษาชุมชนที่ริเริ่มโดยชุมชน จะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง การมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนต่อปัญหาของชุมชนใช้ตัวแปรกระสวนที่ยืดหยุ่นของชุมชนเป็นหลักในการตัดสินใจ ดังนั้นเมื่อกลุ่มสนใจปัญหาลี้ภัยลี้ภัยเพราะเป็นปัญหาที่กระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ ฉันทามติจึงมุ่งไปที่การแก้ปัญหาสิ่งแวดลอมเพราะเป็นโครงการขึ้นอยู่กับว่าโครงการนั้นสามารถสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนหรือไม่ เอื้อต่อการระดมทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่เข้ามาในกระบวนการแก้ปัญหาได้อย่างไร

ฉันทามติของชุมชนที่ใช้โครงการการศึกษาชุมชนที่ริเริ่มโดยสถาบัน นั้นลักษณะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับสถาบันมีตัวแปรกระสวนที่ยืดหยุ่นหน่วยงาน หรือความสำเร็จเป็นหลักในการตัดสินใจเลือกโครงการ คนในชุมชนเชื่อมั่น หรือเห็นตัวอย่างความสำเร็จแล้วจึงตัดสินใจ

3. ลักษณะของโครงการ โครงการการศึกษาชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม มีแนวคิดหลักของโครงการที่เน้นการพึ่งตนเอง และใช้ภูมิปัญญาของชุมชนในการแก้ปัญหา และเป็นการระดมพลังและทรัพยากรจากทุกฝักในชุมชนเข้ามาสู่การแก้ปัญหา การเรียนรู้เป็นการเรียนรู้เพื่อชีวิตจากการลงมือปฏิบัติ ความรู้สร้างขึ้นจากประสบการณ์และได้แลกเปลี่ยนกัน คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ปัญหา

โครงการการศึกษาชุมชนที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่มนั้น มีแนวคิดที่ได้กำหนดไว้แล้วจากโครงการของหน่วยงานที่นำเสนอสู่ชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ใช้กับชุมชนอื่นๆด้วย ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการบ้างในส่วนของรายละเอียดของการปฏิบัติ ความรู้ที่จัดขึ้นในโครงการกำหนดไว้ในโครงการเป็นความรู้หลักที่กำหนดให้ผู้เข้าร่วมโครงการต้องเรียนรู้

4. กระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา โดยภาพรวมทั้ง 2 รูปแบบ จะมีขั้นตอน ดังนี้

- 1) การรับรู้สภาพที่เป็นอยู่จริงในชุมชน
- 2) การสร้างความตระหนักถึงปัญหาของชุมชน

- 3) การศึกษาอบรมเพื่อการเปลี่ยนแปลง
- 4) การตัดสินใจเพื่อการเปลี่ยนแปลง
- 5) การกระทำเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ความแตกต่างของ 2 รูปแบบ อยู่ที่ การมีส่วนร่วมของชุมชนในแต่ละขั้นตอน โดยโครงการการศึกษาชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม คนในชุมชนจะมีส่วนร่วมมาก ซึ่งเป็นปกติ แต่การดำเนินงานตามลำดับขั้นตอนมีการปรับเปลี่ยนและจัดขั้นตอนตามสถานการณ์ของชุมชน โครงการที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่ม หน่วยงานผู้จัดโครงการจะเป็นผู้จัด โอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมการดำเนินงานตามขั้นตอนของกระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษา จะเป็นไปตามแผนที่ได้วางไว้

5. ปัจจัยเงื่อนไขของการจัดการศึกษาชุมชน โครงการการศึกษาชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม มีปัจจัยเงื่อนไขในการจัดการศึกษา ประกอบด้วย 1) ผู้นำชุมชน ที่มีบทบาทเป็นผู้จัดการศึกษา ที่ต้องมีความรู้ความสามารถ มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชน และมีโอกาสได้รับรู้ข่าวสารและสามารถเปิดรับความรู้จากภายนอกชุมชนได้ 2) การสร้างจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชน ที่คนในชุมชนเผชิญกับปัญหาาร่วมกัน มีการกระทำที่ยึดผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นหลัก 3) การมีแนวร่วมภายนอกชุมชนที่มีการทำงานหรือความคิดไปในทิศทางเดียวกัน ที่จะช่วยเหลืออยู่รอบนอก

โครงการการศึกษาชุมชนที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่ม มีปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญ ประกอบด้วย 1) บทบาทของผู้ดำเนินโครงการที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในโครงการ 2) ผู้นำ ชุมชนมีความสามารถประสานและติดต่อเป็นตัวกลางที่ดีของชาวบ้านกับหน่วยงาน 3) การรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่มั่นคงพอที่จะเป็นพื้นฐานของการดำเนินโครงการต่อไปได้

ตอนที่ 2. การตรวจสอบรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผู้วิจัยนำเสนอรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้ง 2 รูปแบบให้ผู้ทรงคุณวุฒิ พิจารณา ในช่วงเดือน กุมภาพันธ์ – มีนาคม 2544 โดยไปนำเสนอ และขอสัมภาษณ์ผลการพิจารณา ในประเด็น

- 1) ความเหมาะสมของการจำแนกรูปแบบ
- 2) ความเหมาะสมของรูปแบบ
- 3) ความเป็นไปได้ของการนำไปใช้

ผลการพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิเป็นดังนี้

1. ผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหมดเห็นว่าเหมาะสมที่จะจำแนกรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ออกเป็น 2 รูปแบบ ตามหลักการนำเสนอโครงการในชุมชน มีผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่านที่

เห็นว่า อาจจะมี 3 รูปแบบก็ได้ หากใช้หลักการนำเสนอโครงการเช่นเดียวกัน คือ รูปแบบที่ชุมชนร่วมกับหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่มโครงการ มีผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน เห็นว่า ทั้ง 2 รูปแบบ อาจจะไม่แตกต่างกันก็ได้เพราะทั้ง 2 รูปแบบได้รับแนวความคิดจากภายนอกเหมือนกัน เพียงแต่ว่ารูปแบบการศึกษาชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มนั้น ผู้นำชุมชนหรือคนในชุมชนเป็นผู้ได้รับแนวความคิดและนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งอาจเกิดจากการที่ผู้นำชุมชนไปได้รับการศึกษาอบรมจากหน่วยงานภายนอกมาก็ได้ หรือมีหน่วยงานภายนอกมาฝึกอบรมความรู้ให้ในชุมชน

2. ผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหมด เห็นว่ารายละเอียดของรูปแบบของโครงการการศึกษาชุมชน ทั้ง 2 รูปแบบ มีความเหมาะสม เพราะการเริ่มต้นของโครงการแตกต่างกัน พื้นฐานความคิดของการออกแบบโครงการย่อมแตกต่างกัน รายละเอียดของรูปแบบจึงเป็นลักษณะเฉพาะและผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหมดเห็นด้วยกับการลำดับขั้นตอนของกระบวนการจัดการศึกษาชุมชนทั้ง 5 ขั้นตอน โดยเห็นว่าน่าจะเป็นขั้นตอนพื้นฐานที่โครงการการศึกษาชุมชนในรูปแบบใดก็ตาม ต้องมีขั้นตอนดังกล่าวอยู่แล้ว มีผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่านให้ความเห็นว่า การลำดับขั้นตอนของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นั้น หากจัดแบบไม่ลำดับขั้นตอนจะทำให้โครงการเป็นธรรมชาติของชุมชนมาก เพราะเป็นการเรียนรู้แบบดั้งเดิมของสังคม

3. ผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหมด เห็นด้วยกับปัจจัยหรือเงื่อนไขของการจัดการศึกษาชุมชน มีผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน ให้ข้อสังเกตว่า ไม่ว่ารูปแบบการศึกษาชุมชนจะเป็นรูปแบบใด ผู้นำชุมชนจะมีบทบาทสำคัญในการยอมรับเทคนิควิทยากรจากภายนอก และนำมาใช้ในชุมชนจะทำเอง หรือขอให้หน่วยงานภายนอกเข้ามาจัดทำโครงการก็ตาม และมีส่วนช่วยในการพัฒนา ให้ช้าหรือเร็ว ให้สำเร็จหรือไม่สำเร็จ และควรจะถือว่าผู้นำชุมชนเป็นเงื่อนไขของการพัฒนาไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

4. ผู้ทรงคุณวุฒิ 2 ท่าน ให้ความเห็นว่า รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มนั้น นอกจากผู้นำชุมชนจะเป็นจุดสำคัญของการเปลี่ยนแปลงแล้ว ควรตระหนักถึงศักยภาพของคนในชุมชนด้วยว่า โดยพื้นฐานแล้วมีความรู้ความสามารถ มีพื้นฐานในการเรียนรู้ มีกลไกของการตัดสินใจในภาพรวมของชุมชนอย่างไร โดยเห็นว่าในรูปแบบนี้ จุดแข็งของรูปแบบอยู่ที่การได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนค่อนข้างสูง และจะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ จะให้ความสนใจต่อการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งเมื่อกลายมาเป็นทักษะของชีวิตคนในชุมชนแล้ว การเรียนรู้จะมีความยั่งยืน ในการนำรูปแบบนี้ไปสู่การปฏิบัติจะขึ้นอยู่กับว่า ชุมชนได้มีบริบท มีรากฐาน หรือผู้จัดการศึกษาจะสร้างบรรยากาศของการเรียนรู้ขึ้นได้อย่างไร แนวโน้มของชุมชนในลักษณะที่จะเป็นผู้ริเริ่มโครงการในปัจจุบันกำลังเกิดขึ้นมาก เพราะมีพื้นฐานและประสบการณ์พอสมควร หากตัวผู้นำได้รับการแนะนำหรือเสริมความรู้เพียงเล็กน้อยก็จะสามารถ

ริเริ่มโครงการได้เอง การพัฒนาที่จะใช้รูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม ผู้เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการดำเนินงานของชุมชนมากกว่าการเข้าไปจัดการในชุมชนโดยตรง

สำหรับรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สถาบันหรือหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่มนั้น จุดแข็งอยู่ที่การจัดบทบาทของหน่วยงานในการนำเสนอโครงการ ซึ่งควรที่จะจัดบทบาทอยู่เพียงเป็นผู้อำนวยความสะดวก หรือผู้กระตุ้นให้ชุมชนเกิดประกายปัญญา จุดแข็งอีกประการหนึ่งคือ เป็นโครงการที่มีคนจัดการชัดเจน เหมาะสำหรับชุมชนที่ยังไม่พร้อม ทั้งพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ อาจต้องการที่เลี้ยงชั่วระยะหนึ่ง แต่จุดอ่อนสำคัญอยู่ที่คนนอกชุมชนเข้าไปจัดทำโครงการในชุมชน ซึ่งจะเข้าไปในชุมชน พร้อมกับอำนาจทั้งทางกฎหมายและอำนาจทางวิชาการ รวมทั้งทุนในการดำเนินโครงการ และค่านิยมที่เชื่อว่าตนพัฒนาแล้ว คนทันสมัยกว่า เข้าไปในชุมชนเพื่อช่วยเหลือและส่วนใหญ่ไปพร้อมกับระบบราชการ ซึ่งจะกลายเป็นอุปสรรคในการพัฒนาโครงการ

ตอนที่ 3 การนำเสนอรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้ เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ปรับปรุงและพัฒนาการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จากผลการตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิ โดยแบ่งรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็น 2 รูปแบบ สรุปได้ ดังนี้

1. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มโครงการ (Community - based model)
 2. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม (Institution -based model)
- ซึ่งมีสาระสำคัญโดยสรุปดังนี้

รูปแบบที่ 1 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม (Community-based model)

1. แนวคิดและหลักการ
 - 1.1 เน้นการพึ่งตนเอง
 - 1.2 การใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาในชุมชนเป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาของชุมชน
 - 1.3 มุ่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน
 - 1.4 เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

2. วัตถุประสงค์

- 2.1 มุ่งพัฒนาศักยภาพคนให้มีกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน
- 2.2 มุ่งการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมของชุมชนให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการ

ดำรงชีวิต

3. สารการเรียนรู้

3.1 กำหนดจากกิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นพื้นฐาน เนื่องจากการระดมทรัพยากรในชุมชนเข้ามาแก้ปัญหา

- 3.2 กำหนดขึ้นเพิ่มเติมจากความต้องการของชุมชน

4. กระบวนการจัดการศึกษา

4.1 การรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน

- (1) คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการอธิบายสภาพที่เป็นจริงให้รับรู้ร่วมกัน
- (2) มีลักษณะของการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลแบบเวทีชาวบ้าน
- (3) มีการจัดการให้การระดมความคิดเห็นเป็นระบบ

4.2 การสร้างความตระหนักถึงปัญหา

- (1) เน้นการให้ข้อมูลแลกเปลี่ยนความเห็นซึ่งกันและกัน
- (2) มุ่งให้คนในชุมชนทั้งหมดรับรู้ และเกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อปัญหา

ของชุมชน

- (3) เป็นการสร้างฉันทามติในการแก้ปัญหของชุมชน

4.3 การศึกษาอบรมเพื่อการเปลี่ยนแปลง

- (1) มีวิธีการแสวงหาความรู้ที่หลากหลายเป็นไปตามธรรมชาติ
- (2) ไม่มีหลักสูตรแน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาและความจำเป็นของ

ชุมชน

(3) การเรียนรู้เกิดขึ้น โดยการผสมผสานความรู้และประสบการณ์เดิมกับความรู้และประสบการณ์ใหม่ สร้างเป็นความรู้ของชุมชนขึ้น

4.4 การตัดสินใจเพื่อการเปลี่ยนแปลง

- (1) ยึดผลประโยชน์ของกลุ่มหรือส่วนรวมเป็นหลักในการตัดสินใจ
- (2) ใช้ประสบการณ์เดิมมาช่วยในการตัดสินใจ
- (3) มีคุณธรรมด้านความซื่อสัตย์และไว้วางใจกัน ประกอบการตัดสินใจ

4.5 การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

(1) ไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว แต่จะใช้วิธีการที่หลากหลายตามสถานการณ์และทรัพยากรที่มีอยู่

(2) มีการรวมกลุ่มปัญหาเดียวกันในการแก้ปัญหาพร้อมกัน

5. ผลผลิตที่คาดหวัง

5.1 ผู้ที่ได้รับการศึกษามีวิธีการในการแก้ปัญหาที่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับปัญหาอื่น ๆ

5.2 ปัญหาได้รับการแก้ไข โดยผลของการเรียนรู้ร่วมกับผลของกิจกรรมอื่น

เงื่อนไขในการใช้รูปแบบ

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มนั้น มีเงื่อนไขในการใช้ ดังนี้

1. ลักษณะของปัญหา ต้องเป็นปัญหาที่มีขอบเขตจำกัดภายในชุมชน จึงจะสามารถระดมทรัพยากรในชุมชนมาใช้ในการแก้ปัญหาได้
2. ผู้นำชุมชน ต้องมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชน เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน และมีโอกาสได้รับความรู้และประสบการณ์จากภายนอกชุมชนอย่างกว้างขวาง
3. มีการสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชนในการร่วมกันแก้ปัญหา โดยผู้นำชุมชนต้องรู้จักใช้สถานการณ์ให้เป็นประโยชน์
4. ชุมชนต้องมีพื้นฐานที่พอเพียงในการดำเนินงาน โครงการเอง เช่น ผู้นำมีความสามารถ คนในชุมชน มีความรู้พอสมควร มีความสามารถในการตัดสินใจในลักษณะร่วมกัน โดยยึดผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก
5. มีแนวร่วมที่มีความคิด อุดมการณ์ไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อช่วยเหลือประคับประคองให้ใช้พลังชุมชนดำเนินการ โครงการของชุมชนได้

รูปแบบที่ 2 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบันโดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม (Institution-bases model)

1. แนวคิดและหลักการ

- 1.1 เน้นการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชุมชน
- 1.2 เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
- 1.3 มุ่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายของสถาบัน

2. วัตถุประสงค์
 - 2.1 มุ่งพัฒนาศักยภาพคนให้มีความรู้และทักษะเฉพาะในการแก้ปัญหา
 - 2.2 มุ่งแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาคน
3. สาระการเรียนรู้
 - 3.1 กำหนดมาจากโครงการของหน่วยงานตามขอบเขตภารกิจของหน่วยงาน
 - 3.2 ชุมชนมีส่วนเสนอแนะความต้องการของชุมชนบ้างในบางสาระการเรียนรู้
4. กระบวนการจัดการศึกษา
 - 4.1 การรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน
 - (1) ดำเนินการในลักษณะของการสำรวจชุมชนของหน่วยงาน
 - (2) เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการ
 - 4.2 การสร้างความตระหนักถึงปัญหาของชุมชน
 - (1) หน่วยงานผู้ดำเนินโครงการเป็นผู้ชี้แจงแสดงให้คนในชุมชนเห็นปัญหา
 - (2) คนในชุมชนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และอธิบายรายละเอียดของปัญหา
 - (3) ฉันทามติเกิดขึ้นจากความเชื่อถือในหน่วยงานและความสำเร็จของหน่วยงานเป็นหลัก
 - 4.3 การศึกษาอบรมเพื่อการเปลี่ยนแปลง
 - (1) จัดทำเป็นหลักสูตรชัดเจนแน่นอน
 - (2) กลุ่มเป้าหมายมีการจัดตั้งและรับสมัครเข้ารับการศึกษอย่างเป็นระบบ
 - (3) ความรู้ได้จากการถ่ายทอดของผู้จัดการศึกษา
 - 4.4 การตัดสินใจ
 - (1) การเข้าร่วมโครงการทำให้การตัดสินใจเป็นไปตามความเห็นของกลุ่ม
 - (2) การตัดสินใจเกิดขึ้น เพราะเชื่อถือในหน่วยงานและยึดความสำเร็จของการกระทำเป็นหลักในการตัดสินใจ
 - 4.5 การกระทำเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
 - (1) ผู้ดำเนินโครงการ กำกับ ดูแลการกระทำอย่างใกล้ชิด
 - (2) การดำเนินงานเป็นไปตามขั้นตอนและแผนที่กำหนด
 - (3) มีการติดตามและประเมินผลที่เป็นระบบ

5. ผลผลิตที่คาดหวัง

5.1 ผู้ที่ได้รับการศึกษา มีความรู้เฉพาะเรื่องที่ใช้ในการแก้ปัญหา

5.2 ความรู้ที่ได้รับสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายของหน่วยงานที่จัดโครงการการศึกษาชุมชน

เงื่อนไขการใช้รูปแบบ

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่มมีเงื่อนไขในการใช้ดังนี้

1. ลักษณะของปัญหาต้องเป็นปัญหาที่มีขอบเขตกว้างขวาง และเกินกำลังของชุมชนในการแก้ไขปัญหา
2. หน่วยงานที่เข้ามาดำเนินงานเป็นตัวแทนของสถาบันที่มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาชุมชน
3. ผู้นำชุมชนต้องมีความสามารถในการประสานงาน และเป็นตัวแทนของชาวบ้าน และสถาบันที่เข้ามาดำเนินการในการจัดการศึกษาชุมชน
4. ชุมชนต้องมีปัจจัยพื้นฐานที่พอเพียงในด้านการรวมกลุ่ม การมีจิตสำนึก ร่วมในการพัฒนา มีค่านิยมการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน และพร้อมที่จะเปิดรับความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

สรุป

ผลการวิจัยได้จำแนกรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนออกเป็น 2 รูปแบบ เนื่องจากพิจารณาเห็นความแตกต่างของลักษณะการนำเสนอโครงการ ซึ่งแม้จะมีการจำแนกรูปแบบในลักษณะนี้อยู่บ้างก็ตาม แต่ไม่มีการอธิบายหรือตีความในแนวทางของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมมาก่อน กล่าวคือ

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 2 รูปแบบ มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน โดยพิจารณาในมิติของผู้ดำเนินโครงการที่เป็นคนภายในชุมชน กับคนภายนอกชุมชน ในเงื่อนไขที่แตกต่างกันด้วย

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นรูปแบบที่ใช้ในกรณีที่ปัญหาของชุมชนนั้น มีขอบเขตจำกัดอยู่ภายในชุมชน และอยู่ในวิสัยที่คนภายในชุมชนจะปรับกลไกต่าง ๆ ในชุมชน จัดการกับปัญหานั้นได้ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นบทบาทของสถาบันการศึกษาเสมอไป

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่มนั้น ใช้ในกรณีที่ ปัญหาของชุมชนมีขอบเขตของปัญหาที่กว้างขวางกว่าระดับชุมชน เช่น อาจเป็นปัญหาในระดับ ภูมิภาค หรือประเทศ การจัดการกับปัญหาจำเป็นต้องใช้กลไกของสังคมที่ใหญ่กว่าวิธีการของ ชุมชน ดังนั้น จึงจะเห็นได้ว่ามีโครงการของรัฐในลักษณะเดียวกันกระจายอยู่ในทุกพื้นที่ที่มีปัญหา ลักษณะเดียวกัน การแก้ปัญหาจึงมีหลักการแบบแผนที่จัดวางไว้อย่างเป็นระบบ

ในการนำโครงการการศึกษาชุมชนในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งจะต้องพิจารณาลักษณะ ของปัญหาเป็นหลักในการพิจารณาด้วย เพราะจะสัมพันธ์กับการลงทุนในการจัดการศึกษา

แต่อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะนำรูปแบบใดไปใช้ในชุมชน เงื่อนไขในระดับชุมชนที่สำคัญ คือ ผู้นำชุมชน ซึ่งจะมีบทบาทสำคัญต่อการยอมรับโครงการและการแก้ปัญหา และเป็นตัวแปร สำคัญของความสำเร็จหรือไม่สำเร็จของโครงการ ฉะนั้นจะต้องพิจารณาความพร้อมของชุมชนใน ด้านผู้นำชุมชน ซึ่งอาจจะไม่ใช่ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากราชการเสมอไป

ข้อจำกัดของการนำไปใช้ของรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่

1. ข้อจำกัดด้านผู้นำชุมชน ซึ่งทุกชุมชนไม่มีผู้นำที่มีความสามารถขนาดจัดการ ปัญหาภายในชุมชนได้มากนัก นอกจากจะได้รับการยอมรับจากชุมชนแล้ว จะต้องสามารถเปิดรับ ความรู้จากภายนอก และสามารถประยุกต์ใช้ตลอดจนมีเครือข่ายการทำงานที่กว้างขวางพอที่จะ ทำงานระดับชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ข้อจำกัดดังกล่าวจะต้องแก้ไข โดยการพัฒนา ศักยภาพของผู้นำชุมชนให้มากขึ้น เช่นเดียวกับการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนไปพร้อม ๆ กัน

2. ข้อจำกัดด้านหน่วยงานที่จะนำโครงการไปสู่ชุมชน เพราะความเป็นสถาบันของ หน่วยงานทำให้การเข้าไปสู่ชุมชนจะไปพร้อมกับอำนาจ ทั้งอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย อำนาจ ทางวิชาการ และเงินงบประมาณ ซึ่งเป็นความปรารถนาดีของหน่วยงาน แต่เนื่องจากระบบ ราชการ และความต้องการที่จะแก้ปัญหาให้สำเร็จ มักจะไม่รอให้ชาวบ้านได้พัฒนาความรู้ ความสามารถ เพื่อให้พึ่งตนเองได้ มักจะครอบงำวิถีคิด วิถีทำงาน โดยชี้นำและทำให้อำนาจ ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหา แต่จะไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนได้

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการพัฒนา รูปแบบการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน นี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และเพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาเอกสารแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดการศึกษาชุมชน การพัฒนาศักยภาพคน รูปแบบการศึกษาชุมชน และแนวคิดการวิเคราะห์ระบบสังคมในเรื่องข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ซึ่งนำมาสู่การศึกษาเอกสาร โครงการการศึกษา ชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นกรณีศึกษาที่ได้มีการดำเนินงานอยู่แล้วในปัจจุบัน เพื่อศึกษาภาพรวมของโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จากนั้นจึงคัดเลือกศึกษาเจาะลึกในภาคสนาม เพื่อศึกษาโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งกำลังดำเนินอยู่ โดยเข้าไปศึกษาในประเด็นที่ไม่ปรากฏในเอกสาร ตลอดจนเหตุการณ์และพฤติกรรมต่าง ๆ และสภาพชุมชน โดยการสังเกตและสนทนากับผู้ให้ข้อมูลในชุมชน รวมทั้งสัมภาษณ์เจาะลึกกับแกนนำที่มีบทบาทต่อการจัดการศึกษาชุมชนทั้งในส่วนของผู้นำเสนอโครงการการศึกษาชุมชนและแกนนำประชาชนในชุมชน ผลของการศึกษาในภาคสนาม ผู้วิจัยได้นำมาสร้างเป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และได้นำเสนอร่างรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้ตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบและความเป็นไปได้ในการนำไปใช้ ตลอดจนให้คำแนะนำต่อรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้วิจัยได้นำผลจากการตรวจสอบดังกล่าวมาพัฒนาเป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนา รูปแบบการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สรุปผลได้ดังนี้

1. ผลการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. ผลการพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผลการวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการศึกษาเอกสารรูปแบบการศึกษาชุมชน และการวิจัยภาคสนามเพื่อศึกษารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ในเรื่องระบบสังคมและข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ (The Functional Imperatives) ดังนี้

การวิเคราะห์ระดับสังคม

1. โครงสร้างและระบบสังคม ชุมชนแต่ละชุมชนเป็นระบบกระทำกรที่มีระบบย่อยต่างๆทำหน้าที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ได้แก่ ระบบย่อยที่ทำหน้าที่ทางด้านครอบครัว การให้การศึกษาอบรม การป้องกันและบำรุง รักษาสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง ความเชื่อและศาสนา และการสื่อสาร โดยทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมแล้วการทำหน้าที่ของระบบต่าง ๆ ก็มุ่งหมายที่จะดำรงรักษาคุณภาพของสังคมให้คงอยู่ต่อไปได้

การเปลี่ยนแปลงใด ๆ อาจเกิดขึ้นที่ระบบใดระบบหนึ่งในสังคม และส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ ในกรณีชุมชนบางชุมชนในไทย และชุมชนบ้านหลั่น เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตของระบบย่อยด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในชุมชนบางชุมชนในไทย เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตจากการเก็บหอยแครงด้วยมือ ซึ่งทำให้เลือกเก็บเฉพาะหอยตัวใหญ่ และไม่ทำลายหน้าดิน แต่เก็บได้น้อย มาเป็นการเก็บด้วยวิธีใช้เรือคราดหอย ทำให้เก็บหอยได้จำนวนมาก แต่ไม่มีการคัดขนาดและทำลายหน้าดิน ในกรณีชุมชนบ้านหลั่น ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เพราะแบบแผนการผลิตเดิมที่เคยปฏิบัติมา คือ การทำนาที่ใช้ปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืช รวมทั้งใช้เครื่องจักรในการทำนา ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นโดยยาฆ่าแมลงศัตรูพืชไม่สามารถควบคุมเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลได้ และมีจำนวนมากขึ้นเข้ามาทำลายนาข้าว ทำให้ไม่ได้ผลผลิตเสียหายติดต่อกัน 2 - 3 ปี ชาวนาต้องใช้ยาฆ่าแมลงเพิ่มมากขึ้น กระทบถึงสุขภาพอนามัยและการใช้ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ความเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม ดังเช่น ชุมชนบางชุมชนในไทย เกิดผลกระทบโดยป่าชายเลนถูกทำลาย หน้าดินเลนเน่าเสีย หอยตาย เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงในระบบย่อยดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ ในสังคมของชุมชน

ลักษณะของปัญหาในภาพรวมของแต่ละชุมชน จะประกอบด้วยปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสังคม และปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เป็นปัญหาหลัก และมีความสัมพันธ์กัน แต่การจัดลำดับความสำคัญของปัญหามีความเด่นชัด ที่อาจจำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ

1. การให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะในชุมชนบางชุมชนในไทย และชุมชนบ้านหลั่น การเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ซึ่งหมายถึง

รายได้ที่ลดลง และวิกฤตถึงระดับความเปลี่ยนแปลงอาชีพ และการอพยพย้ายถิ่น รวมไปถึงปัญหาสุขภาพอนามัย แต่ในขณะเดียวกัน การเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมก็เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตด้วย ดังจะเห็นได้ว่าชุมชนบางขุนไทร แบบแผนการผลิตโดยการเก็บหอยแครงด้วยมือของชาวบ้าน ถูกคนต่างชุมชนใช้เชือกคราดหอย ส่งผลให้ไม่สามารถเก็บหอยได้ และเป็นการทำลายหน้าดินให้เน่าเสีย แต่สำหรับชุมชนบ้านหลั่นแบบแผนการผลิตถูกเปลี่ยนแปลงมากกว่า 40 ปี ที่ชาวนาได้รับคำแนะนำให้ใช้สารเคมี และเครื่องจักรในการทำนา ซึ่งปัญหาได้สะสมมาจนเกิดการระบาดของเพลี้ยกระโดดที่สารเคมีไม่สามารถควบคุมได้แม้ใช้ในปริมาณมาก เช่นนี้จึงส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่อย่างชัดเจน ชุมชนจึงจัดลำดับความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อมไว้เป็นอันดับแรกๆ ของการแก้ปัญหา

2. การให้ความสำคัญต่อปัญหาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะความยากจน จะเห็นได้ว่าโครงการส่วนใหญ่ เป็นโครงการที่จัดโดยระบบย่อยด้านการศึกษา เช่น โครงการเดสซ์ไลฟ์ โครงการพัฒนาอาชีพยั่งยืน หรือโครงการที่จัดโดยมุ่งกระบวนการทางการศึกษา เช่น โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน โครงการโรงเรียนเกษตรกร โครงการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนาหว้า ได้ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก เพื่อให้ส่งผลต่อการป้องกันและแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม

สภาพความแตกต่างของปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และระดับของความรุนแรงของปัญหาที่เผชิญอยู่ เป็นตัวกำหนดลำดับความสำคัญของปัญหาที่ชุมชนเลือกที่จะแก้ไข การเผชิญหน้ากับปัญหาของชุมชนเป็นสถานการณ์ที่กระทบถึงคุณภาพของระบบสังคม ซึ่งระบบสังคมของชุมชนจำเป็นจะต้องปรับตัวให้สังคมอยู่รอดต่อไปได้ ชุมชนจะต้องแก้ไขปัญหาสำคัญ ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่

2. การแก้ปัญหาของชุมชน

ชุมชนในฐานะระบบกระทำการในสังคม มีหน้าที่ที่จะต้องรักษาคุณภาพในระบบสังคม และโดยธรรมชาติของระบบกระทำการต่าง ๆ ระบบจะมีข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ ซึ่งต้องกระทำโดยการแสวงหาวิธีการที่จะบรรลุวัตถุประสงค์คือการรักษาคุณภาพของชุมชน ซึ่งในแต่ละชุมชนจะมีโครงการพัฒนา หรือกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนหลายโครงการ โดยแต่ละโครงการอาจจะเชื่อมโยงกันหรือไม่ก็ได้ ขึ้นอยู่กับผู้นำชุมชนซึ่งจะเป็นผู้ที่มองภาพรวมของการแก้ปัญหาของชุมชนทั้งหมด ในชุมชนที่ผู้นำชุมชนและคนในชุมชนมีบทบาทในการแก้ปัญหาของชุมชนเอง มักจะนำโครงการต่างๆ ในชุมชนเข้ามาประสานสัมพันธ์เพื่อระดมทรัพยากรเพื่อการแก้ปัญหาร่วมกัน ในขณะที่ชุมชนที่มีหน่วยงานซึ่งเป็นตัวแทนของสถาบันในสังคมเข้าไปช่วยแก้ปัญหา

มักจะมีข้อจำกัดเรื่องขอบเขตหน้าที่ของหน่วยงาน การประสานโครงการพัฒนาเข้าด้วยกันจะทำได้
น้อย

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นเพียงโครงการหนึ่งของชุมชน
ที่ชุมชนเลือกมาทำหน้าที่ทางการศึกษา ซึ่งจะต้องประสานการทำงานเข้ากับโครงการพัฒนาอื่นๆ
ดังนั้น โครงการการศึกษาชุมชนจึงไม่ใช่โครงการเดียวที่จะช่วยแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนของ
ชุมชนได้ทั้งหมด เมื่อพิจารณาเฉพาะโครงการการศึกษาชุมชนแล้ว จะเห็นบทบาทของชุมชนต่อ
โครงการการศึกษาชุมชนกล่าวคือ

2.1 การเลือกโครงการการศึกษาชุมชนมาเพื่อการแก้ปัญหา

จากการศึกษาเอกสาร โครงการการศึกษาชุมชนและการวิจัยภาคสนาม
พบลักษณะของการเลือกโครงการการศึกษาชุมชนมาแก้ปัญหาของชุมชน 2 ลักษณะ ที่สัมพันธ์กับ
การรับรู้ปัญหาของชุมชน ดังนี้

2.1.1 ประชาชนภายในชุมชนรับรู้ปัญหาร่วมกันเพราะได้รับผลกระทบ
โดยตรง มีการรวมตัวกันและมีผู้นำชุมชนเป็นแกนนำในการถกแถลงถึงปัญหาที่ประสบอยู่ใน
ลักษณะเวทีประชาคม หรือการประชุมชาวบ้าน ซึ่งกระทำขึ้นหลายครั้ง เป็นการแสดงปฏิสัมพันธ์
ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และมีตัวแปรกระสวนที่มุ่งผลประโยชน์ของกลุ่ม มากกว่าส่วนตน จึง
นำมาสู่การแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหาร่วมกันของชุมชน ในกรณีชุมชนบางขุนไทร การ
จัดลำดับความสำคัญของปัญหา ในระยะแรก ให้ความสำคัญกับปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชน
และได้เลือกวิธีการตรวจจับปราบปรามผู้บุกรุกเข้ามาคราดหอย จนเกิดกรณีพิพาท ซึ่งชุมชนได้
เรียนรู้จากประสบการณ์ ดังกล่าว จนเมื่อผู้นำชุมชนได้รับแนวคิดเรื่องประชาคม ที่เน้นการพูดคุย
แลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง นำไปสู่การพิจารณาปัญหาอย่างรอบคอบมีการแลกเปลี่ยน
ความคิดเห็นและให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเพราะเป็นสาเหตุที่กระทบต่อชีวิตความ
เป็นอยู่และเลือกโครงการประชาคมตำบลเพราะ ลักษณะของโครงการเป็นการประสานกิจกรรมที่มี
อยู่แล้วในชุมชนมาเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหา เน้นการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหของคนในชุมชน

2.1.2 การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา โดยมีหน่วยงานภายนอก ที่มี
หน้าที่ในการจัดการกับปัญหาของระบบใหญ่ในสังคมที่ใหญ่กว่าระดับชุมชน โดยมุ่งแก้ปัญหการ
เสียดุลในระดับชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาของระบบใหญ่ ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่อาจ
เป็นสิ่งที่ชุมชนรับรู้อยู่แล้วแต่ไม่มีความรู้มากพอที่จะแก้ปัญหา หรือเคยชินกับปัญหานั้นจนไม่รับรู้
ถึงผลกระทบ รวมทั้งการมีทัศนคติที่รอความช่วยเหลือจากรัฐบาลในฐานะระบบใหญ่ของสังคมก็
ได้ การวิเคราะห์ปัญหาจะกระทำในระดับระบบสังคมใหญ่ ก่อนและนำเสนอประเด็นปัญหาให้กับ
ชุมชนโดยการประชุมร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนรับรู้ถึง
ปัญหาและร่วมกันจัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งในทางปฏิบัติเป็น

การทำงานที่มีกรอบการชี้แนะไว้ข้างแล้ว ซึ่งมีนัยของการยอมรับโครงการที่หน่วยงานเสนอมาด้วยความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่มีหน้าที่โดยตรง มีตัวแปรกระสวนที่ยึดความสำเร็จของหน่วยงานในการแก้ปัญหาเป็นหลักในการตัดสินใจที่จะเลือกรับโครงการของชุมชน

การเลือกรับโครงการการศึกษาชุมชนทั้ง 2 ลักษณะ ของแต่ละชุมชน ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนกับการกำหนดเป้าหมายของโครงการ ดังจะเห็นได้ว่า โครงการประชาคมตำบลมีลักษณะของโครงการที่เปิดกว้างให้คนในชุมชนมีโอกาสปฏิสัมพันธ์กันมาก และสามารถกำหนดกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชนได้มาก ในขณะที่การเลือกโครงการโรงเรียนเกษตรเป็นวิธีการในการแก้ปัญหา มีข้อจำกัดตามข้อกำหนดของโครงการ โดยเฉพาะด้านเนื้อหาและวิธีการ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการกำหนดเป้าหมายของโครงการจะมีน้อย เพราะตัวแปรกระสวนที่เลือกตัดสินใจ ยึดความสำเร็จของโครงการหรือของหน่วยงานเป็นหลัก ทำให้ไม่มี ทางเลือกมากนัก

3. การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) : การเผชิญหน้ากับปัญหาของชุมชน ซึ่งในกรณีของชุมชนบางขุนไทรและชุมชนบ้านหลั่น ลักษณะของปัญหานับได้ว่าเป็นปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาสังคม ซึ่งแต่ละปัญหามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน การแก้ปัญหาของแต่ละชุมชน มีลักษณะที่สรุปได้ดังนี้

3.1 ชุมชนสร้างกลไกในการแก้ปัญหาไว้หลายวิธี โดยระบบย่อยต่าง ๆ ก็พยายามหาทางแก้ปัญหา ดังกรณีชุมชนบางขุนไทร กลุ่มผู้นำชุมชน โดยเฉพาะกรรมการ อบต. ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบการเมืองการปกครองในชุมชน พยายามแก้ปัญหาภายใต้ขอบเขตของตน โดยการจัดเวรยามตรวจจับผู้ที่บุกรุกเอาเรือคราดหอยเข้ามาเก็บหอยในชุมชน รวมถึงการรวมกันไป ชุมนุมประท้วงหน้าที่ว่าการอำเภอบ้านแหลมให้ช่วยยุติปัญหา ในขณะที่เดียวกันกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบย่อยด้านเศรษฐกิจก็พยายามหาทางแก้ปัญหาคความยากจนโดยส่งเสริมการออมซึ่งไม่ได้แก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรงก็ตาม และการที่กลุ่มผู้นำชุมชนได้รับแนวความคิดเรื่องประชาคมตำบล ทำให้เกิดความคิดใหม่ในการแก้ปัญหาจึงได้จัด ลำดับความสำคัญของวิธีการแก้ปัญหาในโครงการประชาคมขึ้น ก็เป็นความพยายามที่จะแก้ปัญหาโดยใช้กระบวนการทางการศึกษาอีกวิธีการหนึ่ง

นอกจากนี้ ยังมีความพยายามแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยวิธีอื่นๆ อีก ดังกรณีของชุมชนบ้านหลั่น จังหวัดชัยนาท ที่มีการติดต่อกับหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบใหญ่ที่ระหนักรถึงปัญหาของชุมชนระดับย่อย และได้เสนอ โครงการการศึกษาชุมชน

เป็นวิธีการในการแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งชุมชนเลือกที่จะรับโครงการที่หน่วยงานภายนอกเสนอ ก็เป็นลักษณะของการแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหาก็วิธีหนึ่ง

3.2 ชุมชนจัดลำดับความสำคัญของวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหา เพื่อให้มีการจัดสรรทรัพยากรในการแก้ปัญหา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการแก้ปัญหของชุมชนไม่ได้มีวิธีการเดียว ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เดียว การแก้ปัญหการพัฒนาที่ยั่งยืนก็เป็นจุดมุ่งหมายประการหนึ่งของชุมชน กรณีชุมชนบางชุมชนไทรสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ และได้จัดลำดับความสำคัญของการแก้ปัญหาแตกต่างกันตามสถานการณ์ ดังเช่น ในระยะแรกชุมชนให้ความสำคัญกับการตรวจจับและปราบปรามผู้บุกรุกเอาเรือเข้ามาคราดหอย ซึ่งก่อให้เกิดความตึงเครียดและขัดแย้งระหว่างชุมชน เมื่อได้มีการเรียนรู้จากประสบการณ์มากขึ้น ชุมชนบางชุมชนไทรก็จัดลำดับความสำคัญมาอยู่ที่การแก้ปัญหา โดยใช้เวทีประชาคมให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา และยังให้ความสำคัญกับกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อให้เกิดการออมในชุมชน และกลุ่มศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยมุ่งหวังว่ากิจกรรมของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนจะยกระดับความรู้ของ ผู้นำชุมชน และเป็นช่องทางให้ได้รับข่าวสารข้อมูลมากขึ้น

3.3 ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้กระทำในระบบการเมือง การปกครองของชุมชน ซึ่งต้องรับผิดชอบต่อความสงบสุขและการดำรงอยู่ของชุมชน ดังนั้น ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ที่มองเห็นภาพรวมของการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นวิธีการในบรรลุวัตถุประสงค์เป็นผู้ที่มีบทบาทในการเลือกวิธีการต่าง ๆ และเป็นผู้ชี้นำการปฏิบัติ ซึ่งกระทำได้ทั้งการเป็นผู้ดำเนินการแก้ปัญหาภายในชุมชนเอง และการเป็นผู้ประสานงานขอความช่วยเหลือหรือเป็นผู้เลือกที่จะรับความช่วยเหลือ ดังเช่น กรณีของชุมชนบ้านหลั่น ผู้นำชุมชนจะมีบทบาทสำคัญในการเลือกและยอมรับโครงการ ในขณะที่กรณีของชุมชนบางชุมชนไทร ผู้นำชุมชนเป็นผู้ดำเนินการแก้ปัญหาเอง

การกระทำเพื่อแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ของชุมชน เป็นกลไกอัตโนมัติที่ทุกระบบในชุมชนพยายามหาทางแก้ปัญหานั้นขึ้นอยู่กับว่า ความรุนแรงหรือวิกฤตของปัญหาปะทุขึ้น ณ จุดใดของระบบสังคม และทำให้สังคมเสถียรภาพ ในกรณีของชุมชนบ้านหลั่น และชุมชนบางชุมชนไทร จุดวิกฤติปะทุขึ้นจากปัญหาสิ่งแวดล้อม การเริ่มต้นของการแก้ปัญหา จึงอยู่ที่ปัญหาสิ่งแวดล้อม และเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาอื่นๆ ในสังคมตามมา ในขณะที่จุดวิกฤตของชุมชนอื่นอาจปะทุจากปัญหาความยากจน หรือจากปัญหาสังคม เช่น ปัญหายาเสพติดก็ได้

4. การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) : การเปลี่ยนแปลงในระบบย่อยของชุมชนในระบบย่อยใดระบบย่อยหนึ่ง ในรูปของปัญหาต่าง ๆ เป็นตัวกระตุ้นให้ระบบสังคมของชุมชนต้องแสวงหาวิถีทางในการแก้ปัญหา โดยมีการจัดลำดับความสำคัญไว้ และระดมทรัพยากรจากระบบย่อยอื่น ๆ ภายในสังคม และภายนอกสังคม มาเป็นปัจจัยป้อนและวิธีการต่าง ๆ ในการ

แก้ปัญหา การมีโครงการการศึกษาชุมชนเป็นการปรับตัวของระบบสังคมชนิดหนึ่ง ที่คนในชุมชนจะต้องเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการปรับตัวของชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าในชุมชนได้แบ่งกิจกรรมการแก้ปัญหาไว้หลายกิจกรรม ทรัพยากรและคนในชุมชนจะถูกจัดสรรให้เข้าสู่ระบบย่อยต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่ในแต่ละกิจกรรม ที่จะส่งผลต่อการแก้ปัญหาของชุมชน

ลักษณะของการระดมและจัดสรรทรัพยากรในการแก้ปัญหาของชุมชน มีลักษณะที่อาจจำแนกได้ 2 ลักษณะคือ

4.1 การระดมทรัพยากรโดยระบบภายในชุมชน เช่น กรณีของชุมชนบางขุนไทร ที่มีการระดมความคิดเห็นหาทางแก้ปัญหาและระดมทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เช่นกิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งความรู้เดิมในชุมชน โดยองค์กรในชุมชนเป็นหลัก แล้วประสานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อระดมทรัพยากรเข้ามาช่วยในการแก้ปัญหา

4.2 การระดมทรัพยากรโดยการจัดการของหน่วยงานภายนอกชุมชนที่เข้ามาแก้ปัญหาให้ชุมชน ซึ่งหน่วยงานภายนอกมีบทบาทเป็นแกนหลักในการระดมและจัดสรรทรัพยากร เช่น กรณีของชุมชนบ้านหลั่น จังหวัดชัยนาท การมีโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ เป็นวิธีการหนึ่งที่มีการระดม ทรัพยากร ทั้งความรู้และวัตถุ เข้ามาแก้ปัญหา

5. การบูรณาการหรือการประสานกลมกลืน (Integration) : การกระทำของระบบสังคมในการแสวงหา วิธีการแก้ปัญหา และการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของสังคม เป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในระบบสังคม ซึ่งแตกต่างจากชีวิตความเป็นอยู่ปกติของคนในชุมชน ดังนั้น ระบบสังคมในชุมชนก็ต้องแสวงหาวิธีการที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในระบบ โดยสร้างตัวแทนการขัดเกลาในสังคม เป็นการปรับพฤติกรรมของคนในสังคมใหม่ ซึ่งอาจกระทำได้ในหลายวิธีจากตัวแทนต่าง ๆ ได้แก่

5.1 ระบบการศึกษา โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จะมีบทบาทในการทำหน้าที่ขัดเกลาคนในสังคม ในอีกบทบาทหนึ่งเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ปรับทัศนคติ สร้างค่านิยมใหม่ ปรับพฤติกรรมของคนในสังคมใหม่

ในกรณีของโครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ บทบาทสำคัญประการหนึ่งคือ การสร้างความรู้ความเข้าใจใหม่ ความคิดใหม่ และพฤติกรรมใหม่ในการทำนาให้กับ ชาวบ้าน นอกจากนี้ยังขยายแนวคิดโดยให้โรงเรียนในชุมชนบ้านหลั่นนำเอาความรู้ของโครงการ โรงเรียนเกษตรกรเข้าไปใช้อบรมสั่งสอนให้เด็กในวัยเรียนด้วย เป็นการปรับพฤติกรรมของคนในชุมชน เป็นกระบวนการปลูกฝัง (Internalization) ที่สำคัญของระบบสังคม

5.2 ระบบครอบครัว จะทำหน้าที่ในการขัดเกลาคนในครอบครัว ด้วยการสร้างค่านิยม ทัศนคติใหม่ ซึ่งแต่ละคนในครอบครัวได้รับมาจากระบบภายนอก และนำเข้ามาอบรม

สั่งสอน เช่น กรณีคนในชุมชนบางขุนไทร ที่หลายครอบครัวจะปลูกฝังความรักถิ่นฐาน ภาคภูมิใจในถิ่นที่อยู่ เป็นการเพาะจิตสำนึก และส่งเสริมให้ร่วมกันทำงานเพื่อส่วนรวม

5.3 ระบบศาสนา ทำหน้าที่ในการขัดเกลาทางด้านคุณธรรมจริยธรรม ของคนในสังคมให้อยู่ในกรอบคุณธรรมเดียวกัน เช่นกรณีของชุมชนบางขุนไทร ที่การรวมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ใช้คุณธรรม ความซื่อสัตย์ เป็นกรอบในการขัดเกลาร่วมกับการควบคุมทางสังคม แต่สิ่งที่เห็นได้ชัดในช่วงเวลาของการเก็บข้อมูล บทบาทของสถาบันศาสนามีไม่มากนักในกระบวนการของการพัฒนา แต่มีส่วนร่วมในการให้ใช้สถานที่ทำกิจกรรมในโครงการการศึกษาชุมชน การขัดเกลาคนในสังคมโดยระบบย่อยดังกล่าว จะช่วยให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ในสิ่งเดียวกัน และทำให้แต่ละคนปรับบุคลิกภาพ โดยการมีปฏิสัมพันธ์กับกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน

6. การควบคุมทางสังคม (Latency) : การบรรลุป้าหมายในการแก้ปัญหาของชุมชน ได้ก่อให้เกิดบรรทัดฐานใหม่ขึ้นในสังคม อาจเรียกได้ว่า สังคมได้เคลื่อนตัวไปสู่สภาวะใหม่ที่ได้ปรับคุณภาพแล้ว ระบบสังคมมีหน้าที่ที่จะต้องธำรงรักษาคุณภาพนั้นไว้ โดยการจัดกลไกที่จะรักษาแบบแผนไว้ด้วยวิธีการต่าง ๆ

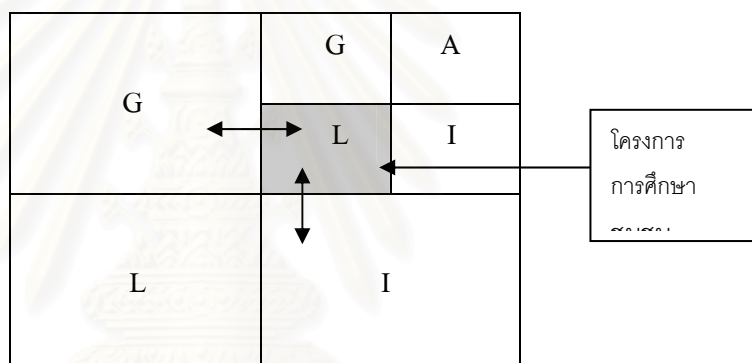
ชุมชนบางขุนไทร จัดกลไกการรักษาแบบแผนใหม่ โดยการสร้างมาตรการทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะ เช่น การกำหนดเขตอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ความยาว 3,000 เมตร ชายฝั่งทะเลของชุมชน และกำหนดมาตรการการเก็บหอยแครงให้ใช้วิธีดั้งเดิม คือเก็บด้วยมือ ห้ามใช้เครื่องมือคราดหอย เป็นต้น และยังกำหนดให้มีกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ที่เปลี่ยนบทบาทจากการไล่จับกุมผู้บุกรุกมาทำหน้าที่ตรวจตรา และคอยแนะนำตัดกเตื่อนแทน หรือในกรณีของกลุ่มออมทรัพย์ที่ใช้ระบบศาสนาเข้ามาเป็นกลไกในการควบคุมในเรื่องความซื่อสัตย์ต่อกลุ่ม ซึ่งดำเนินการในรูปกลุ่มสัจจะออมทรัพย์

ชุมชนบ้านหลั่น กำหนดค่านิยมใหม่ในการทำการเกษตร โดยไม่ใช้สารเคมีโดยไม่จำเป็นทั้งสารเคมีที่เป็นยากำจัดศัตรูพืช และปุ๋ยเคมี รวมทั้งนำการทำปุ๋ยชีวภาพเข้ามาทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี ซึ่งได้กลายมาเป็นประเด็นที่คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้และทดลองทำตลอดจนได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกัน

จากการวิเคราะห์ในระดับชุมชนดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าระบบสังคมของชุมชนได้ใช้ระบบย่อยต่าง ๆ เข้ามาทำหน้าที่ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน โดยเป็นการทำหน้าที่ที่ประสานสัมพันธ์กันของระบบย่อยต่าง ๆ ดังนั้น การแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน จึงเป็นการทำหน้าที่ของระบบย่อยต่าง ๆ ของชุมชนด้วย มิได้หมายความว่า โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพียงโครงการเดียวจะแก้ปัญหาได้ทั้งหมด

การวิเคราะห์ในระดับโครงการการศึกษาชุมชน

โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นระบบย่อยหนึ่งของระบบย่อยด้านการศึกษาในชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นระบบย่อยของระบบกระทำการด้านการปรับตัวของชุมชน ตามแผนภาพ ดังนี้

การทำหน้าที่ของโครงการการศึกษาชุมชนในฐานะที่เป็นหน้าที่สืบเนื่องของระบบที่ทำหน้าที่ด้านการปรับตัวส่งผลไปถึงการทำหน้าที่ด้านการแสวงหาวิธีการบรรลุเป้าหมายด้วย ในขณะเดียวกัน ก็ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม ตามหน้าที่โดยตรงทางการศึกษาด้วย สถานะของโครงการจึงเป็นวิธีการ ในการปรับตัวของระบบสังคมในชุมชนที่ชุมชนได้เลือกให้มา ทำหน้าที่แก้ปัญหาด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน ด้วยหลักและวิธีการทางการศึกษาชุมชน โดยหลักการของการศึกษาชุมชนแล้ว กิจกรรมจะเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการวางแผนและจัดการศึกษา มุ่งที่จะใช้การศึกษาแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน ร่วมกับกิจกรรมของระบบย่อยอื่น ๆ ในชุมชน แต่ในขณะเดียวกัน ตัวโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเอง ก็มีข้อ จำเป็นแห่งการหน้าที่ที่จะต้องกระทำภายในระบบด้วย เพื่อรักษาคุณภาพของตัวระบบย่อยของโครงการเอง กล่าวคือ

1. การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) : ชุมชนที่ประสบปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนอยู่ เช่น ชุมชนบางขุนไทร และชุมชนบ้านหลั่น ต่างมีเป้าหมายที่จะแก้ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ซึ่งเชื่อมโยงกับปัญหาความยากจน และปัญหาสังคมอยู่แล้ว การที่ชุมชนเลือกที่จะใช้โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการแสวงหาวิถีทางบรรลุเป้าหมายของชุมชนประการหนึ่ง ในขณะเดียวกันตัวโครงการการศึกษาชุมชนเอง ก็จะต้องแสวงหาวิธีการที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการด้วย โดยเฉพาะการพัฒนาศักยภาพคน และการพัฒนาสภาพแวดล้อม ประเด็นที่พบจากการศึกษาเอกสารและการวิจัยภาคสนามคือ การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ที่กำหนดให้การพัฒนาศักยภาพคน เป็นวัตถุประสงค์เชิงวิธีการ (Instrumental goal) เพื่อที่จะให้คนไปพัฒนาสภาพแวดล้อมในชุมชนให้ดีขึ้น ดังกรณีของโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ มุ่งพัฒนากลุ่มเกษตรกรให้มีความรู้ความสามารถมีทักษะและเจตคติ ในการทำการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี เพื่อที่จะส่งผลให้สภาพแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น ควบคุมแมลงศัตรูพืชได้ เช่นเดียวกัน กับชุมชนบางขุนไทร ที่โครงการประชาคมตำบลเน้นวัตถุประสงค์ที่จะพัฒนาระบบการเรียนรู้ในลักษณะประชาคม ให้กับคนในชุมชนเพื่อให้สามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ความมุ่งหมายของวัตถุประสงค์เชิงวิธีการ (Instrumental goal) เป็นไปเพื่อที่จะพัฒนาคนให้มีทักษะในการเรียนรู้และแก้ปัญหาสำหรับนำไปแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่เกี่ยวข้องกัน ซึ่งเป็นลักษณะของโครงการทางการศึกษา

การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการเป็นตัวกำหนดวิธีการในการบรรลุเป้าหมายในการแก้ปัญหาของชุมชน กรณีโครงการโรงเรียนเกษตรกร มุ่งการฝึกอบรมคนที่เข้าร่วมโครงการให้มีความรู้ที่จำเป็นสำหรับการแก้ปัญหา ก่อน ในขณะที่โครงการประชาคมตำบล ก็มุ่งพัฒนาทักษะการเรียนรู้และการเข้าร่วมในกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งทำให้ขั้นตอนของการดำเนินโครงการแตกต่างกัน โครงการประชาคมตำบลของชุมชนบางขุนไทร จะเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เพื่อที่จะรับรู้สภาพที่เป็นจริงในชุมชน วิเคราะห์และสร้างความตระหนักถึงปัญหาร่วมกันวางแผนและตัดสินใจ แสวงหาความรู้เพื่อนำไปแก้ปัญหา และลงมือปฏิบัติ ในขณะที่โครงการโรงเรียนเกษตรกร การรับรู้สภาพปัญหาและการสร้างความตระหนักได้กระทำไปในช่วงวางแผนการนำโครงการเข้าสู่ชุมชนแล้ว จึงให้ความสำคัญกับการฝึกอบรมก่อนนำไปสู่การปฏิบัติ

2. การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) : โครงการการศึกษา ชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเปรียบเสมือนเป็นผู้กระทำ ที่จะช่วยให้คนในชุมชนได้เปลี่ยนความคิด ค่านิยม และพฤติกรรมใหม่ จึงต้องใช้วิธีการต่าง ๆ ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมาย แบบแผนของการกระทำ กำหนดโดยลักษณะของปฏิสัมพันธ์ในตัวแปรกระสวน โครงการโรงเรียนเกษตรกร

ในพระราชดำริ ตัวแปรกระสวนมุ่งไปที่ความสำเร็จของผู้กระทำ การยอมรับของชุมชนจึงให้ความสำคัญกับหน่วยงานโดยเฉพาะเจาะจง ในขณะที่ โครงการประชามต่าบล ตัวแปรกระสวนมุ่งไปที่การยึดผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นหลัก จึงมีการระดมทรัพยากรในชุมชนมาเพื่อการแก้ปัญหา

แต่อย่างไรก็ดี การนำเสนอแนวคิดใหม่ของโครงการการศึกษาชุมชน ไม่ว่าจะเป็ความคิดเรื่อง ประชาคม หรือ แนวคิดเรื่องการควบคุมแมลงศัตรูพืช โดยไม่ใช้สารเคมี เปรียบเสมือนกับการเสนอความคิดใหม่ให้กับคนในชุมชน โดยใช้วิธีการศึกษาชุมชน ที่เน้นให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ มีการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับประโยชน์ แต่ก็มีสภาพความเป็นจริงอยู่ประการหนึ่ง คือ อำนาจการแพร่กระจายความคิดใหม่เข้าไปในชุมชนนั้น มีข้อจำกัดและไม่สามารถเข้าถึงได้กับคนทุกคนในชุมชน ดังนั้น ลักษณะของคนที่ได้รับแนวคิดใหม่ในการแก้ปัญหาของชุมชน อาจจัดได้ 5 ระดับ คือ

(1) ระดับการรับรู้ โครงการการศึกษาชุมชนอาจทำหน้าที่ให้ข่าวสารข้อมูลแก่คนทั้งชุมชน และคนทั้งชุมชนก็รับรู้และอาจมีส่วนร่วมโดยตลอด

(2) ระดับการเข้าใจ เป็นระดับที่คนในชุมชนเข้าใจแนวคิด หลักการ วิธีการของโครงการการศึกษาชุมชน จำนวนคนที่เข้าใจจะลดลงกว่าจำนวนคนที่รับรู้โครงการ

(3) ระดับการเชื่อถือ เป็นระดับที่คนจำนวนหนึ่งในชุมชนเชื่อถือ โครงการและยอมรับนับถือ อาจจะเริ่มทดลองปฏิบัติด้วยความมั่นใจ จะเป็นเพราะมั่นใจในตัวหน่วยงาน สถาบัน หรือ ผู้จัดทำโครงการหรือเชื่อถือในหลักวิชาก็ได้

(4) ระดับการปรับระบบความคิด เป็นระดับที่คนจำนวนหนึ่งที่เชื่อถือและทดลองปฏิบัติจนเกิดผลแล้วได้ปรับระบบความคิดของตนเองใหม่ ดังกรณีของชุมชนบ้านหลั่นที่มีคนจำนวนหนึ่งเห็นผลจากการทำนาโดยไม่ใช้ยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมีได้รวมกลุ่มกัน ทำนาตามแนวทางของโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ

(5) ระดับการซึมซับเข้าสู่วิถีชีวิต เป็นระดับที่คนในชุมชนจำนวนหนึ่ง ซึ่งอาจจะมีไม่มากนัก ได้พัฒนาการเรียนรู้ไปจนถึงระดับปรับเปลี่ยนพฤติกรรมแนวความคิดที่ได้รับจากโครงการการศึกษาชุมชน กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เช่นกรณีของชุมชนบางขุนไทรที่กลุ่มผู้นำชุมชนเปลี่ยนพฤติกรรม การแก้ปัญหาโดยใช้วิธีจัดเวทีประชาคมขึ้นระดมความคิดเห็นของคนในชุมชนก่อนที่จะดำเนินการอื่น ๆ ในชุมชน หรือชุมชนบ้านหลั่น ที่มีการปรับวิธีการทำนา โดยการจัดการควบคุมแมลงให้อยู่ในระดับปกติ และไม่ใช้ปุ๋ยเคมี เป็นต้น

ระดับการรับรู้ดังกล่าวเป็นรายละเอียดของการปรับตัวของคนในชุมชนให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป

3. การบูรณาการ (Integration) โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนับเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน ตัวโครงการมีหน้าที่ที่จะขจัดความขัดแย้งและปรับให้

ประสานกลมกลืนกับสภาพชุมชน สิ่งที่คุณดำเนินโครงการกระทำ คือ การเลือกกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น โครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ซึ่งใช้แนวคิดการควบคุมแมลงศัตรูพืช โดยไม่ใช่สารเคมี มีจุดเน้นหลายวิธี เช่น ทำกับนาข้าว แปลงผัก สวนผลไม้ ในกรณีของชุมชนบ้านหลั่น ได้เลือกวิธีที่ใช้กับการทำนา ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิต ซึ่งผสมกลมกลืนได้ใน ชุมชน และสามารถให้ประโยชน์แก่คนในชุมชนได้จริง จึงได้รับการยอมรับมาก

จากการวิจัยภาคสนาม พบว่าการดำเนินการ โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ได้เป็นการกระทำหน้าที่ของระบบย่อยด้านการศึกษาของชุมชนโดยตรงแต่เป็นการทำหน้าที่แฝงของระบบย่อยอื่นในชุมชน เช่น โครงการประชามตตำบล เป็นการทำหน้าที่แฝงด้านการศึกษาของระบบการเมืองการปกครองของชุมชน หรือโครงการ โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ เป็นการทำหน้าที่แฝงของระบบย่อยด้านเศรษฐกิจของระบบใหญ่ ที่ครอบคลุมระบบชุมชนอยู่ แต่อย่างไรก็ดีในกรณีของโครงการ โรงเรียนเกษตรกร เมื่อโครงการประสบความสำเร็จแล้ว ชุมชนได้เสนอให้โรงเรียนนำแนวความคิดของโครงการ โรงเรียนเกษตรกรไปสอนในโรงเรียนระดับประถมศึกษาของชุมชนด้วย ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมให้เยาวชนของชุมชน เรียนรู้ ความคิด ค่านิยมใหม่ ๆ ของชุมชน

4. การควบคุมทางสังคม (Latency) โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เมื่อดำเนินการ ไประยะหนึ่งได้ก่อให้เกิดค่านิยมใหม่ หรือบรรทัดฐานใหม่ ขึ้นในชุมชน บทบาทของโครงการคือ การสร้างความเข้าใจให้กับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดพฤติกรรมใหม่ตามที่โครงการได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ผลผลิตของโครงการ โดยเฉพาะตัวคนในชุมชนจะสร้างกลไกการควบคุมกันเองในชุมชน โดยอาจสร้างกติกาขึ้นมาใหม่ เช่น ชุมชนบ้านหลั่น กำหนดข้อตกลงร่วมกันว่า ผู้เข้าร่วมโครงการจะไม่ใช้สารเคมีในการทำนา เป็นต้น

ผลการพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถสรุปได้ดังนี้

1. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถจำแนกออกเป็น 2 รูปแบบ ตามหลักการนำเสนอโครงการ คือ

รูปแบบที่ 1 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม (Community-based model)

รูปแบบที่ 2 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบัน โดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม (Institution-based model)

2. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 2 รูปแบบ มีสาระสำคัญ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม

(Community-based model)

1. แนวคิดและหลักการ

1.1 เน้นการพึ่งตนเอง

1.2 การใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาในชุมชนเป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาของชุมชน

1.3 มุ่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน

1.4 เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

2. วัตถุประสงค์

2.1 มุ่งพัฒนาศักยภาพคนให้มีกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน

2.2 มุ่งการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมของชุมชนให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการดำรงชีวิต

3. สาระการเรียนรู้

3.1 กำหนดจากกิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นพื้นฐาน เนื่องจากเป็นการระดมทรัพยากรในชุมชนเข้ามาแก้ปัญหา

3.2 กำหนดขึ้นเพิ่มเติมจากความต้องการของชุมชน

4. กระบวนการจัดการศึกษา

4.1 การรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน

(1) คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการอธิบายสภาพที่เป็นจริงให้รับรู้ร่วมกัน

(2) มีลักษณะของการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลแบบเวทีชาวบ้าน

(3) มีการจัดการให้การระดมความคิดเห็นเป็นระบบ

4.2 การสร้างความตระหนักถึงปัญหา

(1) เน้นการให้ข้อมูลแลกเปลี่ยนความเห็นซึ่งกันและกัน

(2) มุ่งให้คนในชุมชนทั้งหมดรับรู้ และเกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อปัญหา

ของชุมชน

(3) เป็นการสร้างฉันทามติในการแก้ปัญหาของชุมชน

4.3 การศึกษาอบรมเพื่อการเปลี่ยนแปลง

- (1) มีวิธีการแสวงหาความรู้ที่หลากหลายเป็นไปตามธรรมชาติ
- (2) ไม่มีหลักสูตรแน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาและความจำเป็น

ของชุมชน

(3) การเรียนรู้เกิดขึ้นโดยการผสมผสานความรู้และประสบการณ์เดิมกับความรู้และประสบการณ์ใหม่ สร้างเป็นความรู้ของชุมชนขึ้น

4.4 การตัดสินใจเพื่อการเปลี่ยนแปลง

- (1) ยึดผลประโยชน์ของกลุ่มหรือส่วนรวมเป็นหลักในการตัดสินใจ
- (2) ใช้ประสบการณ์เดิมมาช่วยในการตัดสินใจ
- (3) มีคุณธรรมด้านความซื่อสัตย์และไว้วางใจกัน ประกอบการตัดสินใจ

4.5 การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

- (1) ไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว แต่จะใช้วิธีการที่หลากหลายตามสถานการณ์และทรัพยากรที่มีอยู่
- (2) มีการรวมกลุ่มปัญหาเดียวกันในการแก้ปัญหาาร่วมกัน

5. ผลผลิตที่คาดหวัง

5.1 ผู้ที่ได้รับการศึกษามีวิธีการในการแก้ปัญหาที่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับปัญหาอื่น ๆ

5.2 ปัญหาได้รับการแก้ไข โดยผลของการเรียนรู้ร่วมกับผลของกิจกรรมอื่น

เงื่อนไขในการใช้รูปแบบ

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มนั้น มีเงื่อนไขในการใช้ ดังนี้

1. ลักษณะของปัญหา ต้องเป็นปัญหาที่มีขอบเขตจำกัดภายในชุมชน จึงจะสามารถระดมทรัพยากรในชุมชนมาใช้ในการแก้ปัญหาได้
2. ผู้นำชุมชน ต้องมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชน เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน และมีโอกาสได้รับความรู้และประสบการณ์จากภายนอกชุมชนอย่างกว้างขวาง
3. มีการสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชนในการร่วมกันแก้ปัญหา โดยผู้นำชุมชนต้องรู้จักใช้สถานการณ์ให้เป็นประโยชน์
4. ชุมชนต้องมีพื้นฐานที่พอเพียงในการดำเนินงานโครงการเอง เช่น ผู้นำมีความสามารถ คนในชุมชน มีความรู้พอสมควร มีความสามารถในการตัดสินใจในลักษณะร่วมกัน โดยยึดผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก

5. มีแนวร่วมที่มีความคิด อุดมการณ์ไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อช่วยเหลือประคับประคองให้ใช้พลังชุมชนดำเนินการ โครงการของชุมชนได้

รูปแบบที่ 2 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบันโดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม (Institution - bases model)

1. แนวคิดและหลักการ
 - 1.1 เน้นการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชุมชน
 - 1.2 เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
 - 1.3 มุ่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายของสถาบัน
2. วัตถุประสงค์
 - 2.1 มุ่งพัฒนาศักยภาพคนให้มีความรู้และทักษะเฉพาะในการแก้ปัญหา
 - 2.2 มุ่งแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาคน
3. สาระการเรียนรู้
 - 3.1 กำหนดมาจากโครงการของหน่วยงานตามขอบเขตภารกิจของหน่วยงาน
 - 3.2 ชุมชนมีส่วนเสนอแนะความต้องการของชุมชนบ้างในบางสาระการเรียนรู้
4. กระบวนการจัดการศึกษา
 - 4.1 การรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน
 - (1) ดำเนินการในลักษณะของการสำรวจชุมชนของหน่วยงาน
 - (2) เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการ
 - 4.2 การสร้างความตระหนักถึงปัญหาของชุมชน
 - (1) หน่วยงานผู้ดำเนินโครงการเป็นผู้ชี้แจงแสดงให้คนในชุมชนเห็นปัญหา
 - (2) คนในชุมชนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และอธิบายรายละเอียดของปัญหา
 - (3) ฉันทามติเกิดขึ้นจากความเชื่อถือนในหน่วยงานและความสำเร็จของหน่วยงานเป็นหลัก
 - 4.3 การศึกษาอบรมเพื่อการเปลี่ยนแปลง
 - (1) จัดทำเป็นหลักสูตรชัดเจนแน่นอน
 - (2) กลุ่มเป้าหมายมีการจัดตั้งและรับสมัครเข้ารับการศึกษอย่างเป็นระบบ
 - (3) ความรู้ได้จากการถ่ายทอดของผู้จัดการศึกษา
 - 4.4 การตัดสินใจ

- (1) การเข้าร่วมโครงการทำให้การตัดสินใจเป็นไปตามความเห็นของกลุ่ม
- (2) การตัดสินใจเกิดขึ้น เพราะเชื่อถือในหน่วยงานและขีดความสำเร็จของการกระทำเป็นหลักในการตัดสินใจ

4.5 การกระทำเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง

- (1) ผู้ดำเนินโครงการ กำกับ ดูแลการกระทำอย่างใกล้ชิด
- (2) การดำเนินงานเป็นไปตามขั้นตอนและแผนที่กำหนด
- (3) มีการติดตามและประเมินผลที่เป็นระบบ

5. ผลผลิตที่คาดหวัง

5.1 ผู้ที่ได้รับการศึกษา มีความรู้เฉพาะเรื่องที่ใช้ในการแก้ปัญหา

5.2 ความรู้ที่ได้รับสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายของหน่วยงานที่จัดโครงการการศึกษาชุมชน

เงื่อนไขการใช้รูปแบบ

1. ลักษณะของปัญหาต้องเป็นปัญหาที่มีขอบเขตกว้างขวาง และเกินกำลังของชุมชนในการแก้ไขปัญหา
2. หน่วยงานที่เข้ามาดำเนินงานเป็นตัวแทนของสถาบันที่มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาชุมชน
3. ผู้นำชุมชนต้องมีความสามารถในการประสานงาน และเป็นตัวแทนของชาวบ้าน และสถาบันที่เข้ามาดำเนินการในการจัดการศึกษาชุมชน
4. ชุมชนต้องมีปัจจัยพื้นฐานที่พอเพียงในด้านการรวมกลุ่ม การมีจิตสำนึก ร่วมในการพัฒนา มีค่านิยมการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน และพร้อมที่จะเปิดรับความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

การอภิปรายผลการวิจัย

จากข้อค้นพบในการวิจัย มีประเด็นที่ควรนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. การศึกษาชุมชน เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในกระบวนการจัดการศึกษาโดยมุ่งหมายที่จะพัฒนาศักยภาพของคนให้สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ และคนส่วนใหญ่ในชุมชนจะได้รับประโยชน์จากการศึกษาชุมชนนั้น การที่ชุมชน

เลือกโครงการการศึกษาชุมชนเข้ามาเป็นวิธีการในการแก้ปัญหาของชุมชนนั้น เป็นความพยายามของชุมชน ในการแสวงหาวิธีการบรรลุเป้าหมาย ซึ่งหากพิจารณาตามแนวทางทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมแล้วจะพบว่า ปัญหาของชุมชนเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของระบบกระทำการระบบย่อย ๆ ระบบใดระบบหนึ่งของชุมชน ผลของความเปลี่ยนแปลงทำให้สังคมเสียสมดุล ในกรณีการพัฒนาที่ยั่งยืน องค์ประกอบของการพัฒนาที่สำคัญ คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่สมดุลกัน หมายถึง องค์ประกอบแต่ละส่วนจะต้องรับผิดชอบและประสานสัมพันธ์กันให้อยู่ในดุลยภาพที่จะคงความยั่งยืนของสังคมโดยรวมไว้ได้ การเปลี่ยนแปลง ณ จุดใดขององค์ประกอบดังกล่าว ย่อมส่งผลให้เกิดการเสียสมดุลที่ชุมชนไม่อาจจะดำรงอยู่ได้ จึงต้องแสวงหาวิธีการเพื่อที่จะแก้ปัญหา ซึ่งการศึกษาชุมชนได้ถูกเลือกมาเป็นวิธีการที่จะช่วยให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ มีความรู้ ทักษะ และเจตคติเพื่อที่จะไปแก้ปัญหาดังกล่าว

ผลของการวิจัยได้แสดงให้เห็นบทบาทของโครงการการศึกษาชุมชนในการแก้ไขปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการพัฒนาศักยภาพของคนให้ไปแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมของชุมชน ซึ่งมีลักษณะของการนำโครงการการศึกษาชุมชนไปใช้ในชุมชน กล่าวคือ ในกรณีที่ปัญหาของชุมชนมีขอบเขตจำกัดภายในชุมชน และชุมชนมีความพร้อมทั้งด้านผู้นำและปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ เช่น ศักยภาพของคนในชุมชน วิธีการดำรงชีวิตที่เอื้อต่อการรวมกลุ่ม จะทำให้ชุมชนนำโครงการการศึกษาชุมชนในรูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มไปใช้แก้ปัญหาได้ โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการที่สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ลักษณะของโครงการที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มจะไม่ใช้โครงการเดียวที่ใช้แก้ปัญหาแต่จะเชื่อมโยงกับกิจกรรมและโครงการอื่นในชุมชนซึ่งเป็นการระดมทรัพยากรในชุมชนมาสู่การแก้ปัญหา

แต่อย่างไรก็ดี ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า หากปัญหาของชุมชนเป็นปัญหาที่มีขอบเขตของปัญหากว้างขวางเกินกว่าขอบเขตของชุมชน และความรุนแรงของปัญหาแพร่ระบาดในวงกว้างเกินกว่าศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหา ระบบใหญ่ของสังคมจะเข้ามามีบทบาทในการแก้ปัญหา โดยมีหน่วยงานเข้ามาทำงานร่วมกับชุมชน ลักษณะของโครงการจะมีแบบแผนชัดเจนเป็นระบบ ซึ่งก็จะมีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาในภาพรวม แม้จะมุ่งพัฒนาศักยภาพคน โดยการใช้โครงการการศึกษาชุมชน แต่โครงการลักษณะนี้ก็มิใช่ของการนำวิชาการอย่างใดอย่างหนึ่งมาใช้ในการแก้ปัญหา

2. โครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ศึกษาวิจัยนี้ แม้ผลจะแสดงให้เห็นบทบาทในการแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แต่ในความเป็นจริงนั้น ชุมชนก็อาจแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมด้วยวิธี หรือโครงการพัฒนาอื่นได้ด้วย แต่ทว่า แนวความคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวความคิดที่แยกตัวออกมาจากทิศทางการพัฒนา

กระแสหลัก ซึ่งกลายเป็นสิ่งที่กำหนดความคิดและการกระทำของคนในสังคม การเปลี่ยนแปลงทิศทางการพัฒนาไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการเปลี่ยนแปลงระดับความคิด ค่านิยม ทักษะ และพฤติกรรม ซึ่งต้องใช้กลไกในการหล่อหลอมและขัดเกลาคนในสังคม ให้มีความรู้ความคิด ทักษะ และพฤติกรรมใหม่ ซึ่งเป็นบทบาทของสถาบันทางการศึกษาในสังคม หมายรวมถึงบทบาทของโครงการการศึกษาชุมชนด้วย บทบาทที่สำคัญก็คือ การพัฒนาศักยภาพคน ในขณะที่เดียวกัน โครงการการศึกษาชุมชนก็ต้องประสานสัมพันธ์กับโครงการพัฒนาอื่นๆ ของชุมชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ภายในระบบย่อยต่างๆ ของชุมชนเพื่อมุ่งไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน ในการนำเอาโครงการการศึกษาชุมชนไปใช้ จะต้องมีการออกแบบโครงการให้มีการประสานสัมพันธ์กับโครงการพัฒนาอื่นๆ ในชุมชนด้วย

3. การศึกษาในโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หากจะพิจารณาตามรูปแบบในความหมายของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ที่แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น จะเห็นได้ว่า ในโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ค้นพบจากการวิจัย มีลักษณะผสมผสานกันระหว่างการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นการศึกษาที่สามารถนำมาเป็นวิธีการในการพัฒนาได้ เนื่องจากมุ่งตอบสนองต่อความต้องการและการแก้ปัญหาของคนในช่วงระยะเวลาสั้น สามารถนำความรู้ไปใช้ในการแก้ปัญหาได้โดยตรง ต่างกับการศึกษาในระบบที่เน้นการจัดเวลาให้คนในสังคมอยู่ในกรอบค่านิยมร่วมของสังคมและต้องใช้เวลา แต่ก็มีได้หมายความว่า การศึกษาชุมชนไม่เหมาะที่จะใช้กับการศึกษาในระบบ ดังกรณีโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ เมื่อได้แก้ปัญหาประสบความสำเร็จแล้ว มีการนำความรู้ ทักษะ ที่ได้จากโครงการเข้าสู่กระบวนการของโรงเรียน โดยมุ่งหวังให้โรงเรียนทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และ ขัดเกลาคนในสังคมด้วย

ผลการวิจัยได้จำแนกรูปแบบการศึกษาชุมชนออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม (Community-based model) และรูปแบบที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่ม (Institution-based model) เป็นความพยายามที่จะอธิบายใหม่เกี่ยวกับสถานภาพของรูปแบบการศึกษา ชุมชน ซึ่งในทางปฏิบัติมีความคาบเกี่ยวกันของวิธีการจัดการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยไม่อาจจำแนกได้อย่างเด็ดขาดว่า โครงการการศึกษาชุมชนใดใช้รูปแบบการศึกษาในระบบ หรือนอกระบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย จึงต้องหาวิธีจำแนกรูปแบบใหม่ที่จะอธิบายได้ครอบคลุมปรากฏการณ์ที่ค้นพบจากการวิจัย ซึ่งพบว่า การนำเสนอโครงการมีความเด่นชัด พอที่จะจำแนกเป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนได้ เช่นกัน แม้จะเป็น

มิติที่มีความใกล้เคียงกันมากก็ตาม การแบ่งรูปแบบดังกล่าวทำให้เห็นจุดยืนของความรับผิดชอบในการจัดการศึกษาได้ชัดเจน

4. พัฒนาการของการจัดการศึกษาชุมชน ทั้ง 2 รูปแบบ ต่างให้ความสำคัญกับคนในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงาน สิ่งที่ได้พบจากการวิจัย คือ โครงการการศึกษาชุมชนจะเริ่มต้นจากคนกลุ่มเล็ก ๆ ในชุมชนก่อนที่จะพัฒนาไปสู่คนกลุ่มใหญ่ของชุมชน จากผลการวิจัยภาคสนามพบว่า คนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กันด้วยตัวแปรกระสวนหลัก 2 ตัวแปร กล่าวคือ

1. ตัวแปรกระสวนที่ยึดกลุ่มเป็นหลัก เป็นแบบแผนพฤติกรรมที่ค่อนข้างไปทางอารมณ์และความรู้สึก เห็นความสำคัญของกลุ่ม การใช้ตัวแปรกระสวนนี้ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มที่เอาจริงเอาจังและส่งผลต่อการยอมรับโครงการการศึกษาชุมชนที่คนในชุมชนร่วมกันจัดขึ้น

2. ตัวแปรกระสวนที่ยึดหน่วยงานและความสำเร็จเป็นหลัก เป็นการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับหน่วยงานที่เข้ามาจัดโครงการการศึกษาชุมชน โดยคนในชุมชนให้ความเชื่อถือและไว้วางใจกับหน่วยงาน และการกระทำที่ก่อให้เกิดผลสำเร็จ ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อมั่นต่อโครงการการศึกษาชุมชน และเริ่มเข้าร่วมในโครงการมากขึ้น พัฒนาการของโครงการจึงค่อย ๆ ครอบคลุมคนในชุมชน ซึ่งจะเข้าร่วมมือในการแก้ปัญหาของชุมชน

ตัวแปรกระสวนดังกล่าว ทำให้การตัดสินใจของคนในชุมชนเป็นไปอย่างมีหลักการที่แสดงให้เห็นการพัฒนารองโครงการที่เริ่มจากคนกลุ่มเล็กไปสู่คนกลุ่มใหญ่ในชุมชน

5. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่นำเสนอในงานวิจัยนี้ สามารถนำไปใช้ได้ในการจัดการศึกษาชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ ได้อีก แต่จะต้องพิจารณาถึงสภาพของชุมชนและปัจจัยเงื่อนไขของการนำไปใช้ด้วย กล่าวคือ

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม เหมาะสำหรับชุมชนที่มีขอบเขตของปัญหาจำกัดอยู่ภายในชุมชน ซึ่งชุมชนสามารถระดมทรัพยากรในชุมชน ซึ่งชุมชนสามารถระดมทรัพยากรในชุมชนทั้งวัตถุและภูมิปัญญาเข้ามาแก้ไขปัญหาได้ ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็ต้องมีพื้นฐานที่ดี เช่น การรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่เป็นปึกแผ่น เป็นสังคมที่ เปิดกว้างพร้อมที่จะรับความรู้ใหม่ ๆ จากภายนอกและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชนได้ ในขณะที่เดียวกันก็ควรจะมีแนวร่วมหรือเครือข่ายที่จะทำงานในทิศทางเดียวกันคอยช่วยเหลืออยู่ ภายนอก

รูปแบบการจัดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สถาบันเป็นผู้ริเริ่ม เหมาะสำหรับชุมชนที่มีขนาดของปัญหากว้างขวางเกินกว่าขอบเขตของชุมชน และปัญหานั้นแพร่ระบาดในวงกว้างเกินกว่ากำลังของชุมชนจะจัดการได้ จึงต้องการหน่วยงาน ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบใหญ่ของสังคมเข้ามาช่วยเหลือแก้ไขปัญหา ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็จะต้องพร้อมที่จะร่วมมือกับหน่วยงาน และมีส่วนร่วมในกระบวนการของการจัดการศึกษาด้วย

6. การนำแนวคิดของสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยมมาใช้อธิบายโครงการการศึกษาชุมชนในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งนั้น ทฤษฎีเน้นการมองสังคมในเชิงโครงสร้างที่เห็นระบบต่าง ๆ ทำหน้าที่เพื่อที่จะรักษาคุณภาพของสังคม ซึ่งทำให้เข้าใจบทบาทของโครงการการศึกษาชุมชนที่ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ดี คำอธิบายของทฤษฎีมีความเป็นนามธรรมที่สูงมาก จึงมีอำนาจในการอธิบายได้ครอบคลุมทั้งระบบสังคม แต่ไม่อาจอธิบายลึกถึงไปถึงการทำหน้าที่ของคนในระบบได้อย่างชัดเจน

การเปลี่ยนแปลงในเชิงความขัดแย้งในชุมชนเป็นสิ่งที่สำนักโครงสร้างหน้าที่นิยมไม่อาจอธิบายได้ชัดเจนว่า เป็นการทำหน้าที่อย่างไรในสังคม เพราะได้ยอมรับการเปลี่ยนแปลงเชิงวิวัฒนาการมากกว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงในเชิงความขัดแย้ง

การทำหน้าที่ของระบบย่อยในชุมชน เป็นการกระทำที่มีความสลับซับซ้อน โครงการการศึกษาชุมชนไม่จำเป็นจะต้องเป็นหน้าที่ของระบบย่อยด้านการศึกษาที่ทำหน้าที่ในการขัดเกลาหรือสร้างบูรณาการในระบบสังคมเสมอไป แต่อาจเป็นการทำหน้าที่ของระบบย่อยของระบบย่อยด้านการปรับตัวก็ได้ การกระทำดังกล่าวทุกระบบย่อยก็สามารถส่งปัจจัยป้อนเข้าสู่กระบวนการของการศึกษาชุมชน และผลผลิตของโครงการก็ป้อนกลับไปเป็นปัจจัยป้อนของระบบย่อยอื่นได้อีกเช่นกัน

ข้อสรุปจากการอภิปรายผลดังกล่าวนี้ มีงานวิจัยอื่น ๆ ที่เคยศึกษาไว้สอดคล้องกับผลการวิจัย เช่น งานวิจัยของ สุริยน จันทนทร ที่ศึกษาบทบาทของบ้าน วัด และโรงเรียนในการพัฒนาชุมชน ได้พบว่า สถาบันศาสนา และสถาบันการศึกษามีบทบาทน้อยมากต่อการพัฒนา ในขณะที่สถาบันครอบครัวและเครือญาติ จะมีบทบาทสัมพันธ์กับการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่าโครงการการศึกษาชุมชนไม่ได้เป็นบทบาทหน้าที่ของสถาบันการศึกษาโดยตรง สถาบันอื่น ๆ สามารถใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือของระบบอื่น ๆ ได้ด้วย ผลงานของ อนันต์ ลิขิตประเสริฐ ศึกษาพบว่า หน่วยงานที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนใน

ชุมชนมากที่สุด คือ องค์กรพัฒนาเอกชน รองลงมา คือ ผู้นำชุมชน และองค์กรรัฐบาล ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินงานโครงการการศึกษาชุมชน เช่นเดียวกับงานของ ดร.วิมลลักษณ์ ชูชาติ ที่ระบุว่า ผู้นำที่ได้รับความศรัทธาและมุ่งมั่นที่จะเผชิญกับปัญหาของชุมชนเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย : นโยบายการจัดการศึกษาของประเทศไทย ซึ่ง อนุวัตร ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 โดยยึดหลักการให้เป็นการศึกษาตลอดชีวิต สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และการพัฒนาเนื้อหาสาระให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เป็นหลักการที่มีความสำคัญในการพิจารณาถึง บทบาทของการศึกษาที่จะส่งผลต่อการพัฒนา แม้ว่า การศึกษาในระบบโดยเฉพาะการศึกษาขั้นพื้นฐานจะเป็นการศึกษากระแสหลักที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาคนในภาพรวม แต่ในขณะเดียวกันก็ควรจะต้องพิจารณา นโยบายการศึกษาที่จะส่งผลต่อการพัฒนาประเทศในระดับจุลภาคหรือในระดับชุมชน ซึ่งไม่อาจนับเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามแนวคิดในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติได้ เพราะเป็นการศึกษาที่ใช้สำหรับเป็นเครื่องมือของการพัฒนาหรือแก้ปัญหาของชุมชน และควรจะมีการอธิบายให้ชัดเจนมากกว่าการกล่าวไว้ในมาตรา 29 เพียงให้สถานศึกษามีส่วนร่วมกับองค์กรชุมชน ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของ ชุมชน ดังนั้น จึงควรมีนโยบายที่ชัดเจนในการจัดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อกำหนดทิศทาง และสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ กับชุมชนในการจัดการศึกษาของชุมชนและส่งเสริมให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้าใจให้กับชุมชนของตนเองตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ด้วย

2. ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงาน : การใช้รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของหน่วยงานที่จะดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจัดบทบาทของตนเองเพียงการเป็นผู้เริ่มต้นกระบวนการของการศึกษาชุมชน และการเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการจัดการและให้ข้อมูลข่าวสารหรือเนื้อหาที่จำเป็นสำหรับการเรียนรู้ของชุมชนเท่านั้น ไม่ควรเข้าไปครอบงำ วิธีคิด วิธีทำงาน จัดการศึกษาของชุมชน โดยความหวังดีที่ต้องการให้เกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพเพราะการจัดการศึกษาชุมชนในลักษณะเช่นนี้มิได้ประสบความสำเร็จเสมอไปหลายชุมชนล้มเหลวต่อการจัดการศึกษาชุมชนหลายครั้งหลายกิจกรรมแต่ในความล้มเหลวก็ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วย ดังนั้นหน่วยงานจึงไม่ควรเร่งรัดการดำเนินงานของชุมชน จนเกิดไป โดยเฉพาะต้องระวังการนำระบบราชการเข้ามาใช้ในกระบวนการจัดการของชุมชน

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย : การวิจัยเพื่อแสวงหาหรือพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนจะมีความสำคัญมากขึ้น ในอนาคตเนื่องจากในปัจจุบันมีชุมชนจำนวนมากที่มีระบบการเรียนรู้หรือระบบการศึกษาของตนเอง ซึ่งมีความหลากหลายหากจะได้มีการศึกษาเจาะลึกให้มากขึ้น จะเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการศึกษาชุมชนที่จะเป็นประโยชน์ต่อการต่อการนำการศึกษาไปเป็นเครื่องมือของการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาโครงการพัฒนาอื่นๆ ประกอบกับโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนมีความเกี่ยวพันกัน ระหว่างปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้การมองภาพรวมของการแก้ปัญหาชุมชนได้สมบูรณ์ขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

การต่างประเทศ, กระทรวง. (แปล) แผนการปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.

กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการต่างประเทศ, The Center for our Common Future และสมาคมเพื่อชีวิต และสิ่งแวดล้อม, 2537.

การปกครอง, กรม. เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง : แนวความคิดและยุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงมหาดไทย, 2541.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. การศึกษาตลอดชีวิต. กรุงเทพมหานคร : กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. การศึกษาต่อเนื่อง : นโยบายและทางเลือกใหม่. ชุดฝึกอบรมบุคลากรด้านการศึกษาต่อเนื่องเพื่อสนองตอบการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน กรุงเทพมหานคร : กรมการศึกษานอกโรงเรียน และองค์การยูเนสโก, 2537.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. คู่มือการดำเนินงานโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน (พอย.). กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาและส่งเสริมการศึกษาอาชีพ, 2542.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. คู่มือการพัฒนา รูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งพาตนเอง (เดสซ์ไลฟ์). กรุงเทพมหานคร : กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2530.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. รายงานการติดตามผลและประเมินโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน (พอย.). กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาและส่งเสริมการศึกษาอาชีพ, 2542.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. เอกสารการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน. ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง, 2540.

เกษตรอำเภอโนนรมย์, สำนักงาน. โรงเรียนเกษตรในพระราชดำริ. สำนักงานเกษตรอำเภอโนนรมย์ จ.ชัยนาท, 2542. (อัดสำเนา)

กำชัย ลายสมิต. เศรษฐกิจไทยในระบบทุนนิยมโลก. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์บริการเอกสารวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. รายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ “บทบาทของชุมชนกับการศึกษา”. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540.

- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. เอกสารประกอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2540-2544. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540.
- คณะกรรมการการเกษตรและสหกรณ์ วุฒิสภา. แนวทางการพัฒนาเกษตรกรายย่อยในพื้นที่ชนบท. กรุงเทพมหานคร : กองกรรมการการ, สำนักเลขาธิการวุฒิสภา, 2539.
- คณะกรรมการโลกว่าด้วยวัฒนธรรมและการพัฒนา, กระทรวงศึกษาธิการ. (แปล) วัฒนธรรมอันหลากหลายของมนุษยชาติ. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, 2541.
- คณะกรรมการเลขาธิการร่วมฝ่ายวิชาการ. สรุปการสัมมนาระดับภูมิภาค เรื่อง แนวคิด ทิศทางและแผนการพัฒนาร่วมของประชาชน ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2538.
- คณะกรรมการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ. แนวทางการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2543.
- กิตติง, มิเชล. แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. แปลโดย มานพ เมฆประยูรทอง. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับริชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2537.
- นันทนา บรรพศิริโชติ และสุริชัย หวันแก้ว. (บรรณาธิการแปล) ศัพท์การพัฒนา : คู่มือความรู้สู่อำนาจ. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ชนิดา รักษ์พลเมือง. การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2532.
- ชนิดา รักษ์พลเมือง. พื้นฐานการศึกษา : หลักการและแนวคิดทางสังคม. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี, 2534.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. “ทฤษฎีใหม่มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด” (ปาฐกถาโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน “ปรัชญาการพัฒนาใหม่ : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ”), 2542.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ประชารัฐกับการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร : สถาบันนโยบายศึกษา, 2541.
- ทิตยา สุวรรณชะฎ. แนวคิดทฤษฎีสังคม. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาบริหารศึกษา, มปป. (เอกสารประกอบการสอน)
- ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

- เดวิท แมทิวส์ (เขียน), จีรวุฒิ เสนาคำ. (แปล) จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540.
- เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ. GLOBAL VISION 2000 : กระแสกระบวนการทัศน์ใหม่. กรุงเทพมหานคร : ไอโอนิก อินเทอร์เน็ต รีซอสเซท, 2539.
- ธรรมปิฎก, พระ. การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2540.
- ธรรมปิฎก, พระ. การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- ธรรมปิฎก, พระและคณะ. ปฏิรูปการศึกษา การสร้างสรรค์ภูมิปัญญา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการและมูลนิธิสดศรี สฤษดิ์วงศ์, 2539.
- นงลักษณ์ วิรัชชัย. ชุดวิชาวิจัยทางการศึกษานอกโรงเรียน เล่มที่ 4 การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชาชน, 2538.
- ปกรณ ปรีชากร. แนวคิดว่าด้วยการพัฒนา. (เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องนโยบายการพัฒนาประเทศ : แนวทางการศึกษาวิจัย), กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- ประชุม รอดประเสริฐ. นโยบายและการวางแผนหลักการและทฤษฎี. กรุงเทพมหานคร : เนติกุลการพิมพ์, 2533.
- ประเวศ วะสี. ประชาคมตำบล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2541.
- ปริญญา ปราชญาณุพร. การพัฒนาบนรอยต่อแห่งวัฒนธรรม : ภูมิปัญญาตะวันออก-วิทยาการตะวันตก. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. เศรษฐศาสตร์การเมือง : โลกทัศน์กับการวิเคราะห์ระบบและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์บริการเอกสารวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พิมพ์ครั้งที่ 2), 2539.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, กาญจนา แก้วเทพ, กนกศักดิ์ แก้วเทพ, อานันท์ กาญจนพันธุ์. วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทยวิถีใหม่แห่งการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย, 2535.
- ปลัดกระทรวงมหาดไทย, สำนักงาน. ศูนย์สารสนเทศ. สรุปข้อมูลปัญหาสำคัญของจังหวัด (เดือนมิ.ย. 2540 – พ.ค. 2541). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสมาธรรม, 2541.
- พฤทธิสาม ชุมพล, ม.ร.ว. (แปล) มองทฤษฎีการพัฒนาอย่างวิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษาการพัฒนาทางสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

- ฟิลิปส์ คুমส์ (เจียน), ก่อ สวัสดิพาณิชย์. (แปล) วิกฤตการณ์ของโลกในทางการศึกษาทัศนะในทศวรรษ 980. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2535.
- รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์. สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550 ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- รัชนิกร เสริมใส. สังคมวิทยาชนบท. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช. 2538.
- ราชภัฏบุรีรัมย์, สถาบัน. ประวัติ ผลงาน บทบาทและหน้าที่ของครูบาสุทธินันท์ ปรัชญาพทุทธิ. บุรีรัมย์ : สถาบันภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น, 2540. (อัครสำเนา)
- วนิดา วินิจจะกุล. ทุนทางสังคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมและธนาคารออมสิน, 2543.
- วิจิตร ศรีสะอาด. พัฒนศึกษา. (เอกสารประกอบการสอน) นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2534.
- วิจิต นันทสุวรรณ และจางังค์ แรกพินิจ. บทบาทของชุมชนกับการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. ศูนย์กลางการเรียนรู้ในชุมชน. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, 2541.
- สังต์ สันตะพันธุ์. การศึกษานอกโรงเรียนแบบผสมผสานเพื่อการพัฒนาชนบทแบบพึ่งพาตนเอง. อุบลราชธานี : ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2534. (เอกสารอัครสำเนา)
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. แผนฟื้นฟูสังคมเศรษฐกิจที่ยั่งยืนสำหรับชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2541.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. กลยุทธ์การพึ่งตนเอง. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2538.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. รายงานการวิจัย เรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538.
- สนอง โลหิตวิเศษ. ปรัชญาการศึกษานอกโรงเรียน. (ชุดฝึกอบรม) นครราชสีมา : สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร, 2538.
- สนิท สมักรการ, (บรรณาธิการ) สังคมศาสตร์กับการพัฒนาประเทศ. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521.
- สภาสถาบันราชภัฏ, สำนักงาน. รายงานการวิจัยรูปแบบการเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ ระยะที่ 1 การสร้างรูปแบบการเรียนรู้ “ฉลาดรู้”. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดีธรรมา, 2543.

สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย. PRA การประเมินผลสภาพแบบมีส่วนร่วม. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคม, 2537.

สัมพันธ์ เตชะอธิกและคณะ. การพัฒนาคความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540.

สุนทร สุนันทชัย และคณะ. การศึกษาตลอดชีวิตและการศึกษานอกระบบ. (เอกสารการสอน ชุดวิชา) นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2532.

สุพรรณิ ไชยอำพร และสนิท สัมครการ. การวิเคราะห์ทางสังคมเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2542.

สุภางค์ จันทวานิชย์. การวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

สุทธินันท์ ประชัญพฤทธิ. ประวัติ/ผลงาน/บทบาท/และหน้าที่. บุรีรัมย์ : สถาบันภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น, 2540.

สุนน อมรวีวัฒน์. “ทฤษฎีใหม่ : คือการเรียนรู้เพื่ออสิรภาพของชีวิต”. (ปาฐกถาในการสัมมนา โครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน “ปรัชญาการพัฒนาใหม่ : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ”) 2542.

สุรเกียรติ์ เสถียรไทย. “รัฐชุมชนธุรกิจมิติใหม่ทางความร่วมมือของสังคมไทย”. (ปาฐกถาการสัมมนาโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน “ปรัชญาการพัฒนาใหม่ : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ”), 2542.

สุริชัย หวันแก้ว. ทีทรทัศน์สังคมวิทยา : โลกาภิวัตน์กับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : 2543. (อัครสำเนา)

เสน่ห์ จามริก. ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : กองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541.

อรพินท์ สบโชคชัย. การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย : 2539.

อังกาบ กอศรีพร. (แปล) แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาตามแมกซ์เวเบอร์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

อุทัย คุลเกษมและอรศรี งามวิทยาพงศ์. ระบบการศึกษากับชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.

อุทัย คุลเกษมและเอนก นาคะบุตร. เสริมความแข็งแรงในตำบลจากวิถีคิดวิถีปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2541.

อุ้นตา นพคุณ. การศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญพล, 2530.

อุษา เทียนทอง และคณะ. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของ
ประชาคมตำบล ต.บางจะเกร็ง อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม. ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน
ภาคกลาง, (ม.ป.ป.) (อค์สำเนา).

ภาษาอังกฤษ

- A.H.Somjee. Development Theory : Critiques and Explorations : London :
Macmillan 1991.
- A. Levine, Robert. and Merry I. White. Human Condition : the Culture Basic of
Educational Development. New York and London. Routledge & Kegan
Paul. 1986.
- Apel, Heino and Camozzi, Anne. Adult Environmental Education. Bonn : Druck Center
Meckenheim, 1996.
- Australia. Ministerial council on education. Adult Community Education. Victoria : Wallis
Print Centre, 1993.
- Boeren, Ad. and Kater, Adri. Delsilife : An Educational Strategy to Fight Poverty.
Badhuisweg : CESO (Center for the Study of Education in Developing
Countries) 1990.
- Boeren, Ad. and Kater, Adri. An Educational Strategy to Fight Poverty. Badhuisweg :
Center for the Study of Education in Developing Countries, The Hague, 1990.
- Checkland, Peter. Systems thinking, System Practice. New York : John Wiley & Sons,
1993.
- Checkland, Peter. Jim Scholes. Soft System Methodology in Action. West Sussex :
John Wiley & Sons Ltd., 1990.
- Crush , Jonathan. and Contributors. Power of Development. London & New York :
Rowteedge, 1995.
- M. Redclift. The Multiple Dimensions of Sustainable Development. Geograph, 1991.
- Norgard, B. Ridchard.. Development Betrayed. London : Rutledge, 1994.
- Pearce, David. and Barbier, Edward. Anil Mardandya. Sustainable Development :
Economics and Environment in the Third World. Worcester : Billing & Sons
Ltd., 1990.

- P.W. Preston. Theories of Development. London : Routledge & Kegan Paul, 1982.
- R.H., DAVE. Lifelong Education and School Curriculum. Humburg : UNESCO 1973.
- Rogers, Alan. Adults Learning for Development. London : CASSELL, 1994.
- Scott, John. Sociological Theory : Contemporary Debates. Vermont : Edward Elgar Publishing, 1995.
- Smith, K. Mark. Local Education : Community, Conversation, Praxis. Buckingham : Open University Press, 1994.
- UIHag, Mahbub. Reflections on Human Development. New York : Oxford University Press, 1995.
- UNDP. Human Development Report 1994. Delhi : Oxford University Press, 1994.
- UNDP. Human Development Report 1995. New York : Oxford University Press, 1994.
- UNESCO. EDUCATION FOR A SUSTAINABLE FUTURE : A Transdisciplinary Vision For Concerted Action. Thessaloniki : UNESCO & The Government of Greece.
- Usher, Robin. Bryant, Ian and Johnston, Rennie. Adult education and the postmodern challenge. Great Britain : Biddles Ltd., 1997.
- Vella, Jane. 1996. Community education for development. Adult Education and Development 46 : 81-96.
- Veramu, Joseph. Adult and Community education in the South Pacific : innovation and Change. Bonn : The Nu Druck, 1994.
- Wilson, Kathleen. George E.B. Morren, Jr. Systems Approach for Improvement in Agriculture and Resource Management. New York : Macmillan Publishing, 1990.

ประวัติผู้เขียน

นายชัยศ อิ่มสุวรรณ เกิดวันที่ 10 สิงหาคม 2501 ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำเร็จ การศึกษาระดับปริญญาตรี ครุศาสตรบัณฑิต (การศึกษาอูรปนัย และการสอนภาษาไทยระดับ มัธยมศึกษา) จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีการศึกษา 2522 และสำเร็จการศึกษาระดับปริญญา โท ครุศาสตรมหาบัณฑิต (การศึกษานอกโรงเรียน) จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน ปี การศึกษา 2539 และเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขา พัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา พ.ศ. 2539

เข้ารับราชการครั้งแรกที่ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดนครสวรรค์ สังกัด กรมการศึกษานอกโรงเรียน ในปี พ.ศ. 2527 ย้ายมาปฏิบัติราชการที่กองพัฒนาการศึกษา นอก โรงเรียน และในปี พ.ศ. 2530 ปฏิบัติราชการที่กองแผนงาน กรมการศึกษานอกโรงเรียน ปัจจุบัน ปฏิบัติงานในหน้าที่ ผู้อำนวยการศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัชฌาศัย กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ

ประสบการณ์ในการทำงานและการเรียนรู้จากต่างประเทศดังนี้ ฝึกอบรมวิทยากรด้าน ประชากรศึกษา ขององค์การ UNESCO จากประเทศมาเลเซีย เมื่อปี พ.ศ. 2526 อบรมโครงการ ฝึกอบรมครูภาคโพ้นทะเล โดยทุนรัฐบาลญี่ปุ่น ในปี พ.ศ. 2534 - 2535 ศึกษาดูงานห้องสมุด ประชาชนและพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ ที่ประเทศสิงคโปร์ ในปี พ.ศ. 2537 ศึกษาดูงานด้าน การศึกษาผู้ใหญ่ และการปฏิรูปการศึกษา ที่ประเทศสหราชอาณาจักร ในปี พ.ศ. 2539 ร่วม ประชุมกับประเทศสมาชิกองค์การ UNESCO กลุ่มภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทางด้าน การศึกษาต่อเนื่อง ที่กรุงฮานอย ประเทศเวียดนาม ในปี พ.ศ. 2541

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย